

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARI VE KÜRESEL
KAPİTALİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUĞBA ÇAĞ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Serap Durusoy

BOLU, 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Tuğba ÇAĞ tarafından hazırlanan **İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARI VE KÜRESEL KAPİTALİZM**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 27/12/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Serap DURUSOY
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Çetin POLAT
Anadolu Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KOTİL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

TUĞBA ÇAĞ

ÖZET

**İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARI VE KÜRESEL KAPİTALİZM
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TUĞBA ÇAĞ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SERAP DURUSOY)
BOLU, ARALIK – 2023
XV + 198 SAYFA**

Yirmibirinci yüzyıla kadar sürekli krizlerle karşı karşıya kalan küresel kapitalist sistem, görülen her bir kriz sonrası yeni bir modele ihtiyaç duyulması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Özellikle Petrol krizinin ardından 1980’li yıllarda uygulamaya konulan neoliberal politikalar ve uluslararası kuruluşların da etkisiyle sistem yirminci yüzyılda hızlı bir gelişme göstermeye başlamıştır. Böylelikle ülkeler ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel açıdan oldukça yakın hale gelmiş ve neoliberal politikalar ile DTÖ’nün hedefleri arasında yer alan uluslararası ticaretin serbestleştirilme amacını gerçekleştirerek küresel ticareti artırmıştır. Küresel ekonomide uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini amaçlayan neoliberal politikalar ve DTÖ belli bir süre bu amacını uygulamayı başarsa da yirmibirinci yüzyıla gelindiğinde 2008 Küresel Krizi, 2019 Küresel Salgın Krizi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve ABD-Çin ticaret savaşının görülmesi ile küresel serbest ticaret aşınmaya başlamıştır. Yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler ve son dönemlerde DTÖ’nün çok taraflı ticaret düzenlemelerinde bekleneni verememesi karşısında ülkeler ekonomilerini koruma altına almak istediği için korumacı politikalara yönelmeye başlamıştır. Korumacı politikaların yanında ülkeler son dönemlerde dış ticarete ikili ticaret anlaşmalarını tercih etmeye başlamıştır. Ülkeler bu dönemde çoklu ticaret yerine, kendi kurallarının geçerli olacağı ikili ticaret anlaşmalarını imzalayarak ticari ilişkilerini ilerletmeyi amaçlamıştır. Ancak ülkelerin son dönemde yönelmeye başladığı ikili ticaret anlaşmalarının küresel kapitalist sisteme farklı bir boyut kazandıracağı beklentisi ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda tez çalışmasının amacı; yirmibirinci yüzyılda yaşanan olaylar karşısında gerilemeye başlayan küresel ticaret sisteminin ardından, ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelmesi ve bu anlaşmaların küresel kapitalizm üzerinde nasıl bir etkide bulunacağı yönünde olmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER: Küresel Kapitalizm, Serbest Ticaret, İkili Ticaret Anlaşması, Korumacılık

ABSTRACT

BILATERAL TRADE AGREEMENTS AND GLOBAL CAPITALISM

MASTER THESIS

TUĞBA ÇAĞ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ECONOMICS

(SUPERVISOR:PROF. DR. SERAP DURUSOY)

BOLU, DECEMBER 2023

XV + 198 PAGES

The global capitalist system, which faced constant crises until the twenty-first century, revealed the need for a new model after each crisis. The system started to show rapid development in the twentieth century especially with the influence of neoliberal policies and international organizations implemented in the 1980s after the oil crisis. Thus, the countries have become very close economically, politically, and socio-culturally and they have increased global trade by achieving the liberalization of international trade, which is among the goals of neoliberal policies and the WTO. Although neoliberal policies and the World Trade Organization (WTO) successfully implemented their goal of liberalizing international trade in the global economies for a certain period, by the advent of the twenty-first century, the erosion of global free trade began to manifest with the occurrences of the 2008 Global Financial Crisis, the 2019 Global Pandemic Crisis, the Russia-Ukraine War, and the U.S.-China trade war. In the face of developments in the twenty-first century and the recent failure of the WTO to deliver what was expected in multilateral trade regulations, countries have begun to turn to protectionist policies because they want to protect their economies. In addition to protectionist policies, countries have recently begun to prefer bilateral trade agreements in international trade. During this period, countries aimed to advance their commercial relationships by signing bilateral trade agreements where their own rules would prevail, rather than engaging in multilateral trade. However, an expectation has arisen that the bilateral trade agreements pursued by countries in recent times will impart a different dimension to the global capitalist system.

In this regard, the aim of the thesis is that after the global trade system began to erode in the face of the events of the twenty-first century, countries' turning to bilateral trade agreements and what impact these agreements will have on global capitalism.

KEYWORDS: Global Capitalism, Free Trade, Bilateral Trade Agreement, Protectionism

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	xii
TEŞEKKÜR	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. KAPİTALİZMDEN KÜRESELLEŞMEYE: KÜRESEL KAPİTALİZM	4
1.1 Küresel Kapitalizm	4
1.2 Küresel Kapitalizmin Evrilmesi	10
1.2.1 İlk Küreselleşme Dönemi (Onyedinci Yüzyıl ve 1914)	11
1.2.2 İkinci Küreselleşme Dönemi (1914-1945 Dönemi)	17
1.2.3 Üçüncü Küreselleşme Dönemi (1945-1980 Dönemi)	22
1.3 Yirminci Yüzyılda Küresel Kapitalizmin Uluslararası Kuruluşlar ve Neoliberal Politikalar İle Yükselişi	27
1.3.1 Küresel Kapitalizme Katkı Sağlayan Kuruluşlar.....	28
1.3.1.1 Mali ve Finansal Alanda Katkı Sağlayan Kuruluşlar: IMF-DB.....	30
1.3.1.2 Ekonomi ve Ticari Alanda Katkı Sağlayan Kuruluşlar: GATT-DTÖ.....	37
1.3.2 Küresel Kapitalizmin 1980 Sonrası Neoliberal Politikalar ile Evrilmesi.....	44
1.4 Küresel Kapitalizmin Yarattığı İmkanlar ve Zorluklar	52
İKİNCİ BÖLÜM	63
2. KÜRESEL KAPİTALİZMDE İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARINA GİDEN SÜREÇ	63
2.1 Uluslararası Ticaret Kapsamında İkili Ticaret Anlaşmaları	63
2.2 Küresel Kapitalizmde Serbest Ticaretin Dönüşümü: Ülkelerin İkili Ticaret Anlaşmalarına Yönelmesi	71
2.2.1 Küresel Kapitalizmde Yaşanılan Gelişmeler ve Ülkeleri İkili Ticaret Anlaşmaları.....	73
2.2.1.1 2008 Küresel Krizi	74

2.2.1.2 Covid-19 Küresel Salgını.....	83
2.2.1.3 Rusya-Ukrayna Savaşı	87
2.2.1.4 ABD-ÇİN Ticaret Savaşı	93
2.2.2 Uluslararası Kuruluşların Etkinsizliği ve Ülkelerin İkili Ticaret Anlaşmalarına Yönelmesi.....	103
2.2.3 Ekonomik Krizler, Neoliberal Politikaların Aşınması, Yeni Korumacılık ve İkili Ticaret Anlaşmaları	113
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	137
3. İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARININ KÜRESEL KAPİTALİZME ETKİSİ.....	137
3.1 Küresel Kapitalizmde Bölgesel Ticaret Anlaşmalarına Dâhil Olan Ülkelerin Bölge Dışında Gerçekleştirdiği İkili Ticaret Anlaşmaları.....	137
3.2 Türkiye'nin Yürürlükte Olan, Onay ve Müzakere Sürecinde Olduğu İkili Ticaret Anlaşmaları	162
3.3 Küresel Kapitalizmde İkili Ticaret Anlaşmalarının Olası Etkileri	166
SONUÇ.....	172
KAYNAKLAR	175

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1.	2002-2021 Yılları Arası Küresel İşsizlik Oranı	59
Şekil 2.1.	Küresel Ticaret Gelişimi (1995-2021) (Milyar Dolar).....	65
Şekil 2.2.	1870-1913 Yılları Arası Yürürlükte Olan İkili Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi	68
Şekil 2.3.	1948-2022 Yılları Arasında Yürürlükteki BTA'ların Gösterimi ...	69
Şekil 2.4.	2008 Küresel Kriz Öncesi ve Sonrası Büyüme	78
Şekil 2.5.	Küresel Toplam Ticaret Hacmi 2000-2022.....	79
Şekil 2.6.	Küresel Ticaretin Artış Oranı (%) ve Sınırlayıcı Müdahale Sayıları (Kümülatif Olmayan)	81
Şekil 2.7.	İkili Ticaret Anlaşmalarının Sayısı ve Küresel İhracat	82
Şekil 2.8.	Küresel Büyüme Oranları 2010-2022	84
Şekil 2.9.	Küresel Toplam Ticaret Hacmi 2015-2022.....	85
Şekil 2.10.	2006-2022 Küresel Enflasyon Rakamları	90
Şekil 2.11.	Savaş Sonrası Küresel Ticaretin Değişimi	91
Şekil 2.12.	Rusya ve Euro Bölgesi Ticareti.....	92
Şekil 2.13.	ABD'nin 2 000 Sonrası Dış Ticaret Açığı (2000-2022) (Milyar Dolar)	96
Şekil 2.14.	ABD'nin Çin ile Gerçekleştirdiği Mal Ticaretinin Değişimi (1998-2016) (Milyar Dolar).....	98
Şekil 2.15.	ABD-Çin Ticareti (Milyar Dolar) (2018-2021)	99
Şekil 2.16.	Küresel GSYİH Büyümesi (2008-2022).....	101
Şekil 2.17.	Uygulanan Korumacı Önlemlerin Toplam Sayısına Göre G-20 Üyelerinin Sıralaması (Kasım 2008-Haziran 2017).....	127
Şekil 2.18.	En Fazla Korumacı Politika Önlemi Uygulayan Ülkeler (2009-2021)	128
Şekil 2.19.	2008 Küresel Krizin Ardından Ticari Engellere Daha Fazla Maruz Kalan Ülkeler	130
Şekil 2.20.	2008 Yılı Sonrası Uygulanan Yeni Müdahalelerin Sayısı (2009-2023)	130
Şekil 2.21.	Dış Ticarete Kullanılan Politika Araçları-Zarar Verici Müdahaleler	131
Şekil 2.22.	Dış Ticarete Kullanılan Politika Araçları-Serbestleştirici Müdahaleler	132
Şekil 3.1.	NAFTA İmzalandıktan Sonra Üyeleri Arasında Gerçekleşen Ticareti (1995-2021) (Milyar Dolar)	140
Şekil 3.2.	NAFTA İmzalandıktan Sonra Ülkelerin Ticaret Dengesindeki Değişimler (1995-2021) (Milyar Dolar)	141
Şekil 3.3.	ABD'nin Otomobil İthalatı (Milyar Dolar).....	144
Şekil 3.4.	USMCA Bölge İçi Ülkelere Göre İhracat (Milyon Dolar) (2012-2022)	146
Şekil 3.5.	USMCA Üye Ülkeleri GSYİH (Trilyon ABD Doları)	146
Şekil 3.6.	ABD-Peru İkili Ticaret Anlaşması Sonrası Toplam Ticaret ve Ticaret Dengesi (1995-2021).....	150

Şekil 3.7.	ABD'nin İmzalamış Olduğu İkili ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Sonrası Toplam Ticaret Değişimleri (2005-2021) (Milyar Dolar)	151
Şekil 3.8.	Çin'in Gürcistan ile İmzaladığı İkili Ticaret Anlaşması Sonrası Ticareti (2000-2021) (Milyar Dolar).....	159
Şekil 3.9.	Çin'in İmzalamış Olduğu İkili ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Sonrası Toplam Ticaret Değişimleri (2005-2021) (Milyar Dolar)	160
Şekil 3.10.	Türkiye'nin Anlaşmaya Vardığı Ülkeler İle Dış Ticaret Göstergeleri (2000-2020).....	165

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Dünya Başta Olmak Üzere Bazı Ülkelerin Ekonomik Büyüme Oranları (%) (2004-2010).....	77
Tablo 2.2. Dünyanın Kriz Öncesi ve Sonrası Yaşadığı Dönüşümler	78
Tablo 2.3. Uluslararası Kuruluşların 2023 Yılındaki Küresel Ekonomik Büyüme Tahminleri	88
Tablo 2.4. Geleneksel Korumacılık Yöntemleri ve Yeni Korumacılık Yöntemleri	125
Tablo 2.5. Küresel Dünya Ekonomisinde Uygulanan Serbest Ticaret ve Korumacılık Politikaların Dönemleri.....	126
Tablo 3.1. ABD'nin İmzalamış Olduğu Mevcut Diğer Ticaret Anlaşmaları Örnekleri.....	148
Tablo 3.2. ABD'nin Küresel Krizden Sonra İmzalamış Olduğu İkili Ticaret Anlaşmaları	148
Tablo 3.3. ABD'nin Japonya ile İmzaladığı İkili Ticaret Anlaşması Sonrası İhracat ve İthalat Değişimi (Milyar Dolar)	149
Tablo 3.4. RCEP Üyeleri Arasındaki Ticaret-2019 (Milyar Dolar).....	154
Tablo 3.5. Çin'in İmzaladığı Diğer İkili Ticaret Anlaşmaları Örnekleri.....	157
Tablo 3.6. Türkiye'nin Yürürlükte Olan Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	163
Tablo 3.7. Türkiye'nin STA Yaptığı Ülkelerle İhracat-İthalat Dengesi (2021)	163

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)
AT	: Avrupa Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BK	: Birleşik Krallık
BM	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
BRICS	: Brazil, Russia, India, China, and South Africa
BTA	: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EFTA	: European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)
FED	: Federal Reserve Bank (Federal Rezerv Bankası)
GATS	: General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticari Genel Anlaşması)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GB	: Gümrük Birlikleri
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
ICSID	: International Centre for Settlement of Investment Disputes

	(Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi)
IDA	: International Development Association (Uluslararası Kalkınma Birliği)
IFC	: International Finance Corporation (Uluslararası Finans Kurumu)
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
ITO	: International Trade Organization (Uluslararası Ticaret Örgütü)
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
KEOA	: Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması
MB	: Merkez Bankası
MERCOSUR	: The Southern Common Market (Güney Ortak Pazarı)
MFN	: Most Favoured Nation (En Çok Gözetilen Ulus)
MIGA	: Multilateral Investment Guarantee Agency (Çok Yanlı Yatırım Garanti Kurumu)
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
OAPEC	: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü)
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü)
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PBoC	: People's Bank of China (Çin Merkez Bankası)
RCEP	: Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement (Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık)
SDR	: Special Drawing Rights

	(Özel Çekme Hakları)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TRIMS	: Trade-Related Investment Measures (Ticaret Bağlantılı Yatırım Ölçütleri)
TRIPS	: Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması)
TTA	: Tercihli Ticaret Anlaşmaları
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
USMCA	: United States-Mexico-Canada Agreement (Amerika Birleşik Devletleri-Meksika-Kanada Anlaşması)
USTR	: United States Trade Representative (Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Temsilciliği Ofisi)
WB	: World Bank (Dünya Bankası)

TEŞEKKÜR

Lisans dönemim başta olmak üzere yüksek lisans dönemim ve tez çalışmam boyunca benden emeklerini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, daima yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Serap Durusoy’a emekleri ve desteklerinden ötürü teşekkürlerimi bir borç bilirim. Lisans dönemimde olduğu kadar yüksek lisans dönemim boyunca da fikirleri ve katkıları ile bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Fatih Konur’a katkılarından ötürü teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca daima yanımda olan, bana inançlarını hiçbir zaman kaybetmeyen ve devamlı fedakârlık gösteren ikizim Buşra ÇAĞ, annem Fatma ÇAĞ ve babam Naci ÇAĞ’a destekleri için teşekkür ederim. Bir diğer ailem yerine koyduğum amcalarım Hüsamettin KOÇLU ile Mustafa YILDIRIM’a eğitim hayatım boyunca bana sağladıkları tüm destekler için teşekkür ederim.

GİRİŞ

Küresel kapitalist sistem günümüze gelene kadar birçok aşamalardan geçerek gelişme göstermiştir. İlk olarak ekonomik gelişmelerin görülmeye başladığı onsekizinci yüzyıl ile Sanayi Devrimi'ne kadar gelişen süreci kapsayan küresel kapitalist sistemin bu dönemdeki en önemli ekonomik gelişmelerinin başında klasik liberalizmin ortaya çıkışı gelmiştir. Ancak devam eden süre zarfında küresel kapitalist sistem Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Buhran Ekonomik Krizi ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Savaş ve kriz ile karşı karşıya kalan ülkeler klasik liberalizm anlayışını terk ederek hem Keynesyen iktisat politikalarını uygulamaya konmuş hem de serbest ticaret yerine korumacı politikalara yönelmiştir. Küresel kapitalist sistemin sürekli kriz doğurduğu ve bu krizlerden ardından yeni politikalar uygulayarak çıktığı bilinmektedir. Nitekim Keynesyen iktisat politikaları da üçüncü küreselleşme döneminde yaşanan petrol krizinden sonra sorgulanarak yerini yeni bir modele bırakma gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylelikle yeni bir modele ihtiyaç duyulması üzerine küresel kapitalist sistemde neoliberal politikalar uygulamaya konulmuştur.

Neoliberal politikaların özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonominin tekrardan canlandırılması için oluşturulan uluslararası kuruluşlar tarafından uygulamaya başlaması ve bu dönemde bilgi ve teknoloji alanında gelişmelerin yaşanması küresel kapitalist sistemi daha hızlı hale getirmiştir. Sistemin hızlanması ile ülkeler arasında mesafeler en aza inmiş, ülkeler birbirlerine daha yakın hale gelmeyi başarmıştır. Aralarındaki mesafelerin ortadan kalkması ile ülkeler tekrardan serbest ticareti benimseyerek uluslararası ticareti geliştirmeye başlamıştır. Ancak yirmibirinci yüzyıla kadar gelişme gösteren küresel sistemde 2008 Küresel Krizi, 2019 Küresel Salgını, Rusya-Ukrayna Savaşı ve ABD-Çin ticaret savaşının görülmesi üzerine küresel ticaret hız kesmeye başlamıştır.

Yirmibirinci yüzyılda yaşanan en büyük gelişmelerin başına 2008 küresel krizi gelmiştir. Kriz zamanla ABD dışına çıkarak tüm ülkeleri etkisi altına almayı başarmıştır. Krizin ardından serbest ticaret aşınmaya uğradığı için çoğu ülkelerin ekonomilerinde dengesizlikler görülmüştür. Tıpkı küresel kriz gibi 2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan küresel salgın da zamanla tüm ülkelere yayılmayı başarmıştır. Küresel ticaret başta olmak üzere küresel tedarik zincirlerinde aksamalar olmuş, ülkelerin ekonomileri durma noktasına geldiği için ülkeler

zamanla kapanmaya giderek işyerlerinde üretimi geçici süreliğine durdurmuştur. Pandeminin ardından Rusya-Ukrayna Savaşı kendini göstermiştir. Savaş sonrası yine ülkelerin ekonomik göstergeleri üzerinde bozulmalar ortaya çıkmış, küresel enflasyon rakamları artış göstermiş ve savaşa bağlı olarak küresel tedarik zincirinde aksamalar oluşmuştur. ABD ve Çin ticaret savaşının da yirmibirinci yüzyılda görülmesi küresel toplam mal ticaretinde aksamaların görülmesine ve küresel toplam ticaret hacminde gerilemenin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Yirmibirinci yüzyılda yaşanan bu gelişmeler ülkelerde artık kamu ağırlığının görüldüğü bir dönemin başladığını ortaya koymuştur. Böylelikle ülkeler yaşanan gelişmeler karşısında hasarı en aza indirmek için birtakım önlemler alarak korumacı politikaları uygulamaya başlamıştır. Ülkelerin bu dönemde almış olduğu önlemlerin başında özellikle ikili ticaret anlaşmaları gelmektedir. Yaşanan gelişmelerden dolayı sekteye uğrayan serbest ticaret karşısında ülkeler toparlanmak için ikili ya da bölgesel olacak şekilde ticaret anlaşmaları gerçekleştirerek ekonomilerinde canlanmayı hedeflemiştir.

Yakın geçmişte daha fazla görünürlük kazanan bölgesel ve ikili ticaret anlaşmaları zamanla daha fazla uygulanmaya başlamıştır. Özellikle küresel ekonominin ve ticaretin merkez ülkeleri konumunda yer alan ABD ve Çin'in imzalamış olduğu bölgesel ticaret anlaşmaları bu duruma en iyi örnek olarak gösterilmektedir. ABD ve Çin tarafından son dönemlerde imzalanan bölgesel ticaret anlaşmalarına ABD cephesinde Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve NAFTA'dan sonra uygulamaya konan Amerika Birleşik Devletleri-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA); Çin cephesinde ise Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) anlaşması örnek olarak gösterilmektedir. ABD ve Çin bölgesel ticaret anlaşmalarının dışında özellikle ülkelere katkı sağlayacakları için ikili ticaret anlaşmaları da imzalamıştır. Ülkelerin bölgesel ticaret anlaşmalarının yanında ikili ticaret anlaşmalarını da gerçekleştirmesi küresel ticaretin eski dönemlerine göre çok taraflılıktan bölgesel ve ikili ticarete yöneldiği için küresel ticaretin hız kestiğini göstermiştir.

Bu doğrultuda tez çalışmasının çıkış noktası, günümüzde hızlı bir şekilde ilerleme gösteren küresel kapitalist sistemde, her ne kadar liberal politikalar geçerli olsa da yaşanan savaşlar ve krizlerin ardından ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelerek küresel kapitalist sistem üzerinde yarattığı etkilerin incelenmesi olmuştur. Bu nedenden dolayı ülkelerin imzalamış olduğu

anlaşmaların küresel kapitalist sistem üzerinde nasıl bir etki yaratacağı merak konusu olmuştur. Bu bağlamda tez çalışmasının amacı, yirmibirinci yüzyılda yaşanan olaylar doğrultusunda küresel serbest ticaretin gerilemesinin ardından, ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarını gerçekleştirmesi ve bu anlaşmaların küresel kapitalizmi sekteye uğratıp uğratmadığı düşüncesinin ele alınmasıdır.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde “Kapitalizmden Küreselleşmeye Giden Süreç: Küresel Kapitalizm” başlığı ele alınacaktır. İzleyen bölümde ilk olarak kapitalist sistemden başlayan sürecin küreselleşme ile arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Devamında kapitalizm ile küreselleşme kavramları birlikte ile detaylı şekilde açıklanarak birbirleri arasında oluşan ilişki ele alınmıştır. Sonrasında ise küresel kapitalist sürecinin onsekizinci yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyıla gelene kadar hangi olaylarla karşı karşıya kaldığı ve nasıl bir gelişme gösterdiği açıklanmıştır. Devamında ise özellikle yirminci yüzyılda daha fazla gelişme gösteren küresel kapitalist sistemin bu dönemde hızlı ilerlemesinde etkili faktör olan uluslararası kuruluşlar ve neoliberal politikalar değerlendirilerek; son başlıkta küresel kapitalizmin günümüzde yaratmış olduğu imkân ve zorluklar değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yirminci yüzyıla gelene kadar oluşumunu tamamlayan küresel kapitalizmin ikili ticaret anlaşmaları ile arasındaki ilişki açıklanmıştır. İlk olarak uluslararası ticaretin göstermiş olduğu gelişim ve günümüzde uluslararası ticarete en çok tercih edilen anlaşmalardan biri olan ikili ticaret anlaşmaları detaylı şekilde açıklanmıştır. Bir sonraki başlıkta, yirminci yüzyıla kadar büyük bir gelişme gösteren küresel kapitalist sistemde serbest ticareti sekteye uğratan gelişmeler ve bu gelişmeler sonucunda ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelme nedenleri değerlendirilmiştir. Devamındaki başlıkta ise küresel kapitalizmin gelişmesinde büyük rol oynayan uluslararası kuruluşlar ile neoliberal politikaların yirmibirinci yüzyıldaki küresel olaylar karşısındaki etkinsizliği ve sorgulanışı ele alınmıştır. Son olarak korumacılığın serbest ticarete etkisi değerlendirilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, ikili ticaret anlaşmalarının küresel kapitalizm üzerinde nasıl bir etki yarattığı değerlendirilmiştir. Bu bölümde bölgesel ticaret anlaşmaları imzalayan ülkelerin aslında bu anlaşmaların yanında ikili ticaret anlaşmaları imzaladığı ve bu ikili ticaret anlaşmalarının küresel kapitalist sistem üzerine olumlu ve olumsuz yönleri ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAPİTALİZMDEN KÜRESELLEŞMEYE: KÜRESEL KAPİTALİZM

1.1 Küresel Kapitalizm

Günümüzde küreselleşme olgusunun gerçekliğini, sınırlarını belirleyen, küreselleşmenin yönlendirilmesinde ve şekillenmesinde etkili olan unsur kapitalizmden başka bir şey değildir (Ersoy, 2008, s. 143). Kapitalizm, geçmişten günümüze gelene kadar kendini hem ekonomi alanında hem de toplumsal yaşamın belirlenmesinde hissettirdiği için birçok alanda etkili olmuş ve incelenmiştir. İktisat bilimi kapitalizmi ekonomik açıdan değerlendirirken; siyaset, sosyoloji ve felsefe bilimleri ise kapitalizmin toplum üzerinde oluşturduğu etkiyi incelemiştir (Kaftan, 2012, s. 143).

Kapitalizm ilk kez ABD'nin keşfi ve sömürgecilik hareketleri ile birlikte kendini göstermiştir. Sömürgecilik hareketlerini uygulayan ülkeler ve diğer ülkeler arasında sömürgeciliğin yaygınlaşmaya başlaması, zamanla uluslararası ticari etkinliklerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu noktada kapitalizmin ilk adımını oluşturan ticaret kapitalizmi dönemi başlamıştır (Gençoğlu, 2020, s. 239). Eğer ticaret burjuvazisinin sahip olduğu üretim araçlarının mülkiyeti ticarete dayanan sistem içerisindeyse ticaret kapitalizmi geçerlidir. Diğer durumda toprak sahiplerinin elindeki üretim araçlarının mülkiyetindeki sistem tarım ağırlıklı ise tarım kapitalizmi söz konusudur. Tarım kapitalizmi orta çağda görülen feodalizmi temsil ederken, ticaret kapitalizmi yeniçağda görülen merkantilizmi yansıtmıştır. Tarım kapitalizmi ve ticaret kapitalizminin hala sistemde mevcut olduğu görülmüştür. Ancak günümüz kapitalist sistemi çoğunlukla sanayi ve finans kapitalizminin birlikte hareket ettiği bir sistemi ortaya koymuştur. Böylelikle 1800'lü yıllarda Sanayi Devrimi'nin görülmesiyle ticaret kapitalizmi artık sanayi kapitalizmine dönüşmeye başlamış, yirminci yüzyıla gelindiğinde ise finans kapitalizm ortaya çıkmıştır. Bu nedenden dolayı tarım ve ticaret kapitalizminin etkisi günümüzde hâkim olan sanayi ve finans kapitalizminin yanında hissedilmemiştir (Eğilmez, 2016). Kapitalizmin kapsam ve derinlik açısından en büyük gelişme gösterdiği dönem ise 1940'ların sonu ve 1970'li yılların başını işaret etmiştir (Dowd, 2008, s. 187). Kapitalizmin o dönemden sonra gelişme

göstermesinin arkasında yatan etken, özellikle teknolojinin ortaya çıkışı ve serbestleşme hareketlerinin görülmesiyle hızlanmaya başlayan küreselleşme hareketleri olmuştur.

Kapitalist sistemi anlamamıza yardımcı olacak bazı özellikleri vardır. Bu özelliklerin başında; üretim araçlarının özel kesime ait olması ve (Meltzer A. H., 2012, s. 1) özel mülkiyet hakkının öncelikli tutulması yer almıştır. Kapitalizmde özel mülkiyet, mülk sahibi bireyler üzerinde hem yarar sağlar hem de sosyal ve hukuki bir hak olarak görülmüştür. Bu nedenden dolayı özel mülkiyette üretim araçları öncelikli tutulur ve üretim sürecindeki her işlemin kararı bireylere bırakılmıştır. Aynı zamanda kapitalist sistemde özel mülkiyet önemli olduğu için üretimin oluşmasında karşılaşılan engeller ortadan kaldırıldığında kapitalizm, sermayesini geliştirmiş ve sermayenin bireylerin elinde birikmesini sağlamıştır. Ancak kapitalizm bireylere bu hakkı tanısa da zamanla bireysel özgürlüklerinin kısıtlanması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Buradaki koşul, mülk edinmenin toplumun yararına olması gerektiği düşüncesini zedeleyecek herhangi bir durumun gerçekleşmesidir. Bu nedenden dolayı bireylerin özgürlükleri devlet tarafından gerçekleştirilen birtakım engellerle durdurulmuştur. Devletin amacı, özel mülkiyetin oluşmasını engellemektense bu sistemi düzenleyip sürekliliğini sağlamak yönünde olmuştur (Avcıoğlu, 2016, s. 38-40).

Kapitalist sistemde önemli olan sermaye birikimidir. Sermaye birikiminin sağlanması için gerekli olan koşul, ortaya çıkan malların satışının gerçekleşeceği bir pazar ortamının oluşmasıdır. Bu noktada kapitalizm, geçimini sağlamaya yönelik bir sistem olarak karşımıza çıkmamıştır. Sistemin piyasa ekonomisi olarak bilinmesinin arkasında yatan niteliğin, ekonomik faaliyetin pazar için yapılması gerektiğidir. Kapitalizm, yoğun bir sermaye sonucu ortaya çıktığı için bünyesinde daima kârını en üst seviyeye çıkarma ve büyüme isteği yer almıştır (Gençoğlu, 2020, s. 238-239). Bu özellik kapitalizmin olmazsa olmaz en temel özelliğidir. Böylelikle hiçbir engelle karşılaşmayan üretici, maliyetlerin minimum olduğu koşulda en yüksek kârı hedeflerken; tüketici ise minimum giderle maksimum tatmini gerçekleştirmeyi istemiştir. Sonuç olarak üretici, tüketici, tasarruf sahipleri, yatırım yapanlar ile devletin menfaatlerinin aynı doğrultuda olması sonucunda hepsi birbirine karşı denge sağlayacağı için topluma uygun bir denge ortaya çıkmıştır. Herkesin çıkarları doğrultusunda hareket edip, çıkarlarını

maksimum seviyeye getirmeyi amaçlamaları ekonomik refahın yükselmesini sağlamıştır (Eğilmez, 2016).

Kapitalizmin oluşmasında geçmiş dönemden günümüze kadar teknolojik yeniliklerin yaşandığı varsayımı mevcuttur. Teknolojik yeniliklerin görülmesi ve piyasaların büyümesi ise birbiri ile bağlantılıdır. Bu nedenden dolayı ikisi arasında görülen gelişmeler önemli bir seviyeye ulaştığında servetlerin çoğalmasıyla birlikte yeni kârlı alanlara yönelmeler oluşmuştur (Wood, 2021, s. 15). Kapitalizmin teknolojik yönden aktif olması, rekabetin getirmiş olduğu katı koşullar ve sınıf mücadelesine dayanmıştır. Bu nedenden dolayı kapitalistler kârlarını koruyabilmek için mücadele halindedir. Mücadele halinde olmaları kapitalistleri birden çok yeni koşulları denemek için birbirine karşı rekabet içine sokmuştur (Harvey D. , 2019, s. 127). Çünkü teknolojik yeniliklerin yaşanması beraberinde rekabette hızlanmayı getirmiştir. Bu hızlanma ile birlikte güçlü bir mücadele halinde olan kapitalistler de üretimde mekanizasyonu arttırmanın yanı sıra teknolojik gelişmeleri kullanarak piyasada olduklarını göstermek isteyecektir. Çünkü teknolojik yenilikleri kullanan girişimciler daha ucuza üretip mevcut durumda bulunan kâr oranlarını artırarak rakiplerine göre daha avantajlı duruma gelmiştir (Giddens, 2010, s. 101).

Kapitalizmin bir diğer özelliği sistemin sürekli kriz doğurması ve sistemde krizlerin kendilerini tekrarlama durumu vardır. Kapitalist ekonomi, büyüme sürecindeyken beraberinde durgunlukla karşılaşır ve sistem kendini krize sokmakta ve sonuç olarak giderek artan işsizlik ve yolsuzluk sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu şekilde devam eden kapitalist sistemin işleyişine herhangi bir müdahale gerçekleşmeyip düzen değiştirilmezse, kapitalist sistem krizden kurtulmanın yolunu kendi kendine bularak yoluna devam etmiştir. Fakat her ne kadar sistem krizi geride bırakmış ve büyümeyi tekrardan sağlamış gibi gözükecek olsa da kapitalist ekonomi bu kez önceki krizden daha yoğun yeni bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır (Durusoy, 2009, s. 370). Bu noktada kapitalizmin yaşadığı krizlerden bir şekilde kurtulmayı başarmasına rağmen bir sonraki krizlerin oluşmasını hiçbir zaman engelleyemediğini ve sonraki krizler için kötü zemin hazırlamaktan kurtulamadığı görülmüştür (Wood, 2021, s. 11).

Bunun üzerine Keynes, kapitalist sistemde görülen krizler için sistemin kendi haline bırakılması durumunda tekrardan krizler yaratacağını söyleyerek haklı çıkmıştır. Klasik İktisatçılar ise tam tersini düşünerek kapitalist sistemin

doğal işleyiş yapısını bozacak, çıkar-yarar dengesini zarara uğratacak uygulamaların ve düzenlemelerin olmaması durumunda sistemin daima dengede kalacağını ileri sürmüştür. Klasik iktisatçılara göre kapitalist sistemde sorunların çıkması kalıcı bir durum olmadığı için herhangi bir müdahale olmaksızın sistemin tekrardan kendiliğinden dengeye geleceğini savunmuştur. Ancak Klasik İktisatçıların öne sürdüğü gibi sistem kendi haline bırakıldığında ve çıkar-yarar ilişkisinde sorun çıkmayacağına güvenip kurallar ve denetimlerin aksatıldığı durumda kriz yaratmıştır (Eğilmez, 2016 (a)).

Açıkladığımız özellikler doğrultusunda kapitalizmin tanımını yapacak olursak: Asıl hedefi kâr elde etmek olan ve bunu gerçekleştirmek amacıyla üretime, mal ve hizmetlerin değişimine yönelik, özel mülkiyet ve sermaye kullanımını içeren (Gençoğlu, 2020, s. 238), üretim araçlarının sahipliğinin ve kontrolünün özel kesime ait olduğunu yansıtan bir ekonomik sistemdir (Eğilmez, 2016). Aynı zamanda kapitalizm, sistemin sürekli kriz doğurduğu, teknolojik yenilikler sonucu ve yoğun bir sermaye birikimi sonrası oluşan ekonomik bir sistemi yansıtmıştır. Yoğun bir sermaye birikimine bağlı olarak daima kârı en üst seviyeye çıkarma ve büyüme isteği bulunmuştur (Harvey D. , 2019, s. 127).

Kapitalizmin derinliklerinde yer alan küresel çapta egemenlik sağlama ve bu doğrultuda tek pazar haline gelme isteği ise kapitalizmin küreselleşme ile uyduğu anlamına gelmektedir. Bu iki olgunun birleşmesi sonucu küreselleşme, kapitalizmin desteğini arkasına alarak dünya çapında etkisini hissettirmeye başlamıştır (Ersoy, 2008, s. 143). Küreselleşmeye yönelik henüz içeriği ve kapsamı bakımından ortak herhangi bir tanımlama ve anlaşılmaya varılamamıştır. Fakat küreselleşmeye içinde bulunduğumuz sürecin açıklanmasında ampirik ve bir kural gücü taşıyan gerçekliğin tanımlayıcı görevi verilmiştir. Aynı zamanda küreselleşme, geçmişte ve günümüzde yaşanan hem ekonomik hem de sosyal olguların kavramlaşmasına odaklanmıştır. Küreselleşmenin ekonomik ve sosyal kavramlara odaklanması bu olguları şekillendiren kapitalizm ile bağdaştığını göstermiştir (Durusoy, 2009, s. 364-365).

Nitekim kapitalizmin ortaya çıkmasında büyük payı olan teknolojik yeniliklerin, küreselleşmenin oluşmasında ve hızlanmasında da büyük önem taşıdığını bilinmektedir. Özellikle küreselleşmenin 1980’li yıllardan sonra daha çok kullanılması ve hissedilmesinin ardında iletişim teknolojisindeki gelişmelerin yaşanması ve sermaye hareketliliğinin serbestleşmeye başlaması yer almıştır.

1980’li yıllardan sonra yaşanan enformasyon teknolojisindeki gelişmeler sayesinde uluslararası mesafeler günden güne ortadan kalkarak bilginin yayılması hız kazanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ülkelerin bilgilerini üretip geliştirerek ekonomik, siyasal ve sosyal çıkarlarını farklı kitlelere ulaştırması daha kolay hale gelmiştir (Gezgin, 2019, s. 10-11). Teknolojik gelişmelerin yanı sıra piyasa gereksinimleri, politik güçler ve uluslararası ilişkiler gibi çok yönlü faktörler de küreselleşmenin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu faktörler sayesinde oluşan küreselleşmenin gerisinde yatan düşünce kapitalizmin kendisinden, teknolojinin gücünden ve uluslararası devletlerin politikalarından aldığı için yaşanan süreci ‘**kapitalizmin küreselleşmesi**’ şeklinde değerlendirmek doğru olmuştur (Koray, 2005, s. 24).

Küresel kapitalizm, küreselleşme olgusunu açıklamanın yanı sıra diğer alanlara göre daha çok ekonomi üzerinde durmuştur (Yalçınkaya, 2016, s. 1). Ancak her ne kadar açıkladığımız gelişmeler ekonomik küreselleşmeyi yansıtıyor gibi gözükse de küreselleşmenin sadece ekonomi alanında değil, diğer alanlarda da ele alındığı bilinmektedir. Bu noktada küreselleşmenin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel alanlarda toplum tarafından kabul edilen ortak değerlerin, milli alanların dışına çıkararak dünya çapında dağılmasını yansıttığı görülmüştür (Özkan, 2006, s. 4).

Bu noktada küreselleşmeyi açıklamadan önce tanımlanmasında yardımcı olacak birtakım özelliklere değinilmiştir. Bu özellikler doğrultusunda **küreselleşme**, toplumların karşılıklı etkileşimlerinin ve değişimlerinin ortaya çıkmasını sağlayan ve bunların çoğalmasına, dağılmasına yardımcı olan toplumsal süreçlerin çok boyutlu bütünüdür (Steger, 2020, s. 27-31).

Ancak Fikret Başkaya’ya göre küreselleşme sadece toplumsal eğilimler veya aşama anlamına gelmemiştir. Küreselleşme, bunların dışında bir ideolojiyi de yansıtmıştır. İdeolojik açıdan küreselleşme; mevcut halde bulunan eğilimlerin ve süreçlerin hem zorunlu olup hem de kaçınılmaz olmasını sağlamak ve istenilen bir şey olduğu fikrini yaygınlaştırıp ‘tek düşünce’ haline dönüştürmeyi hedeflemiştir. Açıklanan ideolojik açıdan küreselleşmeye göre olup-bitenler artık vazgeçilmez bir hal almış ve buna uyum sağlamak dışında başka bir seçenek bulunmamıştır (Başkaya, 2015, s. 33).

Erinç Yeldan küreselleşmeyi kapsamlı bir şekilde ele aldığı anda, dünya ekonomisinin oluşmasında etkili olan sosyal ve ekonomik kısımların, karşılıklı

şekilde ve zamanla dünya piyasalarıyla birleşmesi olarak görmüştür. Küreselleşmeyi dar anlamda ise, mal ticareti ve sermaye akımlarının liberalleşmesi şeklinde tanımlamıştır. Yeldan aynı zamanda, küresel kapitalizminin yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana özellikle 1970 yılından itibaren içinde bulunduğu küreselleşme sürecini etkileyen dinamikler arasında; aşırı birikim sonucu oluşan kapitalizm krizi, kapitalist rekabetin uluslararası alanda derinleşmesi, finansal sistemin serbestleşmesi neticesinde yükselen sermaye ve spekülasyon birikiminin sanayi yatırımlarından öncelikli olması gibi özellikleri de sıralamıştır (Yeldan, 2011, s. 2).

Zygmunt Bauman ise küreselleşmeyi, son dönemlerde tüm kesimin dilinde olan; küreselleşme söyleminin hızlı bir şekilde yayıldığını ve bu kelimenin *‘tüm mevcut ve gelecek gizemlerin kilidini açacak bir maymuncuğa dönüşen moda bir kelime’* şeklinde tanımlamıştır. Küreselleşmeyi mutluluğa götüren bir araç olarak değerlendiren bazı kesim için küreselleşme, uygulanması zorunlu olan bir şey iken; bazı kesim için ise mutsuzluğun tam anlamıyla kendisi ve asıl sebebidir. Fakat ortak olan bir şey varsa o da küreselleşmenin artık herkes için dünyada geri dönüşü olmayan bir süreç olduğudur (Bauman, 2021, s. 9).

Açıkladığımız tanımlar doğrultusunda küreselleşmenin en kapsamlı tanımı şu şekildedir; mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, küreselleşmenin hızlanmasında etkili olan teknolojik birikimin ve mali kaynakların uluslararası alanda serbest kaldığı ve bu dinamiklerin zamanla bütünleşmesidir (Şenses F. , 2021, s. 236).

Kısaca küreselleşme, kapitalizmin gelişmesinde büyük bir rol oynayarak bir aşama görevi üstlenmiştir. Çünkü kapitalizm ortaya çıktığı andan itibaren küreselleşmeye başlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus küreselleşmenin, kapitalizm sisteminin gelişmesinde oldukça etkin bir rol üstlenmesidir. Çünkü küreselleşen şey aslında kapitalizmdir. Kapitalizmin küreselleşmesi dünyayı sarıp sarmalayan ve dünyadaki ulusların, bazen büyük bir istekle bazen de tam tersi şekilde zorla kabul ettikleri şeyin, kapitalizmin bütün kurum ve kuralları ile işlemeye başlamasıdır. Bu özelliğinden dolayı küreselleşme yeni bir olgu değildir (Çeken, Ökten, & Ateşoğlu, 2008, s. 84).

Kapitalizmin ortaya çıktığı dönem her ne kadar eskilere dayansa da kapitalist sistemin küreselleşmesi aslında ondokuzuncu yüzyıla kadar uzanmıştır. Ancak burada önemli olan kapitalizmin genişleyerek derinleştiği döneminin

1940'lı yılların sonu 1970'li yılların başında gerçekleşmesidir. Kapitalizmin dağılma ve genişleme fikri aynı zamanda küreselleşme ile bağlantılı olduğunu gösterdiği için kapitalizmin geleceğini konuşmadan küreselleşmenin geleceğini de konuşmamızın mümkün olmadığını göstermiştir (Rodrik, 2011, s. 205).

Böylelikle küreselleşme ile kapitalizm arasındaki ilişki araya herhangi bir faktör girmeden dolaysız bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu özelliğinden dolayı küreselleşmeyi kapitalist modernlikten ayrı tutmak ve tek başına açıklamak mümkün değildir. Geçmişten günümüze kadar gelen küreselleşme olgusu, tam anlamıyla kapitalizmin günümüzdeki hâlini ve duruşunu yansıtmıştır. Yani küreselleşme, kapitalizmin küresel hale gelerek sıçraması, esnemesi ve dünyayı çevrelemesinde etkili olmuştur (Kızılcıkelik, 2002) aktaran: (Kaya M. , 2009, s. 7).

1.2 Küresel Kapitalizmin Evrilmesi

Küresel kapitalizm ekonomik, finansal, siyasal ve sosyo-kültürel alanlarda çeşitlilik gösterdiği için küreselleşmenin ne zaman başladığına dair kesin bir fikir birliği henüz sağlanmış değildir. Ancak toplumların veya bir kültürün, başka bir topluluk veya kültürle karşılaşarak etkileşimde halinde bulunması küreselleşmenin tarih kadar eski bir süreç olduğunu göstermiştir (Acar M. , 2002, s. 17). Bu nedenden dolayı günümüzdeki küreselleşme sürecini anlamamız için gelişmesinde etkili olan üç evreyi değerlendirmek gerekmiştir. Bu evrelerin ilki, ondokuzuncu yüzyıl ile 1914 yıllarını kapsayan birinci küreselleşme dönemi iken; ikincisi 1914-1945 arası yılları kapsayan ikinci küreselleşme dönemini yansıtmıştır. Son olarak üçüncü küreselleşme dönemi, 1945-1980 yıllarını kapsayan süreçten oluşmuştur.

Birinci küreselleşme dönemi özellikle ekonomik açıdan gelişmenin yaşandığı dönem özelliği taşımıştır. Söz konusu dönem aralığında uluslararası ticaretin gelişmesindeki engeller ve tarifeler görülmeyecek seviyede gerileme göstermiştir. Yine bu dönemde küresel piyasaların iç içe geçmesi derinleşmiş, ulaşım maliyetlerinin yanı sıra uluslararası alanda bireylerin serbest dolaşımına engel olan kısıtlamalarda düşüşler yaşanmıştır. İkinci küreselleşme döneminde Dünya Savaş'larının ve Büyük Buhran'ın görülmesi işleri tersine çevirmiştir. İkinci dönem küreselleşmenin bütünleşme açısından sekteye uğradığı, milliyetçiliğin fazla çoğaldığı ve korumacılık eğilimlerinin yaşandığı dönem özelliği taşımıştır. Ancak üçüncü küreselleşme dönemi ve özellikle 1980 sonrası küreselleşme daha önce hiç gerçekleşmemiş şekilde gelişme göstermiştir. Ekonomik açıdan uluslararası sermaye ve ticaret hacmi hiç görülmemiş seviyeye

ilerlemiş, küresel üretim süreçlerinde dönüşümler yaşanmaya başlamıştır (Bayar, 2008, s. 26-27). Teknolojik ilerlemenin gerçekleşmesiyle iletişim alanında da gelişmeler görülmüştür. Özellikle 1980 sonrası dönem, uluslararası kuruluşların ve neoliberal politikaların da katkısıyla küreselleşmenin evrilmeye başladığı dönem özelliği taşımıştır.

1.2.1 İlk Küreselleşme Dönemi (Onyedinci Yüzyıl ve 1914)

Kapitalist sistem ilk kez ABD'nin keşfi ve sömürgecilik hareketleri ile birlikte kendini göstermesiyle başlamıştır. Sömürgecilik hareketlerini uygulayan ülkeler ve diğer ülkeler arasında sömürgeciliğin yaygınlaşmaya başlaması, zamanla uluslararası ticari etkinliklerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu noktada kapitalizmin ilk adımını oluşturan ticaret kapitalizmi dönemi başlamıştır (Gençoğlu, 2020, s. 239). Ticaret kapitalizminin başlaması onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda zirve yapacak olan Merkantilizm politikalarına ilk adımın atılmasını sağlamıştır.

Merkantilizm, onyedinci yüzyılda egemen ekonomik felsefi anlayış ile ticari menfaatler arasında yer alan bir anlaymayı desteklemiştir. Merkantilistler, ekonominin feraha ermesi için gümüş ve altın gibi diğer değerli madenlerin biriktirilmesi gerektiğine inanmıştır (Rodrik, 2011, s. 7). O dönemde kâğıt paranın henüz kullanımda olmaması değerli madenlerin öne çıkmasına sebep olmuştur. Kâğıt paranın kullanılmadığı dönem boyunca altın ve gümüş, sikke olarak kesilip üzerine damga uygulanmasıyla paraya çevrilmiştir. Altın ve gümüş, küresel çapta geçerli olduğu için basılan paralar konvertibl ve rezerv para özelliğini almıştır. Böylelikle altın ve gümüşün durumu önemli olduğu için değerli madenlere ulaşmak daha önemli hale gelmiştir. Çünkü değerli madenlerin çok olması ne kadar para basılacağını yansıtmıştır (Eğilmez, 2016 (a)).

Merkantilizmde devletin ekonomik gücü değerli madenlere dayandırılmış ve böylelikle devlet, ülke ekonomisinin ilerlemesine katkı sağlayacak müdahalelerde bulunabilmiştir. O dönemde dış ticaret fazlası vererek zenginlik sağlanacağı yönünde görüşün olmasından dolayı merkantilistler ihracatı teşvik etmiş, ithalat ise tercih etmemiştir (Durusoy, 2018, s. 34). Merkantilizmde dış ticaret politikasının dış ticaret fazlası vereceği şekilde uygulanması söz konusu okulun temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bu nedenden dolayı ihracat teşvik edilerek ithalat kısıtlanmaya başlamıştır. Bu düşüncenin temelinde ise değerli

madenlerin elde edilmesiyle gelecek olan zenginlik düşüncesi yer almıştır (Eğilmez, 2018(a), s. 85).

Merkantilist dönemde ihracat aynı zamanda sermaye birikimi açısından ihtiyaç duyulan bir etkinlik olarak düşünülmüştür. İthalatın ise tehlikeli görülmesinden dolayı merkantilistler, sermaye birikimini sağlamak için sömürgeler edinmek ve ihracatın arttırılmasını sağlayacak dış pazarları keşfetmenin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Böylelikle dış ticarete odaklanan merkantilizm, kendi ülke ekonomisi için iç pazarda yabancı malları kısıtlayarak, yerli mallarını yabancı mallara karşı korumaya başlamıştır (Güvenç, 1998) aktaran: (Kaya & Aydemir, 2011, s. 19).

Merkantilistler mal ithalatının katı bir şekilde kısıtlanması gerektiğini ileri sürseler de hammaddelerin ithalini serbest bırakmıştır. Çünkü ülkelerin dışarıdan aldığı hammadde ithalatının teşvik edilmesiyle beraber ithal edilen hammaddelerin, ülke içinde işlenerek dış ülkeye mal ihracatı şeklinde gerçekleşmesini hedeflemiştir (Seyidoğlu, 2015, s. 25). Bu düşünce üzerine merkantilistlerin, serbest ticaretin bakıldığında yalnızca hammaddelerle kısıtlı olması gerektiğini ve buna ilaveten endüstrinin yüksek ithalat tarifeleriyle yerli üreticilere ait olmasını ileri sürdükleri görülmüştür (Rodrik, 2011, s. 7).

Ancak merkantilist görüşler onyedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişim göstererek ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizme geçiş başlamıştır. İnsan gücü yerine makine gücünün tercih edilmesi, uluslararası alanda veya milli sınırlar içinde yatırımların karlılığını gerçekleştirecek geniş bir piyasanın oluşması, üretim girdileri piyasasının oluşmasıyla üretim faktörlerinin serbest şekilde piyasadan satılması gibi etkenler sanayi kapitalizmine geçişi etkilemiştir. Çünkü merkantilizm döneminde görülen teknolojik buluş ve gelişmelerin temeli Sanayi Devrimi'nden gelmiştir. Merkantilizm döneminde teknolojik buluş ve gelişmelerin yaşanmasıyla beraber üretim ilişkilerinde değişimler görülmüş, karşılıklı etkileşim sonucunda ülkelerin birbirleri ile ilişkileri güçlenmiştir (Kaya & Aydemir, 2011, s. 19-20).

1800 ve 1880'li yılları kapsayan döneme gelindiğinde merkantilist geçiş süreci artık sona ermeye başlamıştır. Kapitalizmin olgunluk aşamasını ifade eden bu dönem, Sanayi Devrimi'nin gelişmesiyle kapitalist üretim modelinin işlevsellik kazandığını göstermiştir (Durusoy, 2009, s. 367). Burada belirtmek gerekir ki 1800'lü yıllara kadar hâkim olan merkantilizmin, söz konusu dönemde geçerli

olması tüm dünyada uygulandığı anlamına gelmemelidir. Çünkü Sanayi Devrimi'nin görülmesiyle birlikte merkantilist sistemin sona ermesi, günümüzdeki küresel sistemin kapitalist sistemden oluştuğunu göstermiştir. Yaşanan Sanayi Devrimi'nin kapitalizm sistemi ile iş birliğine girmesi dünya ekonomik gelişmelerin hızlanmasına yol açmıştır (Eğilmez, 2018, s. 24-27)

Küreselleşmenin bu dönemde gelişmesinde etkili olan bir diğer gelişme **Sanayi Devrimi** olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar ekonomide tarım, el sanatları ve ticaret ön planda olurken; ekonomik yaşamın temel üretim alanında belirleyicileri etkenleri aynı dönem içerisinde toprak ve ona bağlı faaliyetler üzerine gerçekleşmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi kavramsal olarak; kol gücünün yerini artık buharlı makinelerin almaya başlamasıyla kısa süre içerisinde üretim seviyesinin geliştiği, fabrikalaşma sonucu oluşan sanayi, ticaret ve toplum hayatında dönüşümlerin ve yeniden yapılanmaların yaşanmasını ifade etmiştir (Bingöl, 2015, s. 195).

İlk kez 1760-1850 yılları arasında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, 1774 yılında James Watt tarafından buhar makinesinin sanayide kullanılmasıyla başlamıştır (Çalapkulu, 2021). Buhar makinesinin bulunmasıyla birlikte üretimde artık el ve beden emeğinden makineleşmeye doğru geçiş süreci başlamıştır. Yine o dönemde kömürün kullanılmasıyla beraber makinelerin yaygınlaşması daha hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi başlarda diğer ülkelere yayılması gecikmeli olsa da zamanla Avrupa ve ABD'ye yayılmaya başlamıştır (Siskon, 2023).

Sanayi Devrimi aynı zamanda onsekizinci-ondokuzuncu yüzyıllarda Avrupa'da yeni buluşların görülmesi ve bu yeni buluşların üretime uygulanması, buharlı makinelerin öncelikli olarak dokuma tezgâhlarında daha sonra ise üretimin diğer alanlarında uygulanmasıyla da gelişme göstermiştir (Eğilmez, 2018, s. 25), (Çalapkulu, 2021). Buhar gücü ile çalışan makinelerin üretimde uygulanması, üretim yerlerinin yapısında değişikliklere yol açmıştır. Başlarda insan gücüne bağlı gerçekleşen üretim yerini makinelere bırakmış, ardından imalathaneler fabrikalara dönüşmeye başlamıştır. Sonucunda ise üretim hacmi ve üretim kapasitesi artış göstermiştir (Koca, 2020, s. 4535).

Aynı zamanda üretimin makineleşmesinin ardından teknolojinin ilerlemesi üzerine teknoloji devrimi olarak ifade edilen bu dönemde (Siskon, 2023) endüstride elektrik motoru, telefon-telgraf, içten yanmalı motor (Koca, 2020, s.

4536-4537), elik, tren rayları, petrol ve kimyasal tekniklerden oluşan aktörler endüstrinin esas unsurlarını oluşturmuştur (evik, 2017). Son olarak rekabetçi kapitalizm olarak bilinen 1850-1873 yılları arasını kapsayan dönemde demiryolu ve elik sanayisinde genişlemeler görülmüş ve yine aynı dönemde merkezden çevreye sermaye ihracı gerçekleşmeye başlamıştır (Demir G. , 2001, s. 78-80).

1900'l yıllara gelindiğinde ise Sanayi Devrimi'nde buhar gücü ile çalışan makineler yerini, elektrik gücü üretim hattına bırakmıştır. ABD mezbahalarında ilk kez uygulanan elektrik gücü üretim hattını Henry Ford sanayi üretiminde uygulamaya başlamıştır. Henry Ford'un otomobil fabrikasında başlayan bu üretim hattının sanayi üretiminde yaratmış olduğu etki diğer bölgelere de yayılmıştır. Bu gelişmeler bu kez sermaye birikiminin ABD ve Avrupa'da yaşanmasına yol açmıştır. O dönemde sermayenin birikmesi, kapitalizmin asıl yüzü olarak benimsenen sanayi kapitalizm sisteminin oluşması anlamına gelmiştir. Sadece sanayi kapitalizmi değil, onun dışında da gerçekleşen yeni buluşların sanayi alanında uygulanmaya başlaması kapitalizmin, tarım ve ticaret alanı dışında sanayi alanında da geliştiğini göstermiştir. Böylelikle Sanayi Devrimi sonrası sanayi kapitalizmi gelişmeye başlamıştır (Eğilmez, 2018, s. 25).

Sanayi alnında görülen gelişmeler Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde ses getirmiş ve Smith'in çalışmaları sonucunda onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Klasik Liberalizm ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 26).

Liberalizm: Klasik liberalizm Smith'in çalışmaları sonucu onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıksa da kökeni onyedinci yüzyılın başlarına kadar uzanmıştır. Başlangıçta John Locke tarafından siyasal liberalizm şeklinde ortaya çıkan liberal sistem, Adam Smith ve David Hume'nin katkılarıyla birlikte ekonomik liberalizm şeklini almıştır. Liberalizm daimi bir şekilde kendini yenileyen ve geliştiren bir akım olma özelliği taşımıştır. Bu özelliğinden dolayı farklı liberal okulları ve akımları bünyesinde bulundurmıştır (Aktan, 1995, s. 3).

Klasik liberalizmin kurucusu ise 'Ulusların Zenginliği' adlı kitabının yazarı olan Adam Smith kabul edilmiştir. Smit'in bu eseri aynı zamanda iktisat üzerinde okutulan ilk kitap özelliği taşımıştır. Klasik liberalizmin kurucusu olan Smith'in ileri sürdüğü ilkeler arasında, toplumsal hayatın "kendisinden bir düzen" içerisine gireceği ve doğal gidişata müdahale etmenin aslında zarar vereceği yönünde görüşü yer almıştır. Bu özellikten dolayı Smith, medeni toplumda doğal özgürlük sisteminin işlediğini dşnmştir. Smith'in ilkeleri arasında da

“görünmez bir el” kavramı da yer almıştır. Bu kavram bireysel faaliyetlerin toplumun lehine şekilleneceğini açıklamıştır (Avan, 2013, s. 9-10). Aynı zamanda Smith, ‘görünmez el’ kavramı ile fizyokratların belirttiği gibi ekonominin işleyişinde doğal bir düzenin olduğunu ileri sürerken, doğal düzenin ise bireylerin şahsi teşebbüs gücüne dayalı olarak gerçekleştiğini belirtmiştir (Aktan, 1995, s. 10).

Onyedinci yüzyılın başlarından bu zamana kadar sürekli dönüşüm yaşayarak gelişimini sürdüren liberalizmin en temel ilkelerinden biri bireycilik ve insan hakları ilkesi olmuştur. Bu ilke, onsekizinci yüzyılda politik diktatörlüklerin görülmesinin ardından kişileri baskıdan kurtarmak ve kişilerin temel hak ve özgürlüklerini muhafaza etmek amacıyla kendini göstermiştir. Bireycilik ve insan hakları ilkesi bireyi öncelikli tutarak onu sınıf, toplum ve halk gibi ortaklaşa düzenin üzerinde tutmuştur. Birey liberalizmde o kadar önceliklidir ki devletin, politik rejimin ve hukuki düzenin varoluş amacı bile bireylerdir (Erçoşkun, 2019, s. 109). Bireyler aynı zamanda rasyonel ve tutarlı tercihlerde bulunmaktadır. Bireylerin rasyonel olmaları, faydalarını ve çıkarlarını en üst seviyeye çıkaracak harekette bulundukları için ‘homo economicus’ olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin bu kadar öncelikli tutulduğu sistemde yine kutsal olan şey devlet değil bireyler olmuştur (Aktan, 1995, s. 4).

Bu bilgiler doğrultusunda anlaşılabileceği üzere liberalizm aynı zamanda devletin ekonomiye müdahalesinin en alt seviyede olması gerektiğini savunan sistem olarak karşımıza çıkmıştır (Aktan, 1995, s. 4). Devletin bireysel hak ve özgürlüklere müdahale etme potansiyeli mevcuttur ancak devletin hem sınırlı hem de tarafsız olması gerekmiştir. Tarafsızlık ilkesi gereği devlet sadece özgürlükleri genişletip, emniyeti sağlamakla birlikte bütün kesimlere eşit uzaklıkta durmalı ve hoşgörü ilkesine dayalı yaklaşmalıdır (Yıldırım C. , 2019, s. 32).

Burada belirtmek gerekir ki Smith, devletin birtakım görevleri olduğunu inkâr etmez ancak devletin görevlerinin milli savunma, mülkiyet haklarının korunması ve adaletin sağlanması gibi konularla kısıtlı olması gerektiğini söylemiştir. Bu nedenden dolayı piyasa ile devlet kontrolünün ayrılması gerektiğini, bunun sonucunda ise ekonominin gelişeceğini ve rekabetin ekonomik avantaj getireceğini belirtmiştir. Ancak ticarete konulan korumacı engellerin ise rekabeti durduracağını ileri sürmüştür (Rodrik, 2011, s. 8). Böylelikle devletin piyasaya müdahalesinin ya tamamen sonlandığı ya da sınırlandırıldığı durumda

liberalizm, laissez-faire ve doğal düzen ilkesini benimsemiş olmuştur (Aktan, 1995, s. 4).

Liberalizmin ekonomik sistem olarak piyasa ekonomisini savunmuştur (Aktan, 1995, s. 4). Serbest piyasa ekonomisi özel mülkiyet haklarını korunması gerekliliğini içermekte, üretici ile tüketicinin tercihlerinin hangi yönde kullanacağına bizzat o kesimin karar vermesini öngörmüştür. Aynı zamanda rekabetin yasal hale gelmesini güdülerken, devletin yetkilerinin de kısıtlı olması gerektiğini içermiştir. Bu özellikler doğrultusunda liberalizm serbest ticaretin oluşmasını, bireylerin ürettiklerini özgürce takas edebilme şansının olması gerektiğini kabul etmiştir. Böylelikle liberalizmin ekonomi ayağı bizlere serbest piyasa ekonomisinden oluştuğunu göstermiştir (Acar M. , 2009, s. 19). Böylelikle Adam Smith, David Ricardo ve Thomas Malhtus gibi iktisatçılar devlet müdahalesinin kısıtlı olduğu, tam rekabet koşullarının sağlandığı, uluslararası ticaretin serbest olduğu, vergilerin en alt seviyeye düşürüldüğü, korumacı politikaların yer almadığı bir piyasa ekonomisini savunmuştur (Güzel S. Ç., 2013, s. 23).

Fakat her ne kadar liberalizm ilkeleri gereği toplumda eşitliği ve özgürlüğü benimseyip bu anlayışın sürdürülebilir olduğuna inansa da zamanla liberal anlayışın ve kapitalist sisteminin eşitsizlikleri artırdığı düşüncesi oluşmaya başlamıştır (Acar E. , 2017, s. 249).Tüm uğraşlara rağmen liberal bağlamda kapitalizm gelir eşitsizliğini ve toplumsal sorunları sona ermemiş, bunun üzerine Birinci Dünya Savaşı'nın da kendisini göstermesiyle bütün toplum üzerinde bir çöküş etkisi yaşanmaya başlamıştır. Savaş sonrası herhangi bir önlem alınmaması üzerine kapitalizmin en büyük krizi olan 1929 Büyük Buhran'ın da oluşmasıyla sistemin yeniden bir yapılanma sürecine ihtiyaç olduğu düşünülmüştür (Dağ, 2013, s. 76). Bu düşüncenin sonunda liberal anlayış terk edilerek sosyal refah devlet anlayışına geçilmesi fikri ortaya çıkmıştır (Acar E. , 2017, s. 249).

Özetle; 1870-1914 arasında gerçekleşen dönem yarattığı etkinin büyük olması sebebiyle günümüz ile kıyaslamaya en elverişli küreselleşme dönemi olmuştur. Birinci küreselleşme dönemi yoğun bir birikimin sonucu ortaya çıkmıştır. Ulaşım ve iletişim ve denizcilik alanında yaşanan gelişmeler, Batı'nın şimdiye kadar gerçekleştiremediği denizaşırı ülkelere siyasal, askeri ve ticari etkilerini dağıtmak açısından bir fırsat olmuştur (Oran, 2001) aktaran: (Kıvılcım, 2013, s. 221). Aynı zamanda ulaşım ve iletişim alanında görülen gelişmelere bağlı

olarak kapitalizm sisteminin oluşmaya ve ilerlemeye başladığı bu dönemde ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler güçlenmeye başlamıştır. Bu alanda görülen gelişmeler aynı doğrultuda gelişen dünyanın farklı yerleriyle ilişki kurulması fırsatı doğurmuş ve sonuç olarak ülkeler arasındaki ticaret böylelikle hızlanmıştır (Özyakışır, 2007, s. 8). Deniz ve demiryolu ulaşımı yaygınlaşmaya başlamasıyla uluslararası ticaretin gelişmesine engel olan tarifeler düşürülmüş, bu gelişmelerin etkisiyle dünya ticareti o dönemde senelik ortalama %2,7 oranında gerçekleşirken; ihracat rakamları ise %3,5 seviyelerinde artış sağlamıştır. Aynı dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları da artmaya başlamıştır (Acar M. , 2002, s. 17). Ondokuzuncu yüzyılın sonu yirminci yüzyılın başlarında iletişim hızına bağlı olarak gelişen küreselleşme dönemi, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın görülmesiyle hız kesmeye başlamıştır.

1.2.2 İkinci Küreselleşme Dönemi (1914-1945 Dönemi)

Ulaşım ve iletişimin geliştiği, ekonomik ilişkilerin ve uluslararası ticaretin artış gösterdiği, sermaye ve malların uluslararası alanda serbest bir şekilde akışının gerçekleştiği birinci küreselleşme dönemi Birinci Dünya Savaşı'nın görülmesiyle etkisini kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın oluşmasından önceki dönemler kapsamlı bir küreselleşme dönemi olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda bu sürecin İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar aktif olan tersi bir küreselleşme olarak devam etmesi alışıldık bir durum haline dönüşmüştür (Osterhammel & Petersson, 2021, s. 63).

Küreselleşmenin gerilemeye başladığı bu dönemde etkili olan olayların başında gelen **Birinci Dünya Savaşı**'nın çıkışı birçok nedene bağlı olmuştur. Ancak asıl neden olarak savaş çıkmadan önce görülmeye başlayan küreselleşme gelişmelerini göstermek yanlış olmaktadır. Avrupa'nın dünyadan kopuk şekilde varlığını sürdüren bölgelerinde görülen iç krizlerin, Avrupa ve büyük güçler arasındaki sömürgecilik yarışında önemli bir rol oynaması savaşın başlamasında etkili olmuştur. Her ne kadar savaşın başlama nedenleri arasında Avrupa gösterilse de savaş giderek küresel kaynaklara dayanan bir çatışma haline dönüşmüştür (Osterhammel & Petersson, 2021, s. 74-75).

Savaş sonrası imzalanan Versailles Antlaşması ile Almanya yüklü bir şekilde savaş tazminatıyla karşı karşıya bırakılmıştır. Ancak Keynes, antlaşmanın yayımlanacağı şekilde gerçekleşmesinin Almanya'nın mali açıdan çöküşüne ve yıkılmasına yol açacağını dile getirerek toplantıyı terk etmiştir. Çünkü Keynes'e

göre Almanya'nın iflas etmesi, Avrupa'nın ve dünyanın çok ağır sonuçlar ile karşı karşıya kalacağı olaylara yol açacağını belirtmiştir. Aynı zamanda Keynes 'The Economic Consequences of the Peace' (Barışın Ekonomik Sonuçları) adlı kitabında, Almanya'nın ödemekle yükümlü tutulduğu savaş tazminatını yüksek bulmakta ve bu tazminatın Almanya'yı kapitalizmden uzaklaştıracağını ileri sürmüştür. Sonuç olarak Keynes'in görüşleri doğru çıkmış, Almanya ödemekle yükümlü olduğu tazminat nedeniyle mali bunalıma girmiştir (Eğilmez, 2018, s. 30-31).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından **1929 Büyük Buhran Krizi**'nin görülmesi ikinci küreselleşme dönemini yavaşlatan bir başka gelişme olmuştur. İlk olarak 1929 yılında ABD'de ortaya çıkan ve on yıl etkisini devam ettiren kriz, zamanla depresyona dönüşerek tüm dünyayı etkilemeyi başarmıştır. Krizin ve depresyonun başlangıcı 24 Ekim 1929 yılında Kara Perşembe şeklinde bilinen günde New York Borsası'nın çöküşü ile gerçekleşmiştir (Ardan, 2021, s. 117-118). New York Borsası'nın çöküşü krizin çıkış nedenlerinin başında gelmekteyken bir diğer nedeni ise Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler gelmiştir. Savaştan etkilenen ülkelerin kaybettikleri dayanıklı tüketim malları ve sermaye stoklarını tekrardan karşılamayı başarması sonucunda hızlı bir ekonomik büyüme görülmüştür. ABD savaştan en az şekilde etkilenen ülke konumunda olduğu için savaşın ardından üretimini hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. ABD'nin hızlı ilerleyen üretimi karşısında Avrupa ani bir şekilde toparlanma gösteremese de kuruluşunu tamamladığında dünya çapından üretim fazlasının oluşmasına katkı sağlamıştır (Barışık & Barış, 2015, s. 241). Avrupa'daki yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra savaş sonrası yıkıma uğrayan ülkelerin ekonomilerini tekrardan canlandırmak için başvurduğu ülke olan ABD'nin, dünya üzerindeki ülkelere alacaklı konumuna gelmesi de bu nedenler arasında yer almıştır (Bakırtaş & Tekinşen, 2004, s. 87).

Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sonrası küresel çapta etkinlik kazanan ve savaş süresi boyunca biriktirdiği altınlar sayesinde ABD'de toplanan sermaye, gayrimenkul ve toprak alımı üzerinde etkili olmuştur. Ancak toprak üzerinde talep artışları görülmesinin arında spekülasyonlar yer almıştır. Spekülasyonların sona ermesiyle toprak üzerinde artış gösteren fiyatlar düşüşe geçmiştir. Böylelikle toprak ve gayrimenkul üzerinden ayrılan sermaye New York Borsası'nda hisse senedi alımlarına yönelmiştir. Böylelikle hem hisse senedi piyasasında hem de

fiyatlarda gözle görülür bir şekilde artış yaşanmıştır. Gözle görülen hisse senedi fiyatlarındaki artış tamamen gerçekliği yansıtmadığı için ABD merkez bankası faizleri yükselmiştir (Açıkgöz & Özkan, 2019). Hisse senetlerinde görülen spekülasyon artışı durdurmak FED'in yüksek seviyede faiz artışına gitmesi yatırımcılarda güven kaybının oluşmasına yol açmış ve New York Borsası 24 Ekim gününde çöküşle karşı karşıya kalmıştır (Britannica, t.y.). 24 Ekim gününe gelindiğinde New York Borsası'nda o gün 16 milyon hisse senedi yaklaşık %50 ile %90 arasında değer kaybına uğrayarak satılmaya başlayınca bankalar bu olaya yüksek değerler ödeyip hisse senetleri alarak müdahale etmeye çalışmıştır. Ancak borsadaki düşüşü engellemeye çalışan bankaların çabası yetersiz kaldı ve bankalar sırasıyla iflas etmek zorunda kalmıştır (Çimen, 2007, s. 6).

Krizin çıkış nedenleri arasında 1929 yılı öncesinde ve sonrasında orta sınıf Amerikalıların çalışmadan zengin olma gibi hayallerinin bulunması yer almıştır (Şendoğdu & Öztürk, 2006, s. 426). Son olarak devletin piyasa müdahalede bulunmasında geç kalması ve uygulamakta olduğu para politikalarının beklenen sonuçlar vermemesi de Büyük Buhran Krizi'nin çıkmasında etkili olmuştur (Ardan, 2021, s. 123). Bu gelişmeler doğrultusunda krize yol açan etkenler; savaş sonrası ABD piyasasındaki paranın bolluğu, 1929 yılında görülen borsanın çökmesi, borsadaki düşüşü engellemeye çalışan bankaların çabasının yetersiz kalması, kredi imkânı sağlayan bankalara güvenin azalması ve ekonomide devlet işlevinin yetersiz kalması şeklinde sıralanmıştır.

New York Borsası'nda çökmesiyle başlayan bu krizin çok geçmeden küresel çapta büyük bir ekonomik krize dönüşebileceği gerçeği, mal ve sermaye piyasasının küresel olarak birbirine bağlı olduğunu göstermiştir. Kriz ardından ülkeler korumacı politikalarla yönelmeye başlamıştır. ABD sermaye ihracatının beklenmedik bir şekilde sona ermesine yol açan kredi sıkıntısı, talepte gerçekleşen düşüşler, altın standardının devletleri zorladığı deflasyonist politikaların yanında giderek artış göstermeye başlayan korumacı politikalar krizin küresel çapta yayılmasına yol açan sebepler arasında gösterilmiştir (Osterhammel & Petersson, 2021, s. 81).

ABD'nin savaş sonrasında Avrupa'ya verdiği kredileri geri alamaması üzerine mal ve hizmet cinsinden ödenen borçlar ABD'nin sektörünü olumsuz etkilediği için ülke en son çare olarak gümrük duvarlarını oluşturmaya ihtiyaç duymuştur (Güngör & Aksöz, 2021, s. 37). 1929 krizinin ardından ABD özellikle

gümrük vergi oranlarını artırarak korumacı eğilimlere yönelmiştir. Sadece ABD değil, Büyük Buhran Krizi'nden sonra gelişmiş ülkelerde korumacı politikaları benimsemiştir (Demir & Kurt, 2020, s. 383). Ayrıca o dönemde gümrük duvarlarının yükselmesinin yanında korumacılık eğilimlerinin de artış göstermesi krizin uzun yıllar devam etmesine sebep olmuştur (Duman E. , 2011, s. 116).

Kapitalist üretim sürecinin daima ilerleme gösteren bir eğilim içinde olmadığı bilinmiştir. Kapitalist sistemin ilerleme kaydettiği dönemin arkasından daralma görülürken, büyümeye başladığı dönemin arkasından ise mutlaka kriz ortaya çıkmıştır. Nitekim kapitalist sistem, sürekli kriz doğuran ve kendini bu krizden tekrardan üretebilen bir sistem olarak karşımıza çıkmıştır. Kapitalizm krizlerinin en önemli özelliği, arz fazlası veya talep yetersizliğinden ortaya çıkmasıdır. Geçmiş dönemden beri var olan krizler yirminci yüzyılın başlarında da kendini göstererek, 1929 yılında Büyük Buhran Krizi ile en üst seviyeye ulaşınca kapitalizmin şahit olduğu en büyük kriz özelliğini taşımıştır (Başkaya, 2015, s. 45-46).

Krizin ardından ekonominin düzelmemesi klasik iktisadın eleştirilmesine yol açmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin olmaması ve piyasanın kendi haline bırakılması krizin asıl kaynağı gösterilmiştir (Yardımcı, İnce, & Ekiz, 2017). 1929 krizi devlet krizi olmamakla birlikte, yapısal kriz şeklinde ortaya çıkan kapitalizmin şahit olduğu en büyük kriz olmuştur. Eğer talep yönünde bir düzenleme yapılmazsa sistemin kendisinin tekrardan kriz üreteceği düşüncesi oluşmaya başlamıştır (Başkaya, 2015, s. 46). Bu nedenden dolayı çözüm olarak kapitalizmin kendini yeniden toparlaması için piyasa yerine, devletin müdahalesinin gerekli olduğunu ileri sürülen ve 1930-1960'lı yıllarda etkili olan **Keynesyen Yaklaşım** hayata geçirilmiştir (Eğilmez, 2018, s. 44). Bu yaklaşımla devlete, sosyo-ekonomik görevlerinin üzerine daha fazla sorunluluk yüklenmeye başlamıştır. Devlet artık kişilere ve ailelere asgari gelir sağlamakta, kişileri ve aileleri toplumsal risklere karşı korumakta ve sosyal güvenlik hakkı sağlamıştır. Bu görevlerin yanında devlete tüm vatandaşlarına eğitim, sağlık ve barınma gibi toplumsal gereksinimleri barındıran hayatı sunan bir anlayış olarak sosyal refah devleti oldukça kabul edilmeye başlanmıştır (Acar E. , 2017, s. 250).

Keynes, piyasa yerine devletin müdahalesinin gerekli olduğunu “Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı eserinde refah devlet ile mümkün olacağını ileri sürmüştür. Devletin ekonomiye müdahale yetkisinin gerçekleşmesi durumunda

Keynes yapısal sorunlara çözüm olarak kamu harcamalarını artırarak, işsizlik ve vergileri azaltacak ve faiz oranlarını düşürecek şekilde önlemler almayı öngörmüştür. Devlet aynı zamanda talebi yaratma konusunda da oldukça önemli bir görev üstlenmiştir. Keynes, yaratılan talebin sonucunda ekonominin canlanacağını, üretim ve tüketimin artmasıyla beraber tam istihdamın oluşacağını ve sonucunda işsizliğin azalacağını savunmuştur (Duman M. Z., 2011, s. 689).

Keynes'e göre piyasa kendi haline bırakıldığında ekonomi tam istihdama gelmediği için eksik istihdam durumunda devletin müdahalesinin gerekli olduğunu öngörmüştür. Bu noktada sosyal devlet anlayışı devreye girerek tam istihdamı sağlamak amacıyla toplam talebi yönlendiren, ekonomik büyümeyi sağlayan ve istikrar koruyucu bir devlet görünümü yansıtmıştır. Bu noktada Keynesyen refah devlet anlayışı, piyasa ekonomisinin etkin olmadığı üretim alanındaki eksikliği gidermek ve piyasada oluşan eşitsizlik ve adaletsizliği yatırtmayı amaçlamıştır. Bu amaca ulaşmak için devlet para ve maliye politikalarına yönelerek ekonomiye öncekine nazaran daha fazla müdahale etmek durumunda kalmıştır (Acar E. , 2017, s. 250).

Keynesyen politikalar talep yetersizliğinden kaynaklanan krize çözüm sunmuştur fakat kâr amacı güden kapitalist ekonomide kârların azalışa geçmesini engelleyememiştir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan krizlerin sebebi olarak da kâr oranlarında meydana gelen düşüşler gösterilmiştir (Kutlu & Eşkinat, 2002) aktaran: (Kaya & Aydemir, 2011, s. 23). Yine o dönemde yaşanan gelişmeler ve krizlere bağlı olarak Keynesyen ekonomi politikalarının bu krizler karşısında yetersiz kaldığı düşünülmüştür. Bu sebepte dolayı krizin ana nedenleri olarak refah devlet uygulamaları gösterildiği için bu anlayış sorgulanarak yerini yeni bir anlayışa yani neoliberal politikalara bırakmıştır (Eser, Memişoğlu, & Özdamar, 2011, s. 207).

Büyük Buhran Krizi'nin etkisi henüz geçmemişken 1939 yılında **İkinci Dünya Savaşı** ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve 1929 yılında görülen Büyük Buhran Krizi'nden sonra bir diğer büyük savaş olan İkinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu yıkıcı etkiler karşısında da ülkeler, korumacı politikalara yönelmiştir. Ülkeler bu politikalar yönelerek içe kapanmaya başlamıştır. Alınan korumacı politikalar ve içe kapanma kararları sonucunda o dönemde dünya ticaret hacminde düşüşler görülmüş, küreselleşme süreci gelişimini durdurarak gerilemeye başladığı döneme geçmiştir (Acar M. , 2002, s.

17). Dünya birçok şeyin değişime uğradığı savaş sonrası dönemde kapitalizmin uygulamakta olduğu sistem sonucunda dünya, öncekine göre farklı yönlerde doğru şekil almaya başlamıştır. Yeni sistem gereği kapitalizm, belli bir kesimin daha çok zenginleşmesini sağlarken, diğer kesimleri aynı seviye yoksul bırakmıştır. Dünyada mevcut halde bulunan kaynakların çoğunluğu merkez ülkelere açılmış, çevre ülkelere ise sadece küresel sermayenin çıkarları sonucunda hareket edebilme görevi verilmiştir (Hacıtahtiroğlu, 2014, s. 261).

1.2.3 Üçüncü Küreselleşme Dönemi (1945-1980 Dönemi)

1945 yılına gelene kadar çeşitli evrelerden geçen küreselleşme süreci, 1945 yılı öncesi dönemlerde gerileme göstermekteyken 1945 yılından sonra tekrardan yükselişe geçmeye başlamıştır. Tekrardan yükselişe geçen üçüncü küreselleşme döneminin önemli bir özelliği, birinci küreselleşme döneminde görülen ülkeler arası iletişimin ve ekonomik ilişkilerdeki artışların bu dönemde de etkili olmasıdır. Ülkeler arası iletişimin ve ekonomik ilişkilerin artış göstermesi, sömürgeci ülkeler ile sömürgeye uğrayan ülkeler arasındaki ilişkilerin güçlenmesine yol açmıştır. İlişkilerin güçlenmesiyle önceki dönemlerde ülkeler arasında uygulanan dış ticaret, kota ve gümrük vergisi gibi kısıtlamalar sona ermiştir (Çeken, Ökten, & Ateşoğlu, 2008, s. 85).

Bu şekilde özellikleri bulunan üçüncü küreselleşme döneminde İkinci Dünya Savaşı'nın engellenememesi üzerine hem savaştan kurtulmak hem de bunalımın yaşanmayacağı bir dünya düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun üzerine çözüm olarak ulus-devletler platformu olan **IMF**, **DB** ve **DTÖ** gibi Bretton Woods kurumlarının oluşturulması gerektiği düşünülmüştür (Tekelli & İlkin, 2000, s. 119).

1945-1975 yılları arası dönemde önemli olan bir diğer gelişme, dünyanın konum olarak önemli bir bölümünü **serbest pazar** ilişkilerine açması olmuştur. Serbest pazar ilişkilerinin görülmesi, 1945 öncesi yıllara göre daha farklı bir ticaret alanlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu dönemde kapitalizmin geliştiği ülkelerdeki sermaye kendine daha rahat hareket edebilme imkânını elde edince serbest pazar ekonomisi ile kapitalizme geçen ülkelerin sayılarında artış görülmüştür. Bir başka söylemle belirtecek olursak 'üçüncü dünya' diye adlandırılan ülkelerde kapitalizm ilerlemesi hızlanmıştır. Ayrıca bu gelişmeler, 1980'li yıllardan itibaren kendini göstermeye başlayacak olan küreselleşme

dönemine zemin hazırlayan önemli gelişmelerin başında gelmiştir (Büyükbaykal, 2004) aktaran: (Kürkçü, 2013, s. 3).

Yine bu dönemde serbest pazar ilişkilerinin görülmesiyle **küresel ticaret** hız kazanmaya başlamıştır. Uluslararası ticaretin hızlanmasında özellikle uluslararası kuruluşların oluşturulmasının da büyük etkisi olmuştur. Ayrıca bu dönemde ABD temelli olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında gözle görülür bir şekilde artış yaşanmıştır. Ancak 1970’li yıllarda bu yatırımlar dikkatli şekilde gözlemlendiğinde önceleri endüstri sanayi ağırlıklı olan yatırımlar sonrasında teknolojinin yoğun olduğu imalata ve hizmet sektörüne yönelerek dönüşüm gerçekleştirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ülkeler arası bütünleşme sürecini hızlandırarak pozitif yönden katkıda bulunmuştur (Çataloluk, 2005, s. 6).

Keynesyen refah iktisadının yükselişini yansıtan bu dönem, birçok kesim tarafından kapitalizmin altın çağı olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu dönemde üretim ve ticaretin dünya genelinde artış göstermesi dünyada daha çok üretimin gerçekleşmesini sağladığı için 1963-1968 yılları arasında ticaret hızı üretim hızını geçerek bir önceki dönemlere göre %8,6 oranında artış gerçekleşmiştir. Ancak kapitalizmin altın çağı diye bilinen dönem krizlerin gerçekleştiği döneme kadar devam etmiştir (Dağdelen, 2004, s. 12). 1974 yılında görülen Petrol Krizi, bu dönemin etkisini yitirmesinde etkili olan krizlerden biri olmuştur (Tekelli & İlkin, 2000, s. 119).

1973 yılında Büyük Buhran’dan sonra ekonomiyi krize sürükleyecek olan **Petrol Krizi**, küresel açıdan büyük etki yaratmıştır. Krizi başlatan asıl etken Arap-İsrail savaşı olmuştur. Yirminci yüzyıl boyunca sürekli savaş halinde bulunan bu iki ülke için savaşın sonuçları hem siyasi-sosyal hem de ekonomik açıdan ağır olmuştur (Gazioğlu, 2021, s. 158). 1973 Petrol Krizi doğrudan doğruya 1973 yılında görülen Arap-İsrail Savaşı’nın sonucunu yansıtmaktadır. Savaştan önce petrol ihracatçısı ülkeler için uzun yıllardır sorun oluşturan petrol fiyatları, savaşın görülmesiyle beraber krize dönüşmeye başlamıştır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyelerinin yer aldığı Arap Devletleri, savaşın ardından petrolü İsrail’in destekçisi konumunda olan ABD ve Batı ülkelerine karşı bir koz olarak kullanmak istemesi sonucunda küresel çapta bir petrol krizi yaşanmıştır (Tarihi Bilgi, 2023).

Petrolü artık baskı aracı olarak uygulamak isteyen OPEC, üretimi kısmının üye ülkelerin petrol gelirlerini azaltacağı için bunun yerine petrol

fiyatlarını yükseltmeyi tercih etmiştir. Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nde (OAPEC) yer alan üyeler ise 1973 yılındaki Kuveyt toplantısında, Filistin vatandaşlarının yasal haklarını geri kazanana kadar ve İsrail'in fethettiği toprakları geri bırakana kadar 1 Ekim tarihinden itibaren petrol üretiminde %5 seviyelerinde azalmaya gidilmesini kararlaştırmıştır. OAPEC, taleplerinin sağlanmaması üzerine üretimin azalacağına yönelik söylemlerinin hemen ardından dönemin ABD başkanı Nixon, İsrail'e destek amaçlı 2,2 milyar dolar talep etmiştir. Bunun üzerine OPEC çok geçmeden yanıt vermiş ve Libya, ABD'ye gidecek olan petrol sevkiyatlarına ambargo koyacağını açıklamıştır. Ambargo uygulaması sadece Libya ile sınırlı kalmamış, ardından Suudi Arabistan ve diğer OPEC ülkeleri de ambargo uygulayacağını açıklamıştır. Ambargo süreci ilk olarak ABD ile başlayıp, ardından Batı Avrupa, Hollanda, ve Asya bölgesinde yer alan Japonya'ya kadar yayılmıştır. Ambargo uygulamasıyla karşı karşıya kalan ABD'de kaynak sorunu görülmeye başlamıştır. Petrol Krizi'nin görüldüğü ortamda krizden en çok etkilenen ülkelerden biri olan ABD, ekonomik sıkıntılarla bir taraftan mücadele ederken diğer tarafta gelişmiş ülkelerin birçoğu ekonomilerini tekrardan şekillendirmek üzere hazırlıklar yapmaya başlamıştır (Öztürk & Saygın, 2017, s. 2-5). GOÜ'ler ise hem petrole bağımlı olmaları hem de esnek ekonomik yapıda olmamalarından dolayı (Akgün, 2006, s. 23) yaşanan gelişmeler sonucunda borçlanmaya ihtiyaç duydukları için birtakım sorumlulukları yerine getirememiştir. Bunun üzerine ekonomide durgunluk tetiklenmiş ve sanayiye dayalı ekonomik güce sahip olan gelişmiş ülkeler durgunluk yaşamaya başlamıştır (Örki, 2019, s. 6).

Petrol fiyatlarının yükselmesiyle maliyet artışlarının da söz konusu olması enflasyonu hızlandırmaya başlamıştır (Öztürk & Saygın, 2017, s. 3). Krizden önce hızlanmaya başlayan enflasyon sorunu dünya ekonomisinin de sorununu oluşturmuştur. OECD, 1970 yılından itibaren endüstrileşen ülkelerin de karşı karşıya kaldığı enflasyon sorununu açıklarken, sebep olarak petrol fiyat artışını göstermiştir. Bu gelişmeler dünya ekonomisinde sorun olan enflasyonun petrol krizi ile başlamadığını, tam tersi onu hızlandıran bir etken olduğunu göstermiştir (Akgün, 2006, s. 23-24).

Petrol fiyatlarındaki artış, petrol ihracatçıları ile petrol gereksinimi olan ülkelerin ekonomilerinde büyük değişimlere sebep olmuştur. Petrol ihracatçıları gelir sağlarken, petrolü ithal eden ülkelerin ekonomilerinde büyük zararlar

meydana gelmiştir. Sonucunda petrol krizi, stagflasyon krizine dönüşerek fiyat istikrarı ve tam istihdamın gerçekleşmediği bir durum ortaya çıkmıştır (Yılmaz & K. Kalkan, 2017, s. 185). Böylelikle petrol krizine çözüm olarak Buhran Krizi'nde olduğu gibi, yeni bir ekonomik yaklaşımın olması gerektiği ön görülmüştür. Ancak mevcut dönemin ekonomik anlayışının krize çözüm getirememesi üzerine petrol krizi günden güne etkisini daha da hissettirmeye devam etmiştir (Gazioğlu, 2021).

İkinci Dünya Savaşı sonrası otuz yıllık dönemde kapitalizmin en uzun ve sıkıntısız kararlı bir ekonomik büyüme dönemini geçirmiştir. Bu şekilde ilerleme gösteren refah devlette daha çok devlet sloganları altında, devletin ekonomiye müdahale etmesi yerine yeterli seviyede müdahale etmemesi tartışma konusu olmuştur. Çünkü iktisatçılardan siyasetçilere kadar herkes uygulamadaki politikalardan hoşnutsuzluk duymuş ve kapitalizmin bir daha krizlerle karşı karşıya kalmayacağını düşünmüştür. Ancak bu görüşler, 1974-1975 yılları arasında kapitalizmin krizinin kendisini tekrardan göstermesi üzerine genişleme dönemi artık son bulmaya başlamıştır. Kapitalizm krizi, sermaye verimliliğini onarmak ya da kaynak sorunu ve toplu değersizleşme sorununun çözülmesi gerektiğini göstermiştir. Eğer kriz yapısal kriz olarak ortaya çıkmışsa mevcut politikaların düzenlenmesi yetmemiştir. Bu düzenlemelerin üzerine yeni bir politikaların uygulanması gerekmiştir. Kapitalizmin genişleme döneminde uygulanan politikalar tamamen terk edilmeden ve yeni bir model dayatmadan krizden kurtulmanın mümkün olmayacağı sonucuna varılmıştır (Başkaya, 2015, s. 46-49).

Keynesyen politikalar 1970'li yıllarda ortaya çıkan krizlerin sebebi olarak görülmekle kalmamış aynı zamanda kâr oranlarında da düşüşe yol açmıştır (Kutlu & Eşkinat, 2002) aktaran: (Kaya & Aydemir, 2011, s. 23). Ardından 1970'li yıllarda finansal krizlerin ortaya çıkması ve istikrarsızlıkların devam etmesiyle Merkez ülkelerde iç çatışmalar giderek artış göstermeye başlamıştır. Bunun yanında yaşanan bunalım ve durgunluğun etkisi de farklılık göstermiş, bu noktada yeni ekonomik düzen adı altında 1970'lerin bitişi ve 1980'lerin başında serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme amaçları kendini göstermiştir (Kazgan, 1994) aktaran: (Kaya & Aydemir, 2011, s. 29). 1970'li yıllarda tekrardan ağır bir krize girilmesi ve Keynesyen refah devlet uygulamalarının çökmesiyle tekrardan Klasik Liberalizm temelli yeni bir anlayış olan **neoliberal politikalar** doğurmuştur (Çalışkan Akçetin & Akçetin, 2013, s. 21).

Neoliberal politikalara ek olarak, teknolojik ilerlemelerden özellikle iletişim teknolojisinin gelişmesi ve sermayenin liberalleşmeye başlaması küreselleşmenin gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Yine 1980 yılından sonra bilgi teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla dünyada artık uzaklık kavramı yok olmaya başlamıştır. Uzaklık kavramının ortadan kalkması ilk finansal piyasalarda etkili olmuş ve böylelikle küresel mali piyasalar gelişmeye başlamıştır (Gezgin, 2019, s. 10).

Bilgi teknolojisi alanındaki gelişmeler aynı zamanda iletişim hızını artırarak maliyetlerin düşmesinde etkili olmuştur. Maliyetlerdeki düşüş hızlı ve ucuz etkileşim doğurmuş, ürün ve faaliyet alanları bölgeselleşerek bütünleşen ağlar sayesinde dağıtımını kolaylaştırmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri aynı zamanda ekonomik açıdan ülkeleri birbirine yakın kılmakta değişim maliyetlerini düşürmekte ve finansal pazarları ülkeler ve küresel çapta sürekli aktif kalmasını sağlamıştır. Böylelikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin dünya ekonomisinin bütünleşmesinde ve küreselleşmenin gelişmesinde güçlü bir faktördür olduğunu söyleyebiliriz (Şığva, 2001, s. 12).

Küreselleşme sürecinin hızlanmasında etkili olan başka bir gelişme ise **Soğuk Savaş'ın** sona ermesi olmuştur (Hacıtahtiroğlu, 2014, s. 262). ABD ve SSCB'nin yer aldığı sistem savaş çıkmadan önce dengedeysen, özellikle küreselleşme ve teknolojinin hızlandığı bu dönemde Sovyet Birliği'nin daha fazla rekabet edememesi dünya üzerindeki dengelerin bozulmasına yol açmıştır (Kürkçü, 2013, s. 3).

SSCB'nin dağılmasının ardından küresel toplumda ideolojinin önemi azalmış ve Doğu-Batı arasındaki kapışma tamamen olmasa da belli bir seviyede bitmiştir. Aynı zamanda günümüzdeki küresel sistemin askeri ve politik yapısı incelendiğinde ABD'nin hâkimiyetini sürdürdüğü görülmüştür (Çalışkan, 2021). Berlin Duvarı yıkılmadan önce GOÜ'ler için komünizm ile Batı arasında var olan rekabet, ABD'nin ekonomik gücünü kötüye kullanmasını engellediği için ABD'nin küreselleşmeyi yönetme yetkisini elinden almıştır. ABD bu yetkisini ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle geri alabilmiştir. Böylelikle ABD elde ettiği gücü hükümetleri desteklemek, yoksulluğu sona erdirmek, sosyal koruma sistemleri yaratmak, gençlerin eğitime erişimini sağlamak gibi alanlarda belli seviyede de olsa gerçekleştirmiştir (Stiglitz, 2018, s. 31-32).

Kısacası, 1914-1945 yıllarını kapsayan dönemde görülen dünya savaşları ve korumacılığın yükselmesine bağlı olarak küreselleşme ve küresel ticaret üzerinde gözle görülür bir şekilde gerileme gerçekleşmiştir. 1945 yılından sonra görüldüğü gibi SSCB'nin dağılmasıyla küresel sistem hem hızla ilerlemeye başlamış hem de toparlanmaya başlamıştır. Doğu Blok'unun dağılmasının ardından liberal ekonomilere olan güven daha çok artırmaya başlamıştır. Liberal ekonomilere artan güven hissiyle devletçi ekonomiler terk edilerek serbest ekonominin fırsatlarından yararlanmak istenilmiştir. Serbest ekonomiden yararlanarak teknolojinin imkânlarını da ellerinde tutan ülkeler için artık yeni pazar fırsatları doğmaya başlamıştır (Gezgin, 2019, s. 11). Aynı zamanda savaşın sona ermesiyle iki kutuplu dünya düzeni sona ererek bazı ülkelerin ve ekonomik birliklerin gelişmesi üzerine çok kutuplu bir sistem oluşmaya başlamıştır. Bu sistem zamanla hem ülkeler hem de küresel topluluklar arasında karşılıklı ilişkileri artırmaya başlamıştır. Yeni ekonomik düzene geçilmesiyle küresel ticaret artık daha önce hiç gerçekleşmediği kadar ilerlemeye ve çeşitlilik kazanmaya başlamıştır. Böylelikle Soğuk Savaş sonrası küresel ticari ilişkilerin hız kazanması, piyasadaki paranın ve malın hareketlenmesine yol açtığı için sonuç olarak sermaye artışı görülmeye başlamıştır. Sermaye artışı böylelikle yabancı ülkelere yatırım imkânını doğurmuştur (Çalışkan, 2021).

1.3 Yirminci Yüzyılda Küresel Kapitalizmin Uluslararası Kuruluşlar ve Neoliberal Politikalar İle Yükselişi

Onsekizinci yüzyıldan itibaren açıklamaya başladığımız küresel kapitalizm birçok gelişmelerle karşı karşıya kalmış, en yoğun hissedildiği dönem ise 1980 sonrası dönemi olmuştur. Özellikle neoliberal politikaların katkısıyla 1980'li yıllardan sonra küreselleşme süreci daha fazla hızlanmıştır. 1980'li yıllardan sonra neoliberal politikaların etkisiyle liberalleşme dönemi başlamıştır. Küreselleşme sürecinin içinde bulunduğu bu dönemde gelişmekte olan ülkeler, önceki dönemlere göre liberalleşme sürecine daha çok ilgi göstermiştir. Gelişmekte olan ülkeler neoliberal politikaların özelleştirme, piyasa ekonomisi, finansal serbestleşme, dünya ile bütünleşmek gibi özellikleri uygulamıştır. Bu özelliklere ek olarak firmaların artan üretim faaliyetleri, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisindeki değişimler ve rekabetin artmasıyla GÜ'ler ve GOÜ'ler arasında etkileşim artmıştır. Bu gelişmeler 1980'li yıllarda küreselleşme sürecinin hızlanmasına etki etmiştir (Çataloluk, 2005, s. 7).

Neoliberal politikaların yanında ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında bunalımı geride bırakmak ve toparlanmak adına ihtiyaç duyulan Bretton Woods kuruluşları da bu dönemde etkisini yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Savaş sonrası oluşan bu düşünce üzerine 1944 yılında Bretton Woods görüşmelerinde serbest bir küresel ekonominin gerçekleşmesi için meşru ve kurumsal açıdan temel ilkeleri konusunda anlaşma gerçekleşmiştir. Öncelikli amaç, ekonomik açıdan mal ve sermaye dolaşımını kısıtlayan mücadelelerin önüne geçmek ve bu alandaki uluslararası beraberliğin tam istihdamda gerçekleşmesini sağlamak olmuştur (Osterhammel & Petersson, 2021, s. 94).

1.3.1 Küresel Kapitalizme Katkı Sağlayan Kuruluşlar

Bretton Woods Sisteminin Oluşturulması: Yirminci yüzyılın ilk yarısında küresel dengeleri büyük ölçüde değiştirecek olayların başında Dünya Savaşları ve bu iki savaşın arasında kendisini gösteren Buhran Krizi, kurulacak yeni küresel düzenin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda Büyük Buhran Krizi'ne tepki olarak ortaya çıkan korumacı politikalar küresel ticaretin gerilemesine, üretim ve istihdam rakamlarının düşmesine yol açmıştır. Böylelikle ulusal çıkarların muhafaza edilmesi için uygulanan korumacı politikalar ülkelere çıkar sağlamaktan daha çok küresel piyasaları istikrarsızlığa sürüklemiştir. Bu gelişmeler sonunda küresel ticaret ve üretim giderek zayıflamaya başlamış, komşunu fakirleştirme politikasını her ülkenin kendisi haricindeki ülkelere karşı uygulamaya sokmasıyla ekonomik gelişme olumsuz etkilenmiştir (Gürler, 2010, s. 29).

Büyük Buhran, 1914 yılında görülen Birinci Dünya Savaşı ve 1939'da ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ekonomik ilişkilerde büyük karışıklıklar görülmesi üzerine yeni ekonomik düzene ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle o dönemde Avrupa'da görülen ekonomik sıkıntılar ülkeler açısından yıkıcı sonuçlar doğurmuş, savaşın yıkıcı etkisiyle mücadele eden ülkelerde üretimin düşüşe geçmesiyle beraber yatırımlarında azalmalar meydana gelmiş (Öztürk N. , 2002, s. 97) ve dünya ekonomisinde kâr oranları azalarak ülkeler arasındaki gelir farkı giderek çoğalmaya başlamıştır. Dünya ekonomisinde görülen bu gelişmelere ek olarak küresel ekonomiyi yöneten ülkeler daha önce karşılaştıkları ve yeniden oluşabilecek krizlerin önüne geçmek amacıyla diğer ülkelerinin ekonomilerinin de kontrol altında tutulması gerektiğini düşünmüştür (Işık, 2010, s. 26). Sonucunda ise Keynesyen refah devletinin ardından gelen

güvenin etkisiyle Temmuz 1944'te uluslararası ekonomik iş birliğini oluşturmak için ABD'de eyaletleri arasında yer alan New Hampshire'da Bretton Woods kasabasında bir araya gelen kırk beş delegenin katılımıyla bir konferans oluşturulmuştur (Aslan & Terzi, 2013, s. 118).

Konferansın toplanma nedenleri arasında bulunan gelecekte oluşabilecek mali krizlerin önlenmesi maddesi aynı zamanda konferansın amacını oluşturmuştur. Mali krizlerin önlenmesine ilaveten konferansın diğer amaçları şu şekilde belirlenmiştir: dünya ticaretinin serbestleşmesini sağlayacak, çok yanlı denkleşmeye olanak verecek ve savaş sonrası yıkıma uğrayan ekonomilerin onarılmasını kolaylaştıracak uluslararası ticari ve mali bir sistemin kurulması gerektiğidir (Seyidoğlu, 2015, s. 811). Konferansta, 1920'li yılların dalgalı kur rejiminin ortaya çıkardığı istikrarsızlıklar önlenmeye çalışılırken (Akday, 2011, s. 4), yine iki savaş arası ortaya çıkan bu istikrarsız döviz kuru sistemlerini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sona erdirmek amacıyla sabit kur sisteminin getirilmesine karar verilmiştir (Yanar, 2008, s. 164).

Son olarak savaşın ardından görülen bir diğer önemli gelişme, ABD'nin uluslararası ekonomik sisteme 'çok taraflılık' ilkesini katmış olmasıdır. Çok taraflılık ilkesi ayrımcılık yapılmadan, uluslararası kuruluşlar tarafından kural koyulmasını ve inanç sistemlerinin uluslararası kuruluşlarla çalışması anlamına gelmiştir. Bu ilke, yoksul ve küçük ülkelere bu zamana kadar sahip olmadıkları kadar söz hakkını tanıyarak ülkelere çıkarlarını korumalarını sağlamıştır. Bu gelişmeler küresel ekonomiye, ekonomi alanında yeni bir bilim kazandırarak 1944 yılında Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası adı altında iki yeni uluslararası kuruluşun oluşmasına katkı sağlamıştır (Rodrik, 2011, s. 61-62).

Ekonomik küreselleşmenin biçimlendirmesini sağlayan kuruluşlardan DB, ülkelerin tekrardan yapılanması için uzun vadeli kredi desteği sağlamıştır. IMF ise, sabit döviz kuru sistemi oluşturarak ödemeler dengesinde sıkıntı yaşayan üyelerine kısa süreli sorunlarda destek sağlamıştır. GATT, gümrük vergisi indirimlerinin gerçekleşmesini sağlayacak görüşmelerin oluşması için bir forum görevi üstlenmiştir (Osterhammel & Petersson, 2021, s. 94). Oluşturulan uluslararası finansal sistemin yönetimi ABD'ye aittir. ABD'nin yönetimi almasında teknolojik açıdan lider olması ve doların uluslararası para haline gelmesi etkili olmuştur. Gücü eline alan ABD, siyasal açıdan lider olmasının da

etkisiyle küreselleşmeye tam anlamıyla ivme kazandırmıştır (Uysal, 2002) aktaran: (Kaya & Aydemir, 2011, s. 26).

1.3.1.1 Mali ve Finansal Alanda Katkı Sağlayan Kuruluşlar:

IMF-DB

Uluslararası Para Fonu (IMF), İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkelerin hedefleri, uluslararası alanda yaşadıkları ekonomik sorunların giderilmesi ve yaşanan bunalımın sona ermesini sağlamak yönünde olmuştur. Yine 1930 yılındaki küresel bunalımlar ve Büyük Buhran Krizi'nin yarattığı etki çok büyük olduğundan dolayı bu konu da Bretton Woods konferansına katılanların aklından çıkaramadıkları konu haline gelmiştir. Bunun üzerine IMF'ye ihtiyaç duyulmuş ve hem ülkelerin bu hedefleri doğrultusunda küresel ekonomik istikrarı sağlamak hem de küresel bir bunalımın tekrardan yaşanmasını önlemek gibi zor bir görev IMF'ye verilmiştir. IMF verilen bu görevleri toplam talebi korumak ve ekonomilerinin yıkılmasına engel olamayan ülkelere uluslararası alanda dayatma yoluyla uygulamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, IMF'nin uluslararası alanda küresel ekonomik istikrarı sağlaması için uygulamış olduğu birtakım amaçlarını ve özelliklerini ele almak gerekmektedir. IMF'nin kuruluş amaçlarını, özelliklerini ve görevlerini oluşturan maddeler şu şekildedir:

- Ekonomilerinde sorun yaşama ihtimali olan ve toplam talebi kendi kaynakları ile canlandırmayı başaramayacak ülkelere likidite desteği sağlamak (Stiglitz, 2018, s. 225),

- DB ile ortaklık halinde bulunan üyelerine makro ekonomik ve yapısal uyum politikalarına mali desteği sağlamak (Seyidoğlu, 2015, s. 850),

- Uluslararası parasal iş birliğini sağlamak ve teşvik etmek,

- Uluslararası ticaretin gelişmesini ve yayılmasını sağlamak,

- Ekonomide yüksek istihdam ve reel gelir seviyelerinde artışı hedeflemek ve düşüşe geçmesini engellemek,

- Döviz kurunun istikrarını sağlamak,

- Birliğe üye ülkeler arasındaki cari işlemlerin uygulanması adına çok yönlü ödemeler sisteminin oluşturulmasına ve uluslararası ticarete engel oluşturabilecek kambiyo kısıtlamaların giderilmesine yardımcı olmak,

- Fonun kaynaklarını geçici olacak şekilde üye ülkelere sunarak ülkelere güven aşılamak ve böylelikle dış ödemelerdeki sorunlarını yerel ve uluslararası refahı tehlikeye sokmadan düzeltmelerine yardımcı olmak,

•Üye ülkelerin dış ödemelerdeki istikrarsızlığını hafifletmek ve süresini azaltmaktır. Bunu gerçekleştirirken önceki maddeye uygun bir şekilde yapılmasını sağlamıştır (De Vries, 1986), (Carvalho, 2000) aktaran: (Özkaya, 2009, s. 104).

Günümüzün küreselleşen dünyası sebebiyle birtakım imkân veya zorluklarla karşı karşıya kalan ülkeler, yaşadığı herhangi bir sorun ya da politikalar karşısında başka ülkeleri de etkilemiştir. IMF bu noktada kritik bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenden dolayı IMF küresel ekonomiyi takip ettiği kadar, üye ülkelerinin ekonomilerini dikkatli bir şekilde izlemekle de görevlidir (IMF, 2021). IMF, yalnızca ülkelerin maliye bakanlarına ve merkez bankalarına raporlar sunmaktadır. Dünya çapında vergi mükelleflerinin ödedikleri paralarla kurulduğu için IMF sadece ülkelerin maliye bakanlarına ve merkez bankalarına rapor vermektedir (Stiglitz, 2018, s. 226).

IMF'nin mali kaynaklarına bakacak olursak: Kotalar IMF'nin mali kaynaklarının önemli kısmını oluşturmuştur. IMF, ülkelere üye olmadan önce başlangıç olarak üyelik aidatı cinsinden ödeyecekleri katkı miktarını gösteren bir kota belirlemiştir. Ülkelerin üyeliğe kabul edilmesi durumunda kotaların %25'i ulusal rezerv paralar (Özel Çekme Hakları¹-SDR ve onun kapsamındaki paralar), %75'i ise kendi yerel paraları ile IMF'ye ödemede bulunmuştur. Fakat 1970 yılından önce kotaların %25'i altın cinsinden ödendiği için kaynaklar arasında altın stoğu da yer almıştır. Kotaların gözden geçirilme süresi beş yılda bir gerçekleşmektedir. Gözden geçirme sırasında ülkelerin küresel durumlarında meydana gelen değişimler veya kotalara bağlı üyelik aidatlarının IMF'nin kredi verme ihtiyaçlarını karşılamadaki yeterliliği gibi konular tekrardan değerlendirilmiş ve sonucunda gerek görüldüğünde kotalarda tekrardan ayarlanmaya gidilerek artış sağlanabilmiştir (Seyidoğlu, 2015, s. 851-852).

Ülke kotası, herhangi bir ülkenin IMF'ye üye olduğunda, ekonomisinin küresel ekonomide sahip olduğu payına bakılarak belirlenmiştir. Ülke kotasının belirlendiği süreç içerisinde ülkelerin mevcut ekonomik büyüklükleri, dışa açıklık seviyelerine bağlı oranlar, sermaye hareketlerinden etkileme durumları ve ülkelerin rezervlere yönelik alternatiflerden oluşan kota formülünden

¹ Özel Çekme Hakları (SDR): 1969 senesinde IMF tarafından uluslararası rezervlerin desteklenmesi için oluşturulan para birimin ifade etmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, t.y.).

yararlanılmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, t.y.). Kotaların önemi üç şekilde kendini göstermektedir. Bunlardan ilki, IMF'deki oy gücünün kota ile belirlenmesi olmuştur. Oy gücünün en yüksek olduğu ülke ise %16,52 oran ile ABD olmuştur. Bir diğeri, ülke IMF'den faydalanmak istediğinde verilecek olan bu desteğin hesabı kotaya göre belirlenmektedir. Sonuncusu ise, ülkenin IMF'den rezerv tahsis etmesi durumunda da bu isteğin ülkenin kotasına göre belirlenmesidir (Eğilmez, 2019).

IMF'nin mali kaynağının bir diğer ayağı ise borçlanmadır. Kotalar hem IMF'nin temel kaynağını oluşturmuş hem de maliyeti bulunmadığı için IMF'ye rahat hareket olanağı sağlamıştır. Ancak borcun kaynağını oluşturan kotalar bazı durumlarda IMF'ye yetmediği için, IMF borçlanma yoluna gitmek durumunda kalmıştır. Bu noktada IMF borçlanmayı piyasadan sağlamamıştır (Eğilmez, 2019). Borcun kaynağını başlıca on sanayileşmiş ülkeleri içeren G10 ülkelerinin merkez bankaları, üye ülkelerin merkez bankaları ve bazı uluslararası ekonomik kuruluşlarından sağlamaktadır (Öztürk M. B., 2016, s. 99).

Ülkelerin IMF'den kredi çekme ve borçlanma şartları: IMF amaçları arasında yer alan, üye ülkelere geçici süreli dış ödeme açıklarının giderilmesi için kredi imkânı sağlamaktadır. IMF'nin sağlamış olduğu krediler kısa vadeli olup, ülkenin ekonomisinin ihtiyacına göre orta vadeli kredi şeklinde de verilmektedir (Alpagu, 2001, s. 42). IMF'nin kredi sistemi geleneksel borç verme işlemlerine göre farklılık gösterdiği için bir ülke fondan borçlanmak isterse kendi yerel parasının, fondan karşılanacak rezerv paralar ile değiştirilmesi şeklinde borçlanma yoluna gidilmektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 855).

Ardından üye ülkeler IMF'nin finansal kaynaklarından faydalanmak istediklerinde ilk olarak Fon'a başvuruda bulunması ve Fon'un da başvuruda bulunan ülkenin kaynak talebini uygun bulması gerekmektedir (Börke Tunalı, 2011, s. 71). Fon'dan yararlanacak olan borçlu ülke, stand-by ya da benzeri anlaşmalarla dış açığını gidermek için fonun sunacağı kaynakları kullanacağını ve istikrar programını² takip edeceğini bildirmesi gerekmektedir. Tersi bir durum

² İstikrar programı; genel bir düzen sağlamayan yani istikrar göstermeyen enflasyon, işsizlik, ekonominin gerilemesi ve cari açığa yönelik ekonomik istikrarı edinmek için uygulanan ekonomi politikaları şeklinde oluşmaktadır (Taşar, 2009, s. 108).

gerçekleşirse fon, ilgili ülkeyi izlediği politikalar konusunda uyarıda bulunmakta ve ülkenin ekonomisini belirli aralıklarla uzmanlar tarafından denetlemektedir. Denetim sonucunda anlaşmaya uyulmaması sonucuna varılır ve kurallar ihlal edilirse fon kredileri sonlandırılmaktadır (Karluk, 1995) aktaran: (Alpogu, 2001, s. 42).

Bir ülkenin belirli politika hareketlerini gerçekleştireceğini üstlenmeleri çoğu zaman IMF Kredisi'nin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu için devam eden süreç içerisinde hükümet ile IMF ekonomik politikalara yönelik bir program üzerinde anlaşmıştır. Bu nedende dolayı anlaşmanın ana unsurunu içeren politika programı genelde “niyet mektubu” şeklinde IMF'ye sunulmaktadır (IMF, 2019, s. 3). Ardından IMF, başvuruda bulunan ülkenin niyet mektubu ile izlemeyi üstlendiği politikaları kabul eder ve niyet mektubundaki konuları kapsayan stand-by anlaşması imzalanmaktadır (Alpogu, 2001, s. 42).

Ülkelerin fondan yararlanacakları kaynaklar kredi dilimleri şeklinde isimlendirilmiştir. Ülkeler sadece ödemeler dengesindeki açığı gidermek amacıyla kullanmak istedikleri kredileri, kotasının %25 kısmına denk gelecek şekilde kullanmaktadır. Fon kaynaklarından kullanılan bu %25'lik kısım ilk kredi dilimini oluşturmaktadır. Bir sonraki borçlanmanın gerçekleştiği kısım ise %25'in üzerine çıkan üst kredi dilimleridir. Bu kredi dilimleri stand-by anlaşması veya benzeri bir anlaşma yoluyla gerçekleşmektedir (Börke Tunalı, 2011, s. 72).

Son olarak anlaşma sağlanması ve ülkenin krediden yararlanmasının ardından IMF, üye ülkenin üç ya da beş yıl gibi bir süre içerisinde fona yatırdığı yerel parasını geri almayı taahhüt etmektedir. Ülke yerel parasını geri alırken IMF'nin kabul edeceği dövizler ya da SDR cinsinden ödeme yapmaktadır (Seyidoğlu, 2015, s. 855). Aynı zamanda IMF'nin kredi politikasında, kredi imkânı sağlayacağı ülkeye borcunu geri alacağını garantilemek için ‘şartlılık’ ilkesini öne sürmesi gelmektedir (Eroğlu & Eroğlu, 2009, s. 128).

IMF'nin şartlılık kuralı gereği yapılan stand-by anlaşmalarının kısa vadeli makroekonomik düzenlemeleri içine alan istikrar programlarının uygulamasına yol açmıştır (Sönmez, 2005, s. 333). Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta, IMF'nin uygulamış olduğu istikrar politikalarının Ortodoks ve Heteredoks politikalar olmak üzere iki şekilde karşımıza çıktığıdır. Para, maliye ve döviz kuru gibi politikalar daha çok Ortodoks istikrar politikaları arasında iken, heteredoks istikrar politikaları arasında bu politikalara ek olarak nominal değişkenlerin

kontrol edilmesi gibi politikalar da yer almıştır (Öge Güney, 2006, s. 25). Ortodoks istikrar programlarının amacı; ülkede iç ve dış dengenin oluşmasını sağlamak şeklinde açıklanırken, heteredoks istikrar programlarının amacı ise; nominal değişkenlerin hepsinin çabuk ve eşzamanlı şekilde enflasyondan arındırılmasını kapsamıştır (Taşar, 2009, s. 108).

IMF'nin bünyesinde oluşturulan bu programlar konvansiyonel yani uzlaşma üzerine oluşturulmuştur. Program kısa vadeli olup ödemeler dengesindeki açığın sona ermesini ya da azaltılmasını hedeflerken, para ve bütçe politikalarına yönelik talep yönetimine ek olarak döviz kuru ayarlamalarına başvurması başlıca araçlarını oluşturmuştur (Sönmez, 2005, s. 332-333). Çünkü para, bütçe politikaları ve döviz kuru ayarlamalarının toplam talep üzerinde nasıl etkide bulunacağını tam olarak öngörülememesi, istikrar politikaları uygulanırken karşılaşılan en önemli sorularından olmuştur (Öge Güney, 2006, s. 25).

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası-Dünya Bankası (DB): Bretton Woods Konferansı, savaş sonrası yıkıma uğrayan ekonomilerin onarılmasını kolaylaştıracak bir uluslararası sistemin kurulmasını amaçlamıştır. Konferansın bu amacı aynı zamanda IMF'nin de amaçları arasında yerini almıştır. Ancak IMF, döviz kuru istikrarı ve makroekonomik dengeler gibi konuların sorumluluğunu almakta iken; DB'nin rolü savaşın yaratmış olduğu hasarlar sonrası yeniden yapılandırma ve kalkındırma görevini üstlenmek olmuştur (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 42). Bu amaçlar doğrultusunda ihtiyaç duyulan Dünya Bankası'nın kuruluş amaçları ise şu şekilde belirlenmiştir:

- Savaşın ardından tahribe uğrayan üye ülkelerin tekrardan inşasına ve gelişmesine destek olmak amacıyla üretime yönelik yatırımları desteklemek,
- Söz konusu ülkelerin ekonomilerini tekrardan düzenlemek ve bu dönemdeki ihtiyaçları karşılayacak şekilde üretim araçlarının dönüşümünü sağlamak, az gelişmiş ülkelerdeki kaynak ve üretim araçlarının gelişmesine katkıda bulunmak,
- Özel dış yatırımların gerçekleşmesine garanti vermek veya kredilere destek sağlamak, eğer bu destek yetersiz kalırsa DB üretime yönelik olma şartıyla kendi sermayesinden veya diğer kaynaklardan elde ettiği fonları AGÜ'lere sunmak,

- Uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesine destek vermek,
- Banka'nın verdiği garanti edilen krediler ile bir başka uluslararası krediler arasında uyum ve düzen sağlamak,
- Uluslararası yatırımların üye ülkeler üzerinde etkinliğini artırmak ve savaş ekonomisinden sorunsuz bir şekilde çıkışı kolaylaştırmaktır (Sönmez, 2005, s. 313-314).

Bu amaçların İkinci Dünya Savaşı'nın ardından öncelikle Avrupa başta olmak üzere yıkıma uğrayan ekonomilerin onarılması hedefiyle örtüştüğünü gösterse de günümüzde DB'nin hedefleri yoksulluğun azalmasını sağlayacak şekilde farklılaşmıştır (Abacı, 2012, s. 94).

DB'ye üye olma koşulları arasında IMF'ye de üye olma şartı verilmiştir. Yani DB'ye üye olmak isteyen ülkelerin önce IMF'ye üye olma zorunluluğu vardır (Şığva, 2001, s. 20). Üye olma şartları bu şekilde olan ve 1946 yılında faaliyete geçirilen bu kuruluşun üye sayısı başlangıçta 38 iken, 1950 ve 1960'lı yıllarda bağımsız ülkelerin sayısının artması sonucu üye sayılarında artış görülmeye başlamıştır. Üyelerinin sayısının artmasıyla birlikte ihtiyaçlarda değişimler yaşanması üzerine DB kuruluşu genişlemeye başlamıştır. Bu genişleme sonucunda DB'de dâhil olmak üzere beş DB grubu oluşmuştur (Seyidoğlu, 2015, s. 696-697). Bu grubun başında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) gelmektedir. Diğerleri ise yoksullara yönelik oluşturulan Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA). Riskin aşırı yüksek olduğu sektörlere ve ülkelere özel yatırımları teşvik etmek amacıyla oluşturulan Uluslararası Finans Kurumu (IFC). GOÜ yatırım yapanlara borç imkânı sağlayan Çok Yanlı Yatırım Garanti Kurumu (MIGA). Yabancı yatırımcılar ve sahibi ülkelerle sorunların halledilmesi üzerine Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID) olmuştur (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 42).

DB'nin yapısı, IMF'de olduğu gibi karar alma sürecinde ülkelerin eşit oy hakkı bulunmadığından dolayı IMF ile benzerlik göstermiştir. Bu durum, DB'nin yapısının eşit egemenlik esasına dayanmadığını göstermiştir. Ülkelerin oy hakkı ekonomik güçlerine uygun olan, DB'ye kota esasına göre yapmış oldukları mali katkılara göre belirlenmiştir. Mali açıdan en yüksek katkıyı sağlayan ülkenin en fazla oy hakkı bulunmuştur. Bu özellikten dolayı listenin başında %17'lik bir kısımla ABD yer almıştır. Gelişmiş ülkelerin karar alma sürecinde hâkimiyet

kurması banka yapısındaki büyük demokratik zafiyeti ortaya çıkarmıştır (Usal, 2008, s. 235).

DB'nin ülkelere kredi verme koşulları: Sıradan bir banka görevi görmeyen DB, kredinin büyük bölümünü devletlere vermektedir. Üye ülkelerin kendilerine ait olan payı %20 olarak belirlenmiştir. Ülkeler kendilerine ait olan %20'lik kısmı bankaya yatırmak zorundadır. Bu payın %2'si altın veya dolar, %18'i ise ülkelerin ulusal paraları cinsinden ödenmektedir. Kalan %80'lik bölümü ise Banka'nın dünyanın belli yerlerine ihraç ettiği tahvillerden sağladığı fonlarla finanse edilmiştir (Sönmez, 2005, s. 314).

DB, üyelerine kredi imkânı sağlamak için yararlandığı kaynaklardan ilkini üye ülkelerden toplanan aidatlar oluşturmuştur. Uluslararası sermaye piyasalarından sağlanan borçla finanse edilen banka, verilen kredilerden sağlanan faiz ve komisyonlarla da kaynak elde etmiştir (Ellwood, 2007, s. 29). Banka'nın ihraç ettiği tahvillerden sağladığı fonlar ise yararlanılan başka bir kaynak çeşididir (Öztürk M. B., 2016, s. 102).

DB kredisi, borçlu ülkenin üretim kapasitesine ve ekonomik verimliliğine katkı sağlamak için daha çok proje kredileri şeklinde verilmektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 700). DB kredilerinin asıl kapsam alanında GOÜ yer aldığı için DB'nin misyonu eğitim, sağlık, tarım, toplumsal projeler ve sanayi gibi alanlarda teknik ve mali destek sağlamaktadır (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 42). Aynı zamanda kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan hammadde, ara malları ve yatırım mallarının ithalatına yönelik finansmana ihtiyaç duyulması üzerine GOÜ'lere proje kredileri kadar program kredileri de verilmeye başlamıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 700).

Ancak 1960-1970'li yıllarda uluslararası finansal piyasalarda yaşanan olaylar, 1973 yılında petrol fiyatlarının yükselmesiyle ortaya çıkan Petrol Krizi, kamu finansman ve artan işgücü maliyetlerinde görülen gelişmeler ekonomik büyümenin 1970'li yılların ilk yarısında durmasına yol açmıştır (Dağdelen, 2004, s. 12). Bu koşullar altında banka, 1980 yılında 'Yapısal Uyum Programları' adı altında yeni bir kaynak oluşturmuştur. Bu oluşturulan kaynak projelerin dışında destek sağlarken, ödemeler dengesinde sıkıntı yaşayan ülkelere finansman desteği sağlamak amacıyla bankanın kaynaklarına dâhil olmuştur (Usal, 2008, s. 235-236).

Aynı zamanda 1960'lı yılların sonunda yaşanan istikrarsızlıklar uluslararası mali sistemin özelliğini yansıttığı için bu koşullar altında ABD, Almanya ve Japonya gibi ödemeler bilançosunda fazla veren ülkelerden ulusal paralarını revalüe yapmalarını istemiştir. Ancak ülkeler ABD'nin bu fikrine yanaşmamıştır. Her ne kadar ülkeler bu fikre yanaşmasa da dönemin ABD başkanı Nixon, ülkeleri revalüasyona zorlayacak uygulamalarda bulunmuştur. Başkanın bu tür uygulamalarda bulunması üzerine Washington'da Smithsonian Institute'de toplanan G10 ülkeleri, doların devalüasyonu konusunda tarafların anlaşmaya varmalarını sağlamıştır. Bu karar sonucunda ABD'de dış ödeme açıkları artışları sürmüştü, uluslararası ticari ve finansal çevrelerde alınan düzenleme kararlarının başarı gerçekleştiremediği görülmüştür. Sonuç olarak yeni bir devalüasyon yapılması gerektiği inancı doğmuş ve doların tekrardan devalüasyonuna karar verilmiştir. Yapılan kur ayarlamaları ve alınan önlemlere rağmen istikrar sağlanamamıştır. Sonucunda Kanada, İskandinav ülkeleri ve Japonya, ulusal paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bırakmıştır. AET ise sabit kur üzerinden birbirine bağlamış oldukları yerel paralarını da dolar karşısında dalgalanmaya bıraktıklarını duyurmuştur. Uluslararası finansal piyasalarda yaşanan olaylar, 1970'li yıllarda görülen mali krizler, OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını yükseltmesi gibi yaşanan olumsuzlukların üstüne ABD dolarının devalüasyona uğramasıyla sabit kurlu Bretton Woods sisteminin çöküşü gerçekleşmiştir (Seyidoğlu, 2015, s. 816-817).

Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda petrol fiyatlarında ve mal fiyatlarında ortaya çıkan artış, iki kurumun ortak hareket etmesine yol açarak IMF ve DB'yi birleşme yoluna götürmüştür. DB ve IMF daha çok borç verme faaliyetlerinde birleşmiş ve aynı amaçlar doğrultusunda görüş birliği sağlamıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 867). İki kurumun 1980 yılında birleşme yoluna gitmesiyle istikrar ve yapısal uyarlama programlarının oluşturulmasında başaktör IMF olmuştur. IMF, DB'nin oluşturduğu yapısal uyum kredileri ile devreye girerek birleşmedeki önemli adımı sağlamıştır (Sönmez, 2005, s. 328). Bretton Woods konferansı sonrası aynı tarihte kurulan kuruluşların birleşmeye gitmesi üzerine bu iki kurum Bretton Woods ikizleri olarak bilinmeye başlamıştır (Gürler, 2010, s. 27).

1.3.1.2 Ekonomi ve Ticari Alanda Katkı Sağlayan Kuruluşlar: GATT-DTÖ

Uluslararası para sistemi ve küresel sanayi üretimi alanında iş birliğinin sağlanması, uluslararası ticaret sisteminin de serbestleştirilmesi gerektiği fikri doğurmuştur. Bunun üzerine ABD, uluslararası ticarete gümrük tarifelerini ve kısıtlamaları sonlandırarak dünya ticaretinin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla Uluslararası Ticaret Örgütü'nü (ITO) oluşturmuştur. Ancak ülkelerin yerel ekonomi politikalarına karıştığı için ITO, ilk olarak ABD ve daha sonra birçok GÜ tarafından onaylanmamıştır. Bunun üzerine dünya ticaretinin serbestleşmesi fikri ülkelere cazip geldiği için 30 Ekim 1947 tarihinde geçici bir anlaşma oluşturularak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 233).

Bretton Woods sonrası takip eden elli yıllık süreçte, ticarete çok ulusluluğun kuruluş açısından şekil almış halini oluşturan GATT, IMF ve DB kuruluşları gibi geniş kapsamlı bir örgüt şeklinde kurulmamıştır. İdaresi Cenevre'de bulunan ve sekretarya tarafından yürütülmekte olan GATT, uluslararası ticari serbestleşmeyi kontrol eden çok uluslu bir forum özelliği taşımıştır (Rodrik, 2011, s. 62). Diğer uluslararası kuruluşların oluşturmak istediği gibi GATT'nin amaçları da aynı doğrultuda olmuştur. GATT'nin amaçları şu şekildedir:

- GATT'ye üye ülkelerin yaşam kalitelerini yükseltmek,
- Reel gelir ve efektif talep doğrultusunda stabil bir büyüme sağlamak ve dünya var olan kaynakların tam kullanımı amaçlamak,
- Üretimin ve küresel ticaretin ilerlemesine katkı sağlamak (Yılmaz S. , 2011, s. 94),
- GATT, küresel ticareti yönetmek için birtakım kurallar oluşturmuştur. Bu kuralların amaçlarından biri de ulusal alanda ticaretteki sınırları azaltmak,
- İkinci Dünya Savaşı gerçekleşmeden önce uygulanan korumacı politikalar ile rekabetçi ticaret politikalarına son vermek,
- GATT, küresel ekonomiye destek olmayan bu politikalara son vererek gümrük tarifelerinin indirilmesini ve dünya ticaretinin serbestleşmesini sağlamaktır (Ellwood, 2007, s. 30).

GATT 1947 yılında imzalanırsa da geçerliliği 1948 yılında gerçekleşmiştir. Dünya ticaretine kural getiren ve serbestleştirmeye çalışan GATT çok taraflı bir anlaşma niteliği taşımıştır. Kuruluşun bu zamana kadar toplam sekiz tane olmak

üzere çok taraflı ticaret görüşmelerine imza atan GATT'nin ilk toplantısı 1947 yılında Cenevre'de gerçekleşmiştir (Aydoğuş & İnkaya, 2001, s. 168-169). 1947-95 yılları arasında gerçekleşen sekiz çok uluslu ticari görüşmeler 1930 yılından beri uygulanan ithalat kısıtlamalarının önemli bir kısmının ortadan kalkmasında etkili olmuş ve savaş sonrası yükselen gümrük vergilerin düşmesini sağlamıştır. En çok kayırılan ülke kuralı (MFN) gereği ülkelerin görüşmelere katılımlarında etkinliklerini göz önünde bulundurmadan, GATT anlaşmasına imza atan tarafların kısıtlamaların hafifletilmesinden faydalanmalarını sağlamıştır. Fakat GATT'nin politikalarının tam anlamıyla küreselleşmeyi odak noktasında bulundurmaması ve serbest ticareti hiçbir koşulda maksimum seviyeye ulaştırmayı amaçlamaması gibi kurallar GATT'nin gücünü zayıflatmıştır. Bu doğrultuda GATT'nin kuralları dünya ticaretinin devamlılığında eksik kalmıştır (Rodrik, 2011, s. 62-66).

GATT'nin son toplantısı 1986 yılında Uruguay Görüşmeleri (Uruguay Round) adını verdiği ve dört yıl sürmesi planlanan görüşme olmuştur. Ancak görüşme, ABD ve AB arasında tarımsal alandaki sübvansiyonların kaldırılması hakkında ters düşmeleri üzerine bir dört yıl daha uzamıştır. 1994 yılında Fas'ın Marakeş şehrinde yüz yirmi beş ülkenin anlaşmayı imzalamasıyla Uruguay Görüşmeleri sonuçlanmıştır. Böylece birçok konuların ele alındığı ve tartışıldığı Uruguay Görüşmelerinin sonlanmasıyla, 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuştur. **DTÖ** aynı zamanda geçici anlaşma şeklinde oluşan GATT'nin geliştirilmiş halini yansıtmıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 237).

GATT'nin yerine geçmek üzere kurulan ve geliştirilmiş halini yansıtan DTÖ, GATT'den farklı olarak resmi statüsü olan bir uluslararası kuruluş şeklinde oluşmuştur. DTÖ anlaşması, daha öncesinde mal ticaretini kapsayan GATT anlaşmalarını içermiştir. Ancak DTÖ, GATT'nin içerdiği konuları yeni alanlara doğru genişletmiştir (Ellwood, 2007, s. 30). Uzunca yıllar DTÖ'nün görüşmelerinde malların ticaretindeki gümrük vergisi oranlarının azaltılması, gümrük dışı sistemlerin ele alınmasını ve tarım alanında uluslararası ticaretin serbestleşmesini gibi konular yer almıştır. Bu konulara ek olarak DTÖ, fikri mülkiyet hakları ve yatırım önlemleri gibi konulara yönelmesiyle (Ritzer, 2020, s. 196) mal ticareti ile birlikte hizmet ticareti ve fikri mülkiyet hakları gibi konuları da kapsadığını göstermiştir (Seçkin, 2019, s. 45).

DTÖ'ye üye olan ülkeler aynı zamanda Hizmet Ticari Genel Anlaşması (GATS)'ye de imza atmıştır. Anlaşma turizm, eğitim, enerji dağıtımı sağlık, çevre

vb. gibi konuların aralarında bulunduğu birçok hizmet sektörünü yabancı şirketler ile rekabet edebilmeyi üstlenmiştir. Fikri mülkiyet haklarını biçimlendiren Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) ve Ticaret Bağlantılı Yatırım Ölçütleri (TRIMS) anlaşmaları da kabul edilmiştir (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 46).

DTÖ'nün karar alma organı iki yılda bir toplanan Bakanlar Kurulu tarafından sağlanmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun toplanmama ihtimali üzerine DTÖ'nün işleyiş görevleri üzerindeki her türlü karar alma yetkisi Genel Konsey'e aittir. Genel Konsey, ihtiyaç duyulması halinde Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı ve Anlaşmazlıklar Halli Organı şeklinde toplanmaktadır (Dünya Ticaret Örgütü, 2021). DTÖ'nün karar alırken kullandığı yöntem fikir birliği yöntemi olmuştur. Fikir birliğinin sağlanamadığı durumda, GATT'de olduğu gibi oylama yöntemini uygulanmıştır. Oylama yönteminin uygulanmasıyla her ülkenin tek oy kullanma hakkı bulunmakta ve karar oy çokluğuyla alınmaktadır (Altundal, 2014, s. 19).

Çok taraflı ticaret sisteminin oluşmasında etkili olan, yasal ve kurumsal yapısını oluşturan DTÖ'nün faaliyete geçmesi 1 Ocak 1995 tarihinde gerçekleşmiştir (Öztürk M. B., 2016, s. 75). 1955 yılında faaliyete geçen DTÖ'nün içinde GATT'nin ilkelerinin de bulunduğu birtakım temel ilkeleri mevcuttur. Bu ilkelerin amacı DTÖ'nün amaçlarından olan çok taraflı ticaret sistemini oluşturmıştır. DTÖ'nün ilkelerinden birincisi, uluslararası ticaret hacminin artırılmasını sağlamak için ticaret üzerindeki en temel korumacı yaklaşımı, gümrük vergilerini azaltarak ticareti teşvik etmektir (WTO, 2022(b)). Ekonomilerini korumak isteyen ülkeler, komşu ülkelerinin ekonomilerini zarara uğratmayı göze alan gümrük tarifelerini artırdığı, komşunu fakirleştir ticaret politikalarını uygulamıştır. Ancak ülkelerin komşunu fakirleştir ticaret politikalarını uygulaması, bunalımın yayılmasında ve ağırlaşmasında büyük ölçüde sorumlu tutulmuştur. Hem uygulanan bu politikaların önüne geçmek hem de mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını özendirmek açısından DTÖ'ye gerek duyulması bu noktada önemli olmuştur (Stiglitz, 2018, s. 230).

Bir diğer ilkesi, ticarete öngörülebilirliğin ve şeffaflığın sağlanması olmuştur. Devletler, yatırımcılar ve yabancı şirketlerin burada emin olmak istedikleri şey, ticaret engellerinin keyfi olarak yükseltilmemesidir. Çünkü öngörülebilirlik sayesinde yatırımlar teşvik edilerek istihdam yaratılır ve

tüketiciler rekabet avantajlarından yararlanmıştır. DTÖ'nün adil rekabet ilkesi, haksız uygulamaları sonlandırılmasını sağlamıştır (WTO, 2022(b)).

DTÖ'nün en önemli ilkesi ise ayrımcılık yapmama ilkesidir (WTO, 2022(b)). Bu ilkenin dayanak noktası GATT'de mevcut olan en çok kayırılan ülke kuralı ve ulusal muamele kuralıdır. En çok kayırılan ülke kuralı, ülkelerin ticari ortakları ile aralarında ayırım yapmaması zorunluluğunu sağlamıştır. Üye ülke, başka bir ülkeye tanıdığı elverişli şartları diğer bütün üye ülkelere de koşulsuz olarak uygulamalıdır. Ulusal muamele kuralı mal, hizmet ve fikri mülkiyetin pazara girmesiyle uygulanmaya başlamıştır. Bu kural yerel pazara yönelik düzenleme ile uygulamaların ithal ve ulusal mallara yönelik ayırım yapılmamasını kapsamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

DTÖ, ülkelerin karşılıklı ayrımcılık yapmamasını sağlayan, en çok kayırılan ülke kuralıda dâhil olmasına rağmen olası bir anlaşmazlıkların görülmesi durumunda karar vermek için bir uluslararası mahkeme sağlamıştır (Stiglitz, 2018, s. 103). Eğer DTÖ'ye üye bir ülke, bağlı olduğu yükümlülüklerinde kurala aykırı bir uygulamaya kalkışması sonucunda, zarara uğrayan ülke DTÖ'ye dava açma hakkına sahip olmuştur. Zarara uğrayan ülkenin davayı kazanması sonucunda, misilleme olanaklarından gümrük vergileri gibi başka ticari yaptırımları uygulayabilmiştir. Bu yaptırımları ülkeler en çok zarara uğradıkları ekonomik ve siyasal yönlerde uygulamıştır (Stiglitz, 2018, s. 163). Davayı kaybeden ülke ise bağlı oldukları yükümlülüklerinde kurallara aykırı olan uygulamalarını kaldırmak ve davacıya tazminat ödemekle yükümlü olmuştur. Bu kural küçük veya büyük ülkeler fark etmeksizin her ülke için geçerlilik kazanmıştır (Rodrik, 2011, s. 69).

DTÖ'nün uluslararası mahkemeyi oluşturması, amacının kurallara dayalı bir küresel sistem yaratmaya yönelik olduğunu göstermiştir (Stiglitz, 2018, s. 103). Bu gelişme doğrultusunda GATT'nin yerine geçen ve geliştirilmiş halini yansıtan DTÖ'nün diğer amaçları ise şu şekildedir:

- Ticaretin önündeki engelleri kademeli şekilde kaldırarak uluslararası ticaretin gelişmesini sağlamak,
- Ekonomik büyümeyi ve istihdamı sağlamak için ticaretin olabildiğince özgür olmasını sağlamak,
- Devletlerin sosyal ve çevresel amaçlara ulaşmalarını sağlarken, insanların hayat standartlarını yükseltmeyi sağlamak,

• Aynı zamanda uluslararası ticarette rol oynayan devletler, şirketler ve bireyler için oluşturduğu ticaret kurallarını açıklayarak, onları beklenmedik şekilde gerçekleştirecek politika değişikliklerinin olmayacağına dair güven vermektedir. DTÖ'nün uyguladığı kurallar uluslararası ticarete şeffaflık ve öngörülebilir olmalıdır (WTO, 2022(c)).

DTÖ'nün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için üye ülkelerin karşılıklılık ilkesi gereği uluslararası ticarette, ticaretin daralmasına yol açan her türlü engelin ve farklı muamelelerin oluşmaması gerekmektedir. Uluslararası ticarette farklı muamelelerin kaldırılmasında etkili olan iki kural ise DTÖ'nün ilkelerinden olan, en çok kayırılan ülke kuralı ve ulusal muamele kuralı olmuştur. Bu ilkelerin uygulanması sonucunda ticaretin daralmasına yol açan engeller ile ayrımcılık ortadan kalkarak uluslararası ticarette serbestleşme sağlanacaktır. Sonucunda ise bütün ülkeler uluslararası ticaretten faydalanarak ticaret hacminde artış sağlanacaktır (Yenipazarlı, 2003, s. 36).

Ancak DTÖ'nün görevleri ve amaçları kapsamlı bir şekilde ele alındığında bazı hedeflerin eksik olması dikkat çeken konular olmuştur. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere görülen düşük çevre standartlarından rahatsız olmuştur. Çünkü çevre standartlarının gelişmemesi firmaların üretim gerçekleştirdiği süreçte, çevreyi temiz tutacak cihazlar sağlamalarını ve benzer önlemler almalarını gerektirmiştir. Çalışma koşullarında çocuk işçinin çalıştırılması, işyerinde güvenlik önlemlerinin alınmaması ve çalışma saatleri gibi olumsuz yönlerin tartışılmaya başlaması bir diğer konu olmuştur (Seyidoğlu, 2015, s. 238). Kalkınma hedefli politikaların olmaması, GOÜ'lerin talepleri arasında yer alan tarım alanında serbestleşmenin gerçekleşmemesi ve emek haklarıyla ilgili düzenlemelerin oluşturulmaması gibi konuların ortaya çıkması DTÖ'nün hem GOÜ'lere hem de emekçilere katkıda bulunmadığını göstermiştir (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 47).

Bu yaşanan gelişmelere ilaveten 1989'da yürürlüğe giren AB direktifinin, ABD'nin yapacağı sığır ihracatına karşı çıkarak sığır ihracatını etkin bir şekilde durdurması diğer gelişmeler arasında yer almıştır. ABD o dönemde uluslararası kurumlardan destek beklemiştir. Fakat beklediği destek Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması'nın sonunda gelen değişiklikle birlikte, küresel kural ve yerel düzenlemelere kadar giden bir uluslararası forumun oluşmasının ardından gerçekleşmiştir. DTÖ'nün temyiz organı ise 1998'de AB'nin hormonlu sığır

yasağına karşı tutumunu uluslararası ticaret kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle reddetmiştir. Bunun gibi birçok karar küreselleşme karşıtlarının öfkesini artırmış ve DTÖ'nün isminin çoğu çevrede kötü anılmasına sebep olmuştur (Rodrik, 2011, s. 69-71).

Uluslararası ticarete yönelik yaşanan sorunların görüşülmesi üzerine DTÖ üyeleri 1999 yılında ABD'nin Seattle kentinde 'Yeni Binyıl Görüşmeleri' adı altında toplantı gerçekleştirmiştir (Seyidoğlu, 2015, s. 239). DTÖ'nün sıkıntıları yeni bir ticaret müzakerelerine yoğunlaşmaya çalışıldığı sırada küreselleşme karşıtlarının başlattığı protestolarla devam etmiştir. Protestonun amacı ticaret anlaşmalarının işler üzerindeki etkileri, gelişmekte olan ülkelere dayatılan haksızlıklar ve çevre hakkında yaşanan endişeler olmuştur. Protestocuların öngörüsünde gelişmiş ülkelerde bulunan şirketlerinin çıkarlarına yönelik yeni bir ticaret anlaşması gerçekleşeceği düşüncesi bulunmuştur. Bunun üzerine protestolar karşılık bulmuş ve görüşmeler başlamamıştır (Stiglitz, 2018, s. 32). Görüşmelerin başarısızlığının arkasında, gerçekleşen protestolar kadar başka düşünceler de hâkimdir. Bu düşüncelerden ilk olarak, GOÜ'lerin Uruguay Round'unun sonuçlanmasıyla kandırıldıklarını düşünmeleridir. Bu nedenden dolayı GOÜ'ler, GÜ'lerin yatırım, çevre çalışmaları, şeffaflık vb. gibi bazı konularda açık görüşmeler ve reformlar istemiştir. Bir diğeri, ABD'nin tarım desteklerinin ve engellerinin sonlandırılması için AB bölgesi ve Japonya cephesi ile tartışması olmuştur (Rodrik, 2011, s. 71).

Ardından gelen 2001 yılının Eylül ayında gerçekleşen saldırı, küreselleşmenin iyi yanlarının dışında olumsuzlukları da barındırdığını göstermiştir. Hem saldırının gerçekleşmesi hem de son görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından gelen dayanışma anında 'Kalkınma Turu' adı altında toplantı başlamıştır (Stiglitz, 2018, s. 32-33). DTÖ iki yıl sonra 2001 yılında Katar'ın başkenti Doha'da gerçekleşen toplantıda sanayi ürünleriyle beraber tarım ürünleri ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi, tarım alanında sübvansiyonların son bulması ve anti-damping ile ilgili kuralların yoğunlaştırılması gibi konular gündeme gelmiştir (Seyidoğlu, 2015, s. 239).

Doha Turu'nun asıl amacı, GOÜ'lerin gündeme gelen sorunlarının son bulmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir. Ancak toplantı sonunda GÜ'ler, tarım sübvansiyonlarının kaldırılmasına yanaşmadıkları gibi diğer sorunların çözümüne de yanaşmamıştır (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 45). Birlik ruhu ABD ve

AB'nin az gelişmelere yardım etmek için ticaret kuralarında reform sağlayacakları vaatlerini yerine getirememesi üzerine on dört yıl sonra Kalkına Turu tam anlamıyla terk edilmiştir (Stiglitz, 2018, s. 33).

Uluslararası kuruluşların oluşturulma nedenleri göz önünde alındığında hem küresel kapitalist sistemin ilerlemesinde hem de bu sistemin daha aktif işleminde etkili bir rol üstlendiklerini söylememiz mümkündür. Aynı zamanda küresel ekonomik ortaklığın teşvik edildiği bu sistemde küresel entegrasyon hareketlerinin tekrardan oluşturulması ve oluşturulan entegrasyonun faydalarından yararlanılmak istenmiştir (IMF, 2002).

1.3.2 Küresel Kapitalizmin 1980 Sonrası Neoliberal Politikalar ile Evrilmesi

Temeli 1950'li yıllara kadar uzanan neoliberalizmin yaygın olarak kullanılması 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir (Eğilmez, 2018, s. 44). 1980'li yıllara gelmeden önce neoliberalizmin ortaya çıkmasını hazırlayan nedenlerin başında Keynesyen refah iktisadının yükselişini yansıtan ve kapitalizmin altın çağı olarak bilinen dönemin sona ermesi gelmiştir. Devam eden süre zarfında Bretton Woods Sistemi'nin sona ermesi ve Petrol Krizi'nin ortaya çıkması gibi olaylar peş peşe kendini göstermiştir. Arından kapitalist sistemin tekrardan krize girmesi üzerine refah devlet anlayışının geçerliliği sorgulanmış ve refah devlet anlayışı böylelikle sona ermiştir.

Refah devlet anlayışı, 1929 Büyük Buhran'ından sonra krizin kendiliğinden aşılamayacağını gösterdiği için devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Devletin asıl görevi, liberal politikaların ilkeleri gereği sınırlı ve tarafsız olması iken, devletin ekonomiye dâhil olması liberal politikalardan uzaklaşıldığını göstermiştir. Dünya genelinde önemi giderek artan ve 1970'li yılların sonuna kadar uygulanan refah devlet anlayışının görevlerini yerine getirememesi üzerine 1970'li yıllarda ülkeler, finansal ve mali krizlerle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Böylelikle ülkelerin krizlerle karşı karşıya kalması refah devlet anlayışının son bulmasına yol açmıştır.

Savaş sonrası kapitalist sistem genişleme yaşadığı bir dönemde olduğu için neoliberal politikaların ilgi görmesi pek mümkün olmamıştır. Ancak kapitalist sistemin 1974 yılında tekrardan yapısal krize girmesi üzerine neoliberal politikaların oluşturulması için bir fırsat doğmuştur (Başkaya, 2015, s. 28-29). Kapitalist sistemin tekrardan krize girmesi üzerine oluşturulmak istenen

neoliberalizmin, 1945-1970 yılları arasında ortaya çıkan sosyal refah devlete karşı bir ideoloji olarak tanımlandığını söylememiz mümkündür (Taşkiran, 2018, s. 226).

Bu şekilde tanımlanan neoliberalizmin ortaya çıkışı ilk olarak neoliberalizmin fikir babalarından biri olan Hayek'in (Akdoğan, 2009, s. 86), Keynes ile girmiş olduğu tartışmadan yenik ayrılması üzerine küresel çaplı bir Keynesçiliğin başlamasıyla gerçekleşmiştir (Karadoğan, 2015). Bunun üzerine Hayek II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da sosyal devletin kurumsallaşmaya başladığı dönemde, İsviçre'de Mont Pelerin'de bir konferans düzenlemiştir. Konferansın davetlileri olarak bir yandan Avrupa'daki sosyal devlet karşıtları, diğer tarafta ise ABD'deki New Deal karşıtları yerlerini almıştır. Milton Friedland'ın da aralarında bulunduğu konferansta, neoliberalizmin tezlerini oluşturmak amacıyla Mont Pelerin Topluluğu kurulmuştur (Başkaya, 2015, s. 28-29). Bu girişimin ardından neoliberalizm beklenmedik bir gelişme göstererek tüm dünyada geçerli olan bir söylem ve ideoloji haline dönüşmüştür. 1990'lı yılların başında Sovyet Bloğunun dağılması üzerine neoliberalizmin böylelikle önünde hiçbir engel kalmamıştır (Karadoğan, 2015).

Mont Pelerin topluluğu, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından refah devletin kurumsallaşmaya başladığı dönemde yükselişe geçen sosyal sistemin, ekonomik ve politik açıdan bireyin özgürlüğünün sınırlandırıldığını ileri sürerek klasik liberalizmin temellerinin yeniden oluşturulmasını amaçlamıştır. Topluluğun kuruluş amacı neoliberalizmin ekonomik ve sosyal açıdan ortaklaşa sistemin olması yerine "laissez faire" görüşünün gerekli olduğuna ve bireyin özgür olmasının sadece serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde gerçekleşeceği üzerinde olmuştur. Topluluğun bu amaçlar doğrultusunda oluşturduğu özgür insan profili ve ekonomik sistem görüntüsü neoliberalizmin refah devlet anlayışına karşı geliştirilen bir ideoloji olduğunu göstermiştir (Taşkiran, 2018, s. 226).

Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomide uygulanan devletçi politikaların klasik liberalizmde en çok serbest piyasa ilkesine zarara vermesi üzerine neoliberalizmin tüm çabaları tekrardan serbest piyasayı canlandırmaya yönelik olmuştur. Bu doğrultuda neoliberalizm; toplumsal refahın en üst seviyeye ulaşması için bireysel girişimciliğin önünde herhangi bir engel bulunmamasını, mülkiyet haklarının korunmasını, piyasaların tamamının serbest olması gerektiğini ve ekonomik kararlar alınırken devletten ziyade serbest piyasa ekonomisinin

hâkim olmasını önermiştir (Yıldırım C. , 2019, s. 83-84). Neoliberallerin geçmişten beri piyasanın tamamının serbest bırakılması gerektiğini ileri sürerek bu düşüncüyü tekrardan oluşturmaya başlamıştır. Neoliberallerin bu hamlesi küresel bir sistemi kapsayan yayılmacı bir düşüncüyü yansıttığı için bu dönem, yeni dönemin emperyalizmi olarak tanımlanmıştır (Katar, 2017, s. 9).

Klasik liberalizmi tekrardan canlandırılması üzerine oluşturulan neoliberal politikalar doğrultusunda neoliberalizm kelimesi, klasik liberalizmin bizlere değişime uğradığını ve o dönemin koşullarına adapte olduğunu göstermiştir. Gözlemlenen bu değişimi neoliberalizmin başında yer alan ‘neo’ kelimesinden anlaşılmaktadır. ‘Neo’ kelimesinin anlamı yeni, yakında olan ve modern kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime ayın zamanda neoliberalizmin, klasik liberalizm ile arasındaki farkı yansıtmıştır (Butler, 2018) aktaran: (Yıldırım C. , 2019, s. 21).

Küresel neoliberalizmin evlerine bakacak olursak neoliberalizmin ilk evresi, 1973 yılında (Güzel S. Ç., 2013, s. 46) Pinochet’in yapmış olduğu askeri darbeden sonra Şili’de ekonomik politikalara ‘Chicago Boys’ tarafından el konulmasıyla başlamıştır. Grubu oluşturan kesim hem Chicago Üniversitesi’nde eğitim almış hem de Milton Friedman’dan ders alan ve ABD yatırım bankalarında iş deneyimi kazanan kişiler tarafından oluşmuştur. Ekonomik politikalara el konulması sonucunda küresel neoliberalizmin ilk uygulama koşulları Şili’de gerçekleşmiştir (Kozanoğlu, Gür, & Özden, 2015, s. 31). Bu tarihten sonra Şili ekonomisi, ithal ikameci ve planlama üzerine kurulu düşünceden ayrılarak neoliberal politikalara doğru bir yönelme sürecine girmiştir (Yıldırım C. , 2019, s. 85). Şili’de ekonomik politikalarına el konulmasının ardından 1980’li yıllarda Latin Amerika ülkeleri ekonomilerinin yanı sıra bölge genelinde ithal ikameci politikalar terk edilerek neoliberal politikalar uygulanmaya başlamıştır (Akgemci, 2015, s. 181).

Ardından 1978 yılında Çin Halk Cumhuriyeti’nde Deng Xiaoping, komünistlerin yönetiminde olan ve bu yönetim altında yönetilen ekonomiyi liberalleştirmeye yönelik adım atmıştır. Deng tarafından atılan bu adımın ardından Çin, yirmi yıl içerisinde daha önce hiç görülmemiş şekilde sürdürülebilir bir büyüme yakalayarak kapitalizmin açık bir merkezi halini gelmiştir (Katar, 2017, s. 6-7).

1979 yılına gelindiğinde ise İngiltere’de Margareth Thatcher ve 1980 yılında ABD Başkanı Ronald Reagon tarafından, eski refah devletinin terk edilmesi üzerine yeni bir model oluşturulmuştur. Temeli Klasik Liberalizmin yeniden canlandırılması olan bu model neoliberalizmden başka bir şey değildir (Çalışkan Akçetin & Akçetin, 2013, s. 21). Thatcher’ın amacı, ülkesinde uzun süre devam eden enflasyonist durgunluğu sonlandırmak ve işçi sendikaların gücünü azaltmak olmuştur. Reagon ise neoliberal politikalar çerçevesinde ülke ekonomisini tekrardan canlandırmayı amaçlamıştır. Reagon, ülke ekonomisini yeniden canlandırmak için emeğin gücünün azaltılmasını, sanayi ve tarım ürünlerindeki kısıtlayıcı denetimlerin kaldırılmasını ve finans gücünü hem yerel hem de uluslararası alanda özgürleşmesini sağlayacak politikaları oluşturmuştur (Harvey D. , 2015) aktaran: (Katar, 2017, s. 7). Thatcher ve Reagon’ın başkanlığının ardından uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar ile devlet müdahalesi geri planda bırakılmıştır. Ancak serbest piyasa mekanizmasının oluşması için güçlü devlet tercih edilmiştir (Katar, 2017, s. 9).

1980’li yıllardan itibaren kendisini gösteren neoliberal politikalar Thatcher ve Reagon ardından 1982 yılında Almanya’da Helmut Kohl ve diğerleri tarafından da takip edilmiştir (Başkaya, 2015, s. 30). En önemli amaçları arasında devletin küçültülmesi, özelleştirmelerin uygulanması, kamusal alanların özelleştirilmesi (Uçkaç, 2010, s. 427) gibi maddeleri kapsayan neoliberalizmin diğer ilkeleri şu şekildedir:

- Mal ve hizmet piyasalarında fiyat müdahalelerinin sonlandırılması,
- Dış ticaretin ve mali piyasaların liberalleştirilmesi,
- Kamuya ait sektörlerin özelleştirilmesi,
- DYY’nin ve dış mali akımların liberalleştirilmesi (Şenses F. , 2021, s. 239),
- Kamusal yararlar yerine bireysel çıkarların öncelikli olması, sermaye gücüne karşı emek piyasasını esnekleştirmek ve işgücü maliyetlerini azaltmak (Acar E. , 2017, s. 253),
- Deregülasyon ile devletin etkinliğinin azaltılması,
- Kamu harcamaları ve kamu kesiminin etkinliğinin azaltılması (Eğilmez, 2018, s. 44). Burada belirtmemiz gereken nokta devletin rolünün karar almak

değil, eğer mevcut koşul bulunmuyorsa serbest piyasanın işleyebilmesini sağlamak için gerekli alt yapıyı oluşturmaktır (Yıldırım C. , 2011, s. 74).

- Vergiler üzerinde büyük indirimlere gidilmesi,
- Uluslararası piyasaların ilerlemesi,
- Küresel mali akışlar üzerindeki kontrolün sona ermesi (Steger, 2020, s. 65).

Bu ilkeler doğrultusunda oluşturulan neoliberal iktisadi politikalar, 1980 yılından itibaren “Yeni Dünya Düzeni ile Bütünleşme veya Küreselleşme” sözleri doğrultusunda ülkeler arasında küresel çaplı bir yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Küresel kapitalizmin dönüşümü doğrultusunda kurulan bu politikalar, az gelişmiş veya çevre ülkelerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu politikalar topluluğun kuruluş amaçları arasında yer alan bireylerin özgürlükleri ve ilkeleri arasında yer alan vergi indirimleri sayesinde orta sınıfı etkilemiştir. Fakat asıl memnun etmek istediği kesim büyük sermaye sahipleri olmuştur. Çünkü 1960’lı yıllardan itibaren azalan kar oranları büyük sanayi sermayesinin sıkışmasına yol açmış ve negatif reel faizler sebebiyle finansal sermayesi bulananların serveti yok olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler büyük sermaye sahiplerinin tekrardan inşa edilmesi gerektiğini ve girişimci ruhunun tekrardan kazandırılmasının kapitalizmin sürekliliği açısından önemli olduğuna vurgu yapmalarına neden olmuştur. Bu doğrultuda giderek artan bir baskı grubu oluşmuştur (Katar, 2017, s. 9).

Neoliberal ekonomi politikalarının uluslararası alanda uygulayıcıları ise DB, IMF ve DTÖ gibi ekonomik kuruluşlar olmuştur (Yıldız N. , 2008, s. 16). IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra sanayileşmiş ülkelerde neoliberal küreselleşmenin ilerlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu iki kurumun 1980 yılından sonra birleşme yoluna gitmesi üzerine ortaya çıkan yapısal uyum politikaları, dış ticareti liberalleştirmede ve özelleştirmede önemli ölçüde etkili olmuştur. Böylelikle 1970’li yıllardan sonra ortaklaşa hareket etmeye karar veren IMF ve DB’nin katkılarıyla neoliberal politikalar böylelikle az gelişmiş ülkelerin çoğunluğuna yayılmaya başlamıştır. Neoliberal politikaların maddelerini uygulayan ülkeler, bu maddeleri farklı sıralamaya göre ve farklı bir şekilde uygulamıştır. Ardından bu iki kuruma kurulduğu andan itibaren DB ve IMF ile aynı hedefler doğrultusunda ilerleyeceğini gösteren DTÖ’nün de eklenmesi üzerine neoliberal küresel düzen asıl faktörlerini tamamlamıştır (Şenses F. , 2021, s. 239-240).

Neoliberalizmin uygulanmaya başladığı 1980 sonrası dönemin ardından uluslararası kuruluşların görevleri daha çok ülkelerin kalkınma politikalarını etkilemek yönünde olmuştur. Kurumlar bu şekilde rol alırken ülkeler de uluslararası kuruluşlara karşılık vererek yoğun bir ilişki içerisine girmiştir. Küresel ekonomiye yön veren bu kuruluşlardan IMF'nin ülkelerin mali yapısına katkı sağladığı, DB'nin üretim yapısını dikkate alarak kalkınmaya yönelik söyleyişi ile ülkelerin kalkınma politikalarını etkilediği, DTÖ'nün ise küresel mal ve hizmet ticaretini liberalleştirmeye yöneldiği görülmüştür (Seçkin, 2019, s. 47).

Neoliberal politikaların amaçlarını gerçekleştirilmesinde etkili olan uluslararası kuruluşlar aynı zamanda Washington Uzlaşması'nın yansımaları oluşturmakta ve üye ülkelere 'yapısal uyum ve istikrar programları' adı altında uygulamaya konulmuştur (Öztürk, Sözdemir, & Gövdere, 2006, s. 63). Böylelikle Sovyet Birliği'nin dağılması üzerine neoliberal yaklaşımlar, iktisatçı John Williamson aracılığıyla 10 madde halinde toplanarak 1989 yılında Washington Uzlaşması³ olarak bilinmeye başlamıştır (Eğilmez, 2020).

Washington Uzlaşması on maddeyi kapsamaktaydı ancak uzlaşmadaki on maddenin özeti dengele, özelleştir ve serbestleştir ilkelerini öne çıkarmıştır (Rodrik, 2011, s. 143). Aynı zamanda Washington Uzlaşması'nda yer alan maliye disiplini ilkesi gibi özelleştirme, piyasa ekonomisi ve serbest dış ticaret maddelerini de içermesi neoliberalizm ile ortak yanlarının olduğunu göstermiştir (Yıldırım C. , 2011, s. 89). Fakat ortak yanların görülmesine rağmen Washington Uzlaşması'na birtakım eleştiriler yöneltmiştir. Uzlaşmayı benimseyen birçok ülkede ticaret ve sermaye hareketleri serbest hale gelmesi, piyasalar serbestleşmesi, kamu işletmeleri özelleştirilmesi ve makro ekonomik dengesizlikler ortadan kaldırılmasına rağmen büyüme gerçekleşmemiştir. Washington Uzlaşması ile vergi ve bankacılık düzenlemeleri, sosyal güvenlik kurumları, finansal kurallar ile hukuk sisteminde de düzenlemeler yapılmıştır.

³Mali disiplin, kamu harcamalarında yer alan önceliklerin tekrardan düzenlenmesi, vergi yenilikleri, faiz hadlerinin serbestleşmesi, rekabetçi döviz kurları politikası, dış ticaretin liberalleştirilmesi, DYY'nin serbestleştirilmesi, özelleştirme ve deregülasyon, güvenli mülkiyet haklarını kapsamaktadır (Archibong, Coulibaly, & Okonjo-Iweala, 2021, s. 5).

İşgücü piyasalarının esnek bırakılarak düzenlemelere dâhil olmamasına rağmen ekonomik açıdan kalkınma yavaş ilerlemiştir ve çok az büyüme görülmüştür (Rodrik, 2011, s. 152).

Birinci Washington Uzlaşması'nın olumlu sonuçlar gösterememesi ve bazı eksikliklerin ortaya çıkması üzerine kurumlar, yoksullukla mücadele, gelir dağılımı, etkin finansal piyasalar ve sosyal politikalar vb. alanlarda reformlar gerekli görülmüştür (Yıldırım C. , 2011, s. 89). Bu eksiklikler ülkelerin farklı ekonomi politikalarına ihtiyaç duyacağını ve uzlaşmada yer alan maddelerin her ülke için yararlı olamayacağı görüşünü doğurmuştur. Bunun sonucunda İkinci Washington Uzlaşması⁴ adı altında 10 maddelik bir reform paketi oluşturulmuştur (Tekgül & Cin, 2015, s. 253).

Williamson tarafından oluşturulan Birinci Nesil Washington Uzlaşması'nın orijinal halinde köklü kurumsal değişiklikleri gerektirmeyen maddeler mevcuttur. Williamson, listenin son maddesi olarak mülkiyet haklarını da dâhil etmiştir. Yeni oluşturulan listede yoksulluğa karşı önlemler, sosyal güvenliğe yönelik politikalar, gelir dağılımı ve finansal piyasalar gibi maddeler eklenerek kurumların önemine vurgu yapılmıştır (Rodrik, 2006, s. 978). İkinci Nesil Washington Uzlaşması'nın en önemli farkı, neoliberal kökenli politikaların piyasa dışı faktörlerinde içinde yer alacak şekilde genişletilip, sosyal normlar ve kurumsal yapılara önem veren bir yaklaşımın ortaya konulması olmuştur (Tekgül & Cin, 2015, s. 253).

Neoliberal ideolojiye neden ihtiyaç duyulduğu, ilk olarak hangi hareketle başladığı ve bu doğrultuda hangi ilkelerden oluştuğuna kısaca değinildikten sonra neoliberalizm için önemli olan bir diğer gelişme, bu ideolojinin küreselleşmeye ve küreselleşmenin yeni kalkınma söylemine ihtiyacı olduğu için bu ihtiyaç doğrultusunda küreselleşmeyi tetiklediğidir. Çünkü geçmiş dönemde var olan devletçi ve korumacı uygulamalar hem küreselleşmenin hem de neoliberalizmin gelişmesinde olumsuz bir etkide bulunmuştur. Bu nedenden dolayı neoliberalizm

⁴Ortaklaşa yönetim, yolsuzluğa yönelik tedbirler, esnek işgücü piyasaları, mali konularda kurallar ve standartlar, DTÖ anlaşmaları, önlem alınmış sermaye hesapları oluşturulması, aracı olmayan döviz kur düzenlemeleri, bağımsız MB-enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik ağıları, yoksulluğu en aza indirme hedefi (Rodrik, 2006, s. 978).

yeni kalkınma politikalarını hedefleyerek bu politikaları küreselleşme sayesinde tüm dünyada uygulama şansı elde etmiştir (Karadoğan, 2015). Nitekim neoliberal politikaların uygulanması sonucu ekonomik büyümenin artış sağlayacağı ve toplumun refaha ereceği, zenginliğin artacağı, kalkınmanın sağlanacağı, yaşam standartlarının düzeleceği ve yoksulluğun en düşük seviyeye ineceği beklentisi bulunmuştur. Bu dayanaklara yönelik beklentilerin gerçekleşmesini sağlayacak şeyin ise serbest ticaretle mümkün olacağı öngörülmüştür. Serbest ticaret sayesinde ekonomik büyümenin gerçekleşeceği ve yoksulluğun azaltılacağı umulmuştur (Coşkun, 2018, s. 57).

Neoliberal politikalar aynı zamanda Washington Uzlaşısı'nın önerileri ile gündeme gelmiş, ardından uluslararası kuruluşlar tarafından daha somut bir hal almıştır. Uluslararası kuruluşlar tarafından somut hale gelen politikalar karşısında ülkeler dayatmalara ve devletin müdahalede bulunduğu politikaları sonlandırmaya mecbur bırakılmıştır. Ülkeler, evrensel alanda hem yetkili olmak hem de ayrı tutulmamak adına her ne kadar ekonomik güçlerini ve faaliyetlerini kısıtlasa da bu hamleleri uygulamak zorunda kalmıştır (Karadoğan, 2015).

1980 yılına kadar birçok gelişme ile karşı karşıya kalan küresel kapitalist sistem 1970'li yıllarda yaşanan bunalımın ardından neoliberal politikalara ihtiyaç duyulması gerektiğini göler önüne sermiştir. Özellikle 1980 yılından sonra bilgi ve iletişim teknolojisinde görülen gelişmelerin yanında 1980 yılından sonra küresel çapta uygulamaya konulan neoliberal düşüncenin küreselleşme ve küreselleşmenin yeni kalkınma söylemine ihtiyacı olduğu için bu ihtiyaç doğrultusunda küreselleşmeyi tekrardan harekete geçirmesi küresel kapitalist sistemin ilerlemesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü neoliberal politikaların uygulanması sonrası liberalleşme dönemi daha fazla hız kazanmıştır. Nitekim bu politikaların uygulanması sonucu liberalleşmenin etkisiyle ekonomik büyüme ile toplumsal refahın sağlanacağı görüşü doğrultusunda uygulamaya konulması yirminci yüzyılda küresel kapitalist sistemin neoliberal politikalar ile ilerlediğini göstermiştir. Bir diğeri İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel kapitalist sistemin ve küresel ekonominin toparlanması için oluşturulan uluslararası kuruluşların, neoliberal politikaları küresel çapta uygulaması da küresel kapitalist sistemin bu gelişmeler ile ilerlediğini göstermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda küresel kapitalist sistemin hem neoliberal politikalar hem de uluslararası kuruluşların desteğini alarak yirminci yüzyılda hızlı bir şekilde ilerlediğini söylememiz mümkündür.

1.4 Küresel Kapitalizmin Yarattığı İmkanlar ve Zorluklar ***Küresel Kapitalizmin Sağladığı İmkânlar:***

Özellikle küresel kapitalizmin gelişmesinde etkili olan kapitalist sistemin küreselleşmeye sağladığı fırsatlar göz ardı edilmemelidir. Kapitalist sistemin birçok özelliğini açıklamıştık ancak her sistemde olduğu gibi bu sistemin amacı da bireylere en verimli faydayı sağlamak olmuştur. Örneğin, rekabet olgusu hem sistemin en önemli özellikleri arasında yer almakta hem de tüketicinin gereksinimlerini gerçekleştirmek için en yüksek düzeyi amaçlamıştır. Kapitalist sistemde her bireyin bireysel faydasının toplamı, toplumun genel çıkarlarına eşit olduğu için rekabet sayesinde refah seviyesindeki kişi sayısı arttıkça toplumun refah seviyesi de artmıştır. Toplumun refah seviyesinin artması yine toplumun menfaatine yaramıştır (Çelik & Dağ, 2017, s. 67). Bu özellik doğrultusunda küresel kapitalizmin ilk olumlu yönünün rekabet sayesinde refah seviyesindeki kişi sayısının artması ve toplumun refah seviyesinin yükselmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Küresel kapitalizm dünya ile bütünleşme sürecinin başlamasıyla da birçok fırsatların oluşmasını sağlamıştır. Dünya ile bütünleşme süreci ekonomik ve politik şekilde gerçekleşmiştir. Politik bütünleşmeye göre, soyutlanma ve dışlanmaya yer verilmemiştir. Uluslararası alanda koyulan kuralları kabul eden, demokrasi ve insan haklarının değerlerini benimseyerek söz konusu alandaki geliştirilmiş standartları birbirine bağlayan, komşuları ve dış dünya ile arasını iyi tutan ülkeler politik açıdan dünya ile bütünleşme sürecini gerçekleştirmiştir. Dünya ile bütünleşme sürecini bu şekilde gerçekleştiren ülkelerde bu nedenlere bağlı olarak yaşam memnuniyeti endeksleri yüksektir ve kendilerine güvenleri tam olmuştur. Bir diğer bütünleşme türü olan ekonomik bütünleşme ise karşılaştırmalı üstünlük teorisinde bulunan uzmanlaşmaya, diğer ülkelere göre daha başarılı yapılan işlerde yoğunlaşmaya, kaliteli olan malları daha ucuza üretip satmaya, ülkelerin sizden daha ucuza ve kaliteli ürettikleri malları almaya dayalı bir süreçtir. Ekonomik bütünleşmeyle gelen karşılaştırmalı üstünlüğün temeli GOÜ'lerin çoğunu GÜ'lerin bağımlılığından kurtarmak adına yeni bir kalkınma çabasına girmesinde katkı sağlamıştır (Acar M. , 2002, s. 20).

Küresel kapitalizm ve ekonomik bütünleşmenin etkisiyle 1960'lı yıllardan sonra GOÜ'lerin, Japonya, ABD ve diğer gelişmiş Avrupa ülkeleri ile hem ekonomik hem de ticari açıdan etkileşimleri artış göstermeye başlamıştır.

Etkileşimler sonucunda GOÜ'lerin ticaret, finans ve üretim sürecine bütünleşmeleri hızlanmaya başlamıştır. GÜ'lerde gelişen iletişim teknolojisi ve uluslararası rekabet faktörleri sadece o ülkelerde değil, GOÜ'lerin ekonomilerinde de değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda GOÜ'lerin dünya piyasalarıyla bütünleşme süreci, ülkelere karşılaştırmalı üstünlüklerini geliştirme ve küresel rekabetin hızlanmasıyla daha fazla imkâna sahip olmalarına katkı sağlamıştır. Küreselleşme, GOÜ'lere kapsamlı ticari pazar ve büyük sermaye girişi fırsatı sağlarken, söz konusu ülkelere ihraç veya ithal edilebilir malların genişlemesi ile teknolojik gelişmelerden yararlanma olanağı sağlamıştır. Aynı zamanda GOÜ'lerin kalkınmasında da katkıda bulunan küreselleşme, bunu gerçekleştirirken etkinliği özendirmiş ve bunu yabancı yatırımlar için gerekli koşulları sağlayarak gerçekleştirmiştir (Aktan & Şen, 1999, s. 2-3).

Küresel kapitalizmin sağladığı bir diğer imkânlar arasında sürdürülebilir büyüme ve kalkınma imkânı yer almıştır. Sürdürülebilir kalkınma ve büyüme imkânı özellikle bu faktörlerden faydalanmayı bilenler için önemli hale gelmiştir. Geçmiş dönemlerde sermaye birikiminin yetersizliği, teknoloji ve know-how⁵ eksikliği, nitelikli çalışanların olmaması gibi etkenler büyüme ve kalkınma üzerinde büyük engeller doğurmasına rağmen küreselleşmenin sunmuş olduğu fırsatlar sayesinde üstesinden gelmek daha kolay olmuştur. Aynı zamanda küresel kapitalizmin mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesinde büyük rol oynaması, uluslararası sermayenin küreselleşme sayesinde günümüzde herhangi bir ayırım yapılmaksızın uluslararası alanda maliyet avantajı ve kâr fırsatı olarak gördüğü tüm bölgelere kolay yoldan ulaşma şansı tanımıştır (Acar M. , 2002, s. 19-20).

Sermayenin uluslararası alanda yayılması, hızlanması ve gelişmesinin arkasında iletişim ve bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler olmuştur. Mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve küreselleşmesi, dünyada hem iktisadi hem de finansal sistemler açısından fırsat oluşturduğu kadar risklerin oluşmasını da engelleyememiştir. Ancak kesin olan bir şey var ki, küreselleşmenin getirmiş

⁵Herhangi bir ürün ya da yöntemden en verimli ve pratik şekilde yararlanılmasını sağlayan özel bilgi ya da ticari sırları ifade etmektedir (Yılmaz Ş. , 2016).

olduğu imkânların sadece ekonomilerini en iyi şekilde yönetmeyi sağlayan ülkeler için geçerli olduğudur (Erçel, 2000).

Son olarak küresel kapitalizmde bilgi teknolojisinin ilerlemesi ile gelen imkânlar yer almıştır. Bilgi teknolojisinin ilerlemesindeki asıl neden olarak gösterilen küreselleşme, bilgi teknolojisinin gelişmesindeki neden olmanın yanı sıra sonuç olarak da dünyanın ‘global bir köy’ halini almasını sağlamıştır. Bilgi akışının yayılmasında ve maliyetlerinin azalmasında asıl etkili olan gelişme ise kitle iletişim araçlarında görülen hızlı ilerlemeler olmuştur (Aktan & Şen, 1999, s. 4). Özellikle 1980’li yıllardan sonra yaşanan bilgi teknolojisindeki gelişmeler sayesinde ülkeler arası mesafeler günden güne ortadan kalkmaya başlamış ve ülkeler bilgilerini üretip geliştirerek kendi ekonomik, siyasal ve sosyal çıkarlarını da farklı kitlelere ulaştırması imkânlı hale gelmiştir (Gezgin, 2019, s. 10-11). Ülkelerin hem ekonomik hem de politik açıdan birbirleri ile yakın hale gelmesi, teknolojinin hızla değişmesi ve ticaretin uluslararası alanda genişlemesi ülkelerin ekonomi dışında siyasal ve sosyo-kültürel açıdan da yakınlaştığını göstermiştir (Aktan & Şen, 1999, s. 1).

İkinci Dünya Savaşının ardından gelişme gösteren küresel ekonomik düzenin yeni imkânlar sağlaması üzerine dünya bu sistemden büyük ölçüde faydalanmaya başlamıştır. Hızlı bir gelişme gösteren küresel ekonomik sistem özellikle birçok kesimin yoksulluktan kurtulmasına katkı sağlarken, savaş sonrası piyasaların yükselişe geçmeye başlamasıyla yeni ve küresel bir orta sınıfın doğmasına yol açmıştır. Ayrıca küresel sistem sayesinde büyük mücadeleler sonucu küresel salgınlar sona ermiş; BM çatışmaların azalmasını etkili olurken, çocuklar ile mültecileri korumada etkili olmuştur. Uluslararası kuruluşların ise çoğu ülkede ortalama ömrün uzamasına katkı sağlaması da küreselleşmenin yarattığı faydalardan olduğunu söyleyebiliriz (Stiglitz, 2018, s. 13).

Sonuç olarak küresel kapitalizmin sağladığı imkânlar genele bakıldığında çoğu kesim tarafından onaylandığı için görüş birliği sağlanmıştır. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve büyüme, yaşam kalitesinde refaha erdirici gelişmeler, özellikle teknoloji ve bilginin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve yayılması küresel kapitalizmin en çok bilinen faydaları arasında olmuştur. Küresel kapitalizmin gelişmesinde büyük ölçüde fayda ve katkı sağlayan teknoloji ve bilginin ilerlemesinin yanı sıra ulaşım ile internet kullanımının yaygınlaşması, mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi de bu faydalar arasındadır (Öztürk F. ,

2001). Böylelikle küresel kapitalizm uluslararası aktif sermaye akımlarının ve küresel mali kaynaklarının daha aktif paylaşılmasına fırsat sağlamıştır. Piyasa ekonomilerinin küreselleşmeye başlamasıyla 1980 ve 1990'lı yıllarda dünya ticaretinde hızlı gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Dünya ticaretinin hızlanmasına ve yaşam standartları üzerinde olumlu gelişmelerin görülmesi ise küresel çapta gelişen rekabet dürtüsü, verimlilik artışı, ticaret engellerinde azalmalara gidilmesi ve dış finansman maliyetleri sayesinde olmuştur (Erçel, 2000). Aynı zamanda teknoloji ve bilginin hızlanmasıyla yoğun bir bilgi birikiminin başladığı döneme girilmiştir. Görülen bilgi birikimindeki yoğunluğun küresel açıdan her alanda yaygınlık göstermesi, insanların iletişimde ve bilgilerini paylaşmada kolaylık sağlamıştır. Küresel kapitalizm her ne kadar bireylerin işini kaybetmesine yol açıp istihdamı olumsuz etkilese de bireylere yeni iş imkânı yarattığını söylememiz mümkündür (Balay, 2004, s. 65).

Küresel kapitalist sistemin sağladığı imkânlar değerlendirildikten sonra özellikle günümüze kadar birçok yönde tartışmalara konu olan kapitalist sistemin getirmiş olduğu zorluklara değinmekte fayda vardır. Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Buhran bunalımından sonra hız kazanan küresel kapitalist sistemin geleceği ciddi bir şekilde tartışma konusu olmuştur. Ancak asıl tartışma konusu, kapitalist sistemin getirmiş olduğu eksikliklerin nasıl sona ereceğidir (Çelik & Dağ, 2017, s. 65).

Küresel Kapitalizmin Yarattığı Zorluklar:

Küresel kapitalizme karşı ileri sürülen düşüncelerden biri küreselleşmenin ulusal ve uluslararası alanda gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkisinin olduğudur (Aktan & Şen, 1999, s. 7). Son dönemde yaşanan gelişmeler gelir dağılımının günden güne duraksadığını ve güncel bir gelir dağılımındaki bozulmanın ülkelerin ekonomilerinde zorluk çıkaracağını göstermiştir. Bu durum GÜ ile GOÜ arasındaki farkın günden güne açıldığını ve gelir adaletsizliğinin yaşandığını ortaya koymuştur (Karabıçak, 2002, s. 119).

Nitekim başladığı ilk günden günümüze kadar etkili olan ve önemli eleştirilere maruz kalan küresel kapitalist sistem için ortak eleştiri, sistemin bireyler üzerinde sosyal ve ekonomik açıdan eşitsizlik yarattığı yönünde olmuştur. Bu eleştiriler ne kadar dile getirilse de kapitalist sistemin özünde yer alan adalet kavramının eksikliği bireyler üzerinde görülecek eşitsizliklerin oluşmasına yol açmıştır (Çütçü & Atış, 2014, s. 105). Kapitalist sistemin özelliklerinden arasında

yer alan ve az önce faydalarında açıklanan rekabet olgusu, eşit koşulların sağlanmadığı durumda, güçlü konumda bulunmayan ülkelerin sosyal eşitsizliğe ve haksızlığa maruz kalmalarına sebep olmuştur. Yine rekabetin güçsüz olana getirmiş olduğu haksızlık ve eşitsizlik sonucu, sadece güçlü olanlara yaşam hakkı tanıdığı için bu kesimin daha da güçlenmelerine katkı sağlamıştır (Çelik & Dağ, 2017, s. 66).

Küresel kapitalizmin yarattığı bir diğer zorluk ise yoksulluk alanında gelişmelere yol açmasıdır. Kapitalist sistemde önceleri ucuz emeğe dayanan kâr güdüsü zamanla ucuz emek dışına çıkarak teknolojinin getirileri sayesinde emek verimliliğini arttırmaya yönelerek teknolojinin gelişmesini daha çok hızlandırmıştır. O dönemde işçilerin yaşam kalitelerinde görülen düşüş ve işsizliğe katlanmaları ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren düzelmeye başlamıştır. Ancak yirminci yüzyılda Avrupa, ABD ve Japonya gibi ülkelerde refah artışlarının görülmesi her kesimde aynı etki yaratmamış, bazı kesim için refah artışına yol açarken çoğunluğun yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kaldığını göstermiştir. Söz konusu ülkelerdeki refah artışının arkasında yatan etken olarak kapitalist sistemde gelişmemiş ülkeleri eşitsiz şekilde sömürgeye uğratmasının yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir (Çütçü & Atış, 2014, s. 106). Bu noktada küreselleşen dünyada küresel sistemin getirilerinden faydalanan GÜ ile GOÜ arasındaki fark gözle görülür bir şekilde açılmaya başlamıştır (Özpınar & Şimşek, 2003, s. 2).

GÜ ile GOÜ'lerin arasında görülen farkın ve eşitsizliğin giderek açılması da bir diğer zorluk yaratan konular arasında gösterilmiştir. Küreselleşen dünyada kendilerini en çok gösteren ve bu sistemin içinde yer alan ülkelerin çoğu gelişmiş ülkelere dönüşmüştür. Gelişmiş ülkelerin konumu küreselleşmenin eleştirilmesine yol açan sebepler arasında gösterilse de küreselleşmeye yönelik asıl eleştirilerin başında yine sistemin zengini daha zengin, yoksulu ise daha yoksul hale getirdiği yer almıştır. İmkânlar ile faydaların ülkeler ve bölgeler açısından eşit olarak dağıtılmaması, eşitsizlikler üzerinde artırıcı bir unsur olduğu için GOÜ'lerin sistemden dışlanmasına yol açmıştır. GÜ ile GOÜ'lerin arasında görülen bu eşitsizlik küresel kapitalizmin eleştirilmesine yol açmıştır (Öztürk F. , 2001).

GOÜ'ler, güç ilişkileri üzerindeki dengesizlikleri önlemek için alınması gereken tedbirlerin alınmaması sonucunda başka ülkelerin iradesine bağlı hale

gelmiştir. Eşitsizliğin daha büyük hale geldiği küresel sistemde ABD gibi küreselleşmeden faydalanan ülkeler, başka ülkeleri daha fazla zarara uğratmak için birlik olarak güçlerini artırmıştır. Sürdürülebilir hale gelen bu sistem ancak “Yeni Korumacılık”ın gündeme gelip yükselişe geçmesiyle son bulmuştur (Stiglitz, 2018, s. 22). Ancak küreselleşen dünyanın birçok yerinde yoğun bir şekilde hissedilmeye başlayan eşitsizlik zamanla GOÜ’ler dışında GÜ’ler açısından da küreselleşmenin getirdiği en büyük zorluklarından biri haline gelmiştir. GÜ, yönetilme şekline bağlı olarak küreselleşmeyi eşitsizliğin oluşmasında asıl etken olarak görmeseler bile, eşitsizliğin artmasında büyük rol oynadığını düşünmüştür. Yani eşitsizliğin kaynağını direkt küreselleşmeye bağlamak doğru olmasa da ortaya çıkıp artmasında asıl faktör olduğunu söylemek mümkündür (Stiglitz, 2018, s. 70).

Küresel kapitalist sistemin zorluk çıkardığı ve olmazsa olmaz problemlerinin başında krizler gelmektedir. Kapitalist sistemden önce görülen krizlerin ortak noktası, üretim yetersizliğinden kaynaklanan krizler olmasıdır. Bu krizler kuraklık, sel gibi doğa olayları sebebiyle üretimin istenilenin altında gerçekleştiği için halkı açlık ve sefalet sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Oysaki kapitalizm krizleri daha önce eşi benzeri görülmemiş türden krizlerdir. Kapitalizm krizleri, kapitalist sistemden önce görülen, üretim yetersizliğinden ziyade aşırı üretimden kaynaklanan krizlerdir. Kapitalistler ürettikleri malları ellerinden çıkaramama durumunda iflas ile karşılaşmaktan korktukları için belli bir istikrarı sağlamak adına gayret içinde bulunmuştur. Eğer kapitalistler için istikrar sağlanmışsa, ürettikleri her şeyin kârlı şekilde satışı gerçekleşmiş ve takip halinde bulunan iflastan uzak kalmaları sağlanmış olacaktır. Ancak piyasa ekonomisinde istikrarın sağlanması aykırı bir durum olduğu için kapitalist sistemin belirli bir aralıklarla düzenli olarak krizler doğurduğunu söylemek mümkündür. Bunun arkasında yatan en büyük etken kâr oranlarında görülen düşme eğilimidir (Çütçü & Atış, 2014, s. 107). Çünkü kapitalist sistem ortaya çıktığı ilk andan bugüne kadar sürekli dönüşüm halinde olan, kendini yenileyen ve aynı zamanda daimî bir büyüme ve kâr arayışı içinde olan bir sistemdir. Böyle bir sistemde devamlı krizlerin yaşandığı, bilinmeyen ve güven vermeyen bir ekonominin görülmesi mümkündür (Gençoğlu, 2012, s. 100).

Küreselleşme sayesinde ülkelerin birbirleri ile hem ekonomik hem de politik açıdan bütünleşmesi ülkeleri ve ekonomileri daha bağımlı hale getirdiği

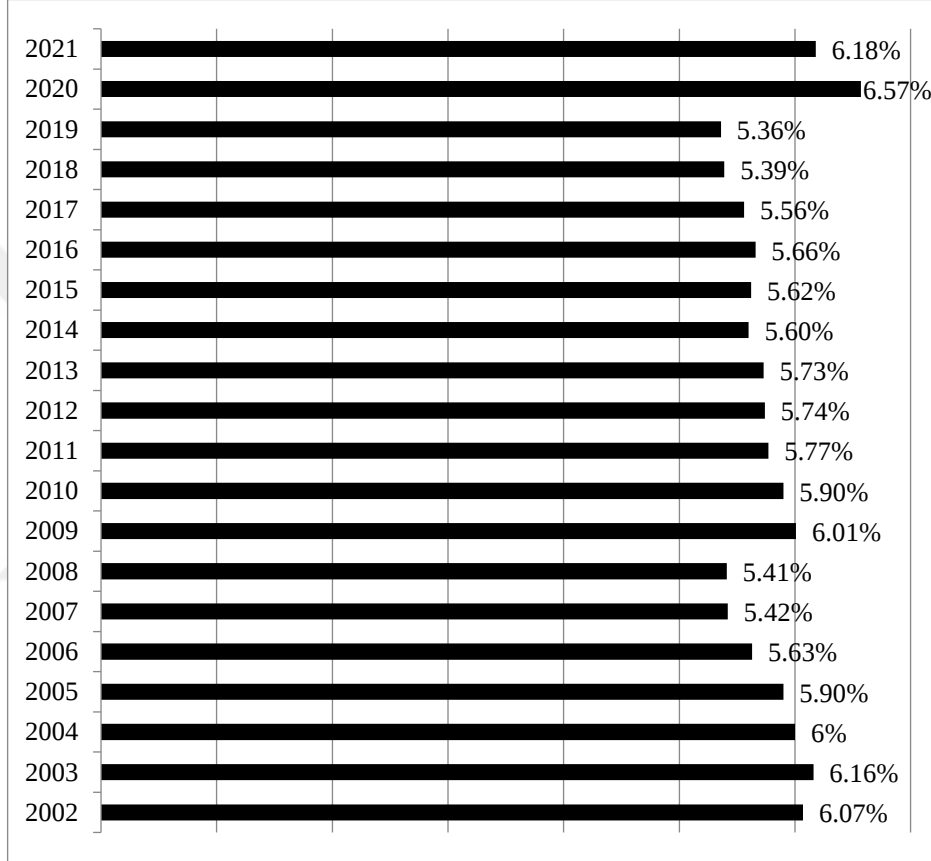
için oluşacak krizlerin etkisi diğer bölgelere veya ülkelere dağılarak, krizin büyümesinde rol oynamıştır (Acar M. , 2002, s. 19). Böylelikle herhangi bir ülke veya bölgede görülen ekonomik kriz, küreselleşmenin etkisiyle hızlı bir şekilde başka ülkelerin ekonomilerini de etkileyerek krizlere küresel boyut kazandırmıştır (Özpınar & Şimşek, 2003, s. 4). Geçmiş dönemde görülen Büyük Buhran Krizi, Doğu Asya Krizi ve yakın tarihte yaşanan 2008 Küresel Finans Krizi gibi kapitalist krizlerin görülmesi ve yayılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Sonuç olarak küreselleşmenin sunduğu imkânların son dönemde görülen krizlerden de anlaşılacağı üzere her zaman yarar sağlamadığını; krizlerin ekonomi dışında sosyal, finansal, kültürel ve siyasal açıdan da daima risk faktörü taşıdığını söylemek mümkündür (Erçel, 2000). Kapitalizm yaşadığı krizlerden bir şekilde kurtulmayı başarsa da bir sonraki krizlerin oluşmasını hiçbir zaman engelleyememiş, yaşadığı krizleri sona erdirse de bir sonraki kriz için kötü bir zemin hazırlamaktan kurtulamamıştır (Wood, 2021, s. 11).

Onsekizinci yüzyılda Sanayi Devrimi'ne bağlı olarak ortaya çıkan bilim ve sağlık alanında görülen gelişmeler kapitalist sistemde bazı sorunların doğmasına yol açmıştır. Bilim ve sağlık sisteminin gelişmesi hastalıkların denetlenmesinde ve hastalıkların sonucu olarak ölümlerin azalmasında etkili olmuştur. Bu gelişmeler olumlu yönde katkı sağlamıştır ancak ölüm oranlarının azalmasıyla 1750-1850 yılları arasında sanayileşen şehirlerde nüfus iki kat artmıştır. Sanayileşmiş şehirlerde nüfusun artması gecekondu mahallelerinin oluşmasına ve insanların konaklama sorunu ile karşılaşmalarına neden olmuştur. Konaklama sorununun görülmesi sadece nüfus artışı üzerinde değil, inşaat sektörünün sanayileşmenin gerisinde kalmasına da sebep olmuştur (Çelik & Dağ, 2017, s. 66).

Küresel kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1970'li yıllara kadar devam eden altın çağ döneminin sona ermesiyle aşırı boyutlara ulaşan işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalması da sistemin olumsuz yönleri arasındadır (Özsağır, 2012, s. 283-284). Küresel kapitalizmin karşı karşıya kaldığı küresel işsizlik sorunu yalnızca ekonomi alanında değil, sosyolojik ve psikolojik sonuçlar doğuracağı gibi politik sonuçları da kapsayan küresel bir sorun olarak görülmelidir. Çünkü işsizliğin artış gösterdiği bir yerde ekonomik ve toplumsal sorunlar giderek ilerlemekte, siyasal sıkıntıların oluşmasını sağlayan koşullar doğmakta ve antidemokratik popülist eğilimler güçlenmektedir. Küreselleşmenin

geliştiği ve ticaretin serbestleşmesinin ilerlediği bir dönem, çalışan kesim için daha güvensiz bir ortamın doğmasına yol açarken çoğu kesimi de işgücü piyasasının dışına itmiştir. Altın çağ döneminin sona ermesiyle tekrardan yükselişe geçen işsizlik, 1990'lı yıllara gelindiğinde ülkeler arasında farklılık göstererek küresel işsizlik sorunun karışık bir hal almasına yol açmıştır (Duruel & Kara, 2010).

Şekil 1.1. 2002-2021 Yılları Arası Küresel İşsizlik Oranı

Kaynak: (O'Neill, 2022).

2002-2021 yılları arası küresel işsizlik oranlarının gösterildiği şekle göre 2003 yılından beri azalmaya başlayan küresel işsizlik oranlarının 2020'de %6,57'ye yükseldiği görülmüştür. 2020'de %6,57'ye yükselen bu oran, 2021 %6,18'e gerileyerek 0,4 puanlık bir düşüş gerçekleştirmiştir. 2020 yılındaki %6,57 seviyelerinde gerçekleşen küresel işsizlik oranının önceki yıllara göre oldukça yüksek seviyelerde olmasının arkasında kuşkusuz yine Covid-19 pandemisinin etkisi vardır. Aynı zamanda ILO, işgücü piyasasının 2022 yılında tekrardan yapılanma ihtimaline ilişkin beklentilerini aşağıya doğru çekmiş ve küresel işsizliğin en azından 2022'in bitimine kadar Covid-19 salgını öncesi

seviyelerinin üzerinde izleyeceği beklentisini ileri sürmüştür. Salgının işgücü piyasalarını önemli derecede etkilemesi sebebiyle işgücü piyasalarının toparlanmasının yavaş ve belirsiz olacağı uyarısında da bulunmuştur (Bloomberg HT, 2022(a)). İşsizliğin ortaya çıkmasıyla küreselleşmenin aşırı övülmesi ve söylenenlerin tutmaması sonucunda hem küreselleşme savunucularına hem de kurumlara olan güven azalmaya başlamıştır (Stiglitz, 2018, s. 20-21).

Küreselleşen dünyada rekabetin ve dünya nüfusunun hızlı bir şekilde ilerlemesiyle birlikte küresel çevre sorunları artış göstermiştir. Batı ülkelerinin az gelişmiş ülkeler üzerindeki olumsuz etkisi günümüzde çevre üzerinde de hissedilmiştir. Sömürgecilik dönemi dâhil olmak üzere az gelişmiş ülkelerde açmış oldukları işletmelerden hammadde sağlarken çevreye vermekle kalmayıp yağmur ormanlarını da yıkıma uğratmıştır. Bu durum belli bir kesim tarafından eko-terör olarak adlandırılmıştır. Ayrıca ekosistem madencilik ve petrol şirketleri tarafından da zarara uğrayarak binlerce insanın yaşamının son bulmasına sebep olmuştur. GÜ'lerin çevreye verdiği zararlara sebep olan endüstri alanlarını yoksul ülkelere götürmeye meyilli olmuştur (Gökdere, 2001, s. 96). Bu nedenden dolayı küreselleşmenin çevre sorunları üzerinde tehditleri artıracığı beklentisi bulunmuştur (Aktan & Şen, 1999, s. 7).

Küreselleşmenin çevre sorunları üzerinde yarattığı tehditlere ek olarak kültür alanında görülen parçalanmalar ve bölünmeler de yer almıştır. Özellikle iletişimin gelişme gösterdiği yüzyılda hem ekonomik açıdan hem de ulaşım ve iletişim kaynaklarının büyük kısmına sahip olan devletlerin kültürleri, çaba göstermeden baskın konumuna geçmiştir. Baskın konuma geçen kültürlerin, diğer kültürler üzerinde egemen olması asıl tehlikenin başlamasına neden olmuştur. Her ne kadar ülkelerin kültürlerinde bazı özellikler beğenilse de istenmeyen ve halkın geleneğine ters düşen görenekler ve davranışlar yer almıştır. Böylelikle teknoloji ve ulaşımın bir tarafının küresel birleşmeyi desteklediğini görmekteyken, diğer yönünün kültürel parçalanmalara ve bölünmelere yol açtığı görülmüştür (Taner, 2004, s. 33). Kültürlerin birbirleri üzerinde egemenlik sağlama mücadelesi ve sonucunda bütün kültürleri etkisi altına alması üzerine küreselleşme karşıtları eleştiride bulunmuştur. Küreselleşme karşıtlarına göre küresel çapta McDonald's'laşma terimiyle eşdeğer anlama gelen ve ABD yaşam stilinin küresel açıdan yayılması üzerine tüm ülkelerde üstünlüğü ele geçirmesi, ülkelerin yerel ve milli değerlerinden koptuğunu göstermiştir. Yerel-milli değerlerden uzaklaşmak

ve kopmak aynı zamanda ülkelerin zengin kültürlerinden tek kültüre doğru yöneldiğini göstermiştir (Gökdere, 2001, s. 95).

Küresel kapitalizmin olumsuz yönlerini; eşitsizliklerin artmasında ve ilerlemesinde, çevre sorunların yerel olmaktan çıkıp küresel boyut kazanmasında, küresel açıdan gelişme gösteren küresel ticarete rağmen gelişmiş bölgeler ve gelişmekte olan bölgeler arasında görülen adaletsizliğin artmasına yol açtığı görülmüştür. Ayrıca küreselleşme sürecine adapte olmaya ve ekonomilerini yerel pazarın dışına taşımayı amaçlayan ülkelerde büyüme ve istikrarın sağlanamadığını, gelir dağılımı ile sektörel rekabetin giderek bozulduğunu ve GOÜ'lerin ekonomilerini olumsuz etkilediğini göstermiştir. Küreselleşme ile görülmeye başlayan hem yerel hem de küresel alanda ilerleyen eşitsizlikler ise sosyal kalkınma sürecinde de kendisini göstererek bu sürecin engellenmesine yol açmıştır (Özpınar & Şimşek, 2003, s. 5-7).

Kapitalist sistemin zengin kesimi daha zengin hale getirirken, fakiri ise daha da fakirleştirdiği bilinmektedir. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle üretim ve zenginliğin arttığı dünyada hala işsizlerin, sokaklarda yaşanan kesimin, işçilerin ve yoksulların sayısı azalmayarak giderek artış göstermiştir. 1960'lı yıllara göre 8 kat daha artan toplam üretime rağmen, üretim eşit bir şekilde dağılmamış; 1950 yılında dünyadaki en zengin %20'lik paya sahip ülkeler, toplam gelirin %30'unu almıştır (Çütçü & Atış, 2014, s. 106). Stiglitz küreselleşmenin yaratmış olduğu zorlukları ve başarısızlıkları gidermek için çözüm olarak küresel yönetimde yeni reformların yapılması gerektiğini, bu reformlar zorluk ve başarısızlıkları gidermenin dışında küreselleşmenin yönetilmesindeki yetersizliği gidereceğini ileri sürmüştür (Stiglitz, 2018, s. 21)

Bu gelişmeler doğrultusunda küreselleşmenin sonu mu geldi sorusuna Nurullah Gür, dünyanın devam eden süre zarfında küreselleşmeye ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Gür, insanların ve firmaların alışkanlıklarından kolay vazgeçemeyeceğini belirterek; iklim değişikliği ve yoksulluk gibi sorunların küresel düzenlemeler olmadan düzelemeyeceğini de eklemiştir. Nurullah Gür'e göre küresel sistem şu an bir güncellemeden geçmektedir. Sistemde çok taraflı ticaret anlaşmalarından ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına doğru yönelmeler başlamış ve her koşulda uygulanacak aşırı liberal ekonomi politikaların yerine ülkeler korumacı politikaları ve sermaye kontrollerinin ağırlığını arttırmıştır. Son olarak küreselleşmenin aşırıya kaçtığını düşündüğü için şimdilerde

küreselleşmenin bu aşırılıklarını törpülediğini ve ülkelerin de bu yeni döneme alışmaya çalıştıklarını belirtmiştir (Gür N. , 2022).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KÜRESEL KAPİTALİZMDE İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARINA GİDEN SÜREÇ

2.1 Uluslararası Ticaret Kapsamında İkili Ticaret Anlaşmaları

Ticaret genel olarak değerlendirildiğinde üretici ve tüketici arasında mevcut halde bulunan malların el değiştirmesine ve hizmet faaliyetlerine yönelik gerçekleşmektedir. Tek devlet açısından ele alındığında iç ve dış ticaret ayrımına gidilirken; uluslararası toplulukta bu ayrım, yerel ve uluslararası ticaret olarak isimlendirilir. Aynı şekilde ticaret politikaları da yerel ve uluslararası ticaret politikaları şeklinde isimlendirilmektedir. Bu bağlamda dış ticaret, sadece bir devletin diğer devletlerle gerçekleştirdiği sınır ötesi ticari faaliyetleri ifade ederken; uluslararası ticaret ise, her bir devletin gerçekleştirdiği dış ekonomi politikaları ile sınırlı olmak üzere mal ve hizmet ticaretinin farklılaşmasına ait tüm ilişkileri ifade etmektedir (Halatçı Ulusoy, 2008, s. 5).

Uluslararası ticaret, David Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne dayanmıştır. Uluslararası ticaretin bilimsel açıdan ilk kez ele alınması ise Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı ve aynı zamanda Klasik İktisat Okulu'nun temelini oluşturan "Ulusların Zenginliği" adlı eseriyle başlamıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 27). Adam Smith aynı zamanda serbest ticaretin ve uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını "Mutlak Üstünlük Teorisi" ile açıklamıştır. Ancak bu model uluslararası ticareti bilimsel olarak açıklasa da, ülkeler arasında görülen uluslararası ticaretin önemli kısmını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Modelin uluslararası ticareti açıklamada yetersiz kalması üzerine Ricardo tarafından uluslararası ticareti karşılaştırmalı üstünlüklere dayandıran model ortaya çıkmıştır. Böylelikle uluslararası ticaret David Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne dayandırılmıştır. Ricardo'nun modelinde önemli olan ülkelerin bazı malları diğer ülkelere göre daha ucuza üretip mutlak üstünlüğe sahip olması değil, üretimde uluslararası üstünlüğün derecesi olmuştur. Model, ilgili ülkenin karşılaştırmalı olarak etkin olduğu alanda uzmanlaşmasını ve söz konusu ürünleri ihraç ederek, pahalıya ürettikleri ürünleri başka ülkelere ithal etmesini içermiştir. Ülkelerin bu sistem çerçevesinde hareket etmesi kıt kaynaklarını tasarruflu şekilde kullanmalarına ve ekonomik refahlarının en üst seviyeye ulaşmasına yol açmıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 30-31).

İlk kez 1776 yılında Adam Smith'in eseri ile bilimsel bir nitelik kazanan uluslararası ticaret günümüze gelene kadar birçok dönüşüm geçirmiştir. Uluslararası ticaret özellikle onaltıncı yüzyıldan onyedinci yüzyıla kadar geçerli olan ve katı bir şekilde müdahaleci dış ticaret politikalarını yansıtan merkantilizm ile başlamıştır. Ardından Sanayi Devrimi ortaya çıkmış ve merkantilizm, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle onsekizinci yüzyıldan sonra etkisini yitirmeye başlamıştır. Böylelikle onsekizinci yüzyılda küresel açıdan serbest ticaret hareketliliğinin etkili olduğu dönem kendini göstermiş, fakat o dönemde dünya savaşlarının görülmesiyle serbest ticaret hareketliliği kesintiye uğramıştır. Serbest ticaretin kesintiye uğraması üzerine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrardan uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için girişimler başlamıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 148).

Savaş sonrası dönemde uluslararası ekonomik ilişkilerde büyük karışıklar görülmesi üzerine yeni ekonomik düzene ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine küresel kapitalist sistemin uluslararası ekonomik iş birliğini oluşturmak için Bretton Woods konferansı oluşturulmuştur. Bretton Woods konferansı sonucunda uluslararası ekonomik sistemin yönetilmesini sağlamak amacıyla IMF, savaş sonrası Avrupa'da görülen yıkımın yeniden inşa etmek için kredi desteği sağlayan DB ve 1947 yılında çok taraflı ticaret anlaşmalarını gerçekleştirmek ve uluslararası ticaretin serbestleşmesini sağlamak amacıyla GATT oluşturulmuştur. Böylelikle savaş sonrası küresel kapitalizmin yoğun hissedilmeye başladığı dönemde daha önce korumacı politikaların hâkim olduğu uluslararası ticaret sistemi, küresel kapitalizmin katkısıyla yerini serbest ticaretin egemen olduğu bir anlayışa bırakmıştır. Daha sonrasında ise ülkeler arasında engel olarak görülen tarife ve tarife dışı araçlar ortadan kaldırılmak istenerek serbest ticaretin sağlanması hedeflenmiştir (Özen, 2016, s. 3). Sadece tarife ve tarife dışı araçları ortadan kaldırmak değil, GATT ile aynı zamanda çok taraflı ticaretin genişletilmesi de hedeflenmiştir (Johnston, 2021).

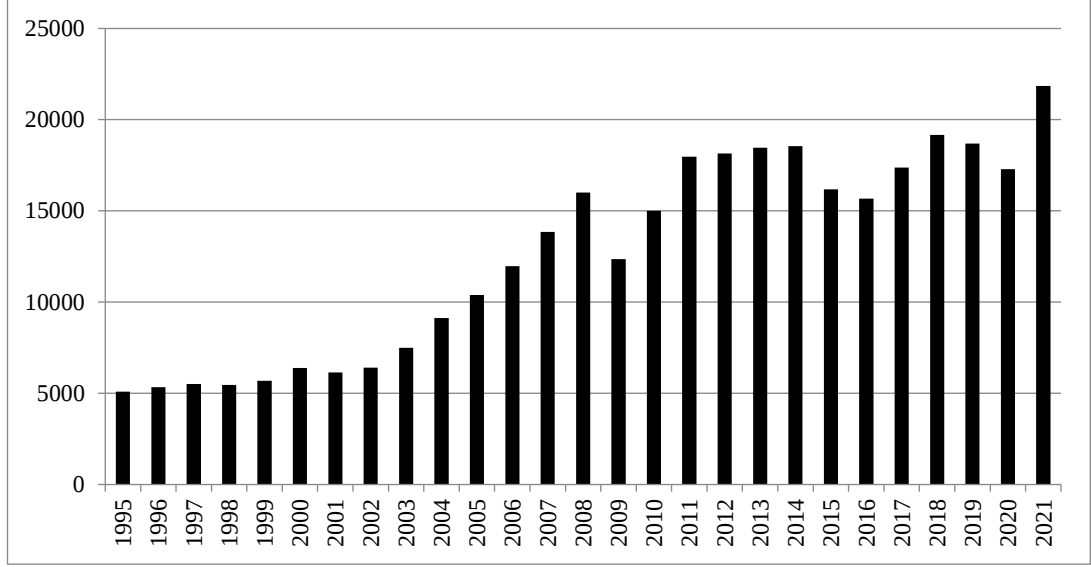
Uruguay görüşmelerinin ardından kurumsal bir sisteme kavuşan GATT yerini zamanla DTÖ'ye bırakmıştı. GATT'nin yerini DTÖ'ye bırakmasının ardından 1980 yılından sonra gelişen ulaşım-iletişim alanındaki teknolojik yenilikler, bilgiye ulaşımın kolaylaşması ve bilgi transferinin küresel çapta etkili olması sayesinde küresel kapitalizm dünyanın hemen her yerinde daha çok hissedilir hale gelmiştir. Özellikle bilgi transferinin küresel çapta etkili olması ülkeleri birbirine daha yakın hale getirdiği için ülkeler arasındaki sınırların

ortadan kalkmasına yol açmıştır. Sınırların ortadan kalkmasıyla uluslararası ticaretin önemi tekrardan artırmıştır. Uluslararası ticaretin öneminin yeniden artması ve küresel kapitalizmin hız kazanması üzerine ülkeler, ticaret uygulamalarını gerçekleştirmek için liberal politikaları tercih etmiştir. Ülkelerin bu tercihi sonucunda küresel kapitalizmin uluslararası ticaret üzerinde artıcı etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Pınar, Boran, & Sevilmiş, 2013, s. 3).

Küresel kapitalizm sayesinde tekrardan önemi artmaya başlayan uluslararası ticaret günümüzde ülkelerin gelişmelerinde, kalkınmalarında ve refah seviyelerini tekrardan yükseltmelerinde hayati bir görev üstlenmiştir. Endüstrileşme ve kalkınma üzerinde uluslararası ticareti ilk sıraya koyan ülkeler teknolojik açıdan yenilenme, rekabet, üretkenlik ve ölçek ekonomilerine ait alanlarda elde ettikleri fırsatlar sayesinde diğer ülkelere karşı ekonomik büyüme üzerinde daha yüksek oranlar elde etmiştir (Aydın, 2004). Yine küresel ekonominin etkisiyle uluslararası pazara yönelen ülkelerin, yönelmeyen ülkelere göre daha hızlı bir büyüme yakaladığı ve gelişme gösteren ticaretin ekonomik büyümeyi desteklediği görülmüştür (Pınar, Boran, & Sevilmiş, 2013, s. 3). Ülkeler üzerinde bu şekilde etkisi bulunan uluslararası ticaret; mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki menfaat ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla ihracat ve ithalatın gerçekleştirilmesini kapsamıştır (Elitaş & Şeker, 2017, s. 52).

Böylelikle küresel kapitalizmin hız kazanması üzerine uluslararası ticaretin yeniden artmaya başlamasıyla ulusal ekonomiler küresel ekonomi ile bütünleşme sürecine girmiştir. Ulusal ekonomilerin küresel ekonomi ile bütünleşmesi ise son dönemlerin en önemli gelişmeleri arasında gösterilmiştir. Bahsedilen bütünleşme süreci kuşkusuz küreselleşmeden başka bir şey değildir ve bu bütünleşme süreci ülkeler arasındaki ticarete dikkate değer bir şekilde büyüme gerçekleştirmiştir (Ortiz-Ospina, Beltekian, & Roser, 2014).

Şekil 2.1. Küresel Ticaret Gelişimi (1995-2021) (Milyar Dolar)

Kaynak: (WTO, 2021) kaynağından elde edinilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil, 1995 yılından 2021 yılına kadar ki kapsamlı küresel ticaretin gelişimini göstermiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere küresel ticaretin 1995'ten sonra DTÖ'nün kurulmasıyla daha hızlı bir şekilde artarak büyüme gerçekleştirdiği görülmüştür. Ancak zamanla hem DTÖ tarafından gerçekleştirilen çok taraflı müzakereler ve düzenlemeler günümüzde beklenen etkiyi gösterememesi hem de yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler küresel ticaretin 2019 yılından sonra düşmesine neden olmuştur. Yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler ile DTÖ tarafından gerçekleştirilen görüşmelerin ve düzenlemelerin bekleneni verememesi ülkelerin bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yönelmelerine yol açmıştır (Moment Expo, 2019).

GATT ve DTÖ uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde atılan adımlardan küresel çabaları yansıtırken; bölgesel entegrasyon aşamalarını oluşturan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), Gümrük Birlikleri (GB), Ortak Pazar, Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA) ve Ekonomik Birlikler ise yine uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde atılan adımlardan biri olan bölgesel çabaları yansıtmaktadır (Ateş & Seymen, 2019, s. 256). Son dönemlerde ülkelerin yöneldiği bölgesel anlaşmalar bu şekilde iken ikili ticaret anlaşmaları ise şu şekilde tanımlanmaktadır:

İkili ticaret anlaşmaları, iki ülkenin karşılıklı şekilde kendi aralarında ticareti teşvik etmek amacıyla gerçekleştirdiği anlaşmalardır (Sarı & Demir, 2016, s. 87), (Kagan, 2020). İkili ticaret anlaşmaları özellikle son dönemlerde ülkeler

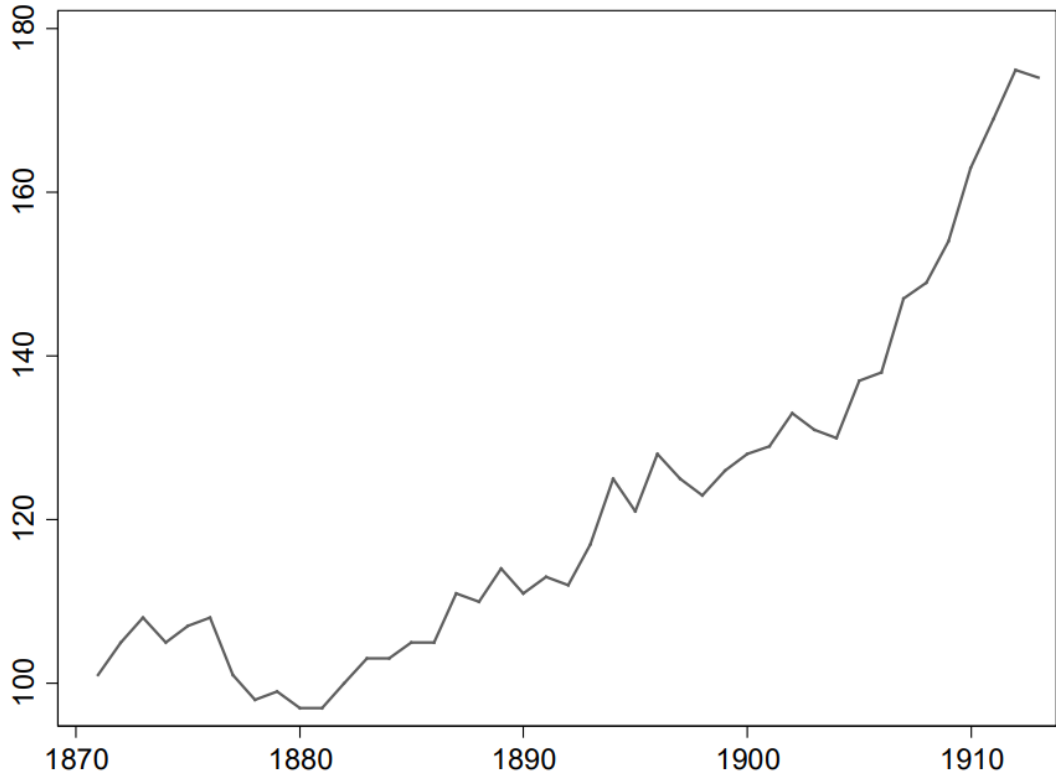
arasında yakın ticari ilişkilerinin kurulması ve ilerletilmesi açısından önemi günden güne artmakta ve sıklıkla uygulanmaktadır. Anlaşmalar sayesinde ülkeler birbirlerine karşı tarife ve kotalar gibi ticari engeller üzerinde azalmaya gitmekte, pazara ulaşım ve rekabet hükümlerinin daha kolay hale gelmesini sağlamanın yanında ticari engellere yönelik ayrıcalık tanımaktadır. Böylelikle ticari engellerin yok edildiği durumda ülkeler arasındaki ticaret artacak ve ekonomilerinde daralma yaşayan ülkelere ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Maluck, Glanemann, & Donner, 2018, s. 1).

İkili ticaret anlaşmaları altında ülkelerin karşılıklı ticari engelleri azaltması ve bunun sonucunda ekonomik büyümenin teşvik edilmesi, pazara ulaşımın sağlanması ve rekabetin daha kolay hale gelmesi gibi maddeler aslında anlaşmanın konuları arasında yer almıştır. Nitekim Dani Rodrik, günümüz ticaret anlaşmalarının geleneksel ticaret kısıtlamalarının oldukça ötesine geçerek düzenleyici standartlar, sağlık ve güvenlik kuralları, yatırım, bankacılık ve finans, fikri mülkiyet, çalışma, çevre ve diğer birçok konuyu barındırdığını belirtmiştir (Rodrik, 2018, s. 75).

Küresel kapitalist ekonomide önemli olan bölgeselleşme dalgalarını Mansfield ve Milner, dört farklı şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu dört bölgeselleşme dalgasının ilk ikisi İkinci Dünya Savaşı öncesi, son ikisi ise savaş sonrası görülmüştür. Savaş öncesi görülen ilk bölgeselleşme hareketi, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa’da kendini göstermiştir. Kıta üzerindeki devletler arasında GB kurulması üzerine başlayan bu bölgeselleşme hareketlerinden en önemlisi Alman Gümrük Birliği olmuştur. Atılan bu adımlar doğrultusunda Avrupa içerisindeki ticaret artış göstermeye başlamıştır. Aynı zamanda küresel ticareti etkilemeye başlayan bu hareket, ekonomik bölgesel entegrasyonun oluşmasına katkı sağladığı için Avrupa bölgesi ondokuzuncu yüzyılın bitimiyle tek bir pazar haline gelmiştir. Sadece GB hareketi değil, buna ek olarak 1860 yılında İngiltere ve Fransa arasında geçen İngiliz-Fransız ticaret anlaşması ile görülen ikili ticaret anlaşmaları da Avrupa’da bölgeselleşme hareketinin gelişmesine büyük rol oynamıştır. İlk bölgeselleşme hareketi en çok kayırlan ülke kuralını benimseyerek ikili ticaret anlaşmalarının dünyada daha fazla liberal ticaret sisteminin oluşmasını sağlamıştır. Ancak birinci bölgeselleşme hareketi İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla istenilen başarıyı elde edememiş, bunun üzerine savaşın ardından ikinci dalga bölgeselleşme hareketi

başlamıştır. İkinci hareketin ilkinden farkı ise, ayrımcı ve korumacı ikili anlaşmalarla küresel ticaretin önemli ölçüde daralmasına ve Büyük Buhran Krizi'nin görülmesine yol açmasıdır. Üstelik çok taraflı ticaret sistemi 1947 yılında GATT altında oluşturulmasına rağmen bu hareket giderek yayılmaya devam etmiştir. Bu dönemin ilk bölgeselleşme hareketi 1957 senesinde Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Belçika ve Lüksemburg gibi Batı Avrupa ülkelerinin oluşturduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Latin Amerika'da, Orta Doğu'da, Afrika'da GOÜ'ler arasında gerçekleştirilen bölgesel ticaret düzenlemeleri ile ifade edilmiştir. Fakat AT ve EFTA dışında diğer bölgeselleşme hareketleri de etkinliğini kaybetmiştir (Görgün & Bardakçı, 2020, s. 56-58).

Şekil 2.2. 1870-1913 Yılları Arası Yürürlükte Olan İkili Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi

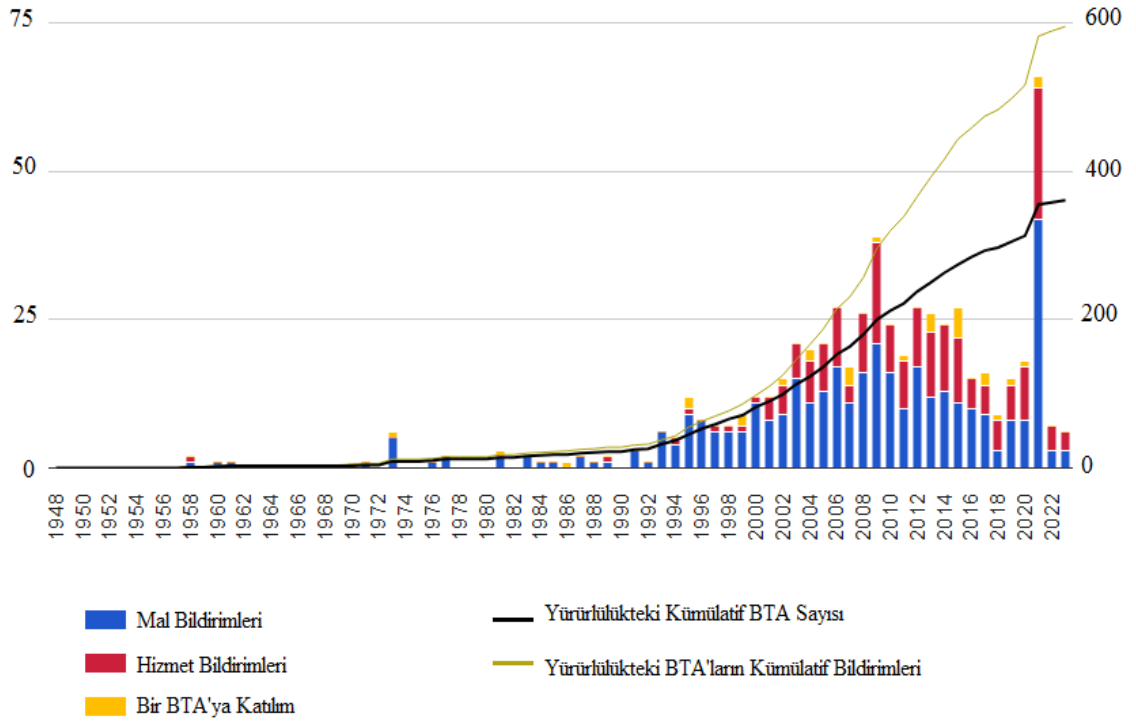

Kaynak: (Eichengreen, Mehl, & Chitu, 2019, s. 28).

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi 1860 yılında İngiltere ve Fransa arasında geçen İngiliz-Fransız ikili ticaret anlaşmasından sonra 1870 yılında anlaşmaların sayısının yükseldiğini ve daha sonra kısa dönemli olacak şekilde belli bir sürenin ardından düşüşe geçtiği görülmüştür. Ancak ikili ticaret

anlaşmalarının gelişimi ve anlaşmaların sayısı 1880 yılından sonra giderek artış gösterdiği görülmüştür.

Şekil 2.3. 1948-2022 Yılları Arasında Yürürlükteki BTA'ların Gösterimi

Kaynak:(WTO, 2022).

Yukarıdaki şekilden anlaşılabacağı üzere BTA'ların yıllar içindeki sayısının arttığı ve erişim açısından ilerleme kaydettiği görülmüştür. 2022 tarihinde 355 BTA yürürlükte iken; bunlar malları, hizmetleri ve katılımları ayrı değerlendirilen DTÖ üyelerinden gelen 582 bildirime denk gelmiştir (WTO, 2022). 2023 yılı Haziran ayına gelindiğinde ise 361 BTA yürürlükte ve bunlar yine aynı kategoriyi barındıran malları, hizmetleri ve katılımları ayrı değerlendirilen DTÖ üyelerinden gelen 595 bildirime denk gelmiştir (WTO, 2022).

İkili ticaret anlaşmalarının ayrılmaz bir parçası ise menşe kuralları olmuştur (Kızıltan, 2021, s. 71). Menşe herhangi bir malın ekonomik milliyetini ifade etmektedir. Menşe kavramı ise, bir malın var olan ekonomik değerinin, hangi ülkede bulunduğunu belirtmektedir. Söz konusu malın hangi ülkeye ait olduğu tespit edilirken, o malın dışarıdan alındığı ve dışarıya satıldığı iki ülke tarafından gerçekleşen ticarete geçerli olan menşe kuralına bakılmıştır. Menşe kuralı tercihli menşe kuralı ve tercihli olmayan menşe kuralı olmak üzere iki şekildedir (T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi, 2018).

Tercihli olmayan menşe kuralı, bir malın ithalatçı konumunda ve ihracatçı konumunda olan iki ülkede herhangi bir tercihli ticaret anlaşmasının bulunmaması durumunda eşyanın menşenin ülkelerin yerel yönetmeliğinde bulunan menşe kuralları doğrultusunda belirlenmesi anlamına gelmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi, 2018(a)). Tercihli menşe ise, en çok gözetilen ülke kuralına getirilen tavizlerin ardından ortaya çıkan ülkeler tarafından özel anlaşmalar sonucu belirlenen kuralları içermektedir. Bir ülke ya da ülke grubu en çok gözetilen ülke kuralı altında uygulamak zorunda olduğu tarife ve tarife dışı engellerin dışına çıkarak anlaşma imzaladığı ülke grubu himayesinde yeni tarife ve tarife dışı engelleri belirlemektedir. Menşe kuralının olması aslında iki ülke arasında gerçekleşmesi mecburi olan ticareti de olması gerektiğinden daha düşük maliyetli bir şekilde getirilmesini sağladığı için önemlidir. Söz konusu iki ülke arasında gerçekleşen tercihli ticaret altında iki ülkedeki menşeli ürünler, karşılıklı olacak şekilde birbirleri arasında tarife uygulanmasını sonlandırırsa sonuç olarak iki ülkeden herhangi biri diğer menşeli ürünü yapmış olduğu üretim sırasında kullandığında ek mali yükümlülüğe tabi olacaktır. Ancak menşe kuralı uygulandığında iki ülke imzaladıkları tercihli ticaret anlaşması altında bu kuralın ölçütlerini oluşturarak anlaşma dışı kalan üçüncü ülke menşeli eşyaların kapsamının ne şekilde, nasıl bir miktarda kullanılabileceğini belirleyebilmektedir. Bunun getirisi ile iki ülkenin ürün maliyetlerinden daha düşük maliyetle olacak şekilde üretim gerçekleştiren üçüncü ülke menşeli eşyanın kullanılması sonucu üretim gerçekleştirilmesi ürünün en düşük maliyetle küresel piyasaya sunulmasını sağlayacaktır. Böylelikle ortaya çıkacak olan rekabet etkisi azaltılarak ticaret yaratıcı etki gerçekleşmiş olacaktır (Tekin, 2019, s. 16).

DTÖ'nün kurulmasıyla gelişmeye başlayan küresel ticaret hızlı bir şekilde büyüyerek gelişimini gerçekleştirmeyi başarmıştır. Ancak DTÖ'nün son dönemlerde gerçekleştirdiği çok taraflı ticaret görüşmelerinde ve düzenlemelerinde bekleneni verememesi ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına yönlendirmiştir. DTÖ'nün bu alanda bekleneni verememesine ilave olarak özellikle yirmibirinci yüzyılda ortaya çıkan 2008 küresel krizi, 2019 yılında görülen küresel salgın ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi gelişmeler de küresel ticaretin gerilemesine yol açtığı için bu gelişmeler karşısında da ülkeler ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına yönelmiştir.

2.2 Küresel Kapitalizmde Serbest Ticaretin Dönüşümü: Ülkelerin İkili Ticaret Anlaşmalarına Yönelmesi

Küresel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, uluslararası ticaretin yeniden gündeme gelmesinde büyük rol oynamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaretin serbestleşmesi için DTÖ o dönemden sonra önemli adımlar atmıştır. Ancak DTÖ'nün küresel kapitalizmin ilerleme gösterdiği dönemde bekleneni verememesi ve uluslararası ticareti serbestleştirmede yetersiz kalması üzerine ülkeler daha çok ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına yönelmeye başlamıştır.

Ancak DTÖ dışında ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına yönelten başka nedenler de yer almıştır. Bu nedenlerin başında ilk olarak bazı kesim, çeşitli bölgeler arasındaki büyük coğrafi farklılıkların küresel iş birliğini karmaşık hale getirebileceğinden dolayı ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarının çok taraflı anlaşmalara göre daha kolay olduğunu ileri sürülmüştür. Çünkü çok taraflı ticaret anlaşmaları her sektörden ülkenin kolayca çözülemeyecek farklı endişelerine yeterli gelmemiştir. Ancak ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları, belirli bölgelerin farklı koşullarını açıklayabilmiştir. Böylelikle bölgelerin özel ihtiyaçları olduğundan dolayı ülkeler, bağımsız olarak tüm tarafların yararına olacak anlaşmalar üzerinde anlaşmıştır (Gathii, 2011, s. 439-440).

İkili ticaret anlaşmaları, anlaşmaya taraf olan iki ülke için ticareti artırıcı bir etkide bulunmakta ve bu etkiden dolayı başarılı endüstrilere pazar açmaktadır (Amadeo, 2022). Pazar oluşturan ikili ticaret anlaşmaları ise çoğunlukla geçmiş dönemde sınırlı veya zayıf ekonomik ilişkilerin bulunduğu ülkelerde ticaret ve yatırım ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Geçmiş dönemde gerçekleşen sınırlı ticaretin oluşma sebebi ticaret engeller, diğer düzenleyici ya da ticari kısıtlamalardan oluşmuşsa pazar yaratan ikili ticaret anlaşmaları ikili ticareti desteklemek amacını başarılı şekilde gerçekleştirmiştir (Menon, 2006, s. 9). Böylelikle ikili ticaret anlaşmaları başarılı endüstrilere pazar açtığı için şirketlere fayda sağlayacağından dolayı istihdamın artmasına katkı sağlamış (Amadeo, 2022) yani ihracatlarını artırmalarına fırsat sağlamıştır. Bu artışlar zamanda DYY'ye dönüşerek ülkelerin ekonomilerinin ilerlemesine ve büyümesine katkı sağlamıştır (Stein, t.y.).

Aynı zamanda bu anlaşmalar, hükümetlerin yeni tarifeler ya da piyasaya giriş engelleri oluşturarak sistemde geçerli olan düzeni değiştirmesini engelleyen

ve devamlılık sağlayan bir iş ortamı yaratmıştır. Yeni iş ortamı sayesinde daha fazla iş olanağı oluşmakta ve söz konusu iş olanakları yüksek maaşlara yol açarak yüksek yaşam standartlarına erişim şansı tanımıştır (Stein, t.y.).

Yine bazı kesime göre ülkelerin kültürel, coğrafî ve politik açıdan yakınlığı bu anlaşmaların yayılmasını teşvik etmiştir. Bu teze göre ülkelerin çıkarlarının ve kültürel bağlarının benzerlik göstermesi tüm tarafların daha hızlı bir şekilde görüşme gerçekleştirebilmelerini doğurmuştur (Gathii, 2011, s. 439-440).

Son olarak bu anlaşmalar bir ülkenin diğer ülkenin yenilikçi ürünlerini uygunsuz bir şekilde elde etmesini yani çalmasını, malları daha az maliyetle ucuza satmasını ya da adil olmayan şekilde sübvansiyonlar uygulamasının önüne geçmek için düzenlemeleri, çevre korunmasını ve çalışma koşullarını standartlaştırmıştır. Bunun sonunda ticari açıdan ortak iki ülke arasında öngörülebilir iş uygulamaları ortaya çıkmıştır. Böylelikle bu maddeler ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelmelerine neden olmuş ve ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelme nedenleri arasında yer alan bu maddeler aynı zamanda ikili ticaret anlaşmalarının olumlu yönleri arasında yer almıştır (Stein, t.y.).

Öte yandan 2008 küresel finansal krizine gelene kadar dünya ekonomisi hızla bir şekilde büyümeye devam etmiş ve kriz öncesi küresel GSYİH 64 trilyon dolara yükselmiştir. Şüphesiz dünya ekonomisindeki bu büyümenin arkasında Washington Uzlaşısı adı altında düzenlenen neoliberal politikaların olduğunu söylememiz mümkündür. Neoliberal politikalarla birlikte sermaye hareketlerinin serbest kalması, kuralların hafif seviyelere indirilmesi, denetimlerin gevşetilmesi, türev ürünlerin normal ürünler gibi yaygınlaşması vb. gibi etkenlerin uygulanması da dünya ekonomisinin gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak hızlı bir şekilde büyümeye başlayan küresel ekonomi 2008 yılında küresel krizin görülmesiyle durma noktasına gelmiştir (Eğilmez, 2022). Böylelikle küresel kapitalist sistem Büyük Buhran Krizi'nden sonra tekrardan önemli bir kriz ile karşı karşıya kalmış ve sistem durma noktasına gelerek dünya ekonomisi üzerinde beklenmedik etkilerin oluşmasına neden olmuştur. Küresel krizin etkilerinin ardından küresel ekonomi tekrardan toparlanmaya başlamışken, dünya bu kez beklenmedik bir küresel salgınla karşı karşıya kalmıştır. Covid-19 adı verilen bu salgın hem sağlık sistemini hem de küresel ticaret ağını sekteye uğratmıştır. Küresel salgın sonrası küresel ekonomi ile küresel ticaretin toparlanması bekleniyorken bu kez 2022

yılıının şubat ayında Rusya-Ukrayna Savaşı kendini göstererek gene aynı şekilde hem küresel ekonomiyi hem de küresel ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu savaş her ne kadar bölgesel bir savaş özelliği taşısa da Rusya ve Ukrayna'nın dünya ticaretindeki konumundan dolayı savaşın küresel olarak etkileri zamanla kendini hissettirmeye başlamıştır.

Küresel ekonominin son zamanlarda 2008 küresel krizi, Covid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi gelişmelerle karşı karşıya kalması küresel kapitalist sistemin sürekli bu gibi sorunlarla baş etmek zorunda olduğunu göstermiştir. Küresel kapitalist sistemde görülen bu sorunların hepsinin sonuçları önemli makroekonomik sorunların doğmasına yol açmıştır. Örneğin küresel krizin etkileri zamanla ABD dışına çıkarak tüm dünyayı etkilemeyi başarırken, küresel salgın güçlü olduğu tahmin edilen ekonomilerin aslında o kadar güçlü olmadığını göstermiştir. Devam eden süre zarfında salgının ardından ortaya çıkan Rusya-Ukrayna savaşı ise gıda ve enerji fiyatlarında artışa yol açarak yüksek enflasyona neden olurken diğer taraftan küresel ticaret sorununun oluşmasına da yol açmıştır. Küresel sistemde görülen bu sorunların arkasına baktığımızda şüphesiz 1980 yılından sonra ortaya çıkan neoliberal politikaların etkili olamaması ve bekleneni verememesinin yer aldığını söyleyebiliriz. Bu sorunların arkasında sadece neoliberalizmin etkili olmaması değil, neoliberalizmi destekleyen politikaların bulunması da küresel sistemdeki sorunların altında yatan nedenler arasında gösterilmiştir (Stiglitz, 2022). Böylelikle küresel kapitalist sistem içinde varlığını gösteren serbest ticaret ağının, yirmibirinci yüzyıla gelindiğinde yaşanan olumsuz ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerden dolayı kesintiye uğraması da ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına yöneltmeye başlamıştır.

2.2.1 Küresel Kapitalizmde Yaşanılan Gelişmeler ve Ülkeleri İkili Ticaret Anlaşmaları

Yirmibirinci yüzyıl başladığı andan itibaren özellikle ilk yirmi yılı dünya ekonomisinde beklenen etkiyi gösterememiştir. Finansal alanda görülen krizlerin peş peşe gerçekleşmesi küresel ekonomide tekrardan 'Büyük Depresyon' korkusunun oluşmasına yol açmıştır. Krizlerin gerçekleşmesinin ardından Covid-19 salgını, Ukrayna-Rusya savaşı gibi olaylar da yirmibirinci yüzyılda kendini göstermiştir. Bu gelişmeler küreselleşmenin yeni ve sonu gelmeyen bir süreç olarak değerlendirilmesine yol açarken; bu krizlerin kendisini göstermesiyle

küreselleşme, hem sona yaklaştığı hem de geri çevrilmeye başladığı gibi yorumlarla karşı karşıya kalmıştır (Yıldızoğlu, 2022).

Küresel ekonominin durma noktasına gelmesine yol açan küresel krizden önce de ülkeler birçok başka finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1997 yılında finansal piyasalardan kaynaklı olarak ortaya çıkan ve geniş bir sermaye hareketliliği sonucu oluşan Doğu Asya Krizi'nin küresel etkileri zamanla Rusya, Brezilya, Türkiye ve Arjantin gibi ülkeleri ciddi bir şekilde etkisi altına almayı başarmıştır. Sermaye hareketliliği sonucu oluşan krizden etkilenen bu ülkelerin yanı sıra hem GÜ'ler hem de GOÜ'lerin kontrolsüz bir şekilde ve makroekonomik koşulları sağlamadan hızlı bir şekilde finansal liberalleşmeyi benimsemeleri de ülkelerin krizlerle karşı karşıya kalmalarına yol açan gelişmelerin başında gelmiştir. Sermaye alışkanlığının sebep olduğu bu durum, küresel ekonomide sermaye piyasaları ile sermaye hareketlerinin liberalleşmesinden dolayı denetimin eksik olduğu bir piyasa mekanizmasına yol açmıştır. 2007 yılında ABD'de başlayan küresel krizin de denetim dışı piyasa mekanizmasından kaynaklandığı görüşünü dikkate alarak krizi ve küresel etkilerini açıklamakta fayda vardır (Durusoy, 2009, s. 373).

2.2.1.1 2008 Küresel Krizi

Kriz daha kendisini göstermeden önce ABD Merkez Bankası'nda ABD ekonomisinin canlılığını korumak, devlet borçlarının yükselmemesini sağlamak ve yüksek seviyelerde bulunan cari açığın göreceli olarak azalacağı beklentisi bulunmuştur (Durusoy, 2009, s. 373). Bu beklentiler karşısında ABD Merkez Bankası, 2000'li yılların başlarında ülkede yaşanan durgunluğu geride bırakmak için faiz oranlarını düşürmeye karar vermiştir (Göçer & Özdemir, 2012, s. 192). FED'in uygulamış olduğu düşük faiz politikası karşısında bankalar olağanüstü ve kontrolsüz bir rekabet içine girmiştir. Bu durum ABD'de bulunan düşük kaliteli müşteriler için borçlanmanın imkânlı hale geldiği düşüncesini doğurmuştur. Sonucunda ise düşük faiz, ipotekli mortgage sektörüne dâhil edilmiştir (Durusoy, 2009, s. 373).

O dönemde mortgage piyasası genişleyerek en büyük halini almış ve dünya çapında piyasa olma özelliğini elde etmiştir. İlk başlarda mortgage kredilerinin çoğunluğu yüksek kaliteli müşterilere verilse de zamanla bu kredilerin yüksek kaliteli müşteriden ziyade düşük seviyedeki müşterilere de

verilmeye başlamasıyla bu müşterilere verilen krediler 2008 yılının ortalarına geldiğinde 1,5 trilyon dolarları görmüştür (Eğilmez, 2018(a), s. 154).

Aynı zamanda 2008 krizi henüz kendini göstermeden önce kredi derecelendirme kuruluşlarının güvenden uzak ve taraflı bir değerlendirmede bulundukları ortaya çıkmıştır. Menkul kıymetleştirme ile kredi derecelendirme kuruluşları kazanımlarını artırmaya başladıkları için menkul kıymet satışı yapan mali kuruluşlar ile ortaklıklarının bitmemesi adına söz konusu mali kuruluşlara taraflı ve şişirilmiş not vermiştir (Öztürk A. , 2021, s. 357). Krizin görüldüğü dönemlerde sergilenen bu tutum krizin artık teknik açıdan ayrıldığını, daha çok ahlaki bir merkeze yerleştiğini göstermiştir. Bu birliktelik karşısında tahmin ve takip edilmesi zor türev ürünleri ortaya çıkmıştır (Durusoy, 2009, s. 373). Türev ürünleri aracılığıyla yapılan işlemler de krizin oluşma nedenleri arasında olduğu için önemlidir. Türev ürünleri; şirketlerin farklı işlemler sonucu karşılaşılabilecek risklerinin alışverişe dâhil olmasını sağlayan sözleşmelerle gerçekleşmesidir. Bu sözleşmeler sayesinde mortgage kredisini verenler, söz konusu kredilerin geri ödenmemesi riskini hedge fonlar ⁶ gibi üçüncü şahıslara aktarmasını sağlamaktadır. Riskleri elinden çıkaran kredi kuruluşları artık daha büyük risklere yönelmeye başlamakta, krediler ve kredilere bağlı türev ürünleri beklenmedik şekilde gelişme göstermektedir. Ancak zamanla türev ürünleri başlangıçtaki amacından ayrılarak başlı başına bir risk unsuru halini almaya başlamıştır (Eğilmez, 2018(a), s. 155-156).

Sonuç olarak yaratılan bu piyasada tüketicilere sunulan maliyeti düşük ve kolay kredi fırsatı, onları daha fazla borçlanmaya yöneltmiş ve piyasalarda kontrolsüz kredi bolluğunun yaşanmasına yol açmıştır. Kredi bolluğunun yaşanması kuşkusuz bu fırsatlardan yararlanan tüketicilerin talepleri karşısında emlak fiyatlarının yükselmeye başlamasına yol açmıştır (Durusoy, 2009, s. 373-374). Bu noktada bankaların riskleri göz ardı ederek, konut kredisini artık düşük kaliteli müşterilere vermesi de konut fiyatlarında artışa yol açmıştır (Öztürk A. , 2021, s. 354).

⁶ Bu fonlar, varlıklı bireylerden ve büyük kuruluşlardan toplanan fonlar sayesinde getiri elde etmeyi ve sermayeyi değerlendirmeyi hedeflemek için oluşturulan finansal varlıkların, alım-satımında kullanılan özel bir yatırım fonudur (Chambers, 2008, s. 5).

Giderek artmaya başlayan emlak fiyatlarının karşısında kendilerini daha varlıklı hisseden emlak sahipleri borçlanmaya yoluna giderek harcamalarını arttırmaya başlamıştır. Emlak sahiplerinin borçlanması ekonominin üzerinde olumlu bir havanın oluşmasına neden olduğu için emlak fiyatlarındaki artış buna bağlı olarak daha da yükselmeye başlamıştır. Emlak talebi bu artışa kayıtsız kalmayarak o da yükselmeye devam edince gayrimenkule dayalı mali işlemler gittikçe büyümeye başlamıştır. İleride değerlendirileceği ve daha yüksek fiyattan satılacağı düşüncesi birden çok gayrimenkul alımına yol açmıştır. Ancak zamanla böyle bir düşüncenin mümkün olmayacağının ortaya çıkmasıyla fiyatlar düşüşe geçmiş ve balon sonunda sönmeye başlamıştır (Eğilmez, 2018(a), s. 155).

Konut fiyatları balonunun patlaması finansal sistemdeki sorunların açığa çıkmasını sağlamıştır. Fiyatlardaki bu düşüş, subprime mortgage kredisini kullanan borçlu kesimin ellerinde bulundurdıkları evlerin değerinin mortgage kredisinin altında kalmasına yol açmıştır. Bu nedende dolayı kredinin geri ödenmeme tehlikesi sonunda gerçekleşmiştir (Öztürk & Gövdere, 2010, s. 382). Bireylerin kredileri geri ödeyememesinin üzerine mortgage bankalarının iflasının da eklenmesiyle her iki durum ipotekler için açılan kredi arzında gerilemenin görülmesine yol açmıştır. Sonucunda ise revaçta olan ev satın alma oranlarında düşüşler görülmüştür. Ev satışının durmasıyla konut fiyatlarında gerileme olmuş ve satışı gerçekleşmesi beklenen konutları yapan müteahhitlerin elinde satılmayan varlıklar birikmiştir (Kindleberger & Aliber, 2014, s. 134).

İlk büyük kayıp kaldıraçlı hedge fonunun kaybedilmesi üzerine batmak zorunda kalan Bear Stearns tarafından gerçekleşmiştir. Bear Stearns'ın hedge fonlarının batmasının ardından bu fonlara yatırım gerçekleştiren kesim de parasının çoğunluğunu kaybetmiştir. O dönemde bazı bankalar ve yatırım fonlarının sonu gelse de ABD Hazinesi, belli bankaları millileştirmeye devam etmiştir. Ancak Lehman Brothers'ın batması üzerine ABD hiçbir şekilde müdahalede bulunmamış Lehman Brothers'ın kurtarılması gerektiğini düşünmemiştir. Bu karar son dönemlerde görülecek olan en yoğun kredi krizinin başlamasına yol açmıştır (Kindleberger & Aliber, 2014, s. 134-135).

Lehman Brothers'ın batması piyasalara olan güvenin azalmasına, yatırımcıların konumlarını düzenlemesine ve borsaların paniğe bürünmelerine sebep olmuştur. Bu krizle birlikte ABD, Japonya ve Avrupa bölgesi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ilk kez durgunlukla karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda

hane halkının kredi imkânının gerilemesi ve güven kaybının yaşanmasıyla ticari faaliyetlerde düşüşler görülmüştür. Yaşanan gelişmeler finans piyasasında görülen sorunların artık reel sektöre yöneldiğini göstermiştir (Öztürk A. , 2021, s. 361).

Böylelikle 2008 krizi başlarda finansal kriz şeklinde ortaya çıkmış ve zamanla reel sektöre dağılmaya başlayarak küresel bir ekonomik kriz halini almıştır. Her ne kadar 2008 krizi Küresel Finans Krizi, Küresel Kriz ve Büyük Resesyon şeklinde isimlendirilse de krizin coğrafi açıdan bütün dünyaya yayılmış olması ve finans ile reel kesimi kapsamamasından dolayı küresel kriz olarak anılmaya devam etmiştir (Eğilmez, 2021).

Bu şekilde ortaya çıkan kriz, ABD'nin küresel ekonomiye katkı sağlamasından dolayı kısa bir süre içerisinde ABD ekonomisinin dışına çıkarak yayıldığı için dünya ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Küreselleşme sayesinde bütünleşme sürecini tamamlayan ülkeler, krizin görülmesiyle birbirlerinden daha çabuk ve hızlı şekilde etkilenmeye başladıkları için krizin devamında dünya ticareti başta olmak üzere birçok göstergeler üzerinde düşüşler meydana gelmiştir (Asomedy, 2018, s. 10). Tarihin ilk küresel krizi olma özelliğini taşıyan bu kriz ile dünyanın krizden önce ve sonra yaşadığı dönüşümler şu şekildedir (Eğilmez, 2021):

Tablo 2.1. Dünya Başta Olmak Üzere Bazı Ülkelerin Ekonomik Büyüme Oranları (%) (2004-2010)

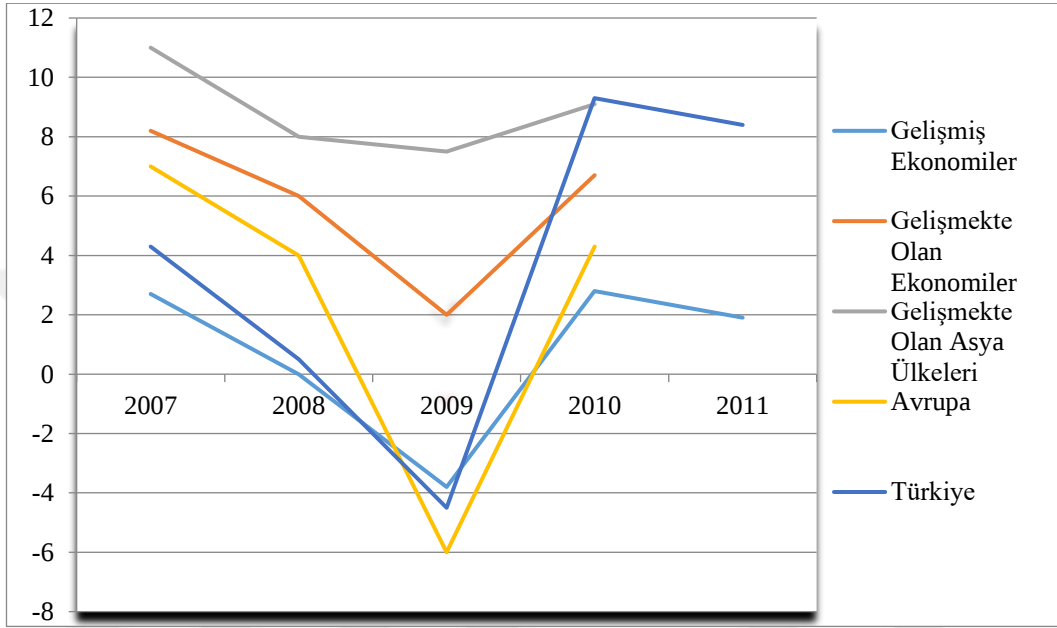
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dünya	4.5	4.0	4.4	4.4	2.1	-1.3	4.5
AB	2,6	1,9	3,5	3,2	0,6	-4,3	2,2
ABD	3,9	3,5	2,7	2,0	0,1	-2,6	2,7
İngiltere	2,3	2,7	2,2	2,6	-0,2	-4,5	2,4
Türkiye	9,8	9,0	6,9	5,0	0,8	-4,8	8,4
İspanya	3,1	3,7	4,1	3,6	0,9	-3,8	0,2
Rusya	7,2	6,4	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5
Portekiz	1,8	0,8	1,6	2,5	0,3	-3,1	1,7
İtalya	1,4	0,8	1,8	1,5	-1,0	-5,3	1,7
İrlanda	6,8	5,7	5,0	5,3	-4,5	-5,1	1,7
Yunanistan	5,1	0,6	5,7	3,3	-0,3	-4,3	-5,5
Almanya	1,2	0,7	3,8	3,0	1,0	-5,7	4,2
Fransa	2,8	1,7	2,4	2,4	0,3	-2,9	1,9

Kaynak: (WTO, 2010, s. 173) kaynağından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Tabloda görüldüğü üzere 2008 küresel kriz sonrası ülkelerin ekonomik büyüme oranları üzerinde gözle görülür bir şekilde düşüşler gerçekleşmiştir. Her

ne kadar 2010 yılına gelindiğinde bazı ülkelerin ekonomilerinde düzelmeler görülse de Yunanistan'ın ekonomik büyüme oranlarındaki gerileme devam etmiştir. Tabloda görüleceği üzere Türkiye'nin büyüme oranları krizin görüldüğü yılın ardından eksili seviyede gerçekleşmesine rağmen 2010 yılına gelindiğinde kriz sonrası en yüksek büyüme rakamlarına sahip olan ülke konumuna gelmiştir.

Şekil 2.4. 2008 Küresel Kriz Öncesi ve Sonrası Büyüme

Kaynak: (<http://elibrary-data.imf.org>, tarih yok) aktaran: (Kaderli & Küçükkaya, 2012, s. 88).

2008 küresel kriz öncesi ve sonrası büyüme değişimlerinin gösterildiği şekilden anlaşılacağı üzere krizin görüldüğü yılda ekonomik büyümenin gerilemeye başlamasının hissedildiği kesim Türkiye, Avrupa ve GÜ'ler olmuştur. Şekilden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin 2010 yılına geldiğinde en hızlı büyümeyi gerçekleştiren ülke konumuna geldiğini söylememiz mümkündür. Geri kalan kesimin büyüme oranlarındaki düşüş ise diğer bölgelere göre daha az seviyelerde gerçekleşmiştir. Her ne kadar 2010 yılında düzelme görülmesine rağmen bu olumlu gidişat 2011 yılında tekrardan gerilemeye başlamıştır.

Tablo 2.2. Dünyanın Kriz Öncesi ve Sonrası Yaşadığı Dönüşümler

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GSYİH Büyümesi (Trilyon Dolar)	58.36	64.14	60.82	66.62	73.88	75.53	77.64	79.76	75.22

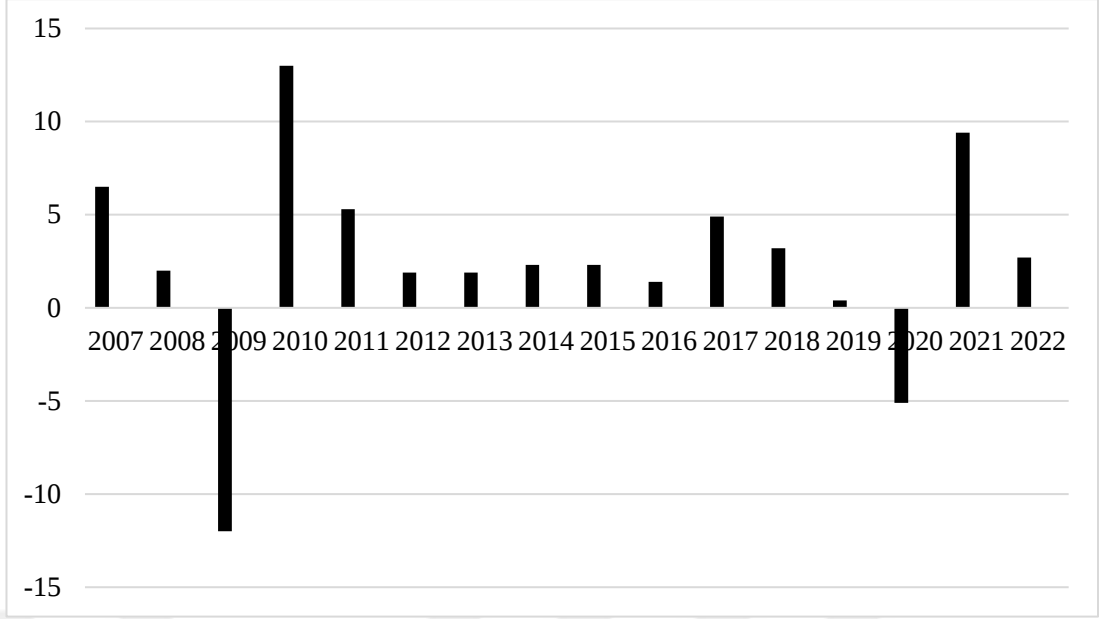
Enflasyon	4,8	8.9	2.9	3.3	4.8	3.7	2.6	2.3	1.4
------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Kaynak: (WB, 2023) ve (WB, 2023(c)) kaynağından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Tabloda dünyanın kriz öncesi ve sonrası yaşadığı dönüşümler GSYİH ve enflasyon cinsinden ele alınmıştır. Tabloda görüleceği üzere 2008 küresel krizinde 64.14 seviyelerinde olan GSYİH'nin büyümesi kriz sonrası 60.82 seviyelerine gerileme göstermiştir. Her ne kadar 2009 yılında GSYİH büyümesi gerilemiş olsa da bir sonraki yıllarda rakamların hızlı bir şekilde yükseldiğini söylememiz mümkündür. Aynı zamanda küresel enflasyon rakamlarının gösterildiği tabloda da anlaşılabileceği üzere krizin etkisiyle 2008 yılındaki enflasyon rakamının 8.9'a yükseldiği görülmüştür. Ancak küresel krizin görüldüğü yılın ardından enflasyon rakamlarının giderek düşüşe geçtiği görülmüştür.

Enflasyon rakamlarının düşmesinin arkasında, krizin görülmesiyle beraber GÜ'lerde ekonomik büyümenin düşmesi ve küresel olarak talebin giderek gerilemesi yer almıştır. Özellikle GÜ'lerin küresel ticarete GOÜ'lerden yapmış olduğu ithalatın azalması bu talep gerilemesini daha da derinleştirmiştir (Eğilmez, 2018(a), s. 157). Genel olarak bu eğilim 2008 yılının son çeyreğinde ülkelerin ticari yatırımlarının düşmesine ve en önemlisi tüketim mallarının talebinin azalmasına neden olmuştur. Bu gelişme sonucunda ise dünya ticareti duraksamaya başlamıştır (Öztürk A. , 2021, s. 382). Aynı şekilde ekonomilerdeki bu daralmanın yanında petrol ve metal fiyatlarının da çöküşe geçmesi o dönemde deflasyonist bir etki oluşturmuştur (Eğilmez, 2018(a), s. 157). Kısacası küresel kriz, talep yönünde aşağı doğru düşüşe yol açtığı için küresel çapta enflasyon oranının düşmesine yol açmıştır (Bayrak & Kanca, 2013, s. 46).

Şekil 2.5. Küresel Toplam Ticaret Hacmi 2000-2022

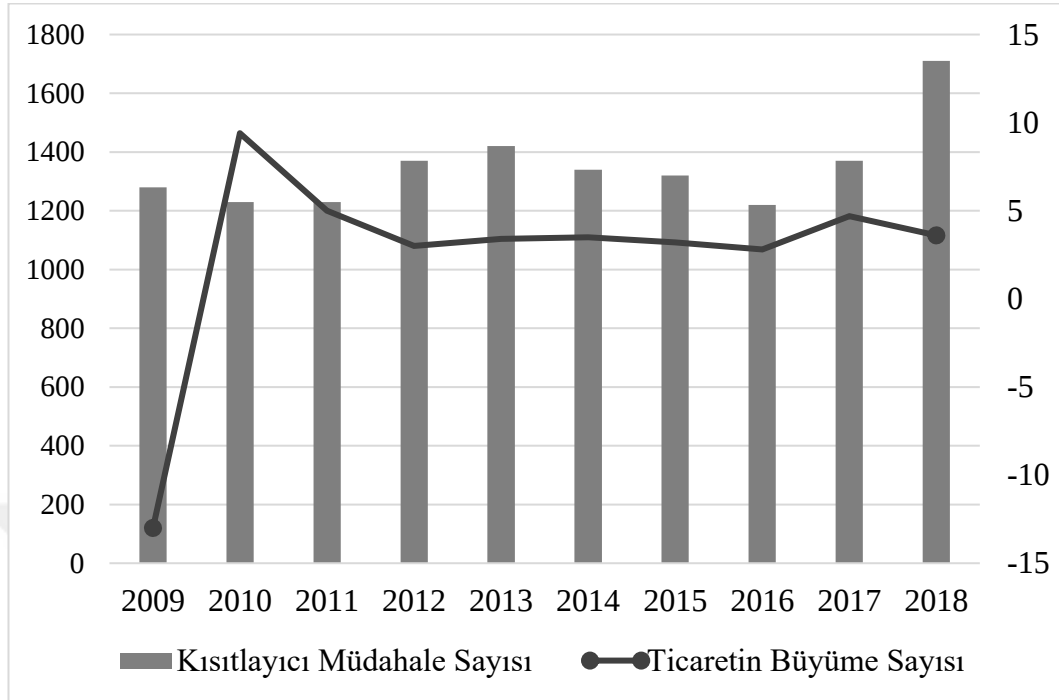

Kaynak: (WTO, 2016) ve (WTO, 2023(a), s. 30) kaynakları tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Dünya ticaretinin duraksamaya başlamasıyla küresel toplam ticaret hacminin de değişime uğradığı görülmüştür. Küresel toplam ticaret hacminin değişimlerinin gösterildiği şekilde, kuşkusuz küresel krizin etkisiyle dünya ticaret hacmi ilk kez 2009 yılında negatif bir büyüme elde etmiştir. Krizin ardından 2009 yılından sonra küresel ticaret oranı 2010 yılında tekrardan hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Ancak küresel salgının görülmesinin ardından küresel toplam ticaret hacmi 2020 yılından tekrardan negatif bir büyüme sergilemiştir.

Küresel ticaret hacimleri bu şekilde değişkenlik gösteriyorken özellikle üzerinde durulması gereken konu, küresel ticaret üzerinde olumsuz gelişmelerin görülmesinin ardından küresel kriz serbest ticaret paradigmasının temel sorunlarını ortaya çıkarmış ve yirmibirinci yüzyılda serbest ticaretin aşındığını göstermiştir (Stichele, 2020). Yirmibirinci yüzyılda serbest ticaretin aşınması, krizin ardından ekonomik göstergelerin giderek kötüleşmeye başlaması ve bu kötüleşmenin etkilerinin ekonomik aktörler tarafından hissedilmesi üzerine, uluslararası anlaşmalar ve serbest piyasa ekonomisinin temel mantığına zarar veren korumacı önlemler uzun dönemde çoğu ülkede iyileşme inancını gündeme getirmiştir (Durusoy, 2013, s. 511). Böylelikle krizin ardından birçok ülke serbest dış ticaret politikalarını tekrardan değerlendirerek bazı politikalarını askıya alarak, krizden dolayı karşılaştıkları hasarları gidermek adına korumacı politikalara yönelmeye başlamıştır (Kalaycı İ. , 2011, s. 77).

Şekil 2.6. Küresel Ticaretin Artış Oranı (%) ve Sınırlayıcı Müdahale Sayıları (Kümülatif Olmayan)

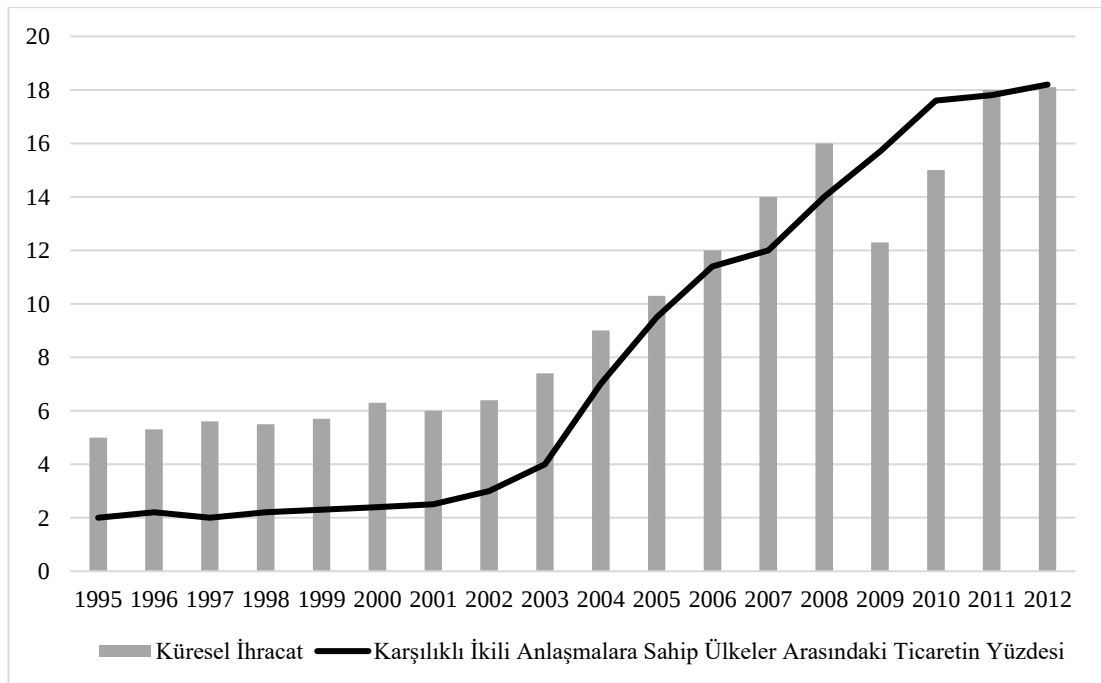
Kaynak: (Çetinkaya & Muratoğlu, 2018, s. 13).

Küresel ticaretteki artış hızı 2010 yılında tekrardan yükselişe geçse de sonraki yıllarda yeniden düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmüştür. Yine küresel krizin ardından 2009 ve 2018 yılları arasındaki dönemde yüksek seviyelerde olan kısıtlayıcı uygulamaların 2018 yılında en yüksek seviyeye ulaştığı görülmüştür. Kısıtlayıcı uygulamaların sayısı 2018 yılında en yüksek noktayı görmüşken, ticari büyüme hızı ise aynı yılda düşük seviyelerde gerçekleşmiştir (EBSO, 2020, s. 12).

Küresel krizin ardından küresel ekonomik büyüme oranları gerilemeye, siyasi kargaşalar yaşanmaya ve özellikle küresel ticaret hacmi hız kesmesi başlamıştır. Yaşanan bu gelişmelere ilaveten mal ve hizmet ticaretinin eklenmiş ve özellikle krize bağlı olarak GOÜ'lerin cari işlemler dengesinde bozulmalar görülmeye başlanmıştır. Kriz sonrası yaşanan gelişmelerin ardından ülke ekonomileri ekonomik açıdan tekrardan toparlanma ve büyüme sağlamak ile küresel ticaretteki değişen dengelerin ardından yeni bir pazar oluşturmak için yeni oluşacak ticaret anlaşmalarına yönelmiştir. Hali hazırda bulunan ticaret anlaşmalarının ise küresel kriz sonrası yeniden düzenlenmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir (GZT, 2022).

Nitekim yirmibirinci yüzyılda yaşanan küresel krizin ardından ekonomik göstergelerin kötüleşmeye başlaması üzerine California Üniversitesi Küresel Politika ve Strateji Okulu'nun yapmış olduğu çalışma, ülkelerin ekonomik şoklar karşısında daha dirençli hale gelmesine yardımcı olacak şeyin ticaret anlaşmaları ile hafifletilebileceğini ileri sürmüştür. Uluslararası Ekonomi Dergisi'nde yayınlanan çalışma, güvenilir küresel ticaret anlaşmalarının ABD şirketlerine, 2008 küresel finansal krizi esnasında yaygın bir küresel ticaret savaşı tehdidine karşı değerli bir sigorta sağladığını ortaya koymuştur. Yine bu çalışmaya göre başka bir küresel durgunluğun oluştuğu esnada ticaret anlaşmalarının benzer bir etkiye sahip olacağını belirtmiştir. Küresel Politika ve Strateji Okulu'nda ekonomi profesörü olan Kyle Handley, *“Ticaret tarifeleri gibi korumacı politikaların ekonomik ve politik şoklara ortak bir tepki olduğuna dair çok sayıda kanıt var, ancak ticaret anlaşmaları aksi takdirde engelleri artıracak olan politika yapıcılarının elini kolunu bağlıyor”* şeklinde görüşünü belirtmiştir. Kyle Handley önümüzdeki dönemlerde farklı bir küresel durgunluk ihtimalinin olabileceğini dikkate alarak yaptığı araştırmalarında hükümetlere, ticari ilişkilerinin gerileme ihtimaline karşı daha dayanıklı hale getirebilecek ve toparlanmalarını hızlı şekilde gerçekleştirecek ticari anlaşmalar yoluyla ekonomik belirsizliği ele almalarını sağlayacak motivasyonun gerçekleşeceğini belirtmiştir (Clark C. , 2022).

Şekil 2.7. İkili Ticaret Anlaşmalarının Sayısı ve Küresel İhracat

Kaynak: (Groebner, 2015, s. 17).

Şekilde de görüldüğü üzere 1995 yılından sonra DTÖ'nün de kurulmasının etkisiyle küresel ihracatın giderek artış gösterdiğini ancak 2008 küresel krizine bağlı olarak 2009 yılında küresel ihracatın düştüğü görülmüştür. Fakat şekilde de görüldüğü gibi karşılıklı ikili anlaşmalara sahip ülkeler arasındaki ticaretin yüzdesi artmıştır. Nitekim toplam küresel ihracat da küresel krizden sonra 2010 yılından itibaren artmakta ve küresel ihracatın giderek artan bir payının ikili ticaret anlaşmaları kapsamında yapıldığını görülmüştür (Groebner, 2015, s. 17).

Sonuç olarak krizin ardından ülkeler ekonomik açıdan toparlanma ve büyüme sağlamak, küresel ticaretteki bozulan dengenin ardından yeni bir pazar gerçekleştirerek ticari ilişkilerini artırmak için ticaret anlaşmalarına daha fazla yönelmiştir. 2008 küresel krizden sonra dış ticarete korumacılık alanında daha çok tercih edilen ticaret anlaşmaları ise ikili ticaret anlaşmaları olmuştur. Ancak küresel ekonomi 2008 küresel krizinden sonra 2013 ve 2018 yıllarında bir nebze de olsa toparlanma gösterip tekrardan çıkışa geçse de o dönemlerde krizin etkisinden kurtulmak mümkün olmamıştır. Krizin yıkıcı etkileri devam ederken bunun üzerine 2019 senesinde küresel açıdan dünyayı etkilemeyi başaran Covid-19 küresel salgını kendini göstermiştir (Eğilmez, 2022).

2.2.1.2 Covid-19 Küresel Salgını

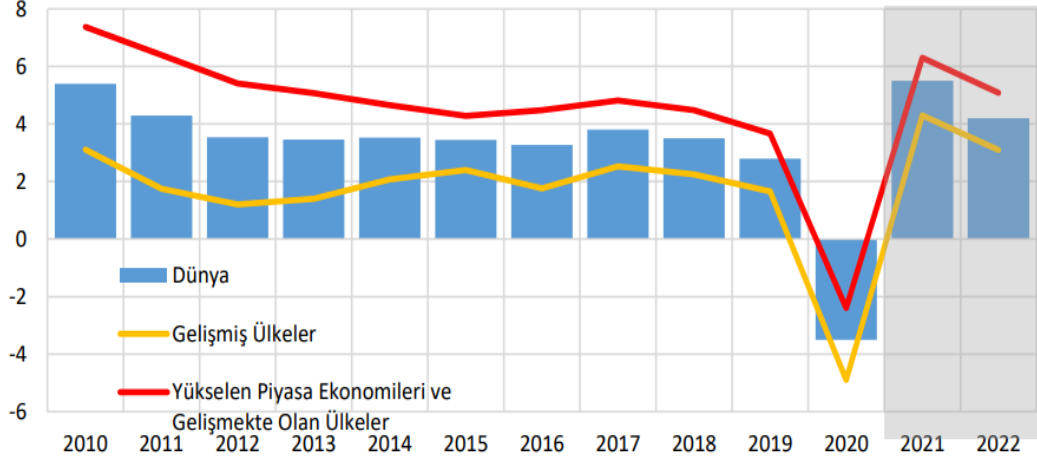
2019'un son ayında Çin'in Vuhan kentinde kendini gösteren Covid-19 salgını (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020), çok geçmeden tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Ülkemizde ise ilk vakanın görüldüğü tarih 11 Mart 2020 olarak kayıtlara geçmiştir (Budak & Korkmaz, 2020, s. 66-71). Tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgının ardından pandeminin ilan edilmesiyle ülkeler virüsün yayılmasını önlemek amacıyla birtakım kısıtlamalar getirerek önlemler almıştır (Jones, Palumbo, & Brown, 2020). Alınan önlemler turizm, hizmet ve ulaşım sektörü başta olmak üzere küresel ekonominin hemen tüm sektörlerini olumsuz yönde etkileyerek faaliyetlerin durma noktasına gelmesine yol açmıştır (Küçüköğlu, 2021, s. 1273).

Küresel çapta ülkelerin sosyal mesafe tedbirleri alması, işletmelerin salgın sebebiyle kapatılmaya başlaması ve buna ek olarak insanların işe gitmek yerine evlerinden çalıştığı bir dönemde en çok küresel tedarik zincirlerinin ve genel açıdan ekonominin küresel salgın krizinden etkilenmesi kaygıları oluşmuştur. Çünkü “dünyanın fabrikası” şeklinde bilinen Çin, küresel üretim ve ticaret ağının hepsinde merkezi bir konumda yer almıştır. Küresel ticaret üzerinde bu şekilde

etkisi olan Çin, yüksek değerli ürün ile bileşenlerin üreticisi konumunda iken, küresel ve sanayileşmiş ürünlerin tüketicisi ile çekici bir tüketici pazarı konumundadır. Böylelikle Çin’de görülen Covid-19 küresel salgını küresel tedarik zincirinde aksamaların ortaya çıkmasına yol açan büyük bir kriz özelliği taşımıştır. Nitekim Çin’in Wuhan kentinde başlayan üretim kesintileri zamanla tedarik zincirinde bulunan başka işletmeleri, söz konusu işletmelerin bulunduğu tedarik zincirlerini ve konumlandığı ülkelerin beklendiği gibi ekonomisini etkilemeye başlamıştır. Sebeplerin sayısı giderek artabilir ancak asıl sebep Çin’in olmasından dolayı, işletmelerin maliyetlerini en aza indirmek adına dış kaynak kullanımı ve operasyonlarını birtakım taktikler uygulayarak deniz aşırı ülkelere ulaştırmalarıdır. Böylece uygulamaların sonucunda tedarik zincirinde ortaya çıkan kesinti, parçaların eksik kalması sebebiyle üretim sürecinin de kesileceğini göstermiştir (Nakıboğlu, 2020, s. 2).

2019 yılında Çin’de ortaya çıkan kriz, arz şoku şeklinde başlayarak talep şoku ile devam eden ikiz şok özelliği taşımıştır. Yani krizin temel noktası ekonomide reel sektörden kaynaklı bir arz şokunun görülmesi üzerine işgücü ile finans piyasasını etkilenmesi sonucunda ekonomilerde talep şokuna neden olmasıdır (Arslan & Bayar, 2020, s. 92). Küresel açıdan hızlı bir şekilde ilerleme gösteren küresel salgının yayılması arz ve talep açısından hem ülkelerin hem de küresel makroekonomik göstergelerin negatif yönde etkilemeyi başarmıştır (Bakırtaş & Ozan, 2021, s. 61). Örneğin şekilde görüldüğü gibi 2008 küresel krizden sonra toparlanan dünya ekonomisinde büyüme oranlarının tekrardan düşüşe geçmesi Covid-19 salgınının görülmeye başladığı döneme denk gelmiştir. Salgının görüldüğü tarihten bir yıl sonra 2020 yılı için küresel ekonomideki büyüme oranının %-3, GÜ’lerde %-6,1 ve GOÜ’lerde %-1 oranında gerçekleşmesi beklenmiştir.

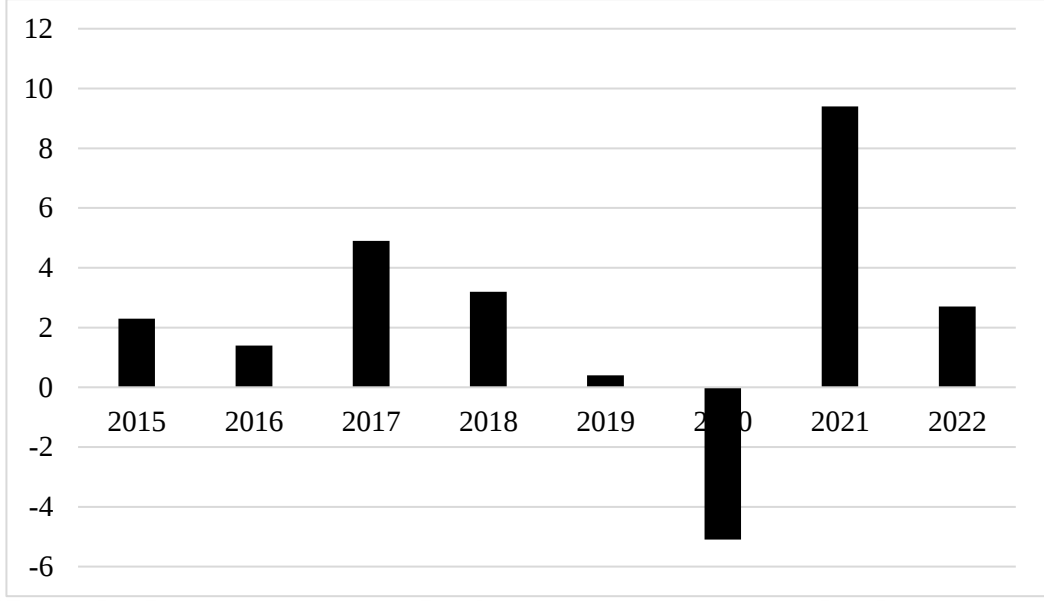
Şekil 2.8. Küresel Büyüme Oranları 2010-2022

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 3).

2020 yılının son dönemleri için yapılan küresel büyüme tahminlerinin, salgının çıktığı ilk tarihlerde yapılan tahminlere göre daha düşük seviyede gerçekleştiği belirtilmiştir. 2020'nin dikkate alındığı küresel büyüme oranlarının gösterildiği şekilde IMF, Ocak ayındaki tahminine göre 0,9 bazda artış gerçekleşeceğini düşünerek küresel ekonominin 2020 yılında %3,5 oranında daralacağını tahmin etmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 3). 2021 yılında dünya ekonomisinin 2020 yılına göre %4,4 seviyelerinde büyüdüğü tahmin edilerek dünya ekonomisinin %5,8 oranında büyüme kaydettiği tahmin edilmiştir. Bu büyüme oranları GÜ'ler için %5,1, GOÜ'ler için ise %7 şeklindedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021, s. 4).

Şekil 2.9. Küresel Toplam Ticaret Hacmi 2015-2022

Kaynak: (WTO, 2023(a), s. 30) kaynağından elde edilen verilerle tarafından oluşturulmuştur.

2015-2022 yılları arası küresel toplam ticaret hacminin gösterildiği şekilde 2019 yılında ortaya çıkan küresel salgının ardından küresel toplam ticaret hacminin 2020 yılında eksili seviyelerde büyüme gerçekleştiği görülmüştür. Küresel salgın dışında küresel toplam ticaret hacminin eksili seviyelere düşmesi 2008 küresel kriz sonrası gerçekleşmiştir. Krizin ardından 2010 yılında tekrardan toparlanmaya başlayan küresel ticaretin aynı şekilde 2021 yılında da yükselişe geçtiğini söylememiz mümkündür.

Küresel salgın sonrası ülkelerin içlerine kapanmaya gitmesi küresel ekonomi, ülkelerin ticareti ve küresel tedarik zincirini çoğu yönden etkilemeyi başarmıştır. Kapanmanın uygulamaya geçmesiyle daralan ekonomiler, güven endekslerinde düşüşlerin görülmesi ve gıda fiyatlarının yükselişe geçmesi bu dönemde görülen en önemli ekonomik sıkıntılar arasında yer almıştır. Bu dönemde ülkelerin yaşanan sıkıntılardan dolayı ihracat ve ithalat eğilimi çoğu yönden etkilenmiştir (Beceran, Balcı İzgi, & Fırat, 2021, s. 24). Pandeminin ilan edilmesi sebebiyle tıbbi ürünler, kişisel koruyucu donanımlar ve temizlik ürünleri gibi birçok ürünlerde beklenmedik bir şekilde hızlanan talep ve bu yükselen talep karşısında arzın yetersiz kalmasına neden olduğu için bu durumda devletler ilk olarak önceliği ülkesindeki yerel ihtiyaçlarına vererek söz konusu ürünlerde ihracatı miktar olarak kısıtlayan ya da tamamen yasaklayan önlemlere yöneltmiştir (Göker, 2021, s. 178). Yani küresel salgın sebebiyle görülen ticari

alandaki etkilerin aslında virüsten kaynaklanmasından daha çok ülkelerin salgına döneminde almış olduğu karantina, ülke sınırlarına ulaşımın önünde geçilmesi, ticari yönden ihracat-ithalat yasaklarının uygulanması ve seyahat kısıtlamaları gibi önlemlere bağlı uygulamalarından kaynaklanmıştır diyebiliriz. Bu nedenlere bağlı tedarik sağlanamadığı için teslimatlar gecikmekte ya da hiç gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak hammaddeleri tükenen fabrikalar ise üretimlerine ara vermek durumunda kalmıştır (Güden & Koç, t.y).

Küresel salgın krizinin ortaya çıkarmış olduğu sorunlar, tıpkı daha önceki kriz dönemlerinde olduğu gibi küresel salgın krizinin ardından da ülkelerin küresel çapta korumacı ticaret politikaları uyguladığı bir döneme geçişin başladığını ortaya koymuştur (Beceren, Balcı İzgi, & Fırat, 2021, s. 24). Böylelikle küresel kriz ve özellikle küresel salgın krizinin ardından yaşanan yıkıcı gelişmeler karşısında ekonomide kamunun ağırlığının artacağı bir dönem başlamıştır. Bu dönem içerisinde ülkeler artık liberal politikalar yerine, küresel krizde olduğu gibi korumacı politikaları tercih etmeye başlamıştır. Korumacı politikalarla salgının etkisiyle beraber korumacılık sürecinin daha da hızlanarak kapsamını genişletmesi beklenmiştir (Gür N. , 2020).

Küresel salgın krizine bağlı olarak küresel ticaretin ve küresel ekonominin giderek gerilemeye başlaması ülkeleri korumacı politikalara yönlendirdiği kadar bölgesel ticari gelişmelerin, ticari anlaşmaların ve ikili ekonomik ilişkilerin önemini artırmıştır. Çünkü küreselleşmenin söz verdiği mal ve hizmetlerin liberalleşmesi ile ticaret engellerinin yok edilmesine yönelik girişimler 2019 senesinde görülen ticari, politik ve jeopolitik kargaşalar sebebiyle bölgesel ticaretin ve ikili anlaşmaların önemi dikkat çekmiştir (GZT, 2022). Ülkeler yaşanan küresel salgın krizinin ardından kuşkusuz aldıkları tedbirler ile gerileyen ekonomik göstergelerini, tedarik zincirlerini ve ticari faaliyetlerini tekrardan canlandırmak için ikili ticaret anlaşmalarını tercih etmiştir. Sonuç olarak krizlerin ardından korumacı politikaların uygulanması ve bu politikalar ile birlikte ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarını daha fazla tercih ettiğini görmekteyiz.

2.2.1.3 Rusya-Ukrayna Savaşı

Salgına bağlı olarak alınan tedbirler küresel ekonominin düzelmesine katkı sağlayacakken bu kez Rusya-Ukrayna savaşı ortaya çıkmıştır. 24 Şubat 2022'de başlayan savaş, küresel salgında olduğu gibi yine küresel ekonomiyi derinden etkilemiştir. Bu durumda IMF ve DB savaşın ve yaptırımların küresel

ekonomideki yıkıcı etkilerinin derinleşeceği konusunda uyarılarını daha sık hale getirmeye başlamıştır. Salgın sonrası toparlanma henüz gerçekleştirilememişken beraberinde savaşın görülmesi ve yaptırımların uygulanması sonucu uluslararası kuruluşlardan olan IMF, DB, OECD, UNCTAD, BM ve OPEC küresel büyüme beklentilerini düşürmeye devam etmiştir (SETA, 2022, s. 9).

Tablo 2.3. Uluslararası Kuruluşların 2023 Yılındaki Küresel Ekonomik Büyüme Tahminleri

	2022	2023
IMF	%3,4	%2,8
DB	%2,9	%1,7
OECD	%3,3	%2,6
BM	%3	%1,9
Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)	%2,5	%1,7
OPEC	%3,9	%3,5
UNCTAD	%3,6	%2,6

Kaynak: (T.C Ticaret Bakanlığı, 2023, s. 28), (Gökkoyun, 2023) ve (NTV Para, 2022) kaynakları tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Savaşın ortaya çıkması küresel ekonomik büyümenin yanında küresel ticaret, küresel tedarik zinciri ve enflasyon başta olmak üzere çoğu alanda etkisini hissettirmiştir. İki ülke arasındaki savaş, küresel salgının ardından küresel ekonominin hızlı bir şekilde toparlanmaya başladığı ve tedarik zincirindeki aksaklıklar nedeniyle oluşan enflasyonist bir dönemin gayret ettiği süreçte etkisini göstermiştir (SETA, 2022, s. 10). DB Başkanı David Malpass da benzer yorumda bulunarak, Ukrayna’da görülen savaş küresel açıdan değerlendirdiğinde savaşın enflasyonun yükselmeye başladığı bir ortamda görüldüğünü ve savaşın ekonomik açıdan getirilerinin sadece Ukrayna ile kalmayacağını, yükselmeye başlayan enerji fiyatları ile enflasyonun daha çok yoksul kesim üzerinde etkili olacağını belirtmiştir (Josephs, 2022).

Başkan aynı zamanda ayçiçeği yağı üretiminde birinci sırada bulunan Ukrayna ve ikinci sırayı paylaşan Rusya’nın dünyanın en büyük gıda üreticileri olduğuna dikkat çekmiştir (Josephs, 2022). Çünkü iki ülkenin büyük bir dünya

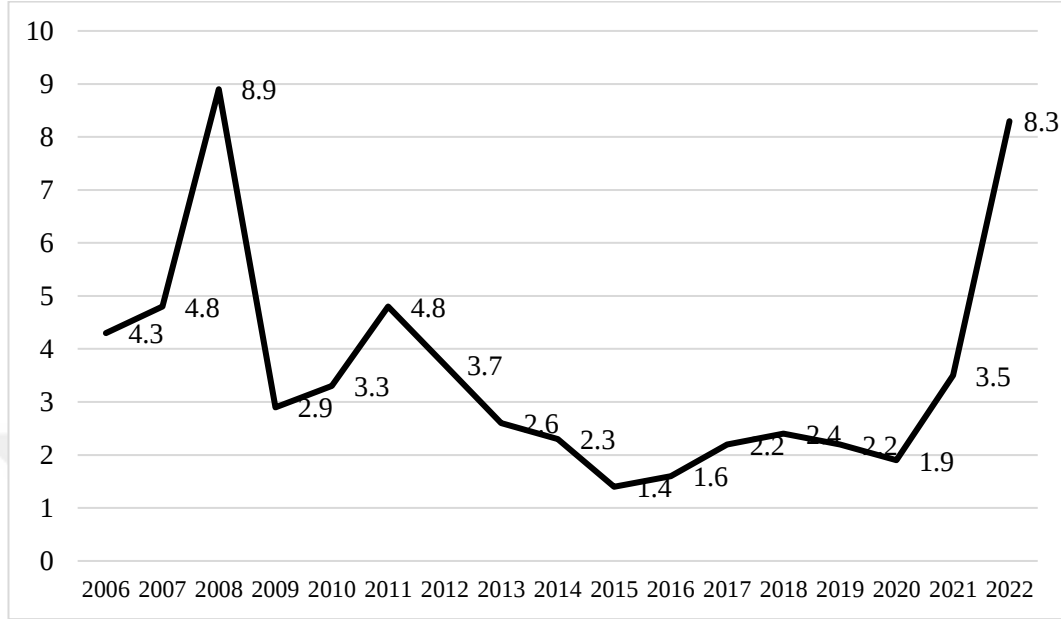
pazarına sahip olduğu aşıkârdır. Özellikle Rusya çok büyük bir petrol rezervlerine sahip olduğu için dünyanın petrol ihtiyacının büyük bir kısmını tek başına karşılamaktadır. Aynı zamanda Rusya sekizinci büyük tarım ekonomisine de sahiptir ve gıda üretiminde Ukrayna ile birlikte önemli bir pay elde etmektedir (Trade Atlas, 2022). JP Morgan verilerine göre, küresel buğday ihracatının %28,9'luk kısmını da bu iki ülke tarafından sağlanmaktadır. Böylelikle bu iki ülkenin küresel üretimin %60'lık kısmını gerçekleştirdiği görülmüştür (Josephs, 2022).

Ancak Rusya, savaş nedeniyle birtakım yaptırımlar ile karşılaşmıştır (Josephs, 2022). Savaşın başlamasının ardından hemen küresel olarak toplam 9672 yaptırım olurken; savaş sonrası 6918 yaptırım ile dünyanın en fazla yaptırım uygulanan ülkesi olan Rusya'da Volkswagen, Henkel gibi Avrupa firmalarının yanında ABD firmaları olan McDonald's, Coca Cola, Starbucks gibi firmalar faaliyetlerini durdurmuştur. Ülke bakımından bu dönemde Rusya'ya en çok yaptırım gerçekleştiren ülkeler; İsviçre (1103), İngiltere (1098), Fransa (931), ABD (838), Kanada (744) olmuştur. Savaş sonrası 6918 yaptırımların 5978 şahıslara, 924 kuruluşlara, 13 gemilere, 3 uçaklara olmuştur (Gönültaş, 2022). Bu yaptırımlar karşısında Rusya'da karşılık vererek 2022 yılının bitimine kadar telekomünikasyon, taşıt araçlar, tıbbi ürünler ve tarım ürünleri gibi bazı ürünlere yönelik ihracat yasağı uygulayacağını belirtmiştir (BBC News Türkçe, 2022). Ukrayna limanlarının faaliyeti ise savaş nedeniyle sona erince Ukrayna'nın ihracatı da durma noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler karşısında Malpass, iki ülkede sona eren arzı telafi etmenin hemen gerçekleştiremeyeceğini, fiyat artışlarının bu yüzden kaynaklandığını belirtmiştir (Josephs, 2022).

Kısacası yaptırımların yanında küresel tedarik zincirinde aksaklıkların oluşması da iki ülkenin ihracat kapasitelerini ciddi anlamda düşürmüştür. İhracat kapasitelerinin düşmesi sonucunda da çoğu ülkede enerji ve gıda fiyatlarında olumsuz gelişmeler yaşanmış, birçok ülke gıda ve doğalgaz fiyatlarında yüksek enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Böylelikle fiyatlar kömürde %75, doğalgazda %60 buğdayda %50 ve petrolde %35 seviyelerinde artış göstermiştir (Trade Atlas, 2022). Sonuç olarak Rusya-Ukrayna savaşı her ne kadar Rusya'nın Ukrayna'yı ele geçirme isteğiyle başlasa da gıda, enerji gibi birçok alanı da etkilemeyi başarmıştır. Gıda ve enerji sektöründeki fiyatlar politik risklerle beraber giderek

artış göstermiş; Rusya, AB ve ABD'nin ortak hareket etmesiyle katı ekonomik finansal yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır (Yıldızoğlu, 2022).

Şekil 2.10. 2006-2022 Küresel Enflasyon Rakamları

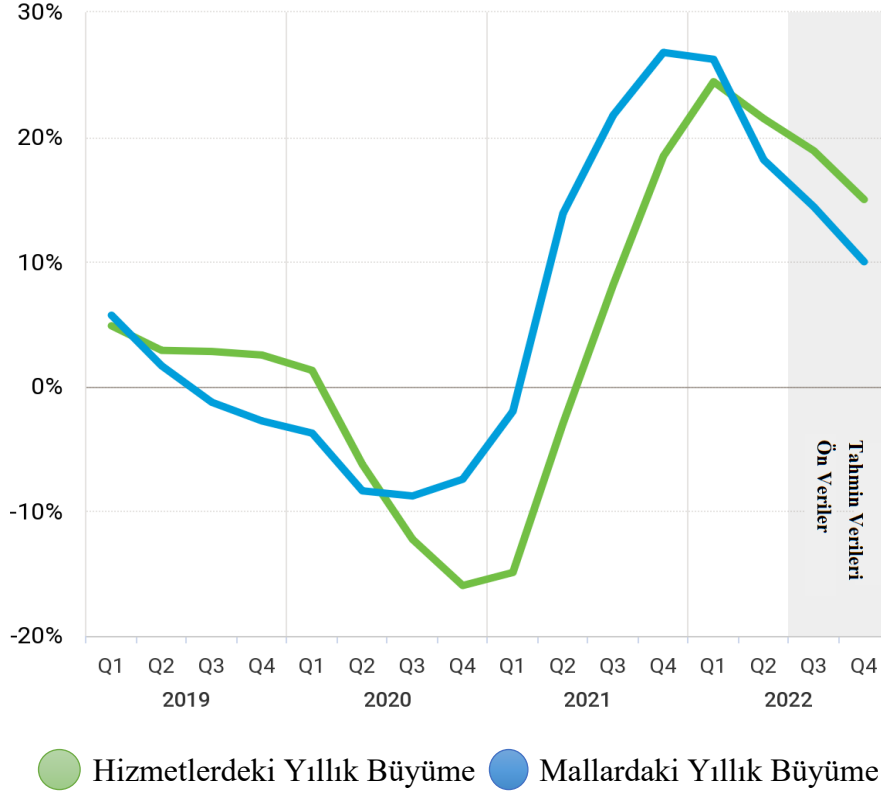
Kaynak: (WB, 2022) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekilde de görüleceği üzere 2007 yılının ardından 2008 yılında ani bir şekilde 8.9 seviyelerine yükselen enflasyonun, 2019 küresel salgının ardından da giderek yükselmiş ve Rusya-Ukrayna savaşıyla 8.3 seviyelerini görmüştür. Enflasyonun giderek artması ekonomide durgunluk ve enflasyonun birlikte görüldüğü stagflasyon oluşma riskini gösterdiği için (Yıldızoğlu, 2022) bazı ekonomistlerde stagflasyon yaşanacağı korkusuna yol açmıştır. Stagflasyon olgusu 1970'li yıllarda Petrol Krizinin görülmesiyle ortaya çıksa da günümüzde stagflasyon sürecine gidildiği ihtimali konuşulmaktadır. Covid-19 küresel salgını ardından görülen yüksek enflasyonla mücadele halinde olan GÜ'lerde yeniden canlanmanın istenilen seviyede gerçekleşmemesi, tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar sonucu artan mal ve hizmet fiyatları, iki ülke arasında görülen savaşın doğurduğu jeopolitik riskler ve artan emtia, petrol ve doğal gaz fiyatları gibi gelişmeler stagflasyonun düşünülmesine yol açmıştır (Gönültaş, 2022).

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya yapmış olduğu askeri operasyonla başlayan Ukrayna-Rusya Savaşı küresel ticareti de olumsuz etkilemiştir. O dönemde DTÖ, Rusya'nın başlatmış olduğu savaşla birlikte küresel ticaret büyüme beklentisi % 4,7'den % 2,4 ile 3 arasında düşerek

neredeyse yarıya inebileceğini ön görmüştür (WTO, 2022(a), s. 4). Nitekim DTÖ, 2022 yılında açıkladığı küresel mal ticaret büyüme tahminlerini bir önceki yıla göre azaltarak yüzde 3,5'ten yüzde 2,7 indirmiş (Ekotürk, 2023) ve 2023 yılında küresel mal ticaretinin tahminlerini 1,7 olarak güncellemiştir (WTO, 2023, s. 3).

Şekil 2.11. Savaş Sonrası Küresel Ticaretin Değişimi

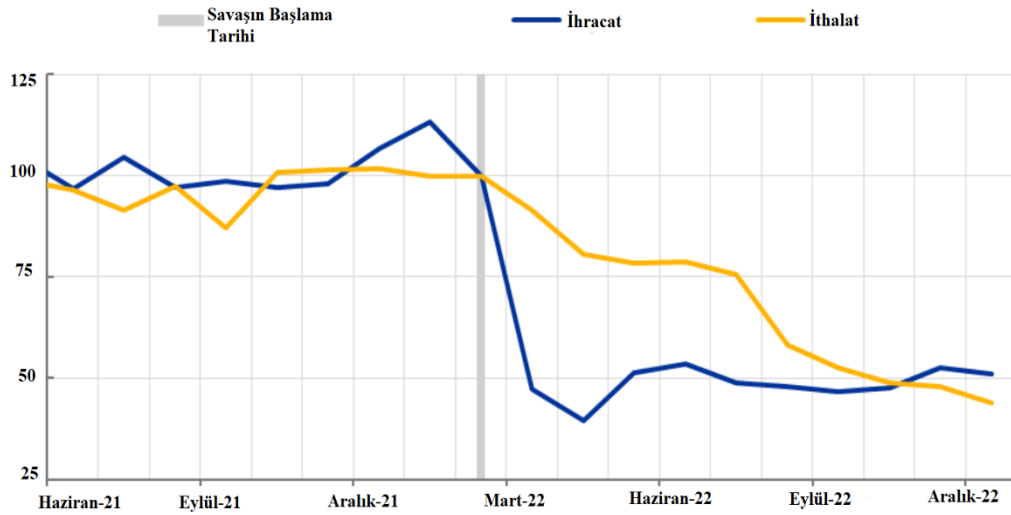
Kaynak: (UNCTAD, 2022).

Küresel salgından sonra 2020 yılı için küresel ticaretin azaldığını daha önce belirtmiştik. Her ne kadar küresel salgın sonrası küresel ticaret toparlanmaya başladıysa da şekilde görüldüğü üzere Rusya ve Ukrayna Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla küresel ticaretin 2022 yılında yeniden düşüşe geçeceği beklentisinin bulunduğu görülmüştür. Özellikle küresel ticaretin 2022 yılının son iki çeyreğinde daha hızlı bir şekilde düşüşe geçeceğine yönelik bir tutumun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 2022 yılında 32 trilyon doları aşan küresel ticaret, 2022 yılının ikinci çeyreğinden sonra negatife dönmeye başlamış ve beklentiler 2021 yılında artan küresel ticaretin olumsuz bir yönde ilerlemeye başladığını göstermiştir. Bu olumsuzluğun en önemli nedenleri arasında başta Rusya-Ukrayna Savaşı yer alırken; devamında küresel çaplı yükselen enerji fiyatları, faiz oranları ve birçok ülkede görülen yüksek enflasyon yer almıştır (UNCTAD, 2022). Kısacası kötüleşen dünya atmosferi, küresel ticaretin 2022 yılının son çeyreğinde

gerçekleşen mal ticaretini bir önceki yıla göre düşürmüş ve gerçekleşen ticaret hacmi 250 milyar dolar düşüş yaşamıştır (İMMİB, 2023, s. 3).

Küresel ticaret düşüşe geçerken Batılı ülkelerin yaptırımları ve boykotları ile karşı karşıya kalan Rusya ise ticaret ağını önemli ölçüde Doğu'ya kaydırmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedeni AB firmalarının Rusya'ya karşı uyguladığı yaptırımlardır. Bu yaptırımlar sonucu Avrupa ve Rusya arasındaki ticaret büyük oranda düşüşe geçmiş ve Rusya'nın Avrupa'da var olan ticari pazar gücünün kaybetmesine neden olmuştur (Ioannou, Lebastard, Schmith, & Vansteenkiste, 2023).

Şekil 2.12. Rusya ve Euro Bölgesi Ticareti

Kaynak: (Ioannou, Lebastard, Schmith, & Vansteenkiste, 2023).

Şekil savaşın başlama tarihinden sonra Rusya'nın Euro bölgesi ile ticaretinin giderek düştüğü görülmüştür. Ancak Euro bölgesindeki ticaret hacmini kaybeden Rusya, kendisine yaptırım uygulamayan ülkelerle ihracatını arttırarak geri kazanma yoluna gitmiştir. Özellikle Rusya ihracat kalıplarını değiştirerek yeni ticari kazanımlarını Avrupa'dan ayırarak Türkiye'nin yanı sıra Çin ve Hindistan gibi Doğu'daki ticari ortaklarına yönlendirmiştir (Ioannou, Lebastard, Schmith, & Vansteenkiste, 2023).

Aynı zamanda Denis Manturov⁷ ise Hindistan ile ikili ticari ilişkilerini düzelterceğine inandığı anlaşmayı bitirmek adına müzakereleri ilerletmeyi planladıklarını açıklamıştır. Hindistan Dışişleri Bakanı Subrahmanyam Jaishankar ise iki günlük resmi ziyaretten ötürü ülkede bulunan Manturov ile Delhi'de

⁷ Rusya Başbakan Yardımcısı ve Sanayi ve Ticaret Bakanı

gerçekleştirilen Hindistan-Rusya İş Diyalogu programına katılarak, Rusya'nın elinde bulunan kaynakları ve teknoloji bütünleştiriciliğini kendi ülkesinin büyümesinde etkili olacağını belirtmiştir. Jaishankar aynı zamanda gerçekleşecek anlaşması ile ticari ilişkilerde önemli bir değişikliğin görüleceğini belirterek *"Hedef yılı olan 2025'ten önce Rusya ile 30 milyar dolarlık ikili ticaret hedefini aştık."* şeklinde söylemde bulunmuştur. Nisan 2022-Şubat 2023 tarihleri arasında ikili ticaretin 45 milyar dolar seviyelerinde gerçekleştiğini ve büyümenin süreklilik sağlayacağını belirtmiştir (Öğütçen, 2023).

Sonuç olarak gerek 2008 küresel krizi gerek ise 2019 yılında ortaya çıkan küresel salgın krizin ardından liberal sistemin sorgulanması sonucu korumacı politikaların artışa geçtiği bir dönem görülmeye başlamıştır. Ayrıca son dönemde ülkeler kuşkusuz ticari ilişkilerini gerçekleştirmek için bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yönelmeye başlamıştır. 2008 küresel krizinden sonra dış ticaret alanında daha fazla gündeme gelen bu anlaşmalar, küresel salgın krizi ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın görülmesiyle küresel tedarik zincirinin aksamaması gibi olumsuz gelişmeler karşısında ülkeler tarafından tekrardan tercih edilmeye başlamıştır. Rusya'nın savaş sonrası bazı ülkeler tarafından yaptırım ile karşı kalması sonucunda ticaretini Doğu'ya kaydırarak Çin ile ticari ortaklık gerçekleştirmesi hem bu anlaşmaları tercih ettiğini göstermiş hem de iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ilerletilmesi açısından önem taşımaktadır. Çin'in yanında Rusya'nın Hindistan ile ticari ilişkilerini anlaşma yoluyla ilerletmesi de ülkelerin son dönemde ikili ticaret anlaşmalarına yöneldiğini göstermiştir. Yirmibirinci yüzyılda yaşanan tüm bu gelişmelerin yanında bir diğer en önemli gelişme ise küresel ticarete lider konumda olan ABD ve Çin'in 2018 yılında başlatmış olduğu ticaret savaşları olmuştur.

2.2.1.4 ABD-ÇİN Ticaret Savaşı

Günümüzde dünyanın en büyük iki ekonomilerinin başında Çin ve ABD gelmektedir. Bu ülkeler sadece GSYİH açısından değil, uluslararası ticaret ve DYY açısından da en büyük ekonomiler arasında yer almıştır. Kuşkusuz, iki ülke arasındaki ilişkinin sadece kendi ekonomileri üzerinde değil, küresel ekonomi üzerinde de büyük etkilerinin olacağı beklentisi bulunmuştur. Ancak ne yazık ki bu iki ülke arasında 2018 yılının başından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden ticaret savaşı bulunmuştur (Qui, Zhan, & Wei, 2019, s. 148-149).

ABD'nin üç büyük kaygısı ticaret savaşlarına yönelmesine neden olmuştur. Bunlar arasında Çin'in ticaret fazlasının olması, ABD'de istihdamın gerçekleşmesini baskılama endişesi yer almıştır. Bir sonraki neden, Çin'in ABD teknolojisini indirimli bir şekilde elde etmek için yasalara uygun olmayacak şekilde ve adil olmayan yöntemlerle kullandığı endişesi hâkimdir. Son olarak Çin'in ABD'nin yerel güvenliğini ve küresel konumunu giderek zayıflattığı görüşü de ticaret savaşlarına yönelme nedenleri arasında yer almıştır (Liu & Woo, 2018, s. 2).

Bu nedenlerden dolayı Donald Trump, 2016 yılında seçim kampanyası konuşması sırasında ABD'de ve DTÖ'de, Çin'e karşı ticari davaların uygulanması gerektiğini söylemesi üzerine ticaret savaşlarının ilk sinyallerini ortaya çıkarmıştır. Çin'in haksız sübvansiyon davranışlarının DTÖ'ye dâhil olması gereken koşullarda geçerlilik kazanmadığını ve Çin'e karşı bu tür standartlar ve düzenlemeleri uygulayacağını da eklemiştir. Yine aynı şekilde Çin'in ABD'nin ticari sırlarını ele geçirmeye devam eder ve yasadışı çalışmalarını sürdürürse, 1974 Ticaret Kanunun 201. ve 301. maddelerinin ve 1962 Ticaretin Genişletilmesi Kanunun 232. maddesinin sağlamış olduğu yetkiden faydalanacağını belirtmiştir (Bora, 2021, s. 30).

2017 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Temsilciliği Ofisi (USTR), öncelikle ABD hükümetinden izin alarak 1974 Ticaret Kanunun 301. maddesi doğrultusunda Çin'in teknoloji transferi, fikri mülkiyet ve yenilik ile ilgili yasaları, politikaları, faaliyetleri ve eylemlerine yönelik soruşturma başlatmıştır. 2018 yılında ise USTR, Çin'in anlamsız ve ayrımcı endüstriyel faaliyetlerine, ABD firmalarının teknoloji transferi ve lisanslamasına, fikri mülkiyet konularına, yatırımlarına ve faaliyetlerine yönelik hükümet müdahalelerini öncelikli tutan bir rapor yayınlamıştır. Kurum raporda açıklamış olduğu endişelerini yok etmeye ve Çin'in adaletsiz hareket ettiği uygulamalarını değiştirmek için DTÖ anlaşmazlıklarının giderilmesini ve yatırımın kısıtlanmasını öneri olarak sunmuştur. Bunun üzerine USTR 20 Haziran 2018 tarihinde ilk olarak tarife artışına gideceğini belirterek 6 Temmuz 2018 yılından itibaren ABD'nin Çin'den alacağı 34 milyar dolar değerindeki Çin menşeli ithal teknoloji ürünlerine %25 seviyelerinde ilave gümrük vergileri uygulanmasına karar verilmiştir (Qui, Zhan, & Wei, 2019, s. 148-149).

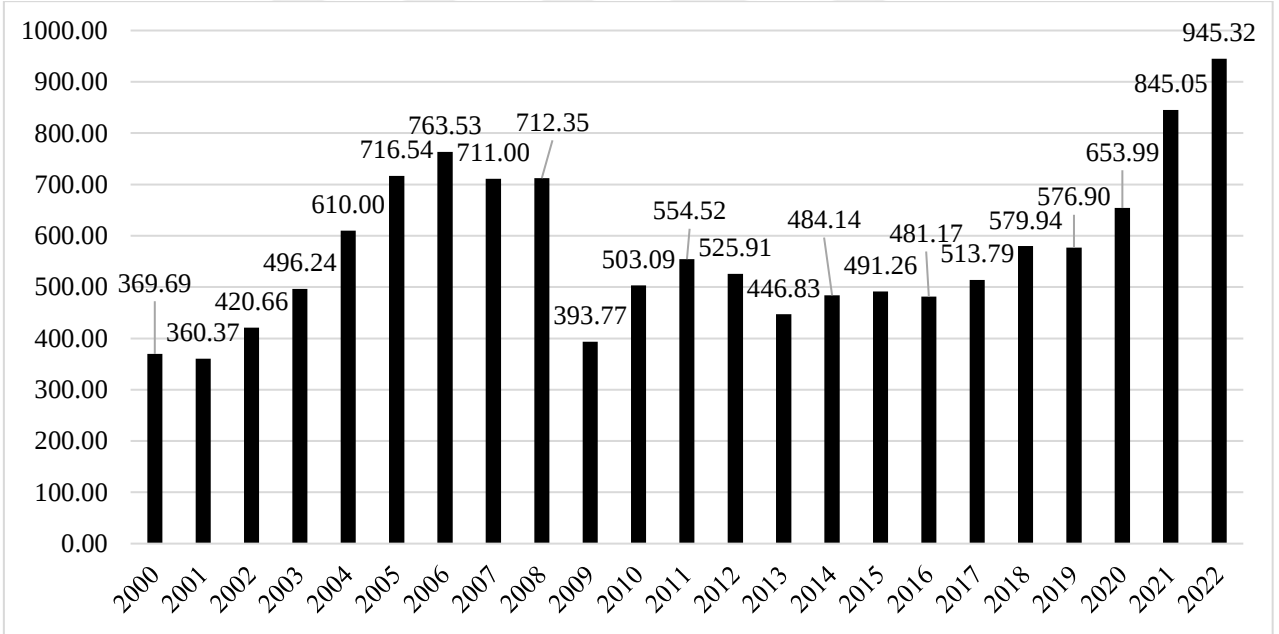
Çin'in Ticaret Bakanlığı sözcüsünün ABD'nin 34 milyar dolarlık Çin ürününe uyguladığı tarifelere yönelik açıklamalarında, ABD'nin DTÖ kurallarını hiçe sayarak hareket ettiğini ve bu zamana kadarki en büyük ticaret savaşını başlattığını belirtmiştir. ABD'nin uygulamış olduğu vergi politikasının, küresel imalat ve değer zincirlerinin güvenliğini tehlikeye atan, küresel ekonominin canlanma hızını önleyen, küresel piyasada kargaşa ortamı oluşturan ve dünya çapında daha masum çok uluslu şirketleri, sıradan işletmeleri ve sıradan insanları etkileyen ticaret zorbalığının tipik bir örneği olarak değerlendirmiştir. Ticaret Bakanlığı sözcüsü aynı zamanda Çin'in ilk hamleyi uygulamayacağını garantisini vererek ülkenin ve halkın temel çıkarlarını korumak için karşılık vermenin zorunlu olduğunu belirtmiştir (Ekrem, t.y.). Böylelikle Çin, ABD'nin bu kararına karşı kayıtsız kalmayarak kendisinin de karşılık vererek, ABD'den ithal ettiği ürünlere yönelik tarife artışlarının hemen uygulanacağını belirtmiştir. İki ülkenin daha önceden ilan ettiği ek gümrük vergilerinin karşılıklı şekilde uygulanması üzerine iki ülke arasında uzun dönemdir devam eden ticaret savaşları **6 Temmuz 2018** yılında resmi bir şekilde başlamıştır (Aytekin & Öz Güzellik, 2018).

17 Eylül tarihine gelindiğinde ise ABD, 200 milyar dolarlık Çin'den alınan ürüne bir kez daha %10'luk bir gümrük vergisi gerçekleştireceğini ve bunun 24 Eylül'den itibaren geçerlilik kazanacağını belirtmiştir. ABD'nin hamlesi karşısında Çin'in de misilleme yapmasına yönelik Donald Trump, yaklaşık 267 milyar dolarlık Çin menşeli ürünleri içine alan üçüncü tarife paketinin hiç beklemeden uygulanacağını söylemiştir. Devamında ise *"Bugün, 7 hafta süren kamuoyu bildirim süresi, oturumlar ve geniş yorum imkânlarının ardından ABD Ticaret Temsilciliği'ne (USTR) yaklaşık 200 milyar dolarlık Çin ithalatına yönelik ek tarifeleri uygulamaya başlama direktifini verdim. 24 Eylül'de yürürlüğe girecek ve yılsonuna kadar yüzde 10 seviyesinde kalacak tarifeler, 1 Ocak 2019'dan itibaren yüzde 25'e yükselecek."* şeklinde söylemde bulunmuştur. Çin ise ABD'nin ticari açıdan korumacılığı amaçladığını ve bu tutumun küresel çelik endüstrisine ve tüketicilerin menfaatlerine önemli ölçüde zarar vereceğini söylemiştir. Aynı zamanda Çin tarafı ülkesinin ticaret savaşına katılmak istemediğini, fakat Donald Trump hükümetinin Çin'in ileri teknolojik ilerlemesini durdurmak ve yüksek teknoloji endüstrisini marjinalize etme gibi düşüncesi olması durumunda meselenin farklı bir şekilde gelişeceğini belirtmiştir. Böylelikle Çin tarafı da

tekrardan ABD'ye yönelik misilleme yaparak 34 milyar dolarlık ABD ürünlerine %25 gümrük vergisi uygulamıştır (Yücel, 2018).

Tarifelerin artırılması bu politikaları savunan bazı kesim tarafından doğru bir hamle olarak değerlendirilmiş ve bu artışların haklı olduğunu gösteren bazı argümanların olduğu belirtilmiştir. Bunların arasında ilk olarak ABD'nin en üst seviyeye ulaşan ticaret açığını gidermesi gerektiği yer almıştır (Hekim Yılmaz, 2020, s. 8). 2008 küresel krizi daha ortaya çıkmadan önce ABD ekonomisi, küresel açıdan etkisini günden güne hissettirmeye başlayan neoliberal politikalar sebebiyle krizden önce cari işlemler açığı ile dış ticarete var olan açıklarını gidermeyi başaramamıştır. Bu durumun oluşmasındaki en büyük etken ABD kökenli çoğu firmanın üretimini ülkesi dışında Çin'e yönlendirmesi ve Çin'in artık yeni üretim ve ticaretin merkezi haline gelmesi olmuştur. Bu durum karşısında ABD, krizin ardından dış ticaret sorununu öncelikli tutarak daha agresif politikalar tercih etmeye başlamıştır (Şanlı & Ateş, 2020, s. 82).

Şekil 2.13. ABD'nin 2000 Sonrası Dış Ticaret Açığı (2000-2022) (Milyar Dolar)

Kaynak: (Statista, 2023) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekilde görüldüğü üzere ülkenin dış ticaret açığı 2022 yılında 945,32 milyar dolar seviyelerine yükselerek yirmi iki yılda en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2008 küresel kriz döneminde ise bu oranın 712,35 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak şekilden de anlaşılacağı üzere ABD'nin dış ticaret açığı,

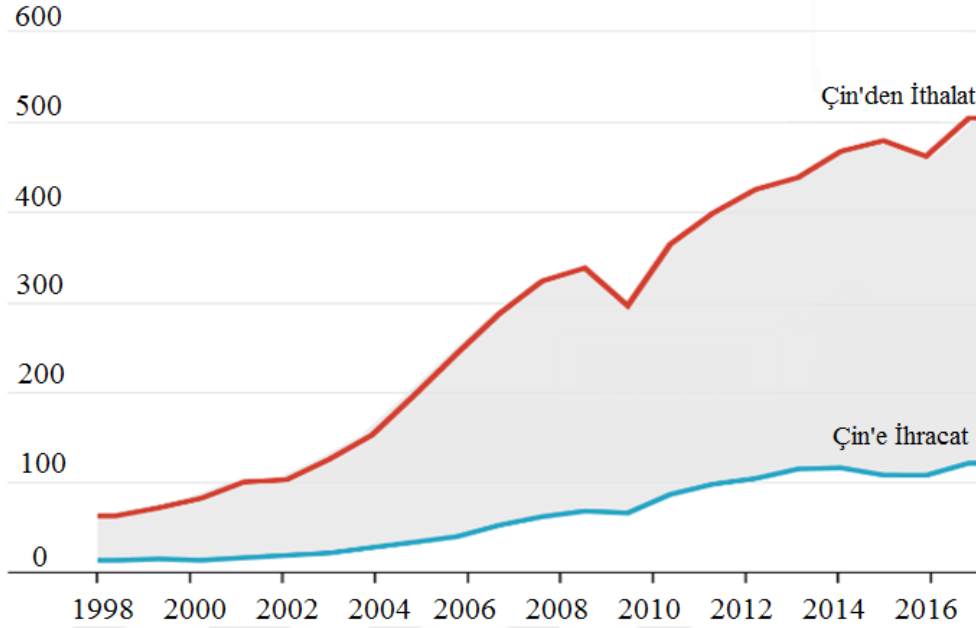
küresel krizin ardından en üst seviyeyi 2018 senesinde görmüştür. Bu noktada 2018 yılında görülen en yüksek seviyenin, 2008 yılında dış ticaret açığının en yüksek olduğu resesyon dönemine benzemesinin ABD açısından büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Durum böyle olunca dış ticaret açığının yükseldiği dönemde, Donald Trump seçim vaatleri arasında yer alan dış ticaret açığının giderilmesi için 2018 yılında faaliyetlerini uygulamaya başlamıştır (Aydemir, 2019).

Diğer ülkelere karşı üstünlük elde etmek adına “*Trump Tarifeleri*”ni hayata geçiren Donald Trump, bu tarifeleri sadece dış ticaret açığının giderilmesi için değil, günümüzde küreselleşmenin ülkesine karşı rol oynadığını düşündüğü için de uygulamıştır (Kaya M. , 2019, s. 19).

1 Ağustos 2018 yılına ait Wall Street Journal’a göre Beyaz Saray’ın ticaret savaşlarına yönelmesindeki bir diğer amaç ise, ABD’nin Çin ile 2017 yılında 376 milyar dolarlık senelik ticaret açığının 200 milyar dolarlık seviyesinde azaltma düşüncesinin bulunması yönünde olmuştur (Qui, Zhan, & Wei, 2019, s. 150). Aynı zamanda Çin’in yeni ticaret merkezi olması ve bu nedenden dolayı ABD’nin Çin’i tehdit olarak algılaması da ABD’nin ticaret savaşlarına yönelmesinin arkasındaki bir diğer etkidir (Kaya M. , 2019, s. 22).

Çin’in küresel ekonomide yeni ticaret merkezi olmasının arkasında yatan asıl neden kuşkusuz 2014 yılından beri endüstri sektöründe büyük bir dönüşüm sürecine girmiş olmasıdır. Çin’in endüstri sektöründe dönüşüm sürecine girmesi dış ticaret alanında görülen yükselmenin asıl kaynağı olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda Çin, dünya lideri olma yolunda “*Made in China*” kapsamında üç aşamalı hedef olan havacılık, robotik, güç ve enerji donanımları ile bilişim teknolojileri öncelikli olmak üzere on sektörü destekleyerek hedefini hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır (Aydemir, 2019). Her ne kadar Çin’in endüstri sektörüne girmesi 2014 yıllarını işaret etse de Çin’in dünya ticaretinde kendi mallarını yaygınlaştırması 1990’lı yıllara kadar dayanmıştır. 1990’lı yıllarda Çin ucuz üretim talebine karşılık vererek konumunu belirlemiştir. Ancak Çin, ucuz üretime karşılık vererek satış gerçekleştiren ülke olarak sınırlı kalmamış; finansal desteği de arkasına alarak dünyanın ileri gelmiş şirketleri ile sermayenin çoğunluğu kendisine çekmeyi başarmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Çin, küresel açıdan rekabet edebilen şirketlerin üretim merkezi olmaya başladığı için küresel ticaretten elde ettiği pay artmaya başlamıştır (Şanlı & Ateş, 2020, s. 76).

Şekil 2.14. ABD'nin Çin ile Gerçekleştirdiği Mal Ticaretinin Değişimi (1998-2016) (Milyar Dolar)

Kaynak: (Salzman & Liu, 2018).

Şekilde de görüldüğü gibi Çin'in zamanla küresel ticaretten aldığı payın artış göstermesi ABD ile arasındaki ticaret açığının artmasına yol açmış ve iki ülke arasındaki ticaret açığı yaklaşık 370 milyar dolara kadar çıkmıştır. Oluşan bu ticaret açığından dolayı ABD, Çin ile 2017 yılına kadar yükselen ticaret açığı 200 milyar dolarlık seviyesinde azaltmak istemiştir. Ticaret savaşları sadece iki ülke arasındaki ticaret açığına etki etmemiş, 2018 yılından beri uygulanan gümrük vergileri aynı zamanda küresel açıdan da ticaret, küresel ekonomik büyüme ve yatırımlar üzerinde de olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu nedenden dolayı iki ülke arasında küresel ekonomik gerginliğin azaltılması için iki taraf arasında uzlaşma gerekli görülmüştür (BBC News Türkçe, 2020).

11 Eylül'de ABD, 250 milyar dolarlık Çin mallarına yönelik yeni tarifeleri geçici süreliğine uygulamayacağını belirterek bu mallara planlanan %25 ve %30'luk tarife artışlarını ertelediğini duyurmuş, böylelikle iki taraf arasında 15 Ocak 2020 tarihinde **birinci faz ticaret anlaşması**⁸ imzalanmıştır (Mullen, 2021).

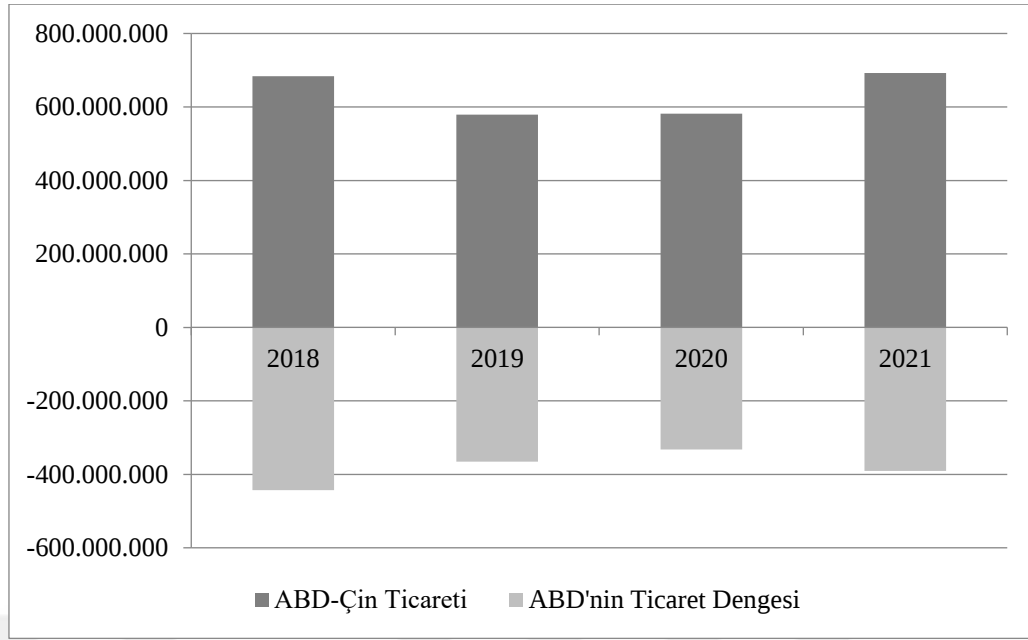
⁸ Anlaşmanın içeriğinde ticari gizlilik, açık olmayan ticari bilgiler ve fikri mülkiyet hakları, piyasaya ulaşmak, teknoloji nakli, mal hizmetler, gıda-tarım ürünlerine yönelik ticaret, makro ekonomik ve döviz politikaları, ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi yer almıştır. Yani anlaşmanın içeriğinden Çin fikri

Bu anlaşma ile birlikte Çin, anlaşmanın imzalanmasının ardından önümüzdeki iki yıl içerisinde en az 200 milyar dolar değerinde Amerikan mal ve hizmeti gerçekleştirecektir. 2017 yılında ticaret savaşı öncesi ABD'den 130 milyar dolarlık mal ve 56 milyar dolarlık hizmet alan Çin bu kez bu seviyelere ilaveten, 77 milyar dolar değerindeki imalat ürününü de iki yıl içerisinde alacağını kabul etmiştir. Rakamlara bakıldığında 2020 yılında fazladan 32.9 milyar dolar iken, 2021 yılı için bu rakam 44.8 milyar dolar şeklinde gerçekleşecektir. Çin yine ABD'den iki sene içerisinde 37.6 milyar dolar ek hizmet ürünü alacak ve bu rakam 2020 yılı için yine fazladan 12.8 milyar dolara denk gelecektir. 2021 yılında ise hizmet ürününü fazladan 25.1 dolar seviyesinde alacaktır. ABD ise 2019 Eylül ayında uyguladığı gümrük vergilerini 120 milyar dolar seviyesinde bir Çin ürün listesi için %7,5 oranına düşürecektir. 250 milyar dolar seviyesinde Çin'e uyguladığı %25 gümrük vergisi başlarda değişmeyecektir (Bloomberg HT, 2020).

İki taraf arasında sorun olan Çin'in zorunlu teknoloji transferi ve ulusal firmalara sağladığı devlet teşvikleri konuları, Kasımda yapılacak olan ABD başkanlık seçimleri öncesi görüşmelere başlanılması amaçlanan İkinci Faz Ticaret Anlaşması'nda görüşülmesi karar alınmıştır. Ancak birinci faz ticaret anlaşmasının imzalandığı süre içerisinde koronavirüs salgının görülmesi iki ülke arasında imzalanan ateşkes anlaşmasını olumsuz etkilemiştir. Virüsün Çin'de çıkmasından dolayı Çin'e yönelik söylemlerde bulunan Donald Trump, karantina uygulamaları ile küresel tedarik zincirinde aksaklıkların görülmesi gibi gelişmelerden ötürü Çin'in üstlenmiş olduğu ithalatı gerçekleştirememesi ikinci faz ticaret anlaşmasına yönelik olumlu bir görünüm ortaya koymamıştır (Özcan, 2020, s. 1).

Şekil 2.15. ABD-Çin Ticareti (Milyar Dolar) (2018-2021)

mülkiyet haklarını muhafaza etmeye, kopyalamanın, sahteciliğin ve korsanlığın önüne geçmeye yönelik yasaların daha fazla sıkılaştırılacağı göstermektedir (Yıldızoğlu, 2020).

Kaynak: (WITS, 2021(c)) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil dikkate alındığında ABD-Çin ticaretinin 2020 yılından sonra yükselişe geçtiği görülmüştür. Ancak ABD'nin ithalat oranları ihracata göre daha hızlı arttığı için ABD'nin ticaret dengesinde negatif bir görüntü ortaya çıkmıştır. Aksi durumda değerlendirecek olursak, Çin'in ihracatı ithalattan yüksek olduğu için ticaret dengesinde artan bir görünümün ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yani Çin'in ABD'ye gerçekleştirmiş olduğu ihracat rakamlarının ithalattan yüksek olması sebebiyle ülkenin ticaret dengesinde pozitif bir görüntü ortaya koymuştur.

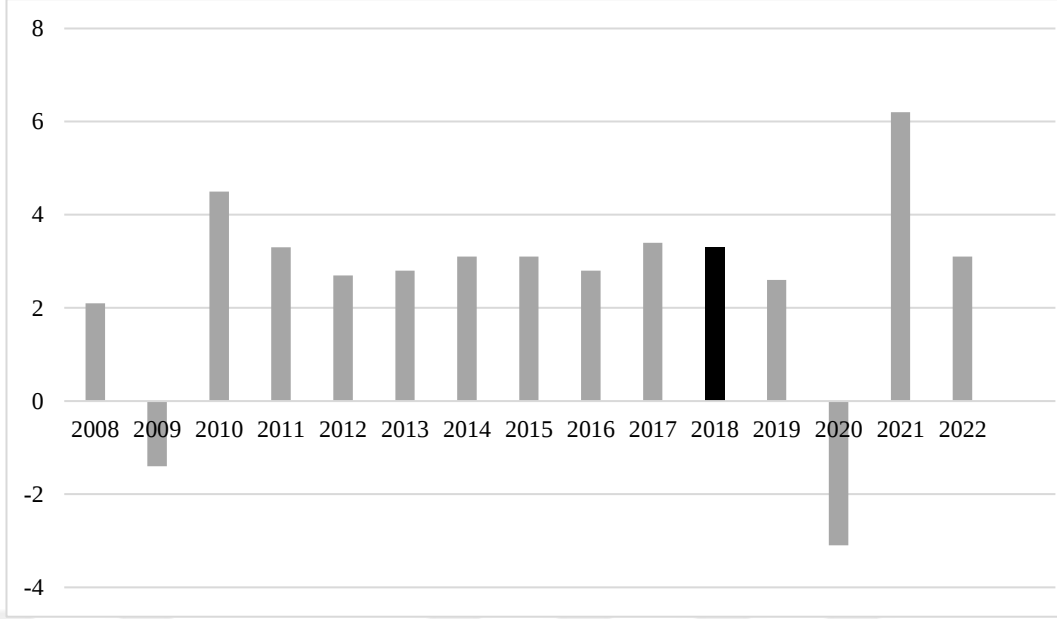
İki ülke arasındaki ticarete Çin'in pozitif bir görüntü sergilemesi ve son dönemlerde Çin'in küresel ekonomide yükselen bir görüntü sergilemesi Çin'in serbest ticaretin getirilerini savunduğunu ortaya koymuştur. Çin serbest ticaretin getirilerini savunurken Donald Trump'ın göreve gelmesiyle gündeme gelmeye başlayan ticaret savaşları, ABD'nin korumacı politikalara doğru yöneldiğini göstermiştir. ABD'nin korumacı politikaları uygulamaya başlaması serbest ticarete dayalı kapitalizm şampiyonluğundan koptuğunu gözler önüne sermiştir (Eğilmez, 2018(c)). Donald Trump'ın bu hamlesi küreselleşme ve serbest ticaretin en büyük savunucusu konumunda olan ABD'nin, 2008 küresel krizin ardından serbest ticaret ve liberalleşme düşüncesinden kopmaya başladığını gözler önüne sererken ABD'nin neden birden korumacı ekonomi politikalara yöneldiği ve Çin

öncelikli olmak üzere neden tamamen güvendiği serbest ticaretin aksi yönünde ilerlediği merak konusu olmuştur (Koçakoğlu & Özaydın, 2020, s. 635-636).

Böylelikle küresel ekonominin en büyük iki ülkesinin uyguladığı bu hamleler çok taraflı ticaret sistemini giderek zorlayabileceği yönünde güçlü endişeler ortaya çıkarmıştır. Nitekim Donald Trump yönetimi, DTÖ'ye ve çok taraflı ticaret anlaşmalarına kuşkucu yaklaşarak ABD ticaret politikasının tamamının sıfırlanması yönünde bir çağrıda bulunmuştur. Beklendiği gibi Donald Trump'ın tercihleri arasına tarifeler katılmıştır (Brookings, 2018). Tarifeler sonucu ticaret savaşlarının başlaması 2018 yılından sonra küresel toplam mal ticaretinin büyümesini yavaşlatmıştır. 2017 yılında %4,6 seviyelerinde büyüme gerçekleşiyorken, 2018 yılında %3 seviyesinde büyüme gerçekleşmiştir. Nitekim “Küresel Toplam Ticaret Hacmi 2000-2022” gösterildiği şekil 2.5'te görüldüğü gibi küresel toplam ticaretin 2018 yılının ardından düştüğü görülmüştür (Şanlı & Ateş, 2020, s. 87-89).

Her ne kadar 2018 yılından sonra küresel toplam ticaret hacmi 2020 yılına kadar düşüşünü yaşıyan gelişmelere bağlı olarak sürdürmeye devam etse de 2021 yılında tekrardan yükseldiği görülmeye rağmen 2022 yılında yaşanan savaşın etkisiyle yeniden gerilemeye başlamıştır. Küresel ticaret hacmindeki göstergeler bu yönde iken yaşanan savaş ve jeopolitik gerginlikler, küresel ekonominin giderek gücünü kaybetmesi, ticareti sınırlandırıcı önlemlerde var olan artış, sanayi üretiminin gerilemesi, faiz oranları, emtia fiyatları ve enflasyon gibi etkiler küresel ticaretteki negatif etkenler olarak görüldüğü için UNCTAD, 2023 yılının birinci çeyreğinde düzelmeye başlayan küresel mal ve hizmet ticaret büyümesinin, yine 2023 senesinin ikinci yarısından sonra aynı beklentiyi karşılamadığını belirtmiştir (Bloomberg HT, 2023(c)). Küresel ticarete yönelik görüşler bu yönde iken aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere 2019 küresel krizden önce 2018 yılında görülen ticaret savaşları sonrası küresel GSYİH büyümesinin düşüşe geçtiği görülmüştür.

Şekil 2.16. Küresel GSYİH Büyümesi (2008-2022)

Kaynak: (WB, 2023(b)).

Sonuç olarak ABD ve Çin arasında başlayan ticaret savaşları küresel toplam mal ticaretinin büyümesini yavaşlatmış, küresel ticaret hacminde düşüşler görülmeye başlamıştır. Yine 2018 yılında görülen ticaret savaşları küresel toplam mal ticareti ve küresel ticaret hacminin düşmesine yol açarken, küresel GSYİH büyümesi de aynı tarihlerde gerileme göstermiştir.

ABD ve Çin her ne kadar karşılıklı tarife uygulamalarının belli bir süre sonra sona ermesi gerektiğini düşünerek birinci faz ticaret anlaşmasını imzalansa da ABD aynı zamanda 2020 yılında USMCA ve Japonya ile ticaret anlaşması imzalayarak yürürlüğe sokmuştur. İmzalanan bu anlaşmalar ticari stresin sıcaklığını belli bir süre düşürmeyi başarmıştır. Ancak ABD'nin özellikle Çin ile olan ekonomik ilişkilerinin asıl problemlerini çözmede yetersiz kalmıştır. 2020 yılında imzalanan bu anlaşmalar çok taraflı kurallara bağlı olan sistemin artık iki taraflı yönetilen ve sonuca odaklanan bir sisteme döndüğünü göstermiştir. En önemlisi ise bu anlaşmaların farklı boyutlarda ve derecelerde küresel kurallara bağlı olan ticaret sistemini baltalamıştır (Tran, 2020). Burada belirtmek gerekir ki ABD, Japonya ve USMCA anlaşmalarına imza atarken Çin ise RCEP ve Rusya ile anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Bu noktada her iki ülkenin de bölgesel ticaret anlaşması gerçekleştirdiğini ve bunu gerçekleştirirken ikili ticaret anlaşmalarını da imzalayarak yürürlüğe koyduğunu görmekteyiz.

Genel olarak değerlendirildiğinde küresel ekonomide yirmibirinci yüzyılda yaşanan 2008 küresel krizi, Covid-19 küresel salgını, Rusya-Ukrayna Savaşı ve

ticaret savaşları gibi olumsuz gelişmeler küresel ekonominin, küresel tedarik zincirinin ve küresel ticaret hacminin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmış ve küresel ticaret hacminin hızında kesilmelere neden olmuştur. Ülkeler yaşanan bu sorunları geride bırakmak için günümüzde daha çok bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarını tercih etmeye başlamıştır. Yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler sonucu ülkelerin korumacı politikalara, bölgesel ve ikili olmak üzere ticari anlaşmalara yönelmesinin dışında son dönemlerde DTÖ'nün uluslararası ticareti ve çok taraflı ticareti gerçekleştirmede başarısız olması da ülkeleri bu tür anlaşmalara yöneltmiştir.

2.2.2 Uluslararası Kuruluşların Etkinsizliği ve Ülkelerin İkili Ticaret Anlaşmalarına Yönelmesi

Küresel kapitalist sistemde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticaretin serbestleşmesini sağlamak için büyük adımlar atılmıştır. Bu adımların öncüsü konumunda yer alan kuruluş ise yine savaş sonrası oluşturulan, uluslararası ticaretin serbestleşmesini sağlayan ve bunu kurallar yoluyla uygulayan **DTÖ** olmuştur. DTÖ kuşkusuz küresel sistemde ülkeler arasındaki ticaretin gerçekleşmesini sağlayan ve bunu kurallar yoluyla gerçekleştiren tek küresel organizasyon konumundadır (Abay & Yıldırım, 2018). Ancak uluslararası ticaretin gerçekleşmesini sağlayan DTÖ kuralları, son dönemlerde ülkeler üzerinde büyük hayal kırıklıklarına yol açmıştır (Tunçsiper, 2023).

1995 yılında DTÖ'nün kurumsallaşmasından bu zamana kadar küresel ticaretin serbestleşme düşüncesi daima gündemde yer alan konu olmuştur. Fakat yirminci yüzyıla kadar başarılı şekilde ilerleyen çok taraflı ticaret sistemi, Doha Kalkınma Gündemi başarısızlığı ve liberalleşme sürecindeki durgunluğu sebebiyle eleştirilmeye başlamıştır. DTÖ değişen koşullara uyum sağlayamadığı ve modern dönemin gereksinimlerine uymadığı için eleştirilirken, bu koşullara uyması gerektiği daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. DTÖ'nün yol açtığı bu hayal kırıklıkları üzerine ülkeler yeni arayışlara girerek son zamanlarda bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yönelmeye başlamıştır. Çünkü ülkeler artık küresel ticaretin değişen şartlarına cevap vermeyen DTÖ kurallarından ziyade, küresel ticarete kendi kurallarının geçerli olacağı bir sistemi tercih etmiştir. Ülkelerin bu istekleri doğrultusunda ve özellikle küresel krizin ardından ikili ticaret anlaşmaları sayı ve kapsam açısından giderek artış göstermeye başlamıştır. Böylelikle ticari ortaklığa yönelik önemli kararlar DTÖ'nün kurallarından daha çok, ikili ya da

ikiden fazla ülke grupları arasında görüşülmeye başlamıştır. Sonuç olarak ülkelerin bölgesel ve ikili ticaret görüşmelerine yönelmesi DTÖ'nün prestijinin sarsılmasına yol açmıştır (Tunçsiper, 2023).

DTÖ'nün yeni koşullara uyum sağlayamamasının yanı sıra özellikle DTÖ kurulduğundan itibaren, GATT döneminden beri devam eden tartışmalar ve çözümsüzlükleri gidermede de başarısız olmuştur. Kurumun bu çözümsüzlükleri giderememesine ilaveten 1990'lı yıllardan itibaren günümüze kadar yaygınlaşarak büyüyen küreselleşme karşıtı fikirlerin son bulmaması da durumu giderek zorlaştırmıştır. DTÖ'nün bu tutumundan rahatsız olan sadece küreselleşme karşıtları değildir. Bunların yanında dünya ekonomisinin lideri olarak görülen ABD de rahatsızlık duyarak; Rusya ve Çin gibi ülkelerin, kendi yerel para birimlerinin değerini bilerek düşürerek yurttaşlarını dışarıdaki yabancı mallardan vazgeçirmek, anti-damping uygulamaları sayesinde ülkesinin üretim maliyetlerini azaltmak gibi serbest rekabeti engelleyen gelişmelerin olduğunu iddia ederek bölgesel ticaret anlaşmaları arayışına girmiştir. Bunun üzerine ABD'nin yürürlüğe koyduğu ilk uygulaması DTÖ'ye seçenek olan bölgesel ticaret anlaşmaları olmuştur. Ancak dönemin ABD başkanı Donald Trump, göreve başladığı gibi bu anlaşmalardan vazgeçmiştir. Donald Trump'ın savunduğu korumacı politikalar sonucu ortaya çıkan ticaret savaşlarının etkisiyle çoğu şirketten şikâyet alan DTÖ bu kez de çözüm konusunda etkisiz kalmıştır (Abay & Yıldırım, 2018). Böylelikle küresel çapta artış gösteren ticaret savaşları ve korumacılık eğilimleri de DTÖ'nün varlığının ve görevlerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu durum karşısında Avrupa komisyonu DTÖ'nün kapsamlı bir güncellemeden geçmesini belirtirken, uzmanlar ise reform konusunda ortaklaşa fikir birliğine gidilmesi gerektiğini ancak bu konunun bir yandan zor olduğunu belirtmiştir. Tüm taraflar için olumsuz sonuçların oluşmasına ve küresel ekonomide refah kaybının oluşmasına yol açan korumacılık uygulamalarından dolayı DTÖ'nün yapısında yeni reformların oluşturulması gerektiği sık sık gündeme gelmiştir (Bulkan, 2018).

Avrupa komisyonu ve uzmanların görüşleri bu yöndeyken, çoğu yorumcu ve akademisyenler DTÖ'nün görevi olan ticari düzenleme ile ticaretteki engellerin en aza indirilmesindeki önemine sürekli olarak dikkat çekmiştir. Özellikle DTÖ'nün son küresel kriz özelliği taşıyan Covid-19 küresel salgınındaki ekonomik şoku ve olumsuz etkilerini azaltmada üstlendiği rolün daha fazla ilgiyi

hakkettiğini vurgulamıştır. Çünkü DTÖ, küresel salgını; üyelerin ticaret politikalarını dengeli şekilde gerçekleştirmelerine yardımcı olarak, pandemide alınan tedbirlerde şeffaflığı sağlayarak ve üyelerin pandemideki ticari tepkilerini takip ederek hazmetmeye çalışmıştır (Tembey, 2021). Ancak her ne kadar DTÖ'nün küresel salgın dönemindeki rolüne daha fazla ilgi verilmesi yönünde görüşler bulunsay da kurum salgın döneminde aldığı bazı kararlardan dolayı eleştirilmekten kurtulamamıştır (BBC News Türkçe, 2021). Bu kararların başında ise DTÖ'nün aşı üretimini kısıtlayan patent yasalarını gevşetmemesi gelmektedir. O dönemde küresel salgın ile mücadele etmede zorluk yaşandığı için kısa bir zaman içerisinde aşı geliştirilmiştir. Geliştirilen aşılardan ise dünyanın sadece belli bir bölümünde uygulanmaya başlanmıştır. ABD, İngiltere, Avrupa, Çin, Rusya ve Hindistan'da geliştirilen bu aşılardan çoğunlukla yine aynı ülkelerde kullanılmıştır. Söz konusu ülkeler aşı geliştirmenin dışında üretilenlerin çoğunu da satın aldığı için bu durum orta ve düşük gelir düzeyindeki ülkelere aşı miktarının daha az seviyede gerçekleşmesine neden olmuştur. GOÜ'lerden bazıları ise bu ülkeler dışında kendi aşılarını üretebileceklerini belirtmiş ve yoksul ülkelere daha fazla tedarik sağlayacağını söylemiştir (BBC News Türkçe, 2021). Bunun üzerine 2020 yılından beri aşılara yönelik fikri mülkiyet haklarının geçici kaldırılması ve kendilerinin de aşı üretimine geçebilmesi için mücadele içinde olan Hindistan ve Güney Afrika (Euronews, 2022), DTÖ'den aşı üretiminin gerçekleşmesini kısıtlayan patent yasalarını hafifletmesi adına kuruma dilekçe sunmuştur (BBC News Türkçe, 2021).

Devamında DTÖ, Covid-19 aşı patentinin kaldırılmasına yönelik isteği kabul etmiştir. Cenevre'deki toplantının ardından iki yıl gibi uzun süren görüşmeler sonrasında yapılan oylamada 164 DTÖ üyelerinin hepsi bu anlaşmayı kabul etmiştir. Anlaşma sonucunda GOÜ'lere *"hak sahibinin onayı olmadan"* beş sene boyunca aşı üretme hakkı verilmiştir. Ancak DTÖ'nün anlaşmaya giderek Covid-19 aşı patentinin kaldırılmasını kabul etmesi, *"bu adım için geç mi kalındı?"* sorusunun gündeme gelmesine neden olmuştur. Sorudan da anlaşılacağı üzere DTÖ'nün bu anlaşmayı iki yıl süren süre sonunda gerçekleştirmesi kurumun geç kaldığını göstermiştir (Euronews, 2022). Öte yandan bu anlaşmaya ilaç şirketleri ve GÜ'lerin hükümetleri pandemideki mücadeleye engel olacağı ve gelecek dönemdeki aşı geliştirme çalışmalarını sekteye uğratacağını ileri sürerek karşı çıkmıştır (BBC News Türkçe, 2021).

Covid-19 küresel salgını, küresel kriz ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi gelişmeler yirmibirinci yüzyıla gelindiğinde küresel kapitalizmin küresel ticaret yönünden çok uluslu ittifakların parçalandığı ve küresel ticaret olgusundan kopuşun tedirginliği ile karşı karşıya kaldığını göstermiştir. Bu nedenden dolayı küresel ticaretin önemli temsilcilerinden biri olan DTÖ böyle bir ortamda küresel ticareti savunmak adına devletlere karşı mücadele sürdürmektedir. Kurum kuruluşundan beri küresel ticareti sağlamak adına ticaretin önündeki tüm engelleri kaldırmayı amaçlayan, ticaret üzerinden küreselleşmeyi sağlayan, kuruluş yılından itibaren oluşturduğu küresel tedarik zinciriyle küresel ticaret hacimlerini iki kat arttıran ve yaptığı faaliyetler sayesinde milyonlarca insanı küresel ekonomiye katarak günümüze kadar küresel kapitalist sisteminin devamlılığını sağlamıştır. Fakat DTÖ'nün yirmibirinci yüzyılda karşılaştığı ekonomik krizler, ticaret savaşları, ABD başkanı Donald Trump'ın korumacı politikaları ve sağlık alanında görülen Covid-19 küresel salgın krizi ve son olarak yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı gibi gelişmeler DTÖ'nün günümüze kadar sürdürdüğü küresel ticaret entegrasyonuna zarar vererek oluşturduğu küresel ticaretin zora düşmesine yol açmıştır. Sonuç olarak DTÖ, görülen bu olumsuzluklar sonucunda küresel olarak bir fikir birliği elde edememiştir (Bounds, 2023).

DTÖ'nün küresel kapitalist sistemde karşılaştığı eleştiriler bu şekildeyken, **IMF ve DB**'nin krizler karşısındaki tutumunu değerlendirmekte fayda vardır. Öncelikle IMF ve DB'nin en çok eleştiri aldığı konular arasında finansal krizlere yol açması gelmektedir. Finansal krizlerin ortaya çıkması 1990 yılında sermaye hareketlerinin liberalleşmesi ve finansal dalgalanmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Her ne kadar IMF'ye finansal krizler karşısında krizi yönetme görevi verilmişse de (Taşar, 2009, s. 106) son zamanlarda görülen finansal krizlerin ve ekonomik sıkıntıların arkasında bu kuruluşların yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Karluk, 1995, s. 224). Çünkü IMF, ekonomi politikaları farklılık gösteren ülkelere krizler karşısında aynı çıkış yollarını tavsiye etmiştir. Bu nedenden dolayı IMF'nin bu ülkelere aynı reçeteyi uygulaması en çok eleştiri alan konular arasına girmiştir (Görenel, 2007, s. 255).

IMF, krizlerle karşı karşıya kalan ülkelere Ortodoks ve Heteredoks istikrar programlarını uygulamıştır. Fakat IMF'nin uygulamış olduğu bu programlar genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Sancar, 2010, s. 1). Çünkü IMF krizler karşısında ülkelere tavsiye ettiği istikrar programlarıyla ülkelerin ekonomik ve

mali yapısı ve sorunlarını göz ardı ederek farklı sorunlar yaşayan ülkelere karşı aynı reçeteyi uygulatmıştır (Sancar, 2010, s. 24). IMF'nin kriz anında ülkelere aynı reçeteyi uygulatması, son zamanlarda artış gösteren krizler karşısında IMF politikalarının bile yetersiz kalmaya başladığını göstermiştir. Bunun üzerine DB, IMF'ye kredi desteği sağlamak için çağırılmıştır. Ancak DB'nin bu desteği, sadece IMF'nin dayattığı programlar çerçevesinde uygulanmak şartıyla ikinci bir ortak olma şeklinde gerçekleşmiştir (Stiglitz, 2018, s. 228-229).

Uluslararası mali kuruluşların başarısızlığının arkasında yer alan ekonomi politikaları farklılık gösteren ülkelere aynı politikaları dayatması, uluslararası kuruluşların bu politikaları uygulamasında hem bilgi açısından yetersiz olduklarını hem de dayatılan politikaların beklenen etkiyi vermediğini göstermiştir. Uluslararası kuruluşların daha önce uyguladığı politikaların işe yaramadığını fark etmelerine rağmen bu hatalardan ders çıkarmayarak aynı hataları uygulamaya devam etmesi üzerine uluslararası kuruluşlar, bu krizlerden doğan olumsuz sonuçları üstlenmemiştir (Şenses F. , 2021, s. 10). Uluslararası kuruluşların olumsuz sonuçları göz ardı etmesi üzerine bu kuruluşların finansal krizler karşısında itibarı giderek zayıflamaya başlamıştır. Her ne kadar bu kuruluşlar, bir yandan kaybolan itibarı için çaba gösterse de ekonomik krizlerin görülmesine, bu krizlerin daha sık ve yoğun geçmesine engel olamamış (Stiglitz, 2018, s. 229) ve kendilerini başarısız olarak nitelendirilmekten kurtaramamıştır (Şenses F. , 2021, s. 10).

Kısacası, IMF ve DB'nin kuruluşunun üzerinde belli bir zaman geçtikten sonra bu kuruluşların finansal krizler karşısında bekleneni veremediği görülmüş ve ülkelere karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklarını yerine getirememiştir. IMF son 25 yılda büyük bir çaba gösterse de dünyanın hemen her yerinde ülkeler krizle karşı karşıya kalmaktan kurtulamamıştır. IMF'nin fonları ve programları krize giren ülke üzerinde istikrarı sağlayamadığı gibi yoksullar üzerinde durumu daha da kötüleştirmiştir (Stiglitz, 2018, s. 229-230). IMF'nin uygulamış olduğu politikaların yoksulluğa yol açması ve ülkeler üzerinde toplumsal ve siyasal açıdan kargaşaya sebep olması IMF'nin hemen her alanda yanlışlar yapmaya devam ettiğini göstermiştir. IMF tarafından hazırlanan yapısal uyum programları beklenen büyümeyi göstermediği gibi kemer sıkma politikaları da beklenen büyüme üzerinde büyük bir engel oluşturmuştur. En önemlisi ise, IMF politikaları

1997 yılında ortaya çıkan Asya krizinin ardından Endonezya ve Tayland gibi ülkelerde krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır (Stiglitz, 2018, s. 233-234).

Ardından küresel kriz 2008 yılında ortaya çıkmıştır. 2008 küresel krizinin kapitalizmin finansallaşma süreci ile doğrudan ilişkisi olduğu düşünülürken, IMF'nin ise yine bu krizde dolaylı şekilde de olsa etkili olduğu görüşü hâkim olmuştur (Güzel S. , 2009, s. 63). Dünya ekonomisine yön veren kuruluşların başında gelen IMF'nin küresel ekonomi üzerindeki görevlerini ve küresel ekonomiyi nasıl yönettiği üzerindeki tartışmalar 2008 küresel kriziyle tekrardan kendini göstermiştir. Çünkü kriz daha ortaya çıkmadan önce 2007 yılında belirtilerinin görülmesine rağmen kurum, ABD'deki büyüme hızını dikkate alarak riskleri geri plana atmış ve riskli varlıkları desteklemeye devam etmiştir. Kurumun bu davranışı krize gereken zamanda müdahalede bulunulmadığını göstermiştir (Güzel S. , 2009, s. 67)

Uluslararası kuruluşlar 2007 yılında görülen belirtiler karşısında tedbirler almasa da krizin ardından kuruluşların toplantılarının görünümüleri, krizi önceden tahmin etmenin ve tedbirler almada gecikmiş olmanın getirmiş olduğu itibar zedelenmesini giderme ve küresel ekonomide “bize güvenin” mesajını vermesi yönünde olmuştur (İşcan, 2018, s. 116). IMF böylelikle bir taraftan bu krizle birlikte hem itibarını geri kazanmak hem de finansal istikrarsızlık durumunda öncelikli tercih edilecek kurum olmak için bir fırsat yakalamıştır (Dönmez Atbaşı & Öziş, 2019, s. 586). Bu fırsat, krizden önce etkisi hissedilmeyen kuruluşun öneminin krizle birlikte tekrardan artışa geçtiğini göstermiştir (Hayaloğlu & Artan, 2011, s. 140).

Krizden önce IMF'nin kararları ve uygulamış olduğu politikalar genel olarak eleştiri alan konular arasında gösterilmiştir. Ancak IMF, kriz ortaya çıktığı andan itibaren uyguladığı aktif politikalarla görünümünde tekrardan yenileme yoluna gittiğini ortaya koymuştur. IMF küresel krizin günden güne hissedilmeye başladığı dönemde ekonomi politikalarına hız vermiştir. IMF, krizin çıkış nedeni olarak tespitini GÜ'lerden kaynaklandığı yönünde yaparken; kurum hiç vakit kaybetmeden kriz sonrası gelişmekte olan piyasalara yönelik telafi düzeneklerini uygulamaya koymuştur. Genel olarak IMF küresel krizde, 1990'lı yıllarda uyguladığı para ve maliye politikalarından ziyade sosyal karakterli harcamaların artırılması, ülke ve bölgelere destek olması adına çeşitli politikalar uygulayarak kendisindeki değişimini ilk adımlarını göstermiştir. Böylelikle IMF'nin

yirmibirinci yüzyılın ilk yarısından itibaren küresel ekonomideki görevinin ne yönde değişmesi gerektiği yönünde tartışmalar devam ederken, IMF'nin son küresel kriz döneminde finansal sistemde sergilemiş olduğu rolün göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmüştür. Çünkü IMF küresel krizde sergilemiş olduğu bu rol, uluslararası kamuoyunda IMF'ye duyulan güvensizliğin giderilmesi yönünde bir çaba harcadığını göstermiştir (İşcan, 2018, s. 116-118).

Kriz esnasında uygulamaya konan aktif politikaların verimli olması 2008 küresel krizin hasarını en aza düşürme açısından oldukça önemlidir. Her ne kadar küresel krizde payı olduğu düşünülen IMF'nin son dönemlerde piyasalardaki etkinliğinin azaltılması yönünde görüşler ortaya çıksa da ülkeler krizin ardından yine bu kuruluşlara başvurmuştur (Güzel S. , 2009, s. 67). Krizden etkilenen ülkelerin IMF'den politika tavsiyeleri ve finansal destek sağlaması için başvuruda bulunmaları doğrultusunda IMF, kaybettiği itibarını geri kazanmak adına yeni ekonomik sistemde tekrardan görev almaya başlamıştır (Türkmen Bakır, 2013, s. 106-107).

Kriz karşısında zarar uğrayan ve kaynak sıkıntısıyla karşılaşan ülkelerin tekrardan IMF desteğine ihtiyaç duyması üzerine IMF, krizden etkilenen ülkelere gerekli kredi desteğini yeniden sağlamıştır (Hayaloğlu & Artan, 2011, s. 140). Ardından yeniden kredi desteği sağlayan IMF'nin kredi taleplerinde yükselişler meydana gelmiştir (Türkmen Bakır, 2013, s. 106-107). Böylelikle IMF, küresel krizle beraber gündeme gelen uluslararası finans sisteminin tekrardan inşa edilmesi için üyelerinin isteklerine olabildiğince hızlı şekilde yetişmeye çalışmıştır. İtibarını tekrardan kazanmak için öncelikle kredi verme faaliyetleri başta olmak üzere organizasyon yapısında da birtakım reformlar uygulamaya koymuştur. Bunlar kredi verme şartlarının tekrardan düzenlenmesi, gelir düzeyi aynı olmayan ülkeleri kapsayan düzenlemeler ve IMF'nin organizasyon yapısını yeniden kontrol edileceği değişiklikleri barındıran reformlardır (Hayaloğlu & Artan, 2011, s. 140). Ancak her ne kadar IMF birtakım reformlar uygulasa da yapılan bu reform değişikliklerinin yeterli olmadığı ve içeriğinin genişletilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (İşcan, 2018, s. 120). Aynı zamanda küresel kriz IMF'nin böyle bir kriz karşısında finansal liberalleşmenin uluslararası alanda baş etmekte yetersiz kaldığını, kriz çıkmadan önce öngörü yetisinin eksikliğini ve oluşabilecek krizler karşısında riskleri en alt seviyeye indirmeyi başaramadığını ortaya koymuştur (Dönmez Atbaşı & Öziş, 2019, s. 586).

Küresel kriz karşısında IMF'nin almış olduğu kötü sonuçlar, kurumun sergilemiş olduğu yönetim anlayışının zedelenmesine yol açmıştır. Kurumun yönetim yetkisinin kaybetmesi üzerine Bretton Woods ikizlerinin tekrardan yapılandırılması gerektiğini gözler önüne sermiştir. IMF'nin GOÜ'lerin ekonomik sorunlarını bitirmelerinde yardımcı olma görevi artık rafa kaldırılarak, günümüz IMF'si adı altında değiştirilmesi şartıyla tamamen politik bir kurum özelliği alması gerekmektedir. Oluşturulan yeni kurumun özellikleri şu şekildedir sıralanabilir: Finansal sektöre yönelik kuralları geliştirilmek ve küresel sistemin içinde olan tüm ekonomilerde uygulanmasını takip etmek, daha öncesinden eksik olan finansal sektör denetim mekanizmasının temel hatlarını oluşturulmak ve küresel sistemde geçerliliğinin sağlanmak şeklindedir. Sonuncusu ise, küresel finans sisteminde uygulanacak para ve maliye politikasının kapsamını belirlemek ve bu politikaların küresel çapta uygulanmasını takip etmek yeni kurumun görevleri arasındadır (Durusoy, 2009, s. 378-379).

IMF ilk kurulduğu yıllarda ülkelerin ekonomilerinin genişlemesine katkı sağlayacak politikaları baskı yoluyla dayatırken, günümüzde ekonomilerin küçülmesine neden olacak politikaları benimseyen ülkelere fon desteği de sağlamıştır (Stiglitz, 2018, s. 226). Ancak yeni oluşturulan kurum politikaların zorla dayatılması yerine tavsiye veren bir kurum özelliği taşımalı, küresel finans düzenlemelerinin kurallarını hiçe sayan ekonomilere ve kurumlara ise uyarılarda bulunmalıdır (Durusoy, 2009, s. 379).

IMF'nin küresel kriz karşısındaki tutumu bu yöndeyken, bu kez krizin ardından yirmibirinci yüzyılda daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şekilde küresel sorunlara yol açan Covid-19 Küresel Salgını ortaya çıkmıştır. Küresel salgına bağlı olarak ülkeler küresel krizde olduğu gibi birtakım ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Salgın krizine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik sorunlar karşısında maliye politikasının önemi yeniden anlaşılacak, bu politikaların uygulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yine salgına bağlı olarak ekonomide arz ve talep yönünde ortaya çıkan daralma ve tedarik zincirinde aksamalara yol açan bu kriz karşısında politikacılar hane halklarına, firmalara ve mali piyasalara daha önce görülmemiş bir şekilde destekte bulunmuştur. Bu aksamlar karşısında ülkeler ekonomilerinin tekrardan toparlanması için birtakım önlemlere başvurmuştur. Bu noktada merkez bankaları zararı en aza indirmek için ekonomiye likidite sağlamışlardır. IMF ise pandeminin ilan edilmesinden sonra

yine bu olumsuz ekonomik etkileri azaltmak için ülkelere birtakım önerilerde bulunmuştur. IMF bu dönemde ülkeleri desteklemek için 1 trilyon dolar seviyelerinde kaynak hazırlamış, 102 ülkeyi kapsayan acil mali destek ihtiyacına cevap vermiştir. Ve birçok ülke hem IMF desteğiyle hem de kendi çerçevelerinde genişletici para ve maliye politikaları uygulamaya sokmuştur. Böylelikle IMF, bu dönemde sağlamış olduğu hızlı finansman desteği ile küresel finansman desteğinin öncüsü olmaya devam eden bir kurum olmuştur (Fırat, 2020, s. 210-219).

Alınan tedbirler kapsamında özellikle batılı devletler ise 2008 krizinde alınan önlemlerin ötesine giderek daha büyük tedbirler almıştır. Özellikle küresel ekonomilerin önemli bir bölümünü kapsayan G7 ülkelerinin bu dönemde ek bütçe yasalarını kabul etmesi ve bunların çoğunlukla ek kamu harcamalarından oluşması, bireylere nakit transferlerin yapılması ve bunun üzerine vergi artışlarının yaşanmaması yapılan finansman desteğinin bütçe açıklarıyla yani kamu borçlarının arttırılmasıyla sağlanmıştır. Covid-19'un zirve yaptığı 2020 yılı Mart ve Eylül ayları arasında bazı ülkelerin kamu maliyelerinden küresel ekonomiye 12 trilyon dolar seviyelerinde talep sağlanmıştır. Dünya ekonomisine sağlanan bu katkı ülkelerin gerçekleştirdiği kamu harcamalarındaki artışlar sayesinde görülürken; bu artışlar sonucunda kamu borçlarının dünya milli gelirin oranında 17 puan artışa neden olması beklenmiştir (Boratav, 2021, s. 244-245). Fakat 2022 yılına gelindiğinde hükümetlerin Covid-19 küresel salgın krizinin etkisiyle borçlanması, küresel kamu borcunu 92 trilyon dolara yükseltmiştir. BM ise artan küresel kamu borç yükünün GOÜ'ler açısından oldukça hissedildiğinin üzerinde durmuştur (Bloomberg HT, 2023(a)).

Bu noktada Filipinli iktisatçı Walden Bello, IMF'nin küresel salgın karşısındaki desteğinin özellikle acil nakit destek ihtiyacı bulunan ve dış borçlarının belli bir kısmının silinmesi üzerinde temennisinde olan IMF üyesi yoksul ülkelerde hayal kırıklığı yaratacağı yönünde eleştiride bulunmuştur. Bello bu eleştirisini ise *“Borçların hafifletilmesine dönük IMF kaynakları bağış değil, yeni kredilerden oluşmaktadır. Bunlar, yoksul ülkelerin dış borçlarını hafifletmiyor; bunların ileride ödenmek üzere yeniden yapılandırılmasında kullanılıyor. Bu amaçla IMF'den alınacak yeni krediler de, olağan IMF kredi programlarında uygulanan ağır koşullara ve denetime tabi olacaktır”* şeklinde açıklamıştır (Boratav, 2021, s. 246).

Covid-19 salgının ardından alınan önlemler, aşılama, parasal ve mali destekler küresel ekonominin toparlanmasına bir nebze de olsa katkı sağlamıştır. Ancak salgının ardından Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesiyle küresel ekonomik beklentiler tekrardan gerileme göstermeye başlamıştır. Ekonomik risklerin, yoksulluk ve eşitsizliklerin savaşa bağlı olarak arttığı bir ortamda jeopolitik ve sosyal gerilimler de giderek artış göstermeye başlamıştır. Ardından çoğu ülkede enflasyon, enerji, gıda ve emtia fiyatlarının işgücü kıtlıkları ve arz kesintilerinin bir araya gelmesiyle beklenmedik bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Böylelikle Covid-19 sürecinde olduğu gibi kamu ve özel borçlar tekrardan yükselmiştir (IMF Annual Report, 2022).

Sonrasında ise küresel salgın ve savaşın ardından görülen ekonomik zorluklara bağlı olarak çoğu ülkede finansal desteğe ihtiyaç duyulması üzerine (IMF Annual Report, 2022) IMF, Ukrayna'nın ekonomik krizden toparlanması için 15,6 milyar dolarlık bir kredi paketi üzerinde anlaşma gerçekleştirdiğini duyurmuştur. IMF anlaşmaya varılan kredi programının dört yıl süreceğini, ilk 12 ile 18 ayın Ukrayna'nın bütçe açığının giderilmesine yardımcı olmaya odaklandıklarını belirtmiştir. Söz konusu program aynı zamanda Ukrayna'nın AB üyeliği ve savaşın ardından tekrardan yapılanma sürecine katkı sağlayacaktır (Euronews, 2023(a)). Covid-19 salgın süreciyle başlayıp Rusya-Ukrayna savaşı ile artan kamu ve özel borçlar, önümüzdeki günlerde özellikle daha kısıtlı mali alana sahip ülkelerde büyük zorluklar yaratmıştır. Bu zorluklar arasında giderek artan enflasyon, makro-finance riskler ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi sorunlar yer almıştır. Bu dönemde GÜ'lerde sıkı para politikası uygulansa da yüksek döviz borçlanması ve dış finansman desteğine ihtiyaç duyan yükselen piyasalar ile gelişmekte olan ekonomilerinin finansal piyasalarında büyük çalkantılar beklenmiştir (IMF Annual Report, 2022).

Görüldüğü üzere ilk olarak DTÖ'nün değişen koşullara uyum sağlayamayarak çok taraflı ticaret sistemi içerisinde bekleneni verememesi, ülkeleri ikili ticaret anlaşmalarına yöneltmiştir. Devamında ise küresel kriz, Covid-19 küresel salgını ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın görülmesi üzerine küresel ekonomide sorunların ortaya çıkması, bu kurumların yirmibirinci yüzyılda da bekleneni veremediğini gözler önüne sermiştir. Özellikle DTÖ küresel krizler karşısında uluslararası ticareti yönetme hedefinden uzaklaşırken; IMF ve DB'de aynı şekilde bekleneni veremeyerek itibarının zayıflamasına neden olmuştur.

Böyle koşullar altında ülkeler küresel ticareti gerçekleştiremeyeceklerini düşündükleri için kendi kuralları ile yönetilen ticaret sistemini tercih ederek ikili ticaret anlaşmalarını imzalamaya başlamıştır. Nitekim ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelmesi günümüzde bizlere korumacılık çeşidini yansıttığını göstermiştir. Çünkü yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler karşısında ekonomik göstergeleri zarara uğrayan ülkeler bu zararı gidermede başarısız olan uluslararası kuruluşlar yerine bir bakıma yeni korumacılık türünü yansıtan ikili ticaret anlaşmaları ile çözümlemek istemiştir. Bakıldığında küresel kriz, küresel salgın ve Rusya-Ukrayna savaşı sonrası yapılan ikili ticaret anlaşmalarından sonra ülkelerin ticareti üzerindeki gözlemlenen değişimler bu düşünceyi destekler niteliktedir.

2.2.3 Ekonomik Krizler, Neoliberal Politikaların Aşınması, Yeni Korumacılık ve İkili Ticaret Anlaşmaları

Küresel kapitalist sistemin olmazsa olmazı arasında yer alan krizler birçok dönemde yeni yapılanmaya gidilmesine neden olmuştur. 1970’li yıllara kadar görülen bunalımlar da önceki krizlerde olduğu gibi 1980’li yıllara gelindiğinde yeni bir dönüşüme ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Bunun üzerine sermaye, mal, emtia ve hizmet akışını kolaylaştıracak, finansal serbestliği gerçekleştirecek, kamuyu özelleştirecek ve uluslararası ticaretin gerçekleşmesini sağlayacak uluslararası ticaret bloklarının kurulması gündeme gelmiştir. Bu ilkeler neoliberal politikalar doğrultusunda hayata geçirilmiştir (Foley, 2022). Ancak 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan neoliberalizm 1990’lı yılların ortalarından itibaren bünyesinde barındırdığı çelişkiler ve başarısızlıklar nedeniyle engellenmesi mümkün olmayan çoğu ekonomik krizin ortaya çıkmasına da yol açmıştır (Katar, 2017, s. 7). Özellikle 1980 sonrası küresel düzende kabul gören neoliberal politikalar arasında yer alan finansal serbestleşme, özellikle 1990’lı yıllardan sonra daha fazla gelişme göstermiştir (Akçay, 2016). 1990 sonrasında hızlanarak artış gösteren finansallaşma hareketi, kapitalist sistemde kırılgan bir finansal sistemin oluşmasını sağlamıştır (Baş Dinar, 2018, s. 25). Böylelikle finansal sistemin hızlanarak kırılgan hale gelmesi 2008 yılındaki küresel krizin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır (Akçay, 2016).

2008 yılında küresel finans krizinin görülmesi, küresel ekonomide hemen geçmeyecek olan bir durgunluk döneminin başlamasına yol açtığı için bu gelişmeler karşısında küresel kriz neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma

politikalarının devamlılığının olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenden dolayı finansal kriz özelliğini taşıyan 2008 Küresel Krizi'ni Dumenil ve Levy, neoliberalizmin krizi olarak nitelendirmekten çekinmemiştir (Baş Dinar, 2018, s. 25). Ardından o tarihten itibaren hızlanmaya başlayan küresel finansal krizin devamında ise küresel kapitalist sistemin olmazsa olmaz düşüncesi olan neoliberalizm, krize yol açtığı için eleştirilmeye başlamıştır (Akçoraoğlu, t.y.).

2008 küresel krizinin ilk olarak finansal sektörde görülmesi ve daha sonra reel sektöre yansması ülkelerin dış ticaretlerini olumsuz etkilemiştir. Bu ise küresel ticaret düzenin aksamasına ve gerilemesine yol açmıştır. Bunun üzerine yaşanan 2008 kriziyle birçok ülke, krizinin etkilerini hafifletmek ve krizden çıkmak adına küresel olarak korumacı uygulamaları gündeme getirmeye başlamıştır. 2008 krizinin ardından birçok ülkenin yapmış olduğu teşvik paketleri, bazı sektörleri kurtarma planları ve tarife artışları gibi korumacı politikalar neoliberal politikaların savunduğu devletin birçok alanda etkin gücünün sınırlandırılması ilkesini ortadan kaldırmıştır. Bu da ülkelerin ekonomik olarak daha müdahaleci bir yaklaşımı benimsemelerine neden olmuştur. 2008 kriziyle birlikte devletlerin uygulamış oldukları bu politikalar bir bakıma ülkelerin dış ticaretten korunmasını sağlamıştır. Bu ise 1980 neoliberal politikaların hedeflediği küresel ve serbest ticareti zedelemeye başlamıştır. Stiglitz'in dile getirdiği gibi 2008 krizi sonrası ülkeler tarafından uygulanan teşvik paketleri, küresel ekonomiyi rahatlatmaktan daha çok, kendileri doğrultusunda yurttaşlarını memnun etmek yönünde gerçekleştirmiştir. O dönemde G20 zirvesindeki ülkelerin yapmış oldukları bu politikalara yani küresel ticareti ve küresel ekonomiyi kötü etkileyecek olan korumacılık için kınama kararı alınsa da birçok ülke zirve sonrası yeni korumacı önlemler kararı almıştır (Kalaycı İ. , 2011(a), s. 70-74).

Küresel krizin çıkmasında etkili olan neoliberal politikalar, özellikle küresel kapitalizmin 2008 kriziyle karşı karşıya kaldığı andan itibaren birtakım derslerin çıkarılması gerektiğini düşündürmüştür. Bunun üzerine artık neoliberal politikaların yerini daha çok çevreyi, toplumu düşünen ve ahlaki uygulamalara bırakması yönünde beklentiler oluşmaya başlamıştır. Her ne kadar beklentiler bu yönde olsa da küresel ekonomilerde neoliberalizmin uygulamaları geçerliliğini korumaya devam etmiştir (Eğilmez, 2020(a)). Küresel kriz neoliberalizmin eleştirilmesine ve sisteminin sarsılmasına yol açmasına rağmen bir şekilde

devamlılığını koruması bu kez 2019 yılında Covid-19 Küresel Salgın ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Akçoraoğlu, t.y.).

Bu süre zarfında özellikle Covid-19 küresel salgının kendisini göstermesiyle ülkelerin kısıtlamalara başvurusu birbirini tetikleyen yeni ağır sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlar karşısında küresel ekonomik düzen yeni risklerle karşı karşıya kaldığı için hükümetler devreye girerek kamu harcamalarını artırmıştır. Küresel kapitalist sistemde liberal kapitalizmin merkezi konumunda olan ülkeleri, finansal genişlemeye dayanan bu programı daha fazla sorun olmaksızın yürütmüştür. Ancak bunun karşısında borçlanma yeteneği kısıtlı olan ve harcama kapasitesi yüksek olmayan çevre konumundaki ülkeler sıkıntı yaşamıştır (Aydın & Ak, 2021, s. 13-14).

Aynı zamanda küresel salgından önce devlet tarafından yürütülen genel sağlık sigortası ve sağlık hizmetlerine bilhassa kapitalist sistemin geçerli olduğu ülkelerde yürütülen neoliberal iktisat politikaları sebebiyle ender şekilde rastlanmıştır. Öncelikle ABD başta olmak üzere neoliberal politikaların uygulandığı ülkelerde kamu yararı gözetilmeksizin sağlığa yönelik sağlanan hizmetler özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bahsi geçen bu durum küresel salgının, küresel çapta yayılma göstermesi üzerine yeniden gündeme gelmiştir. Nitekim bu politikaları uygulayan ülkeler, sağlık hizmetlerinin sunumunda ciddi güçsüzlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Ülkelerin karşılaştığı bu güçsüzlükler karşısında neoliberal politikalar ciddi anlamda tartışmaların etken konusu haline gelmiştir. 1970’li yıllardan sonra uygulamaya konan bu politikalar ile birlikte toplumsal mekanizmalar piyasa odaklı olmuş, kamuya faydanın giderek gerilediği ve birey merkezli bir sistem şekil almaya başlamıştır. Bu politikalarla birlikte fark edilen değişim sürecinde özellikle eğitim ve sağlık alanında geri dönüşü olmayan adaletsizlikler oluşmuştur. Nitekim ortaya çıkan bu eşitsizlik olgusu küresel salgın krizi ile daha fazla şiddetlenmiştir. Sağlık ise zamanla eğitimde olduğu gibi verimlilik, etkinlik, girişimcilik, rekabet vb. şekilde anılan sektör haline gelmiştir. Neoliberal politikaların bireyci yaklaşımı doğrultusunda üst tabaka güvenliği, riskin bağımsız tutulma ve korkunun en az seviyede olması satın alabilirken alt tabaka ise sağlık alanındaki hizmetten faydalanamamıştır (Taylan & Çiçek, 2023, s. 3-4).

Covid-19 küresel salgını ile neoliberal politikalara gelen bir diğer eleştiri konusu ise neoliberal politikalar sonucu oluşan küresel ticaret ağının, küresel

salgın ile birlikte başlayan küresel tedarik noktalarının yavaşlamasının ardından ülkelerin kendi içlerine kapanarak uluslararası ticareti gerçekleştirmelerine engel olması yer almıştır. Küresel ticareti olumsuz yönden etkilemesi sonucunda küresel salgın krizi, neoliberal politikaların yaratmış olduğu küresel değer zinciri ile küresel ticaret ağının görevini yerine getiremediği bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu ise neoliberal politikalarla ticarete birbirine bağlı olan ülkelerin küreselleşmeyi tanımlayan küresel tedarik zincirinden kopmasına ve günümüz yirmibirinci yüzyıl liberal sistemin sorgulanmasına yol açmıştır. Öte yandan küresel ticaret ve ekonomik sisteme dâhil olan ülkelerin bu salgın ile birlikte özellikle hızlı karar almayı sağlamak adına, günümüzde var olan çok taraflı sistemin etkili olamayacağına ve bu yüzden ülkeler ulusal karar ve önlemler almaya yönelmiştir. Bu açıdan baktığımızda ülkelerin bu yönelişi ticarete olası beklentilerinin uluslararası iş birliğinden çok bölgesel ve iki ilişkilere yöneleceği yönündedir. Nitekim küresel salgının oluşturduğu tedarik zincirindeki aksaklıklar, üretimdeki yavaşlama, artan iş kayıpları ve ekonomik olarak ülkelere yaşattığı belirsizlik ortamı günümüzde küreselleşme karşıtlığının yükselmesine ve ülkelerin daha fazla korumacı politikalara yönelmesine sebebiyet vermesi beklenmiştir (Aran, 2020, s. 2-3).

Aynı zamanda küresel salgın sonrası kapanmaya giden birçok firma faaliyetlerini gerçekleştiremediği için büyük bir iş kayıplarının oluşmasına neden olmuştur. İş kayıplarının sonucunda hane haklarının gelir kayıplarında düşüşler yaşanmıştır. Hem üretimin daralması hem de hane halklarının gelirlerinin düşmesi neoliberal sistemde tüketim üzerinde stres oluşturmuş ve üretim faaliyetlerinde istikrarsızlık yaratarak küresel ticaret ağında dengesizlik yaratmıştır. Neoliberal sistemde görülen bu salgın krizi her ne kadar sağlık alanında görülmüş olsa da yaratmış olduğu etki hem reel sektörleri hem de finans sektörüne etkileyerek sağlık krizini küresel olarak ekonomik krize dönüştürmüştür. Özellikle finansallaşmaya dayalı olan neoliberal sistem, bu krizin üretim ve ticaret alanında yaratmış olduğu olumsuzlukları azaltmada etkili olamamış ve neoliberalizmin kurumlarının arasında oluşturduğu üretim zincirinin yani ticari faaliyetlerinin devamlılığını sağlayamamıştır (Huerta Moreno & Kato Maldonado, 2020, s. 82).

Sonuç olarak küresel salgın, küresel sistemi sekteye uğratmış, sağlık öncelikli olmak üzere çok sayıda politikayı kamu politikası şeklinde benimsemeyen ülkeleri zor duruma koymuştur. Salgın ile mücadelede çabuk karar

alabilen ve aynı şekilde salgına çabuk müdahale edebilen güçlü liderlerin öncelikli olduğu ve ulus devletlerin küresel salgın dönemini yönetmede en baskın aktör olduğu ülkeler belli bir seviyede de olsa diğer ülkelere göre daha başarılı olmuştur. Yaşanan sorunların çözümü olarak ise devletin müdahalesinin gerekli olduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır. Pandemi aslında genel olarak değerlendirildiğinde dünyanın bütün ülkelerindeki kurumlara ve kurumların benimsediği ekonomik ve politik sistemlere yol göstermiştir. Fakat bunların bekleneni veremeyerek yetersiz kaldığını gözler önüne sermiştir. Salgın diğer yönüyle neoliberal politikaları uygulayan merkez kapitalist ülkelerin küresel salgın krizi dönemi boyunca eksikliklerini ve devlet idaresi mekanizmalarının işlevselliğini de gözler önüne sermiştir. Bu ülkelerin sağlık sistemlerinin krize yanıt verememesi sonucunda ölüm oranlarında artışlar görülmüştür. Gözlemlenen bu durum, neoliberal politikaları uygulayan ülkelerde yaşayan kesim tarafından katı bir şekilde protesto edilmesine sebep olmuştur (Taylan & Çiçek, 2023, s. 4).

Kanadalı yazar Naomi Klein 2007 yılında afet şokuyla karşılaşan insanların ve ülkelerin küresel sermaye tarafından sömürülmesini ele aldığı "The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism" adlı kitabından yola çıkarak; özellikle zararlı neoliberal politikaların yol açtığı kamu sektörü, sosyal alt yapının yıkımı ve tükenmenin boyutu daha öncesinde hissedilmemiş olsa bile Covid-19 küresel salgını ile daha çok hissedilmeye başladığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak küresel çapta çoğu protestolar artık neoliberal politikalara karşı gelmeye başlasa da bu politikalar uluslararası kuruluşlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Yine bu politikaların ekonomi uzmanları tarafından desteklendiği ve hükümetler tarafından uygulandığı görülmüştür (Porobić, 2023).

Böylelikle 2008 Küresel Krizi'nin ortaya çıkmasında etkili olan neoliberal politikalar, 2019 yılında görülen Küresel Salgın'ın olumsuz sonuçlarına karşı etkinliğini gösterememiştir. Pandemiden kaynaklı olarak üretim, ticaret ve ulaşım sektörünün gerilemesi 1980 yılından beri uygulanan neoliberal politikaların temelindeki "tam zamanında" küresel üretim ve nakliye uygulamalarını askıya almıştır. Bu süreçte temel malların hepsi kıtlasmaya başlarken arz ve talebi belirlemek için kullanılan yöntemler belli bir süre sonra geçerliliğini koruyamaz hale gelmiştir. Süreç bu şekilde iken ardından Rusya-Ukrayna Savaşı ortaya çıkmıştır (Azer, 2022).

Ukrayna, Rusya'ya göre zayıf bir ülke konumunda olabilir ancak Ukrayna uluslararası toplumda bağımsız bir ülke konumunda olduğu için açılan savaşa karşılık vererek Rusya'ya karşı liberal ve neoliberal bir cephede bulunması Rusya'yı zor duruma sokmuştur (Çiftci, 2022). Savaşın ardından zor durumda kalan Rusya bu kez çoğu ülke tarafından yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Avrupa ve ABD'nin, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik girişimine karşı verdiği tepki; Putin'in tutumundan ziyade geçerliliğini yitirmekte olan neoliberal düzeni tekrardan oluşturulmasına yönelik olmuştur. Nitekim Batı'nın Rusya'ya yönelik uygulamış olduğu yaptırımlar dünün dünyasının tekrardan harekete geçirilmesini amaçladığını göstermiştir (Azer, 2022).

Rusya'ya yönelik yapılan yaptırımlar gelmiş geçmiş en ağır ve kapsamlı yaptırımlar olarak görülmüştür. Bu koşullar altında kalan Rusya için Batılı kesim de birtakım ihtimaller üzerinde değerlendirmede bulunmuştur. Bu ihtimaller arasında Putin'in geri adım atması veya rejiminin sona erdiğini görmesidir. Böyle bir olasılık karşısında ise Rus liberalizmi tekrardan harekete geçecek ve ülkeyi, neoliberal küresel toplumla iç içe geçmesini sağlayacak bir yola yönlendirecektir. Bu olasılığın başarılı olup olmaması henüz belirsizdir. Fakat olumsuz yönden düşünüldüğünde küresel düzenin uzun süredir devam eden neoliberal sistemden giderek kopacağını söylememiz mümkündür. Öte yandan dağılmaya başlayan ve rekabet halindeki jeopolitik bloklara ayrılan bir dünyaya doğru yöneliyor olma ihtimalimiz bulunmuştur: Nitekim savaş sonrası merkezlerin bir tarafında Rusya yer alıyorken; Çin, Avrupa ve ABD'nin diğer tarafın merkezinde yer alması bu duruma örnek olarak verilebilir. Çok kutuplu dünyada savaş sona ererek barışın sağlanması mümkün olabilir. Fakat savaş, farklı bloklar arasında gerçekleşecek malların, sermayenin ve toplumun hareketlerini neoliberal sistemin en verimli döneminde olduğundan daha zorlu sürece sokacak ve devamlılığını sağlayacak bir tehdit oluşturacaktır (Azer, 2022).

Kısaca değinmek gerekirse; neoliberal politikaların bekleneni veremediğini söylememiz mümkündür. Bu politikalara IMF, DB ve DTÖ'nün de eklenmesi üzerine hızla ilerlemeye başlayan neoliberal politikalar, son zamanlarda yarattığı etki sebebiyle günden güne eleştiri almaktan kendini kurtaramamıştır (Kalfa & Ataay, 2008, s. 127). İlk andan itibaren hızlı bir şekilde gelişme göstererek küresel çapta yayılmamaya başlayan neoliberal politikaların yirmibirinci yüzyılda bekleneni verememesine rağmen hem uygulamada olması

hem de sistemde sürekli krizler doğurması zamanla eleştirilen konular arasına girmiştir (Başkaya, 2015, s. 52).

Günümüzde ülkelerin yapmış olduğu küresel ticaret, neoliberal politikaların maddelerinin içerisinde yer alan ticaret serbestliği ilkesinin ekseninde gerçekleşmiştir. Ancak gördüğümüz gibi yaşanan her bir kriz ister finansal ister sağlık isterse siyasal bir kriz olsun hepsi neoliberal politikaların hedeflediği ticaret serbestliğini sekteye uğratmış ve küresel liberal söylemi tehlikeye atmıştır (Kalaycı İ. , 2011(a), s. 72). Neoliberal politikaların yirmibirinci yüzyılda görülen küresel krizler karşısında bekleneni verememesine rağmen uygulamada olması ülkeleri makroekonomik açıdan zor durumda bıraktığı için yaşanan küresel krizler karşısında ülkeler birtakım önlemler alarak korumacı politikaları uygulamaya koymuştur. 2008 küresel kriz, 2019 küresel salgın krizi ve Rusya-Ukrayna savaşında yaşanan gelişmelerden sonra ülkeler korumacı politikaların yanında yeni korumacılık türü olarak ikili ticaret anlaşmalarına da yönelmiştir. Sonuç olarak görülen krizler sonrası ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelmesi bu anlaşmalarının neoliberal politikaların aşınması sonucunda ortaya çıktığını göstermiştir.

Küresel krizler karşısında birtakım önlemler alarak ikili ticaret anlaşmalarına yönelen ve bu anlaşmalar ile birlikte korumacı politikaları uygulayan ülkelerin uyguladığı bu politikalar ise şu şekildedir:

Yirmibirinci yüzyıla kadar küresel kapitalist sistem, küreselleşmenin getirmiş olduğu birçok imkândan faydalanmıştır. Özellikle 1980 yılından sonra uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar sayesinde küresel sistemde ticari liberalleşme imkânı sağlanmış böylelikle küresel sistem gelişme göstermiştir. Fakat 2000’li yılların başlarına gelindiğinde ortaya çıkan 2008 küresel krizinin küresel çapta etkili olması, ülkelerin ekonomileri üzerinde birtakım olumsuz gelişmelere yol açarak ticari aksamaların görülmesine neden olmuştur. Küresel krizin ülkeler tarafından bu şekilde olumsuz hissedilmesi üzerine o döneme kadar gelişme gösteren küresel sistem bu kez kendini eleştirilmekten kurtaramamıştır. Bunun üzerine ülkeler küresel krizden sonra siyasi-ekonomik hedeflerini hayata geçirmek ve ticari politikalarını tekrardan güçlendirmek adına korumacı politikalara yönelmeye başlamıştır (Cengiz, 2020, s. 14). Küresel krizin engellenememesi üzerine tekrardan ortaya çıkan korumacılığın tanımı ise şu şekildedir:

Korumacılık; bir ülkenin, yerel üreticilerini ve çalışanlarını şartlar ne olursa olsun, dış rekabetten korumak için uluslararası ticarete çeşitli yollarla sınırlamalar getirmesini yansıtmaktadır (Eğilmez, 2018(b)). Aynı zamanda korumacılık, ülkelerin uygulamış olduğu sınırlamalar sayesinde küresel çaptaki ticareti kısıtlamaya yönelik bir ekonomi politikasını yansıtırken; ülkeler arasındaki küresel ticareti kısıtlayarak ya da biçimlendirerek, bir ülkeye ait olan işletmeleri ve "yaşama ücretlerini" koruyan politikaları da yansıtmaktadır (Fouda, 2012, s. 351).

Tanımdan da anlaşılacağı üzere korumacılık genelde serbest ticaretin tam tersi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü serbest ticaret korumacılığın aksine, ülkeler arasında görülen ticareti desteklemek için ülkelerin karşılıklı şekilde mallarına tarife uygulamaması gerektiği düşüncesine dayanmıştır (Beck, 2016).

Bu şekilde tanımlanan korumacı politikaların ülkeler tarafından tercih edilme nedenleri bulunmuştur. Ülkeler uluslararası ticarete korumacı politikaları tercih ederken ulusal güvenlik, bebek endüstrisi, stratejik ticaret politikası, dampinge karşı koruma, istihdamın artırılması ve ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi, işsizliği azaltmak, ulusal pazarlık gücünü artırma (Seyidoğlu, 2015, s. 151-157), ülkelerin kendi bünyelerinde yer alan işlerini ve endüstrilerini koruma isteği gibi nedenleri tercih etmiştir (Beck, 2016).

Ülkelerin korumacılık adına aldığı önlemler arasında ***kur savaşları*** da yer almıştır. Yirmibirinci yüzyılın başlarında küresel kapitalizmin doruk noktası olarak bilinen dönemde işlerin ne yazık ki tam tersine dönmeye başlaması üzerine ilk olarak kur savaşları ile kendisini göstermiştir (Eğilmez, 2018(c)). Son zamanlarda küresel ekonomide yer alan sermaye yoğunluğu ve bu yoğunluğun beklenmedik bir şekilde hızlı hareket etmesi küresel çaplı finansal hasarlara yol açmıştır. Küresel ekonomide yaşanan bu sıkıntı ülkeleri, para-kur politikalarında kendi öncelikleri yerine başka ülkelerinin politikalarını engellemeye yöneltmiştir (Ünay & Dilek, 2018, s. 23). Günümüzde sermaye hareketlerine yönelik kısıtlamalar tercih edilirken sermaye denetiminden daha çok ülkelerin kurlar üzerinden müdahaleleri tercih etmesi zamanla kur savaşları olarak adlandırılmıştır (Eğilmez, 2018(c)). Kur savaşları ya da diğer adıyla rekabetçi devalüasyonlar, finansal krizlerin ardından ülkelerin ekonomik açıdan ilerlemeyi dış ticaret aracılığıyla sağlaması için para birimlerinin değerini düşürmesini ifade etmektedir. Böylelikle ülkelerin istemli bir şekilde yerel para birimlerinin değerini

düşürmesi çoğu ülkede korumacı politika olarak uygulanan bir önlem haline gelmiştir (Ünay & Dilek, 2018, s. 23-24).

Kur savaşlarının gün yüzüne çıkması ABD-Euro bölgesi arasında geçen mücadeleyle başlamıştır. Bu mücadelenin ABD-Euro bölgesi yerine Dolar ile Euro arasında geçtiğini söylememiz daha doğru olacaktır. İki bölge arasındaki bu çabanın kazanmaktan daha çok sonucun berabere kalmasına yöneliktir. Ancak zamanla iki tarafta güçlü bir para birimini tercih etmediklerini belli etmeye başlamıştır. Eğer ABD ya da Euro bölgesinin para biriminin bu koşullar altında güçlenmesi, ihracatın azalmasına dolayısıyla ithalatın artışa geçmesine yol açmıştır. Böyle bir durumda ise ticaret açığının yükselmesi kaçınılmaz olmuştur. İki bölge arasındaki olan bu savaşa zaman geçtikçe Japonya’da katılmıştır. Japonya’ya göre Çin ve Kore’nin para birimlerini alt seviyede tutması, genellikle benzerlik gösteren ürünleri dışarı satan Japonya’nın ihracat satışını zora sokacağını ileri sürmüştür. 2016 yılına gelindiğinde Japonya yerel parası olan Yen’i düşük tutmak için gayret gösterse de 2017 yılından itibaren üç ülkede para birimlerini bu şekilde kontrol etmeyi bırakmıştır (Eğilmez, 2018(c)).

Öte yandan ABD ise hem yaşanan gelişmeler hem de küresel krizin getirdiği zorluklar karşısında, krizin etkisini hafifletmek ve başka ülkelerin yerel paralarının değerini yükseltmek adına piyasaya aşırı miktarda dolar sürmeye başlamıştır. Ancak bu hamlesine karşı diğer ülkeler faizlerini düşürmeyi ve yerel para arzlarını artırmayı tercih etmiştir. Bunun sonucunda ABD başlattığı kur savaşlarından beklediği sonucu alamayınca 2018 yılında ithalatın büyük bir çoğunluğunu içeren tarife artışlarına gitmiştir. Çin’in bu durum karşısında sessiz kalmayarak cevap vermesi üzerine ise **ticaret savaşları**⁹ başlamıştır (Şanlı & Ateş, 2020, s. 76).

Savaş sözcüğü genelde ülkeler ve politikalar arasında geçen silah mücadelesini anımsatmasına rağmen, geçmiş dönemleri de göz önüne aldığımızda

⁹ Ticaret savaşları; korumacı politikalar uygulayarak dış alımına kısıtlamalar getiren bir ülkeye yönelik diğer ülkelerin de aynı şekilde kısas uygulamaları sonucunda ortaya çıkan durumu yansıtmaktadır. Korumacılığın zamanla ticaret savaşına dönmesi durumunda bu savaşta yer alan ekonomiler, karşılıklı şekilde yaptıkları ithalatı kısıtlamaya yönelirler ve sonucunda uluslararası ticaret hacmi daralmaya başlamaktadır (Şığva, 2001).

savaşların çoğu artık fiziki savaş şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak fiziki savaşlar, son zamanlarda gelişen teknolojik ilerlemeler sayesinde yirmibirinci yüzyılda yerini ekonomik ve kültürel savaşlara bırakmıştır. Günümüzde yeni oluşmaya başlayan ekonomik savaşların korumacılıktan başka bir şey olmadığı düşünülmüştür (Ertürk, 2017, s. 89). Böylelikle ABD'nin Çin'e yönelik başlatmış olduğu ticaret savaşlarının da bir korumacılık türünü yansıttığını söylememiz mümkündür.

İktisadi öğretide korumacılığın kökenleri aslında merkantilist döneme kadar uzanmıştır (Tuncer, 2012, s. 240). Merkantilizm, ülkenin zenginliğine oldukça önem vermiştir. Merkantilistlere göre ülkenin zenginliğinin gerçekleşmesi ise dış ticaret ile ilişkilendirilmiştir. O dönemde devletin ekonomik gücü değerli madenlere dayandırılıyordu; devlet, ülke ekonomisinin ilerlemesine katkı sağlayacak müdahalelerde bulunabilmiştir. Yine o dönemde dış ticaret fazlası görüşü hâkim olduğundan dolayı ülkenin zenginleşeceğini düşündükleri için ihracat teşvik edilerek ithalat kısıtlanmıştır. Merkantilistlerin görüşlerinden de anlaşılacağı üzere bu topluluk genel olarak korumacılığı savunmuştur. Ancak serbest ticarete yönelik tepkilerin ortaya çıkması ise merkantilizm kadar onun tam tersi düşüncüyü savunan fizyokraside kadar uzanmıştır. İki teori arasındaki bu zıtlık tepkilerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fizyokraside merkantilizmden farklı olarak devletin müdahalesinden daha çok toplumun doğal yaşayış düzenine bırakılması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu doğal düzenin yapısını bozacak olan herhangi bir devlet müdahalesini kabul etmeyen fizyokratlar böylelikle serbest ticaretin temelini oluşturmaya başlamıştır. Bu düşünce bizlere 'serbest ticaret ve dışa kapalılığa' yönelik eleştirilerin geçmiş dönemlere kadar uzandığını göstermiştir. Her ne kadar eleştiriler o döneme kadar uzansa da bu tartışmalar, küreselleşen dünyadaki yerini daima korumayı başararak ekonominin sorunu olarak varlığını devam ettirmiştir (Durusoy, 2018, s. 33-34).

Merkantilizm ve fizyokrasiden itibaren başlayan serbest ticaret ve korumacılığa yönelik tartışmalar devam ediyorken bu kez Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran krizi ortaya çıkmıştır. Korumacılık aslında 1930 yılında ortaya çıkan Büyük Buhran Krizi'nden önce bilinen bir ekonomi politikasını yansıtsa da korumacılığın yaygınlaşması 1930'lı yıllarda gerçekleşmiştir (Beck, 2016). Büyük Buhran Krizi'nin ardından ortaya çıkan bunalıma bağlı olarak ülkeler tekrardan korumacı politikalara doğru yönelme göstermeye başlamıştır. Krizin etkisi

tamamen geçmemişken üzerine çıkan İkinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu yıkıcı etkilerin ardından ülkeler tekrardan korumacı politikalara yönelerek hasarlarını en aza indirmeye çalışmıştır. Ülkelerin Birinci Dünya Savaşı, 1929 Büyük Buhran Krizi ve 1939 İkinci Dünya Savaşı'nın ardından korumacı politikalara yönelmesi o dönemde küresel ticaret hacimlerinde düşüşlerin görülmesine yol açarak küresel piyasaların istikrarsızlıkla karşı karşıya bırakmıştır.

Ancak İkinci Dünya Savaşı'na kadar uygulanan korumacı politikalar yerine bu kez tekrardan serbest ticarete geçilmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır. O dönemde krizin ve savaşın yıkıcı etkilerini geride bırakmak için Bretton Woods sistemi toplanarak uluslararası kuruluşların oluşturulmasına karar verilmiştir. Aynı dönemde oluşturulan uluslararası kuruluşlar arasında yer alan GATT'nin amaçlarından biri korumacı politikaların ve rekabetçi ticaret politikaların sonlanmasına yönelik olmuştur. Özellikle 1970'lere kadar geline süreçte küresel sistem hiç olmadığı kadar serbest ticaretin getirilerinden yararlanmıştır. Fakat o dönemde Bretton Woods Sistemi'nin yıkılması, petrol krizi ile beraber gelen enerji fiyatlarındaki artış, yeni sanayileşen ülkelerin küresel pazara dâhil olması ve küresel stagflasyonun görülmesi gibi gelişmeler 1970'li yılların ardından korumacı politikaların tekrardan gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler kuşkusuz küresel ticaretin serbestleşmesini tekrardan sekteye uğrattığı için ülkeler korumacı politikaları daha fazla tercih eder duruma gelmiştir (Ünay & Dilek, 2018, s. 13).

Bu noktada tekrardan gündeme gelen korumacı politikaların 1930'lu yıllara göre farklılık gösterdiğini belirtmek gerekir. Çünkü GATT kapsamında gümrük tarifelerinde gerçekleştirilen indirimlerin, ülkelere tarifeler yoluyla korunma imkânı sağlamadığı görülmüştür. Bunun üzerine yeni araçlara ihtiyaç duyulmuştur (Aykut Seymen, 2000, s. 70). Tekrardan gündeme gelen korumacı politikaların 1929'lu yıllarda uygulanan politikalardan farkı ise tarifelerin bundan böyle GATT ile uyumlu hale getirilmiş olmasını kapsamıştır. Tarifelerin GATT ile uyumlu hale getirilmesinden dolayı alınan önlemlere *yeni korumacılık* uygulamaları adı verilmiştir (Mangır & Acet, 2014, s. 96). Geleneksel yani **eski korumacılık** yöntemleri arasında;

•Gümrük tarifeleri: Korumacılıkta en çok tercih edilen yöntemlerden biri olan gümrük tarifeleri, malların ülke sınırından geçişi boyunca alınan vergileri yansıtmaktadır (Seyidoğlu, 2015, s. 147).

•Gümrük vergilerini andıran ya da değişken vergiler şeklinde uygulanan eş etkili vergiler: Eş etkili vergiler, dış alım esnasında ya da sonraki adımlarda gümrük vergileri şeklinde etki yaratan ve uygulamada gümrük vergisi şeklinde sayılan vergilerdir (Tuncer, 2012, s. 245).

• Kotalar: Yerel ekonomiye ithal edilecek yabancı malların miktarına yönelik getirilen sınırlamalardan oluşmaktadır (Stroup, 2022).

•Dış ticaretin devleştirilmesi: Ulusal sanayinin korunması, gösterişli kabul edilen malların ülkeye girişinin önlenmesi, kıt döviz kaynaklarından tasarruf elde edilmesi, kamuya ve genel ahlaka yönelik zararlı maddelerin ülkeye girişinin yasaklanması vb. gibi nedenlerle bazı malların dış alımına yönelik yasaklamalar uygulanmasını ifade etmektedir (Tuncer, 2012, s. 248).

• Son olarak ithal edilecek malların prensiplerinin ülkeye özel olarak tanımlanmasını gibi önlemler de geleneksel korumacılık yöntemleri arasındadır (Eğilmez, 2018(b)).

Ancak **yeni korumacılık** yöntemlerinde, eskisinde yer alan gümrük tarifelerine ek olarak çok kapsamlı ve sayıca fazla olan '*tarife dışı engeller*' olarak adlandırılan araçlar tercih edilmiştir. Tarife dışı engeller ise şu şekildedir:

• Miktar kısıtlamaları: İthalat kotaları, ithalat yasaklamaları ve döviz kontrollerinden oluşan miktar kısıtlamaları, devletin dış alımı doğrudan doğruya belirli tutarda sınırlandırmasını ifade eden uygulamalardır.

• Gönüllü ihracat kısıtlamaları: İhracat kotaları olarak bilinen ve yeni korumacılık kapsamında en fazla tercih edilen araçlardan birisini yansıtmaktadır. İthalatçı konumundaki bir gelişmiş sanayi ülkesinin yerel piyasasını aksattığı sebebiyle, bunların satışını yapan GOÜ'nin ihracatına yönelik uygulanan kısıtlamaları yansıtmaktadır.

• Görünmez engeller ve tarife benzeri faktörler de (çoklu kur uygulamaları, sübvansiyonlar vb.) bu uygulamaların arasındadır (Seyidoğlu, 2015, s. 147-206). Tarife benzeri faktörlerden biri olan sübvansiyonlar, devletin kendi mal üreticilerine yaptığı ödemeleri yansıtmaktadır. Sübvansiyonlar yerli üretimin

toplam maliyetini düşürerek yerli malların dış alımdaki mallara göre fiyatını düşürmektedir (Stroup, 2022).

- Anti-damping vergileri: Bir ülke tarafından, yabancı ülkenin pazarında önemli bir getiri elde etmek için, malların dış pazarda üretim maliyetlerinin olduğunun çok altında bir fiyattan satılmasını önlemek için uygulanan araçtır (Guarino, 2018).

- İhracatın özendirilmesi,
- Bağlı ticaret (Seyidoğlu, 2015, s. 148),
- Misilleme vergileri,
- Hükümet destekli korumacılık önlemleri (Mangır & Acet, 2014, s. 96),
- Fikri mülkiyet haklarının korunması vb. gibi araçlar da yeni korumacılığın diğer türleri şeklinde sıralanmaktadır (Kalaycı İ. , 2011, s. 82).

Tablo 2.4. Geleneksel Korumacılık Yöntemleri ve Yeni Korumacılık Yöntemleri

Geleneksel Korumacılık Yöntemleri	Yeni Korumacılık Yöntemleri
-Gümrük Tarifeleri -Gümrük vergilerini andıran ya da değişken vergiler şeklinde uygulanan eş etkili vergiler -Kotalar -Dış ticaretin devleştirilmesi -İthal edilecek malların prensiplerinin ülkeye özel olarak tanımlanması vb.	-Miktar ve gönüllü ihracat kısıtlamaları, görünmez engeller ve tarife benzeri faktörleri içeren tarife dışı engeller -Anti-damping vergileri -İhracatın özendirilmesi -Bağlı ticaret -Misilleme vergileri, -Hükümet destekli korumacılık önlemleri -Fikri mülkiyet haklarının korunması vb.

Korumacı politikaların türlerinden biri olan gümrük tarifeleri, dış ticaret politikası hedeflerine ulaşmada ülkelerin en çok tercih ettiği araçlardan birini oluşturmuştur. Ancak gümrük tarifeleri DTÖ, ekonomik entegrasyon hareketleri ve ticaret anlaşmalarının ardından zaman içinde azalma göstermiştir. Her ne kadar tarifeler azalışa geçse de yeni korumacılığın araçlarından olan tarife dışı engeller ise tam tersi yönde gelişme göstererek yükselişe geçmiştir. Bunun nedeni ise dış ticaret politikasını gerçekleştirirken en çok tercih edilen tarifelerin kurallara bağlanması ve tarife dışı engellere yönelik herhangi bir netliğin bulunmamasıdır (Keşap & Sandalcılar, 2021, s. 263).

Yeni korumacılığa geçişin ardından 1980-1990 yıllara gelindiğinde küresel kapitalizmin en çok gelişme gösterdiği dönem ortaya çıkmıştır. Özellikle 1980 yılından sonra gündeme gelen ve küresel ticarete yön veren en önemli gelişmelerden biri de neoliberal politikaların ortaya çıkmış olmasıdır. Küresel

ticaret üzerinde bu denli etkili olan neoliberal politikaların hedefleri arasında uluslararası ticaret ile finansal piyasaların serbestleştirilmesi yer almıştır. Uluslararası ticaretin liberalleşmesi belli bir süre etkili olsa da bu serbestleştirme çabaları, 2008 küresel krizinin görülmesiyle beraber sona erdirilerek ülkeleri tekrardan korumacı politikalara yönlendirmiştir (Mangır & Acet, 2014, s. 96-97).

Küresel krizin hızla ilerlemesi üzerine GÜ'ler ve GOÜ'ler, 1929 Büyük Buhran Krizi'nden sonra ilk defa ekonomik daralmayla karşı karşıya kalmıştır. Küresel krizle birlikte görülen olumsuz gelişmelerin ikinci küreselleşme döneminin hemen ardından görülmesi, birinci küreselleşme döneminin ardından ortaya çıkan 1929 Büyük Buhran Krizi ile benzerlik gösterdiği için korumacılığın artacağı ve krizin Büyük Bunalım'da olduğu gibi giderek derinleşeceği korkusunun oluşmasına yol açmıştır (Öz, 2009, s. 1).

Son yaşanan 2008 küresel krizin ardından görülen küresel çaptaki olumsuz gelişmeler ise bu görüşü haklı çıkarmıştır. Çünkü ülkeler, küresel krizin ardından mevcut ekonomi ve politika tercihlerini yeni sisteme ayak uydurması için değişime giderek korumacı politikaların gündeme gelmesine yol açmıştır. Yaşanan son finansal krizin ardından ülkeler korumacı politikaların yanında devlet müdahaleciliğini de hayata geçirmiştir. Ülkelerin benimsemiş olduğu bu politikalar, küresel çapta etkili olan finansal krizlerin ardından ülkelerin tekrardan korumacı politikalara yöneldiğini ve Büyük Buhran'da olduğu gibi korumacılığın tekrardan gündeme geldiğini göstermiştir (Ünay & Dilek, 2018, s. 7-8).

Tablo 2.5. Küresel Dünya Ekonomisinde Uygulanan Serbest Ticaret ve Korumacılık Politikaların Dönemleri

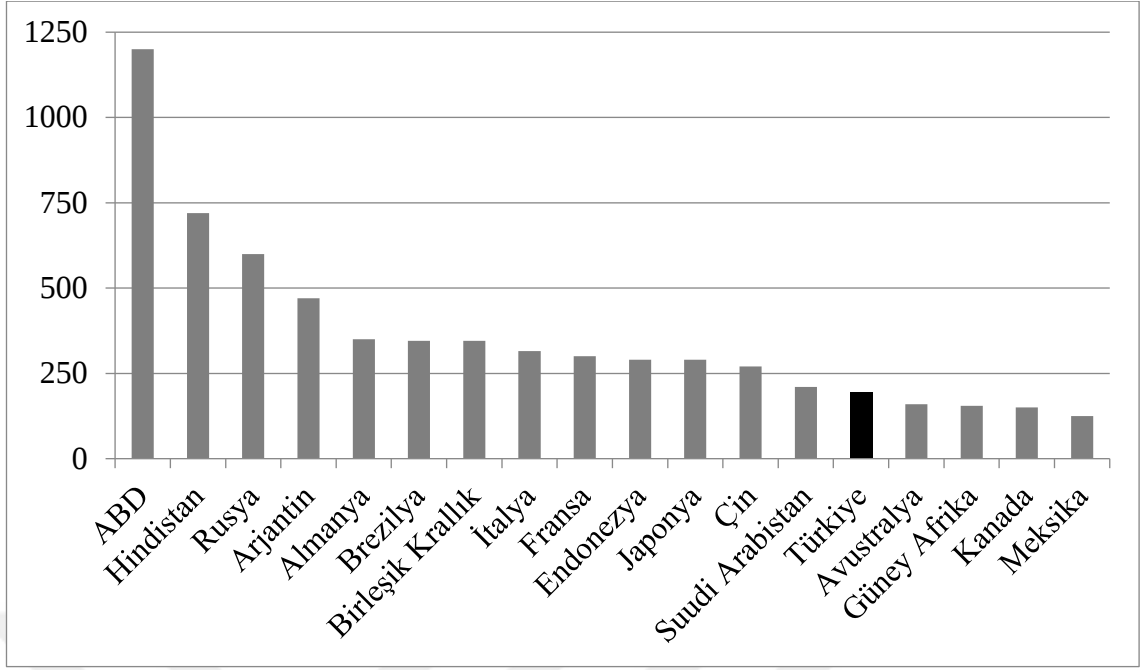
1875-1914	Serbest Ticaret	Altın para çağı ve ticari serbestleşme-dış ticarete ilk genişleme dönemi
1914-1944	Korumacılık	Savaş dönemi, durgunluk, depresyon ve daralma dönemi
1944-1970	Serbest Ticaret	Kurumsal kapitalizm dönemi, ticari serbestleşme, dış ticarete genişleme
1970-1980	Yeni Korumacılık	OPEC petrol krizi, stagflasyon ve daralma dönemi
1980-2000	Serbest Ticaret	Neoliberal politikalar, ÇUŞ'lar, ticari serbestleşme, rekabet, tarife dışı araçlar ve finansal küreselleşme
2008-	Yeni Korumacılık	Finansal kriz ve kur savaşları, yeni merkantilist/yeni korumacılık

Kaynak: (Aslan N. , 2005) aktaran: (Ünay & Dilek, 2018, s. 17).

Son yaşanan küresel krizin ardından ülkelerin korumacı politikalara yönelmesinin üzerine dünya ticaretinin ve dünya ekonomisinin büyümesinin gerileyeceğine yönelik endişeler oluşmuştur. Bu endişelerin üzerine krizin ardından ilk kez 15 Kasım 2009 tarihinde Washington’da G-20 zirvesi toplanmıştır. G-20 zirvesinde ülkeler, bir yıl boyunca korumacı politikaları uygulamayacaklarına yönelik söz vermiştir (Cengiz, 2020, s. 14). Ancak yeni ticari kısıtlamalarının getirilmemesini ve hali hazırdaki kısıtlamaların hafifletilmesini hedefleyen politikalar beklenen sonuca ulaşamamıştır. Üstelik G-20 ülkelerine yönelik ticari kısıtlandırmalar daha fazla ilerletilmiş ve serbestleştirme girişimleri gücünü kaybetmiştir. Korumacılık böylelikle yapısını ve konumunu değiştirerek uluslararası ticaret hacmini geriletmeye devam etmiştir (Tümen & Seven, 2017).

Bunun üzerine G-20 ülkelerinde birtakım kaygıların ön plana çıkmış ve G-20 ülkeleri kaygılarını dile getirerek “*mal ve hizmet ticareti ve yatırımlarına yönelik kısıtlamalar DTÖ’nün ihracatı teşvik eden uygulamalarıyla tutarsız yeni engellerden kaçınmak*” adına kararlar almıştır (Cengiz, 2020, s. 14). Bu noktada G-20 ülkelerinin bir yıl içinde korumacı politikaları uygulamayacaklarına yönelik vermiş oldukları sözü yerine getiremeyerek korumacı politikaları benimsediğini ve bu sözün geçerliliğinin kalmadığı görülmüştür.

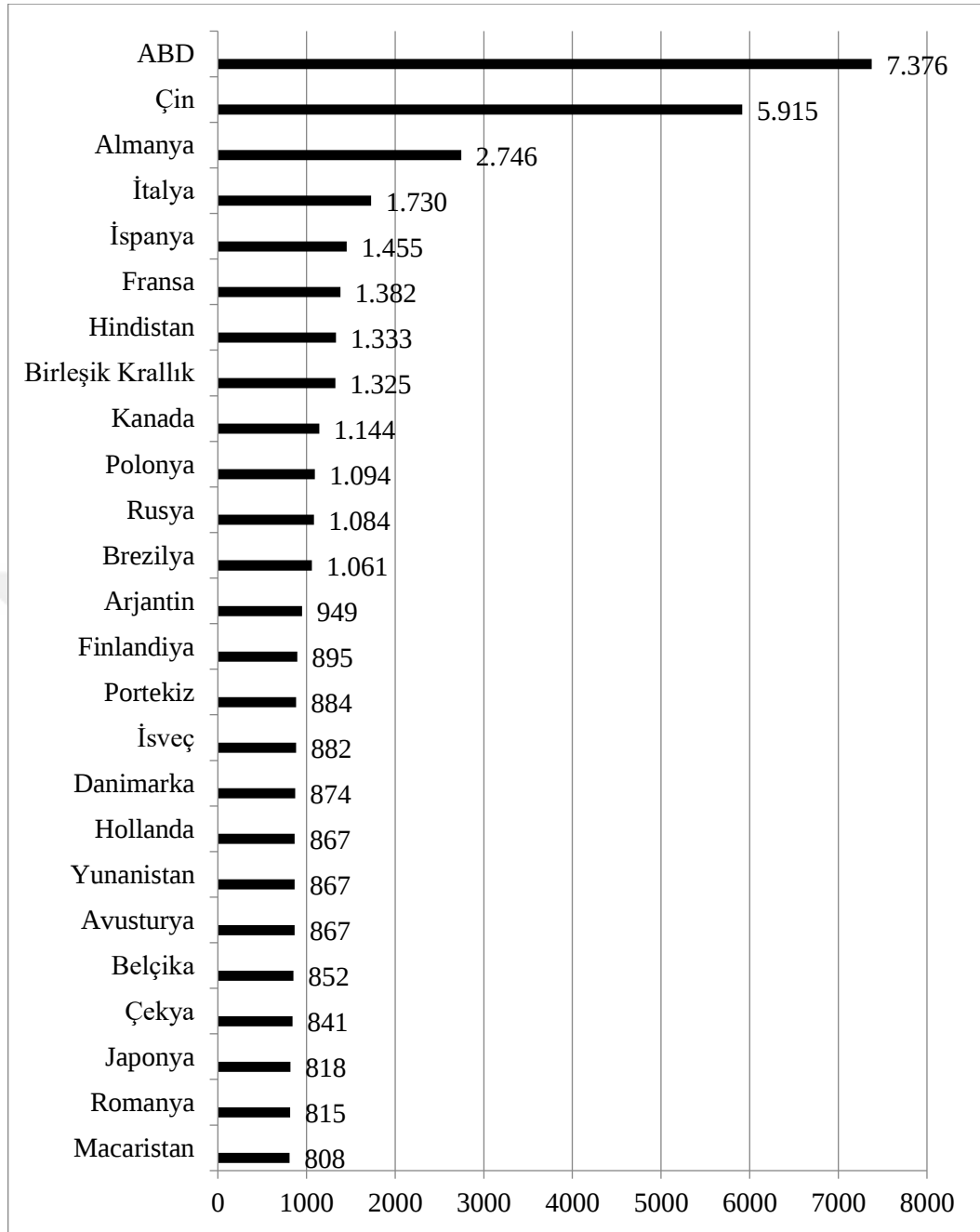
Şekil 2.17. Uygulanan Korumacı Önlemlerin Toplam Sayısına Göre G-20 Üyelerinin Sıralaması (Kasım 2008-Haziran 2017)

Kaynak: (Evenett & Fritz, 2017, s. 31).

Şekilde uygulanan korumacı önlemlerin toplam sayısına göre G-20 üyelerinin Kasım 2008 ve Haziran 2017 tarihleri arasındaki sıralamaları gösterilmiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere G-20 ülkeleri arasında yer alan ABD'nin bu politikaları uygulayan ülkeler arasında en üst zirvede yer aldığı görülmüştür. ABD, diğer G-20 ülkelere göre en fazla korumacı önlemleri uygulayan ülke konumuna sahipken, en düşük seviyeye baktığımızda ise Meksika yer almıştır. ABD'nin arkasından korumacı politikalara en fazla başvuran ülkelere bakıldığında sırasıyla Hindistan ve Rusya gelmektedir. Türkiye'nin ise Suudi Arabistan'ın arkasında yer alarak yaklaşık 250 seviyelerine yakın korumacı önlemlere başvurduğunu söylememiz mümkündür. G-20 ülkelerinde durum böyleyken G-20 ülkeleri dışında 2009-2021 yılları arasında en fazla ticari korumacı önlemlere başvuran ülkeler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

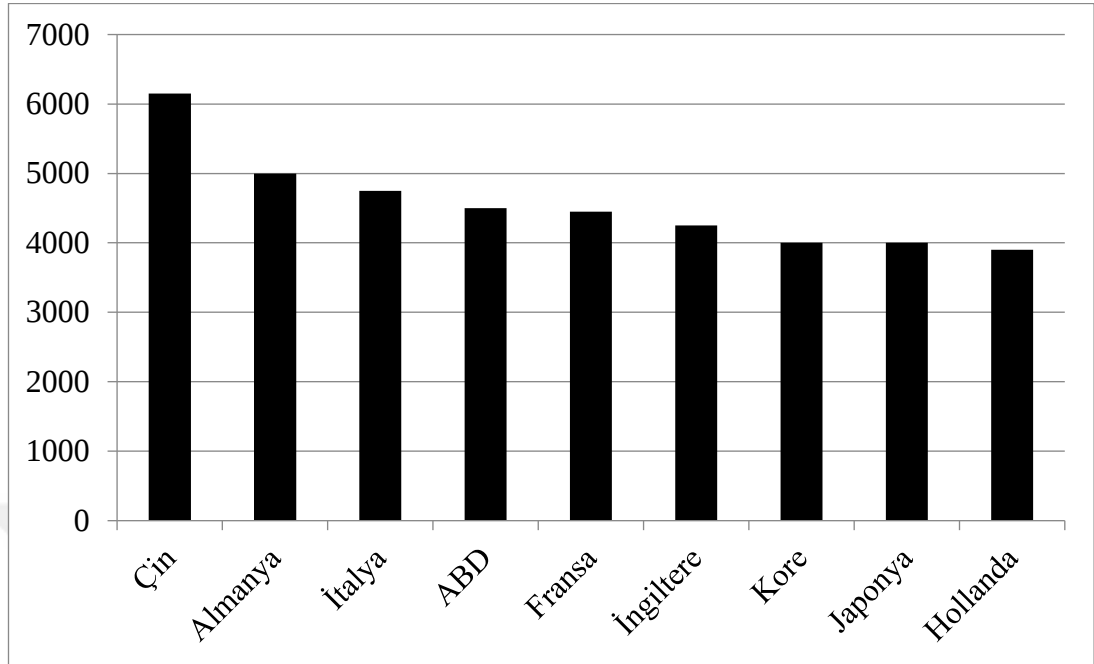
Şekil 2.18. En Fazla Korumacı Politika Önlemi Uygulayan Ülkeler (2009-2021)

Kaynak: (Statista, 2022) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekilde 2009-2021 yılları arasında sırasıyla en fazla korumacı politikalar uygulayan ülkeler gösterilmiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere ABD, G-20’de olduğu gibi ülkelerin genel kapsamlı olarak değerlendirildiği bu şekilde de ilk sırada yer almıştır. ABD’nin arkasında ise Çin’in yer aldığı görülmüştür. Çin’i Almanya, İtalya, İspanya gibi Avrupa ülkeleri takip ederken, son sırada 808 seviyelerinde Macaristan yer almıştır.

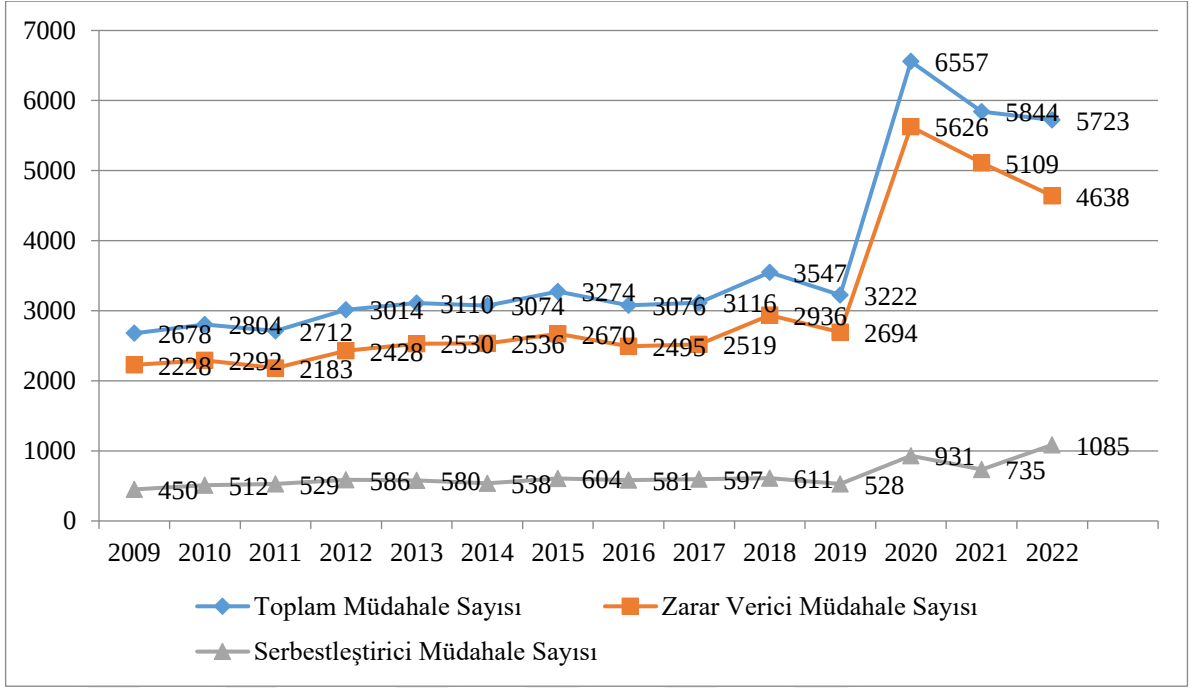
Şekil 2.19. 2008 Küresel Krizin Ardından Ticari Engellere Daha Fazla Maruz Kalan Ülkeler

Kaynak: (Şanlı & Ateş, 2020, s. 81).

Bir önceki şekil en fazla korumacı politika uygulayan ülkeleri gösterirken bu şekil ise 2008 küresel krizinin ardından ticari engellere daha fazla maruz kalan ülkelerin durumunu göstermiştir. En fazla korumacı politika uygulayan ülkelerde ABD ilk sırada yer alırken küresel kriz sonrası ticari engellere en çok maruz kalan ülkelerin sırasıyla Çin, Almanya ve İtalya olduğu görülmüştür. ABD bu kategoride İtalya'dan sonra gelerek dördüncü sırada yer almıştır. Hollanda bu grupta en son sırada yer alan ülke konumundayken Çin'in ise yaklaşık 6000 üzeri ticari engellere maruz kalarak ilk sırada yer alan ülke konumunda olduğu görülmüştür. Çin'in ilk sırada yer almasının arkasında yatan nedenlerin başında Çin'in elinde bulundurduğu aşırı seviyedeki dolar rezervi yer alırken, Çin'in yerel parasının dolara göre daha düşük seviyede tutulması, ABD'nin Çin'e karşı ticari üstünlüğü kaybetmesiyle ticari açığının giderek artış göstermesi ve Çin'in 1990 yılından itibaren küresel ekonomideki payının artış göstermesi gibi faktörler de yer almıştır.

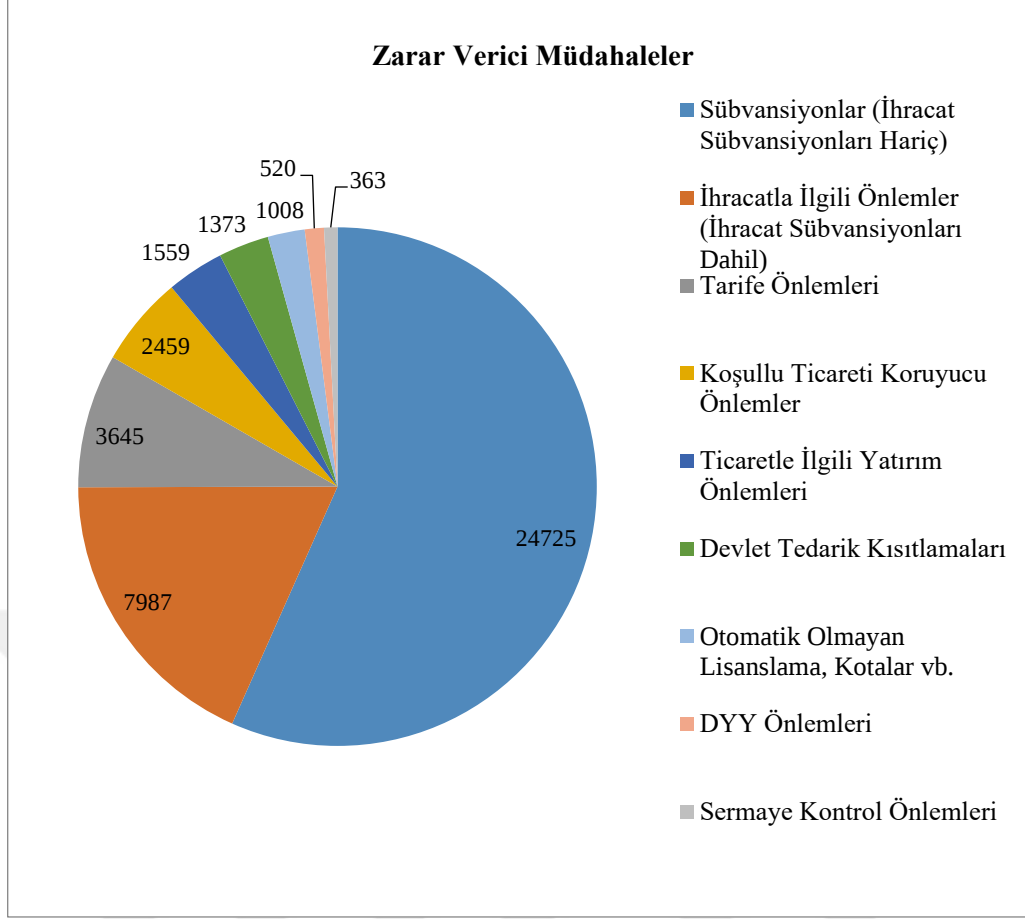
Şekil 2.20. 2008 Yılı Sonrası Uygulanan Yeni Müdahalelerin Sayısı (2009-2023)

Kaynak: (Global Trade Alert, 2023) kaynağından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekilde dış ticarete uygulanan yeni müdahale sayılarının başta toplam olmak üzere ticarete zarar verici ve ticareti serbestleştirici yönünden değerlendirilmesi ele alınmıştır. Küresel krizden sonra 2009 yılında uygulanan yeni müdahalelerin toplam sayısının 2678 olduğu görülmüştür. Bu oranın 2228'i dış ticarete zarar verici yönden iken, 450'lik kısmının ise ticareti serbestleştirici şeklinde uygulanmıştır. 2022 yılına gelindiğinde uygulanan yeni müdahale oranı 5723 seviyelerinde gerçekleşirken; 4638'i zarar verici, 1085'lik kısmı ise ticareti serbestleştirici şekilde gerçekleşmiştir. Küresel kriz sonrası uygulanan yeni müdahalelerin sayısı inişli çıkışlı da olsa artan bir görünüm ortaya koymuştur. Yeni müdahalelerinin sayısının krizden sonra özellikle 2020 yılında en üst seviyede gerçekleştiği görülmüştür. Bu durumun arkasında 2019 yılının sonlarında görülen Covid-19 küresel krizinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Dış ticarete kullanılan yeni müdahalelerin politika araçları da kendi içinde zarar verici ve serbestleştirici olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

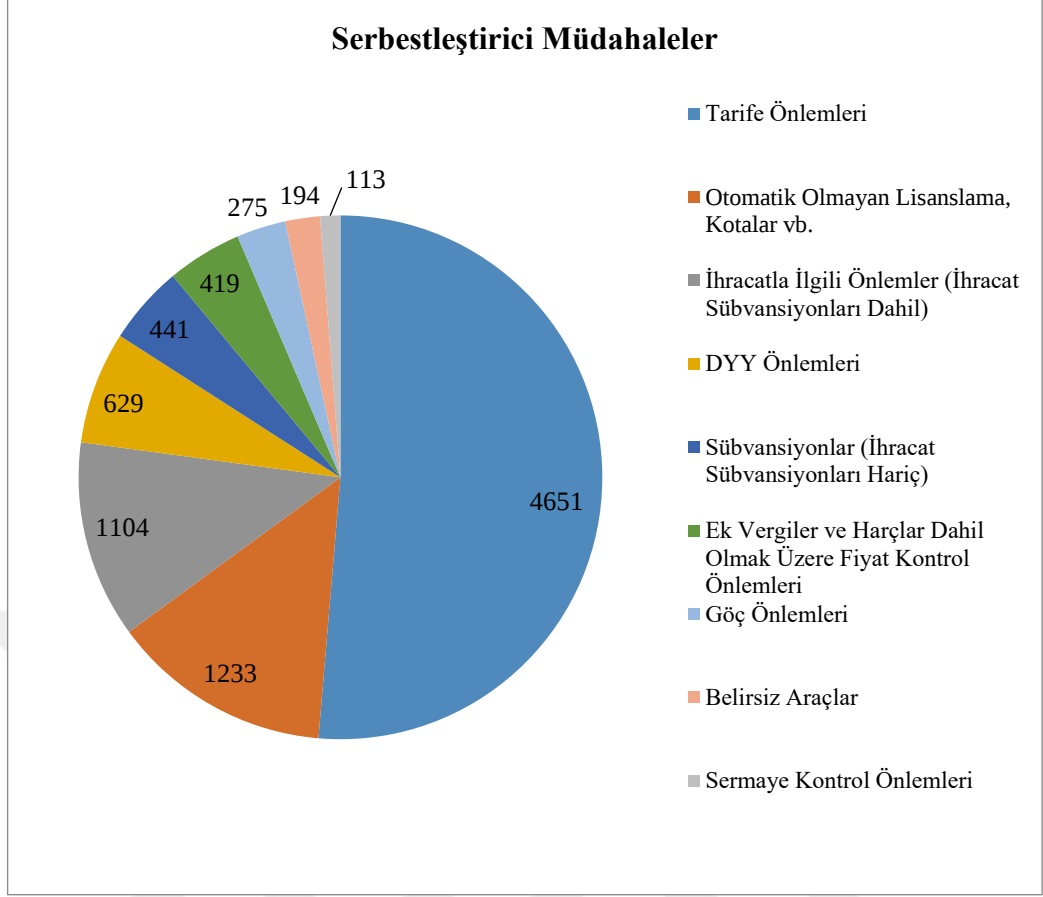
Şekil 2.21. Dış Ticarete Kullanılan Politika Araçları-Zarar Verici Müdahaleler

Kaynak: (Global Trade Alert, 2023) kaynağı tarafından elde edilen bilgiler ve verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil, dış ticarete kullanılan politika araçlarından zarar verici müdahalelerden bir kısmını göstermiştir. Şekilde de görüldüğü üzere zarar verici müdahalelerde en yüksek payı 24725 müdahale sayısı ilse ihracat dışı sübvansiyonlar almıştır. Devamında ise 7987 müdahale sayısı ile ihracatla ilgili önlemler gelirken, tarifeler 3645 müdahale sayısı ile bu politika araçlarını takip etmiştir.

Şekil 2.22. Dış Ticarete Kullanılan Politika Araçları-Serbestleştirici Müdahaleler

Kaynak: (Global Trade Alert, 2023) kaynağı tarafından elde edilen bilgiler ve verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil ise yine dış ticarete kullanılan politika araçlarından serbestleştirici müdahalelerin belli bir kısmını göstermiştir. Bu şekildeki en yüksek payı 4651 müdahale sayısı ile tarifeler almıştır. Tarifelerin ardından 1233 müdahale sayısı ile otomatik olmayan lisanslama, kotalar vb. önlemler yer alırken, ardından 1104 müdahale sayısı ile ihracat dışı önlemler takip etmiştir.

Sonuç olarak uluslararası kuruluşların ve neoliberal politikaların geçerliliğinin devam ettiği süre zarfında ortaya çıkan küresel krizin engellenememesi üzerine kapitalist ülkelerin serbest piyasa ekonomisinin geçerliliğini sorgulayarak tekrardan yeni korumacı politikaları uygulamak zorunda kalması korumacılığın tekrardan gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu şekilde korumacılığın yeniden gündeme gelmesi üzerine küresel ticarete tekrardan toparlanmaya çalışan ülkeler, son dönemlere uygun ekonomi anlayışını ve taktiklerini gösterme gereksinimine ihtiyaç duymuştur. Ancak bu tercihler ve ülkelerin korumacı uygulamalarla kendilerini kurtarma gayretinin, küresel ekonomik sistemin günümüzdeki durumu dikkate alındığında ülkelerin birbirlerini

sabote etme riskini artırdığını ve küresel sistemin yapısını zedelediğini ortaya koymuştur. Nitekim korumacı politikaların uygulanması sonucunda küresel kapitalist sistem içerisinde serbest ticaretin zarara uğrayacağı beklentisinin bulunması küresel sistemin yapısının zedelenme riskini artırmıştır. Yeni küresel ticaret politikalarının olası sonuçları ise şu şekildedir:

- Korumacı politikaların uygulamaya konulmasıyla küresel süreçte sınıflaşmanın ortaya çıkması,
- Gelişmekte olan ekonomiler ve piyasaların 2000 yılından sonraki döneme göre daha az destekleyici dış ortamla karşılaşabilmeleri,
- Krizin yaratmış olduğu küresel ticaret hacminin daraltıcı etkisinin daha çok daralmaya başlayabilme ihtimali,
- Küresel dengenin giderek daha çok belirsiz hal almaya başlaması ve korumacı politikaların çarpan etkisi yaratması,
- Korumacılığın vermiş olduğu gözdağının yeni oluşmaya başlayan küresel kurallara bağlı düzeni tehdit edebilmesi şeklinde sıralanmıştır. Çünkü korumacılık, küresel ticaret kurallarını ve ilkelerini baskı altına alabilmiştir.

Oluşabilecek sorunların önüne geçmek için uluslararası kuruluşların ve ülkelerin politika uygulayıcılarının ortaklaşa hareket ederek ekonomiyi tekrardan canlandırmaya yarayan küresel bir politika oluşturmaları gerekmiştir. Ancak bu IMF, DB ve DTÖ kurumlarının küresel kriz karşısında hem çözüm bulmada hem de küresel yönetimin kurulmasında yetersiz kalması böyle bir durumun mümkün olmadığını göstermiştir (Durusoy, 2018, s. 57-58).

Öte yandan küresel kriz dışında özellikle küresel salgın krizinin görülmesiyle ticaret kısıtlayıcı politikalarının dayatılması, ticaret akışlarının yükselmesine daha fazla ihtiyaç duyulduğu bir alanda kendi kendine zarar veren ticaret politikalarından dolayı olumsuz gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır (Broadman, 2020). Aynı zamanda Covid-19 küresel salgını döneminde ülkeler, kapanmaya giderek koronavirüsün yayılmasını engellemek amacıyla uluslararası ihracatı da yasaklamıştır. Ülkelerin bu kararları aynı zamanda hem küresel ekonomilerini hem de vatandaşlarını korumak için bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilmiştir (Wallstreetmojo, Dheeraj Vaidya, 2023). Ülkelerin küresel salgın döneminde kapanmaya giderek uluslararası ihracatı yasaklaması gibi tedbirler alması pandeminin etkisiyle korumacı önlemlerin katı ve hızlı bir şekilde

uygulandığını gözler önüne sermiştir. 1990'lı yıllardan sonra dünyada yükselen moda küreselleşme iken yaşanan gelişmeler karşısında korumacı politikalara geçişler bu durumun tam tersine dönmeye başladığının kanıtı olmuştur. Ancak ülkelerin almış olduğu kapanma kararları salgın döneminde küresel ticaretin azalmasına neden olduğu için küresel serbest ticarete tekrardan daralma yoluna girmiştir. Nitekim salgın döneminde uygulanan korumacı ticaret politikaları ve bu politikalara bağlı olarak ülkelerin misilleme şeklinde cevap vermesi küresel salgına bağlı olarak gerilemeye başlayan ticaret hacminin giderek küçülmesini daha da hızlandırmıştır (Palaoğlu, 2020).

Küresel salgının etkili hale getirdiği ve Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte gıda korumacılığının savaş sonrası da artış göstermesi, emtia fiyatlarındaki sert artışlar ve gıda arzına yönelik tedirginlikler ülkeleri tekrardan “sıkı bir şekilde” gıda korumacılığına yönelttiği görülmüştür (Sansarlıoğlu, 2022). Küresel salgın döneminde bazı ülkelerin gıda ürünlerin ihracatında kısıtlamaya gitmesi ve tarım ürünlerinin dış satışının yasaklanması Rusya-Ukrayna savaşının görülmesi ile devam etmişken; Rusya'ya yönelik Batılı ülkelerin uygulamış olduğu yaptırımlar da küresel ticaretin aksamasına yol açmıştır. Nitekim savaşın ardından Rusya'nın Batılı ülkelerin yaptırımları ile karşı karşıya kalmasının ardından ticaret ağını Doğu'ya doğru kaydırması ve Rusya'nın Avrupa ile olan ticaretinin düşmesine yol açmıştır.

Günümüzde küresel kriz, küresel salgın ve küresel savaşların görüldüğü dönemlerde yeni korumacılığın en önemli örneklerinden biri son dönemlerde yaşanan gelişmeler karşısında ülkelerin çoklu anlaşmalardan ayrılarak ikili ticaret anlaşmalarını imzalamaları olmuştur. Bakıldığında bu anlaşmalar ülkelerin karşılıklı ticareti geliştirmelerine yol açmıştır. Bu noktada herhangi bir kriz anında geçici olacak şekilde uygulanan korumacı önlemlerin belli bir süre güvenlik sağlasa da bu politikaların sonu olmaksızın uygulanması ve giderek artış göstermesi ticarete zarar vererek tedarikçileri küresel zincirden ayıracağını belirtmek gerekmektedir (Rowell, 2022).

Açıklanan gelişmelerden görüldüğü üzere sadece ABD'de ortaya çıkan küresel kriz değil, yirmibirinci yüzyılda yaşanan Covid-19 küresel salgını, Rusya-Ukrayna Savaşı ve ticaret savaşları gibi gelişmelerin ardından da ülkelerin ikili ticaret anlaşmalarına yönelmesi aslında korumacı politikalara yöneldiğini

göstermiştir. Bu girişimler, liberal ticarete dönüşün kolay bir olasılık olmayacağını gözler önüne sermiştir (EY Global, 2021).

Böylelikle korumacılığa yönelik eğilimin ortaya çıkmasıyla ülkelerin korumacı politikalara geçişi, serbest ticaret ve korumacı politikaların birbirlerine tamamen karşıt politikalar olduğunu göstermiştir (Kalaycı İ. , 2011, s. 79-82). Mal ve hizmetlerin, emeğin ve sermayenin bağımsız hareket etmesini sağlayan; küresel çapta teknoloji ve bilgi alışverişine de izin veren serbest ticaret, sınırlama olmaksızın ülkelere uluslararası ticareti gerçekleştirmelerinde yardımcı olmuştur (Study Smarter, 2023). Bunu gerçekleştirirken ülkeler arasında gerçekleşecek olan ticareti desteklemek adına birbirlerinin mallarına karşı tarife uygulamalarını kapsamadığı için ülkelere uygun oldukları sektörde uzmanlaşma fırsatı sağlamıştır (Beck, 2016). Yani serbest ticaret düşüncesi, uluslararası uzmanlaşmanın faydaları üzerinde durmaktadır. Bu görüşe göre fiyat mekanizmasının serbest olması optimum kaynak dağılımının oluşmasını sağlamakta ve dünyadaki üretimin en üst seviyede gerçekleşmesini sağlamıştır. Sonuç olarak bütün ülkeler bu durumun getirisinden faydalanmıştır (Seyidoğlu, 2015, s. 150). Ancak ülkeler yaşanan küresel krizler ve küresel salgınlardan dolayı serbest ticaretin getirilerinden her zaman yararlanamamıştır. Bu nedenler, ülkelerin ihracatlarını ticaret ve satış yönünden zarara uğrattığı için ülkelerin ekonomileri üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır (Study Smarter, 2023).

Böylelikle ülkelerin serbest ticaretten vazgeçerek korumacı politikaları benimsemesi küresel ekonomik düzenin değişime uğradığı gözler önüne sermiştir. Korumacı politikaların benimsenmesi hem küresel ekonomik düzenin değiştiğini hem de çok daha kapsamlı ve yıkıcı etkileri de beraberinde getirmiştir. Bu korumacı politikalara yönelmekle birlikte gelen değişim, küreselleşmeyi savunan kesimin bile küresel ekonominin temel normlarına olan inançlarını sarsmış, küresel kapitalizmin aktörleri ve olumsuz yanları çerçevesinde şekillenen hararetli tartışmaları şiddetlendirmiştir. Kısacası küresel kapitalizm ve ona ait olan ilişki, tartışmaların ana unsuru haline gelmiştir (Durusoy, 2013, s. 510).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKİLİ TİCARET ANLAŞMALARININ KÜRESEL KAPİTALİZME ETKİSİ

3.1 Küresel Kapitalizmde Bölgesel Ticaret Anlaşmalarına Dâhil Olan Ülkelerin Bölge Dışında Gerçekleştirdiği İkili Ticaret Anlaşmaları

Bu bölüme kadar açıkladığımız bilgiler doğrultusunda 1980 yılından sonra bilgi ve teknoloji alanında görülen gelişmelere ek olarak neoliberal politikaların uygulamaya konulması ile küresel kapitalist sistem hiç olmadığı kadar hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Ancak küresel kapitalist sistemin büyümesi yirmibirinci yüzyıla gelindiğinde 2008 küresel krizi, 2019 küresel salgın krizi ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi görülen gelişmeler karşısında gerilemeye başlamıştır. O dönemde görülen olumsuz gelişmeler özellikle küresel ekonomi, küresel ticaret ve küresel tedarik zinciri gibi faktörleri olumsuz yönde etkilediği için ülkeler korumacı politikalara yönelerek son dönemlerde yeni korumacı politikalar arasında yer alan bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarını imzalamıştır.

Yaşanan gelişmelerden sonra ülkelerin korumacı politikaları uygulaması serbest ticaretin aslında gerilemeye başladığını göstermiştir. Çünkü korumacı politikaların uygulanması serbest ticaretin zıttı bir görünüm ortaya koymuştur. Yirmibirinci yüzyıldan sonra ülkelerin uygulamış olduğu korumacı politikalar böylelikle küresel serbest ticaretin gerilemesine yol açmıştır. DTÖ'nün hedefleri arasında yer alan küresel ticaretin liberalleştirilmesi ilkesi yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler karşısında etkili olamamıştır. Bunun sonucunda DTÖ'nün bu görevi başarmada yetersiz kalması ve bekleneni verememesi gibi etkenler de ülkeleri bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yöneltmiştir.

Ülkelerin yönelmiş olduğu bölgesel ticaret anlaşmalarının yanında ayrıca bölgesel ticaret anlaşması imzalayan bu ülkeler farklı bölgede yer alan ülkeler ile de ikili ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin; Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) içerisinde yer alan Amerika, Kanada ve Meksika ülkeleri oluşturdukları serbest ticaret bölgesinde karşılıklı ticaret anlaşmaları imzalarken, bölge dışında kalan ülkeler ile de ikili ticaret anlaşmaları imzalamıştır.

ABD Örneği:

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): NAFTA'nın kurulması için görüşmeler 1990 yılında başlamıştır ancak görüşmelerin tamamlanması 1992 yılını bulmuştur. Bu anlaşmanın yanında çevre ve çalışmayla ilgili birtakım yan anlaşmalarında gerekli olması sebebiyle NAFTA 1 Ocak 1994 tarihinde faaliyete geçebilmiştir (Ritzer, 2020, s. 215). NAFTA, Kuzey Amerika kıtasında yer alan ABD ve Kanada gibi iki gelişmiş ülke ile Meksika gibi gelişmekte olan ülkenin birleşerek ticaret bölgesi kurma hareketini yansıtmıştır. NAFTA'nın farklı gelişmişlik ve ekonomik göstergelere sahip ülkelerin toplanması sonucunda ortaya çıkan bir bütünleşme hareketi olması anlaşmanın en dikkat çeken özelliğidir. Aynı zamanda bu özellik doğrultusunda NAFTA, ekonomik entegrasyonların uygulanması için ülkelerin ekonomik şartlarının birbirine denk olması gerektiği tezini çürüten bir entegrasyon hareketini de yansıtmıştır (Altun, 2020, s. 4-6).

NAFTA kendisinden sonra çoğu anlaşmaya ışık tutacak düzenlemelerin hayata geçirilmesinde büyük rol oynayan ve dönemin koşullarına göre kapsamlı bir içeriğe sahip olmuştur (Akman & Aran, 2018, s. 3). NAFTA'nın konuları arasında tarım, tekstil, otomobil yapımında ticaretin serbestleşmesi, fikri mülkiyet haklarına yönelik düzenlemeler, uzlaşmazlığın çözümü için mekanizmalar, işgücü ve çevre koruma gibi tedbirler yer almıştır. NAFTA'nın kuruluş amaçları ise şu şekildedir: Meksika'nın ABD ve Kanada'nın gelişmiş ekonomileriyle iç içe geçmesinin sağlaması, üyeler arasında dostluk, ortaklık ilişkilerinin güçlenmesi ve üye ülkelerde üretilen mal ve hizmetlere yönelik genişletilmiş bir pazar sağlamak, yaratıcılığın yanında inovasyon ve fikri mülkiyete dâhil olan tüm mal ve hizmet ticaretini desteklemek, küresel ticaretin ilerlemesine ve dağılmasına destek olmak, GATT ile diğer çok taraflı iş birliği araçlarındaki hak ve yükümlülükleri önemsemek, şirketlerin küresel pazardaki rekabetlerinin gücünü artırmak, yeni istihdam sağlayarak üyelerinin çalışma şartlarını ve yaşam standartlarını iyileştirmek, temel çalışan haklarını geliştirmek, güçlendirmek ve korumak, çevreyi ve kamu refahını muhafaza eden yasa ve yönetmeliklerin ilerlemesi ve yürürlüğe girmesini sağlamak, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek (Konur, 2018, s. 567-568), anlaşmayı imzalayan üç ülkenin on beş yıl içerisindeki ticaret ve yatırımlarının önündeki engellerin yok edilmesini sağlamak (Ritzer, 2020, s. 215) şeklinde sıralanmaktadır.

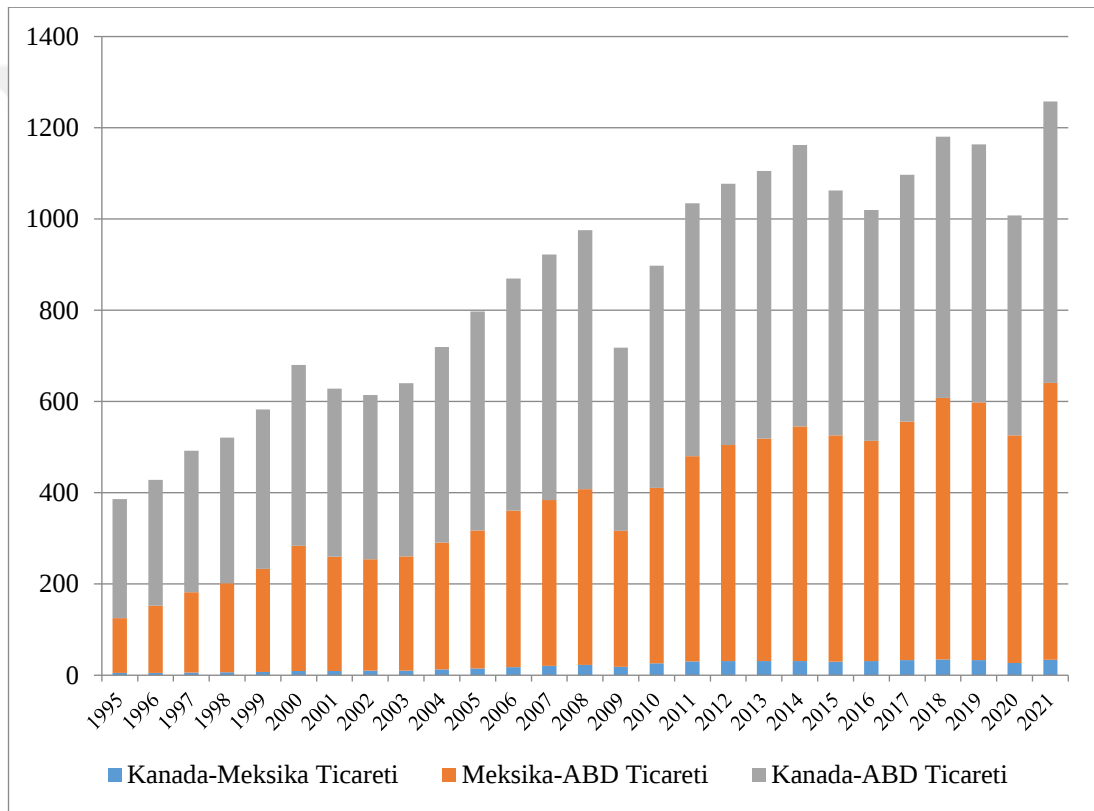
Amaçları bu şekilde sıralanan anlaşma, ülkelerin birbirlerinden alacakları ürünlere karşı ayrımcılık yapmama ilkesine bağlı kalmalarını içermiştir. NAFTA, üyelerin zamanla ortak bir gümrük tarifesine geçiş ihtimalini tahmin etmesine rağmen, bu durum gerçekleşemediği için daima bir serbest ticaret anlaşması olarak kalmıştır (Akman & Aran, 2018, s. 3). Bu nedenden dolayı anlaşma üyelerine, STA'lar da olduğu gibi bölge dışında kalan üçüncü ülkelere karşı yapacakları ticarete kendi yerel tarifelerini uygulama hakkı tanımıştır (Hepaktan & Çınar, 2011, s. 70).

NAFTA'ya üye olan ülkeler birtakım istekler ve hedeflerini gerçekleştirmek için anlaşmayı imzalamıştır. **ABD**, bu anlaşma sayesinde hem güneydeki komşuları ile yakın ilişki kurmak istemiş hem de yerli malları için yeni pazarlar arayışı amacıyla katılmak istemiştir. ABD aynı zamanda Meksika ve Kanada'nın pazarlarına ulaşacağını öngören uzun sürüleri ekonomik getiriler sebebi ve kişisel sorunların giderileceğine olan inancı ise diğer katılma nedenleri arasında yer almıştır. Her ne kadar NAFTA görüşmeleri ekonomik menfaatler doğrultusunda şekil alsa da ABD'yi ortaklarıyla bu entegrasyona yönelten göçmen sorunu, enerji, kirlilik, ABD'deki ücret ve istihdam kaybı şeklinde sıralanan siyasal sebepler de söz konusu olmuştur (Altun, 2020, s. 13). ABD yerel pazarının büyüklüğünün NAFTA'dan sağlanacak olan ABD'nin ticari açıdan büyük miktarlarda gelir elde etmesine fırsat vermemesi, NAFTA'dan beklentisinin ticaretten daha çok siyasi alanda olduğunu göstermiştir. Böylelikle bu anlaşmanın ABD'den ziyade Kanada ve Meksika'nın ekonomilerine katkı sağlayacağı beklentisinin önceden beri var olduğu görülmüştür (Arı, 2004, s. 5). Son olarak ABD'nin daha güçlü küresel konuma ve daha büyük pazara sahip olma isteğiyle katılma isteği bir diğer nedenler arasında yer almıştır (Üzümcü & Dikkaya, 2007, s. 40).

Bu anlaşmanın en isteksiz üyesi olan **Kanada** (Arı, 2004, s. 6), ABD ile geçmiş dönemde var olan ikili ekonomik ilişkiler sonucunda elde ettiği kazançlarını muhafaza etmek ve bu kazançları giderek güçlendirmek amacıyla katılmıştır. **Meksika** ise geniş ve gelir seviyesi yüksek bir ekonomik pazar elde etmek, bu pazara dâhil olurken üstünlük sağlamak ve ülkenin ekonomik refahını düzenli bir şekilde ilerletmeyi hedeflediği için anlaşmada yer almıştır (Üzümcü & Dikkaya, 2007, s. 40). Meksika, 1993 yılında ihracatının %75'lik kısmını ABD ile gerçekleştirmiştir. Bu anlaşma sayesinde Meksika'nın ABD'nin yerel pazarına

girişyle ABD'nin ticari koruma tedbirlerinin yok edilmesi amaçlanmıştır. Meksika, 1985 yılında ekonomisi en kapalı olan, tarifelerin tamamıyla uygulandığı, dış alımın gerçekleşmesi için lisansın gerekli olduğu ve döviz piyasasına yabancıların dâhil olmasının yasaklandığı bir ülke konumunda olmuştur. Bu ülke 1985 yılından itibaren başlayan ekonomik yeniliklerin devamlılığının sağlanması için NAFTA'yı lokomotif olarak değerlendirmek istemiş ve yeniliklerin geri dönülemez bir süreç olmasını hedeflemiştir (Arı, 2004, s. 5).

Şekil 3.1. NAFTA İmzalandıktan Sonra Üyeleri Arasında Gerçekleşen Ticareti (1995-2021) (Milyar Doları)

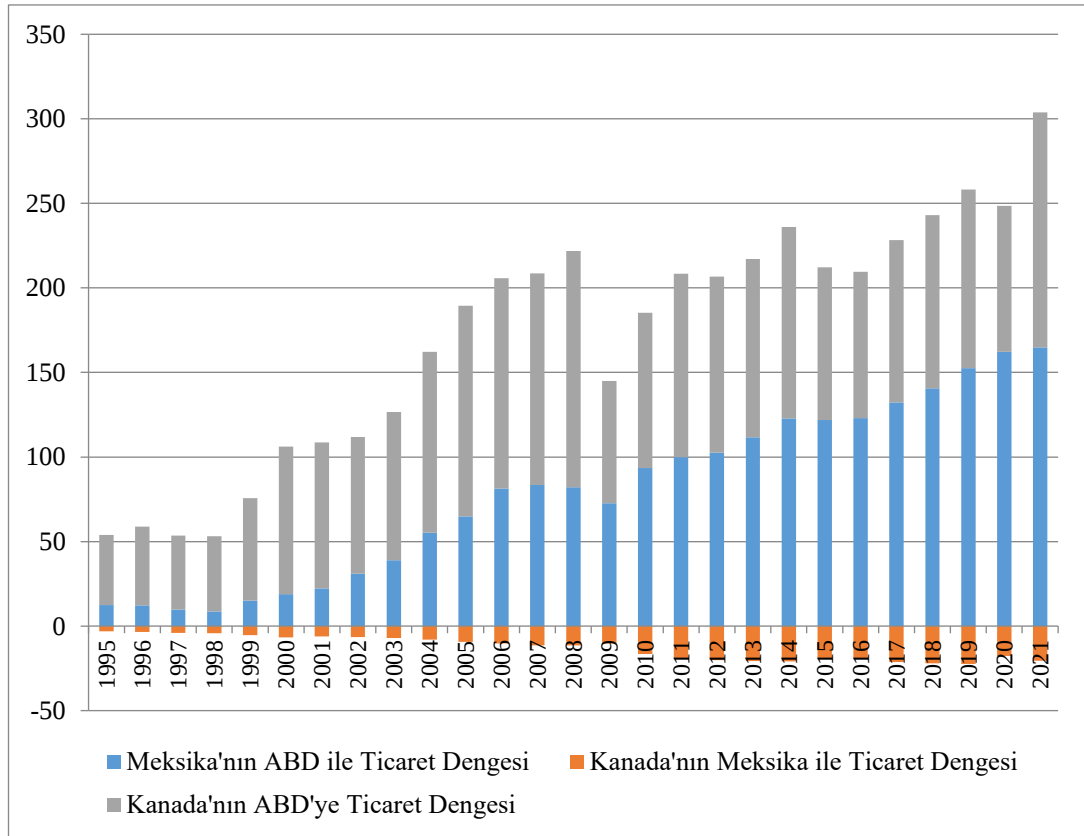
Kaynak: (WITS, 2023), (WITS, 2023(a)), (WITS, 2020) ve (WITS, 2023(b)) kaynakları tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

NAFTA sonrası üye ülkeler arasında gerçekleşen ticaret değişiminin gösterildiği şekil üzerinde görüldüğü gibi anlaşma sonrası Meksika-ABD ticareti ile Kanada-ABD ticaretinin Kanada-Meksika ticaretinden daha fazla gerçekleştiği görülmüştür. Şekilde görüldüğü üzere 1985 yılından itibaren başlayan ekonomik yeniliklerin devamlılığının sağlanması için NAFTA'yı lokomotif olarak değerlendirmek isteyen ve yeniliklerin geri dönülemez bir süreç olmasını amaçlayan **Meksika**, bu amacını gerçekleştirmeyi başarmıştır. Meksika, küresel

ekonomide büyük paya sahip olan ABD'nin komşusu olma fırsatını değerlendirerek, ABD piyasa dinamiklerini büyümesinde katkı sağlaması için kendi yararına kullanmayı başarmıştır (Sakızlı, 2018, s. 75). Böylelikle Meksika, NAFTA'ya katılma amaçları arasında yer alan geniş ve gelir seviyesi yüksek bir ekonomik pazar elde etme amacını da gerçekleştirmiştir (Arı, 2004, s. 10).

Kanada, ABD ile geçmiş dönemde var olan ikili ekonomik ilişkiler sonucunda elde ettiği kazançlarını korumak ve bu kazançları zamanla güçlendirmek amacıyla NAFTA'ya katılmıştır. Şekilde görüldüğü üzere Kanada'nın ABD ile gerçekleştirdiği ticaretten anlaşılabileceği üzere Kanada'nın ithalata oranla ihracat artışı elde etmiştir. Kanada-ABD ticareti, anlaşma sonrası daha fazla gerçekleşen ticaret arasında yer almıştır. Kanada'nın ise Meksika ile ticareti ise ABD'ye göre daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Burada Kanada'nın ihracatının ithalata göre daha az artış gösterdiği görülmüştür. Şekle göre **ABD**'nin Meksika ve Kanada ile gerçekleştirmiş olduğu ticaretin yüksek olmasından dolayı ABD'nin en önemli ticaret ortaklarının Kanada ve Meksika olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 3.2. NAFTA İmzalandıktan Sonra Ülkelerin Ticaret Dengesindeki Değişimler (1995-2021) (Milyar Dolar)

Kaynak: (WITS, 2023), (WITS, 2023(a)), (WITS, 2020) ve (WITS, 2023(b)) kaynakları tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

“NAFTA İmzalandıktan Sonra Ülkelerin Ticaret Dengesindeki Değişimler”in gösterildiği şekilden yola çıkarak Meksika ile Kanada’nın ABD’ye karşı ticaret fazlası verdiği görülmüştür. Bu durumda ABD’nin iki ülkeye karşı ticaret açığı söz konusu olmuştur. Aynı şekilde aralarındaki ticaret ilişkisinden dolayı Kanada’nın Meksika’ya karşı ticaret açığı verdiği görülmüştür. Genel bir değerlendirme yapıldığında ekonomik serbestleşmenin etkisi sayesinde NAFTA, Kuzey Amerika ekonomileri arasındaki ticaret ve yatırım akışını artırmada başarılı olmuştur. NAFTA, Kuzey Amerika bölgesinde sınır ötesi ticaret hacmini artırmak ve taraf ülkeler için ekonomik büyümenin sağlanma konusunda şüphesiz başarı elde eden NAFTA, bunu tarifeleri indirerek ya da tamamen kaldırarak gerçekleştirirken, bazı tarife dışı engelleri azaltarak ticaret ve yatırımın artışını sağlamayı da başarmıştır (Floyd, 2022). Aynı şekilde uzmanlar da NAFTA’yı ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirdiğini belirtmiştir. Anlaşmanın Meksika ile bölgede yer alan komşu ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğini giderdiği, daha dinamik üretim süreçlerini oluşturduğu, tüketim mallarını daha düşük fiyatla takdim etme imkânı sağladığı, çalışma ve yaşam kalitesini yükselttiği gerekçeleri ile olumlu olarak değerlendirmiştir (Perot, 1993) aktaran: (Dolu & Göksel, 2017, s. 917).

Ekonomik serbestleşmenin etkileri kabul edilsin veya edilmesin, Kuzey Amerika ekonomileri arasındaki ticaret ve yatırımların artmasına büyük ölçüde katkı sağlayan NAFTA (Velut, 2011), ülkelerin yatırım ve ticareti üzerindeki önemli katkısından dolayı Kuzey Amerika ekonomik entegrasyonun hızlanmasına katkı sağlamıştır. NAFTA’nın yürürlüğe girmesiyle beraber Kanada ve Meksika’nın ABD ile ticaretlerinin oranı %70 seviyelerindeyken, ABD’nin bu ülkelerle ticaret oranı %30’a denk gelmiştir. Bu oranlar dikkate alındığında 2015 yılına kadar ABD’nin en büyük ticaret ortağı olan Kanada, bu yılın ardından ABD’nin en büyük ikinci ekonomik ortağı haline gelmiş, Meksika ise 2006 yılı sonrasında ABD’nin üçüncü en büyük ortağı olmuştur (Örnek & Altun, 2017, s. 2295).

Ancak NAFTA, dönemin ABD Başkanı Donald Trump tarafından Ağustos 2017 yılında tekrardan görüşülmüş ve yaklaşık bir buçuk yıl devam eden pazarlıkların sonunda önemli değişikliklere maruz kalmıştır (Yıldırım G. , 2018).

Çünkü Donald Trump NAFTA'yı insanlık tarihinde gerçekleştirilen en kötü anlaşma şeklinde nitelendirerek NAFTA'nın adil olmadığını belirtmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki ABD'nin bu anlaşma ile dış ticaret açığı vermesi de ülke açısından önyargıları artırmıştır diyebiliriz. Bu nedenden dolayı anlaşmanın gözden geçirilip güncellenmesi için iki yıldır devam eden görüşmeler Kanada ve ABD arasında gerilimin yaşanmasına neden olmuştur. Ardından Donald Trump, NAFTA'nın yerini alacak olan anlaşmayı 2 Ekim tarihinde Beyaz Saray'da düzenlenen etkinlik sırasında duyurmuştur. Donald Trump'a göre bu anlaşma *"ABD tarihinin en önemli ticaret anlaşması"* olmuş ve Amerikan tarım ürünleri ile otomotiv sektörleri için *"büyük bir zafer"* anlamına gelmiştir (Avcı, 2018). Sözü geçen anlaşma ise ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA)'dan başka bir şey değildir.

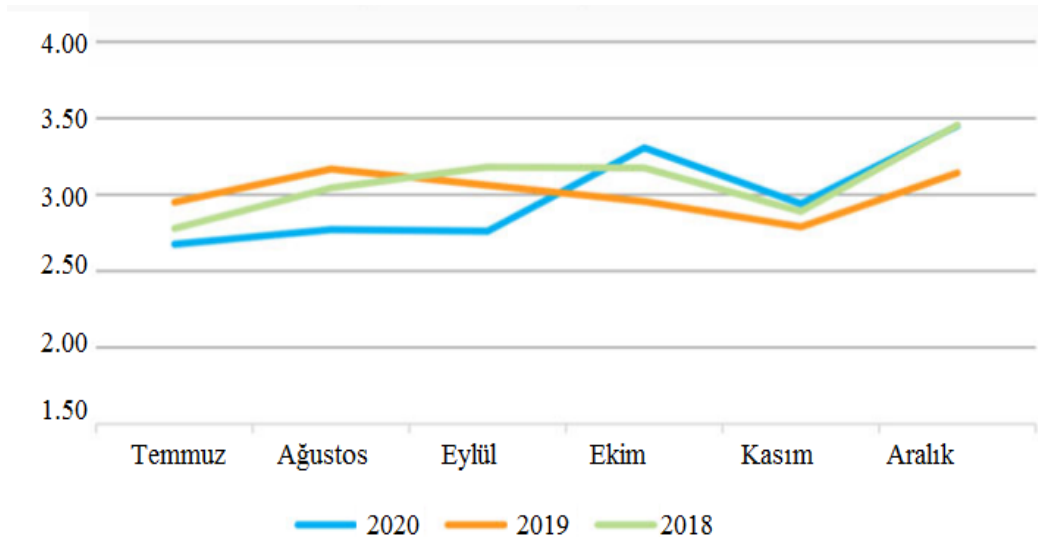
ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA): Donald Trump'ın isteği doğrultusunda 2017 yılının Ağustos ayında tekrardan görüşmeye açılan NAFTA, yaklaşık 1,5 yıl devam eden pazarlıklar sonrası önemli değişikliklere maruz kalmıştır. Washington dayatmasının sonucunda *"ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA)"* adını alan yeni anlaşma dönemin ABD Başkanı Donald Trump, ABD'nin diğer ortaklarından olan Kanada Başkanı Justin Trudeau ve Meksika Devlet Başkanı Enrique Pena Nieto ile kasım ayının sonunda Arjantin'de gerçekleştirilen G20 zirvesinde imzalanmıştır. İmzalanan bu yeni anlaşmanın ise 2019 yılı içerisinde üye ülkelerin meclislerinde onaylanması durumunda yürürlüğe girmesi beklenmiştir. Anlaşmanın 2019 yılında onaylanması halinde NAFTA, yerini USMCA'ya bırakmıştır (Yıldırım G. , 2018).

Ancak anlaşma 2020 yılında 1 Temmuz itibari ile yürürlüğe girmiştir. NAFTA'nın devamı olarak değerlendirilen bu anlaşmaya imza atan ülkelerin amaçları şu şekildedir: Mal ve hizmetin serbest bir şekilde yapılması, ticari engellerin azaltılması, Kuzey Amerika bölgesindeki çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına dayanışma içinde olunması, üretilen her bir mal ve hizmetlerin güvenli bir şekilde ve geniş çaplı bir pazarda hareketinin sağlanması için gerekli şartların oluşturulması, ülkelere yönelik karşılıklı yarar sağlayacak kuralların oluşturulması, uluslararası alanda rekabet edebilmek için ortaklığın sağlanmasıdır. Aynı zamanda bu anlaşma ile NAFTA'da yer alan bazı sektörlerle yönelik yeni düzenlemelerde getirilmiştir. Bu düzenlemelerin başında ABD'nin Kanada ile beraber tarım ve süt ürünleri sektöründeki gümrük verilerini

kaldırması gelmektedir (Çağdaş, 2020). Kanada'nın USMCA anlaşması ile süt, peynir, yoğurt vb. süt ürünlerinin dış alımına yönelik engellerin en aza indirilerek ABD'li üreticilere ülke pazarının %3,6'sına ulaşım kolaylığı sağlanacaktır (Dünya Gazetesi, 2022).

NAFTA'dan birtakım farklılıklar sebebiyle ayrılan düzenlemelerin başında otomotiv üretimi de yer almıştır. Özellikle bu farklar arasında yer alan otomobil sektörüne uygulanan yüksek vergi standartlarının serbest ticarete en büyük ve olumsuz etki yaratacağı belirtilmiştir. USMCA anlaşması altında belirlenen yeni farklılıklara göre otomobil ticaretinin anlaşmaya dâhil olan tüm ülkeler arasında "sıfır gümrük vergisi" ile gerçekleşmesi için parçaların en az %75'inin ülkelerin yer aldığı Kuzey Amerika kıtasında üretilmesi gerekmiştir. Sıfır gümrük vergisine yönelik düzelmedeki bir diğer şart ise otomobil parçalarının yaklaşık olarak %40-45'inin saatte en düşük 16 dolar ücret verilen işçiler tarafından yapılmasıdır. Ancak bu iki şartın Meksika'nın otomotiv sektörüne zarar vermesi bir yana tüm kıta genelinde otomobil fiyatlarının artmasına yol açacağı beklenmiştir (Yıldırım G. , 2018). Her ne kadar anlaşma kapsamında yerli üretimi artırmak hedef olsa da aşağıdaki şekilde görüldüğü üzere Descartes Datamyne'nin çalışmasına göre ABD'nin 2020 yılının ikinci yarısından itibaren otomobil ve otomobil parçası ithalatını artırdığı görülmüştür.

Şekil 3.3. ABD'nin Otomobil İthalatı (Milyar Dolar)

Kaynak: (Descartes Datamyne, 2021).

Bir diğer farklılık iş kanunu alanında görülmüştür. NAFTA'nın iş kanunu alanında gereken düzenlemeleri yapmaması şirketlerin ucuz işgücü buldukları

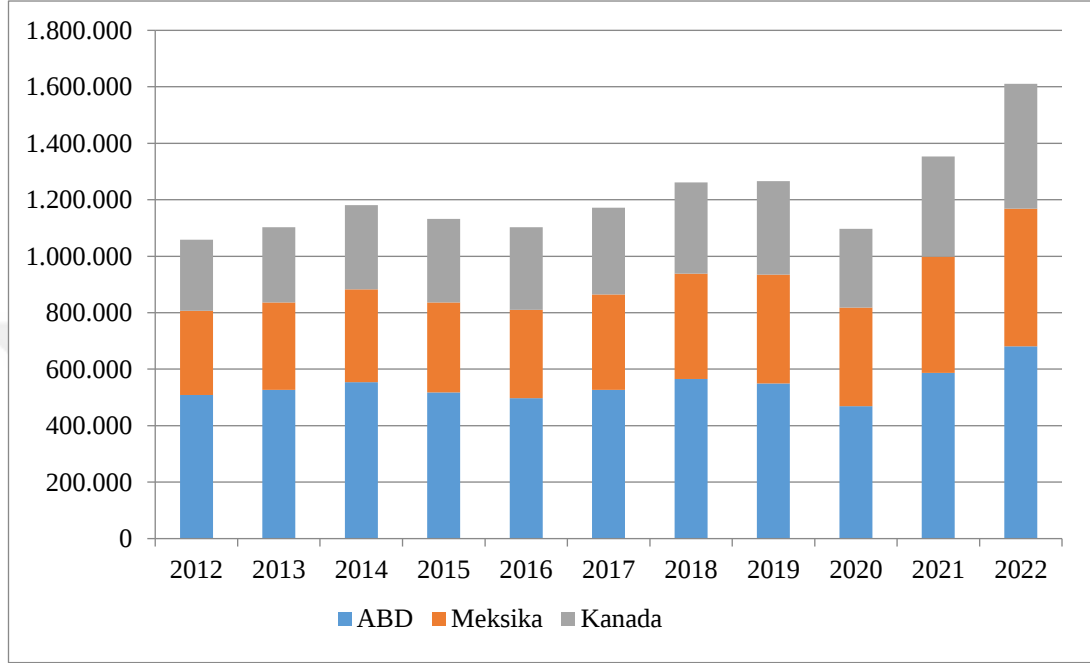
Meksika’da üretim gerçekleştirmelerine yol açmıştır. Bu da NAFTA’nın en çok eleştiri alan konular arasına girmiştir. Böylelikle bu anlaşma ile iş hukuku alanında gerçekleştirilen düzenlemeler sayesinde ABD işçileri için daha adil rekabet koşulları oluşturulmuştur. USMCA anlaşması ile gelen düzenlemelere göre, Kanada ve Meksika ABD kökenli firmalar kendi verilerini ülke içerisindeki sunucularda tutması için dayatmalarda bulunamazken; ürettikleri rastgele bir içerikten ötürü de ABD’li firmalar diğer iki üyeyi dava edememektedir (Bloomberg HT, 2020(b)).

USMCA anlaşması ile tarafların altı yılda bir olacak şekilde anlaşmaları kontrol etmeleri kararlaştırılmıştır. Eğer taraflar arasında onaltıncı yılın sonunda herhangi bir anlaşma sağlanamazsa anlaşmanın sonlandırılmasına karar verilmiştir. Her ne kadar görüşmelerde ABD, anlaşmanın sona erme süresinin beş yıl şeklinde olması gerektiğini belirtse de Kanada ve Meksika’nın karşı çıkması sonucunda yatırımcılara belli bir seviyede devamlılık sağlanması adına on altı yıl olarak karar kılınmıştır. Bu maddenin en önemli özelliği ise eski Başkan Donald Trump’ın baskı ile üzerinde durduğu bir madde olmasıdır (Aran & Akman, 2018, s. 5). Son olarak çevre korunması maddesine bağlı olarak çevre problemlerinin giderilmesi de bu düzenlemeler arasında yer almıştır (Bloomberg HT, 2020(b)). Anlaşmanın NAFTA’nın yerini alması, Donald Trump’a göre daha fazla avantaj sağlayacak olması da bu farklılıklar arasında yer almıştır (Bloomberg HT, 2020(c)).

USMCA anlaşması, imzalanmasından bu zamana kadar birçok gelişmelerin önemine dair farkındalığı yenilemiştir. Bunlar Covid-19 küresel salgın krizi, Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik başlatmış olduğu işgal, Çin ile artan ekonomik ve stratejik gerilimler, Çin’e bağımlılıktaki riskleri en aza indirmek, Kuzey Amerika’nın tedarik zinciri esnekliğini geliştirmek, iklim ve rekabet gücü için önemli endüstrilerin gelişimini teşvik etmek vb. şeklindedir. Bu maddeler doğrultusunda anlaşmanın önemi açıkça ortadayken son üç yıl değerlendirmeye alındığında ticaretin, yatırımın ve istihdamın genişletilmesinde ve anlaşmanın Kuzey Amerika bölgesindeki işçiler ve daha geniş kesimi için olumlu sonuçlar vermesini sağlamada önemli ilerlemeler göstermiştir. Bakıldığında ticaret ve yatırımın bölgede ilerlediğini ve yetkililer, sanayi ve sivil toplum arasındaki ortaklığın güçlenerek derinleştiğini söyleyebiliriz. Nitekim aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere USMCA anlaşmasından sonra üye ülkelerin bölge içi ihracat

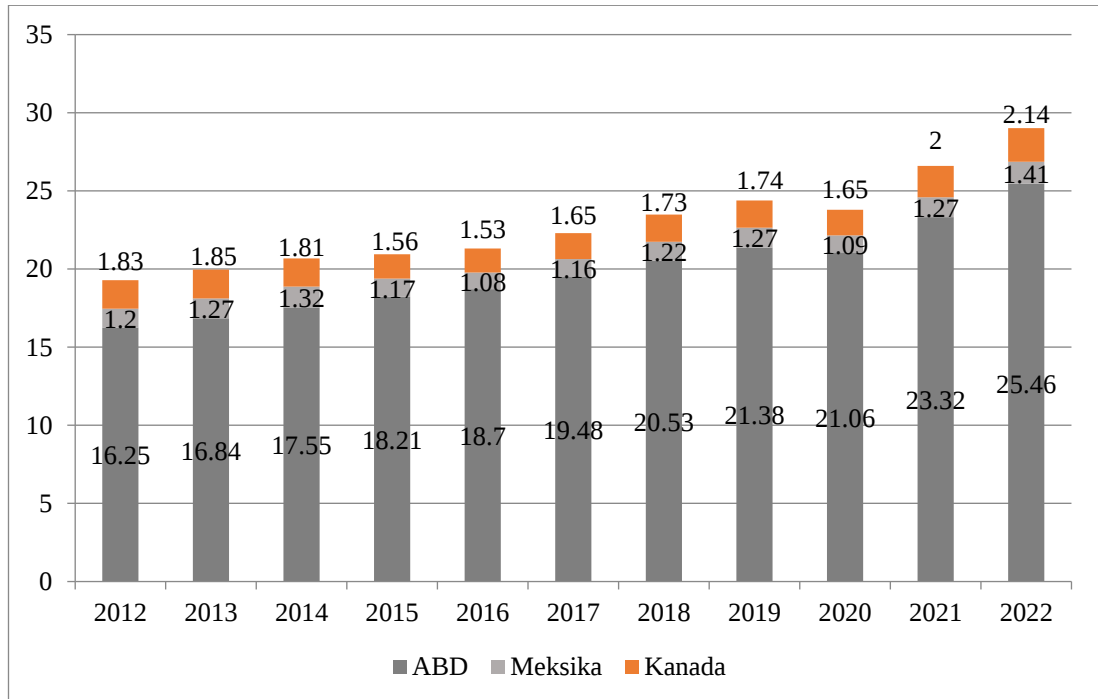
hacimlerinde artış görülmüştür. 2022 yılında Kuzey Amerika bölgesindeki toplam ticaret değeri 1,5 trilyon doları geçmiş durumdadır ve bu durum son iki yılda yaşanan ticaretteki çift haneli büyümenin sonucunu yansıtmıştır (Meltzer, Wayne, & Bitar, 2023).

Şekil 3.4. USMCA Bölge İçi Ülkelere Göre İhracat (Milyon Dolar) (2012-2022)

Kaynak: (Meltzer, Wayne, & Bitar, 2023) kaynağından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil 3.5. USMCA Üye Ülkeleri GSYİH (Trilyon ABD Doları)

Kaynak: (WB, 2023(a)) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Küresel açıdan oldukça önemli olan bu anlaşma dikkate alındığında GSYİH'nin AB27'den daha büyük olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda küresel çaplı değerlendirildiğinde ise bölgenin GSYİH'sinin hala Çin ekonomisinden daha büyük olduğu görülmüştür (Brodzicki, 2021). Şekilde görüldüğü üzere 2020 yılında USMCA üyelerinin GSYİH'sinin toplamı 23,8 trilyon dolar seviyesindedir. 2021 yılında bu rakamın 26,59 seviyelerine; 2022 yılında ise 29,01 trilyon dolar seviyelerine yükseldiği görülmüştür.

Bölgenin GSYİH'sinin Çin'den büyük olmasının yanı sıra eski ABD Başkanı Donald Trump, USMCA anlaşması ile küresel ticarette Çin'i tek bırakmak için gerekli stratejileri belirleyerek yeni bir madde eklemiştir. Bu madde ile anlaşmaya taraf olan ülkeler, serbest piyasa ekonomisine yer vermeyen herhangi bir ülke ile ticaret görüşmelerini gerçekleştirmeyi düşündükleri anda bu fikri, görüşmeler henüz başlamamışken üç ay önce diğer USMCA ortaklarına bildirmek zorundadır. ABD, Meksika ya da Kanada tarafından herhangi biri yine serbest piyasa ekonomisini benimsemeyen başka bir ülke ile ticaret anlaşması gerçekleştirirse geride kalan iki ülke, NAFTA'dan sonra anlaşmanın yerine geçen USMCA'yı sonlandırabilecek ve bu ülkeler kendi aralarında yeni bir anlaşma imzalayabilecektir. ABD yönünden sunulan ve “sadakat testi” olarak değerlendirilen söz konusu düzenlemenin, Çin ile imzalanacak ticaret anlaşmalarının gerçekleşmesini engellemeyi amaçladığı ve ABD'nin gelecek dönemlerde uygulamaya konulması beklenen başka ticaret anlaşmalarının da olacağını göstermiştir (Özcan, 2018). Nitekim 1994 senesinde ABD, Kanada ve Meksika tarafından imzalanan NAFTA'nın yerine geçen USMCA anlaşmasının dışında ABD'nin ikili ticaret anlaşmaları imzaladığı da bilinmektedir.

ABD'nin Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Dışında İmzalamış Olduğu İkili Ticaret Anlaşmaları

ABD, 2000 yılından itibaren günümüze kadar ikili, bölgesel ve küresel olacak şekilde pazarların oluşması ve ticaretin daha kolay hale gelmesi için yoğun bir şekilde çalışma göstermiştir. ABD bir yandan DTÖ çatısı altında görüşmeler gerçekleştirirken, diğer taraftan bölgesel ve ikili ticaret anlaşmaları gerçekleştirmek için önemli gayretlerde bulunmuştur (Aydın A. K., t.y.).

Aşağıdaki tabloda ABD'nin imzalamış olduğu ikili ticaret anlaşmalarının tamamını göstermiştir.

Tablo 3.1. ABD'nin İmzalamış Olduğu Mevcut Diğer Ticaret Anlaşmaları Örnekleri

Avustralya	Bahreyn
Kanada	Şili
Kolombiya	Kosta Rika
Dominik Cumhuriyeti	El Salvador
Guatemala	Honduras
İsrail	Ürdün
Güney Kore	Meksika
Fas	Nikaragua
Umman	Panamada
Peru	Singapur
USMCA	Japonya ¹⁰
NAFTA ¹¹	

Kaynak: (U.S. Department of State, t.y.), (Aydın A. K., t.y.) kaynakları tarafından elde edilen bilgilere göre oluşturulmuştur.

Aslında ABD 2020 yılında NAFTA'nın yerine geçen USMCA anlaşmasını yirmibirinci yüzyılda imzalayarak Kanada ve Meksika ülkeleri ile ticari faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Aşağıdaki tabloda ise ABD'nin USMCA dışında küresel krizden sonra diğer ülkelerle imzalamış olduğu ticaret anlaşmalarına örnekler yer verilmiştir.

Tablo 3.2. ABD'nin Küresel Krizden Sonra İmzalamış Olduğu İkili Ticaret Anlaşmaları

Ülkeler	Yürürlüğe Girme Tarihi
ABD-Japonya	2019

¹⁰ ABD'nin kritik madenlerin serbest ticaretine odaklanan ve yürürlükte olan anlaşmasıdır.

¹¹ ABD'nin yer aldığı ya da gerçekleştirmeyi istediği Bölgesel Serbest Ticaret Anlaşmalarının bir türünü yansıtan anlaşmadır.

ABD-Peru	2009
ABD-İngiltere	2023

Kaynak: (Euronews, 2021), (U.S. Relations With Peru, 2023), (Berrak Kanbir, 2023) kaynaklarından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

ABD ve Japonya iki ülke arasında imzalanan ticaret anlaşma ile söz konusu iki ülke ABD'nin ihraç ettiği et, peynir, buğday vb. gibi tarım ve gıda ürünlerine gümrük vergilerinde asgari seviyede olmasını kararlaştırmış ve Japonya ABD'den alacağı et ürünlerine %38,5 seviyelerinde uyguladığı gümrük vergisini aşamalı olacak şekilde %9'a düşüreceğini belirtmiştir. Japonya'nın ihraç ettiği sanayi ürünlerinde ise yine gümrük vergilerinde indirimle gidileceği konusunda anlaşmıştır. Aynı zamanda ABD, Japonya'dan alacağı otomobillere yönelik uygulanan gümrük vergisini %2.5 seviyelerine indirecektir. Ancak diğer motorlu taşıtlar ile otomobil yedek parçalarının dış alımına gümrük tarifeleri uygulamada kalacaktır. Anlaşmanın 2020 yılında yürürlüğe gireceği belirtilmiştir (Sputnik Türkiye, 2019). İki ülke Donald Trump döneminde uygulamaya alınan ve Japonya'dan çelik ile alüminyum dış alımına yönelik getirilen yüksek gümrük vergilerinin kaldırılmasına yönelik müzakereler yürütülmüştür. İki ülke arasında gerçekleşen görüşmede ikili ticari ilişkiler de değerlendirilmiştir. Ticari ilişkiler kapsamında söz konusu ürünlerde yüksek gümrük vergilerinin kaldırılması ele alınmıştır (Euronews, 2021).

Tablo 3.3. ABD'nin Japonya ile İmzaladığı İkili Ticaret Anlaşması Sonrası İhracat ve İthalat Değişimi (Milyar Dolar)

	2020	2021
ABD'nin Japonya'ya İhracatı	64.090.703	74.960.699
ABD'nin Japonya'dan İthalatı	122.438.985	139.389.676
ABD-Japonya Ticaret Hacmi	186.529.688	214.350.375

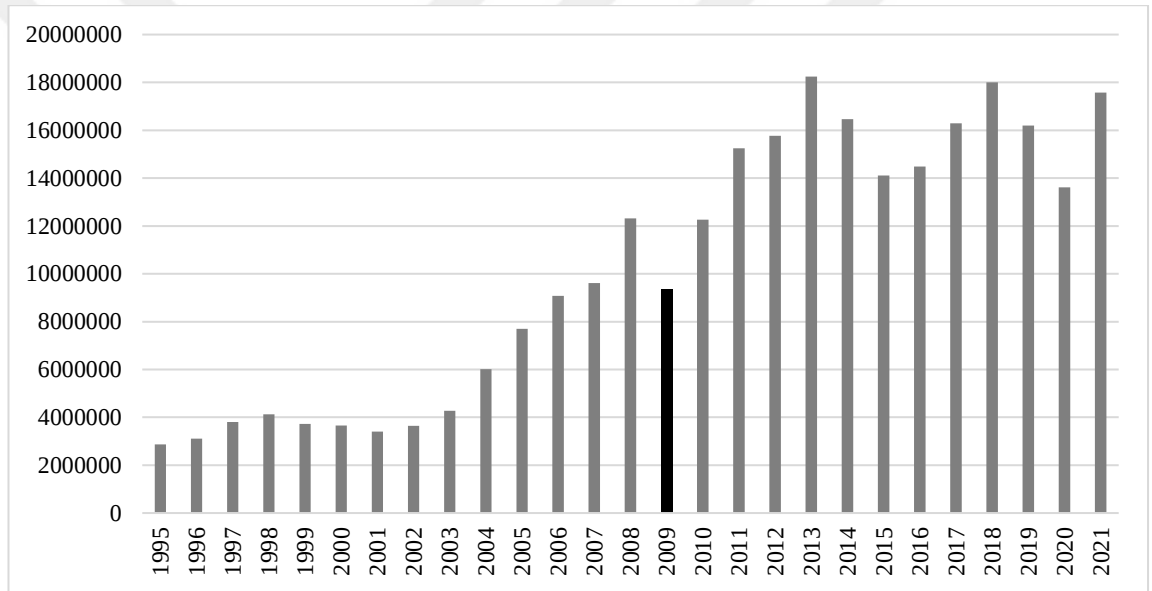
Kaynak: (WITS, 2021(a)) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

“ABD'nin Japonya ile İmzaladığı İkili Ticaret Anlaşması Sonrası İhracat ve İthalat Değişimi” gösterildiği tabloda anlaşmanın imzalanmasının ardından ABD'nin Japonya'ya yapmış olduğu ihracat ve ithalat oranlarında artış olduğu görülmüştür. İki ülke arasında ihracat ve ithalat artışı ülkeler arasında dış ticaret hacminin arttığını göstermiştir. Ancak ABD'nin 2020 ve 2021 yılları içerisinde

ihracatının ithalatın altında kalması ülkenin dış ticaret dengesinin eksili seviyelere düştüğünü gözler önüne sermiştir.

ABD ve Peru ekonomik ve ticari açıdan ikili ilişkilerini ilerletmek için “ABD-Peru Ticareti Geliştirme Anlaşması”nı imzalayarak anlaşmayı 2009 tarihinde yürürlüğe koymuştur. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle iki ülke arasındaki ilişki günden güne derinleşerek her iki ülke pazar ulaşımına, yatırımda güvenceleri, çevre-işçi hakları ve son olarak fikri mülkiyet haklarının korunması gibi konularda yüksek standartlar belirlemiştir (U.S. Relations With Peru, 2023).

Şekil 3.6. ABD-Peru İkili Ticaret Anlaşması Sonrası Toplam Ticaret ve Ticaret Dengesi (1995-2021)

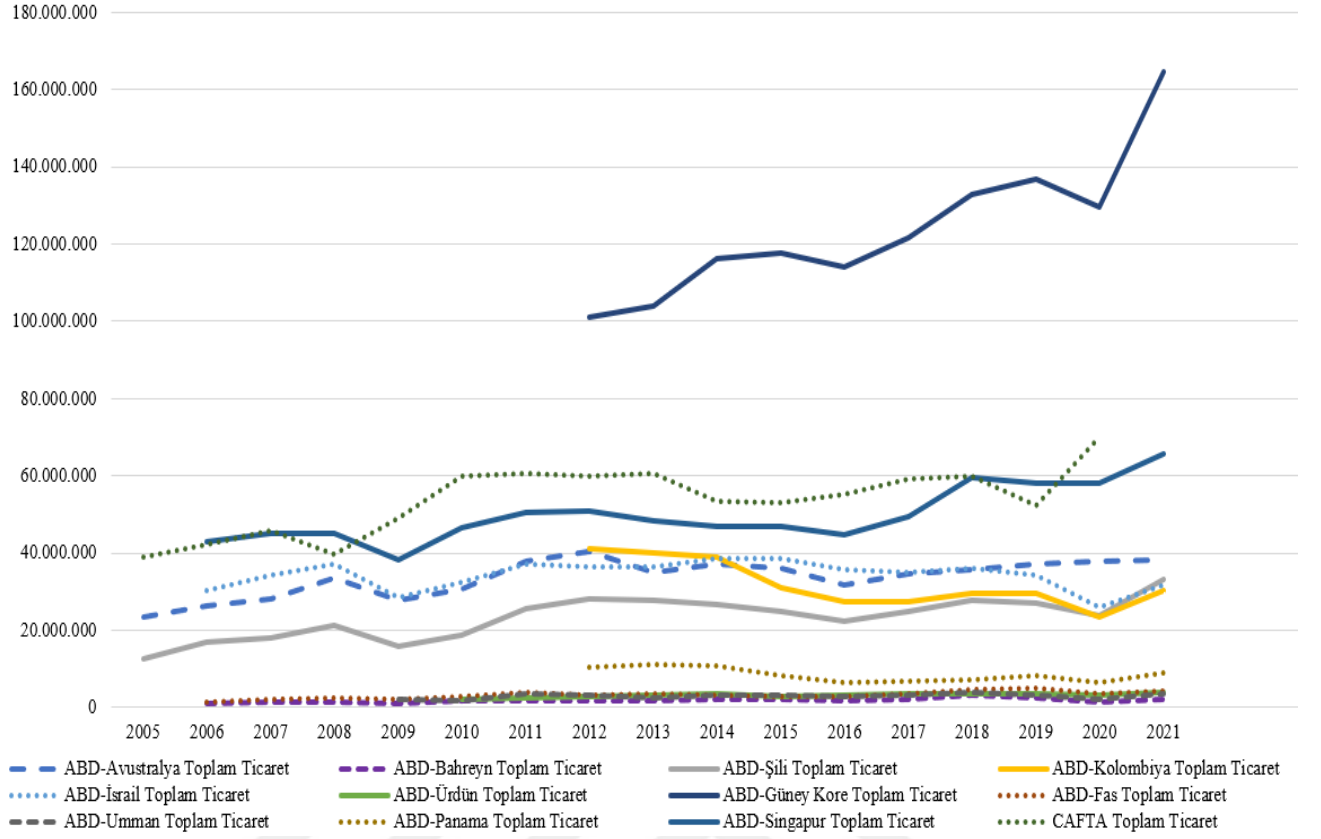
Kaynak: (WITS, 2021(d)) kaynağından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil dikkate alındığında ABD’nin Peru ile 2009 yılında imzaladığı ikili ticaret anlaşmasından önce ABD’nin aslında söz konusu ülke ile 2002 yılından sonra ticari ilişkilerinin pozitif bir görünüm sunmaya başlamıştır. Fakat 2008 küresel krizinin ardından iki ülke arasındaki ticaret ilişkisi krize bağlı olarak gerileme göstermiştir. Ancak krizden sonraki yıl imzalanan ikili ticaret anlaşmasının etkisiyle ülkelerin ticari ilişkilerinin tekrardan önceki dönemlere göre daha fazla artışa geçtiğini görmekteyiz. Buradan ABD’nin Peru ile imzaladığı ikili ticaret anlaşmasının aslında iki ülke için ticari ilişkilerini artırdığı için olumlu bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

ABD'nin küresel krizden sonra imzaladığı anlaşmalara örnek olarak Peru ve Japonya'nın dışında **ABD ve İngiltere'nin** 2023 yılında gerçekleştirdiği Atlantik Deklarasyonu anlaşması da örnek olarak gösterilebilir. ABD Başkanı Biden ile göreve başladığı andan bu yana ABD'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştiren İngiltere Başbakanı Sunak yirmibirinci yüzyılın ortaklığını gerçekleştirmek için Atlantik Deklarasyonu konusunda 2023 yılında uzlaşmaya varmıştır. Atlantik Deklarasyonu tam anlamıyla bir serbest ticaret anlaşmasını yansıtmasa da ABD ve İngiltere özellikle ekonomik açıdan ortaklık sağlanması için anlaşma gerçekleştirmiştir. Ekonomik ortaklığın sağlanmasının dışında söz konusu iki ülke teknolojik, savunma ve çevreci alanlarda da daha yakın ilişkiler gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Berrak Kanbir, 2023).

Anlaşma oluşturulmasında yer alan amaçların dışında özellikle ekonomik açıdan ortaklığın ilerletilmesi ve tedarik zincirleri açısından hiç olmadığı kadar daha fazla yakın bir ortaklığı da barındırdığı için büyük önem taşımıştır (Bloomberg HT, 2023). ABD ve İngiltere imzalanan deklarasyon kapsamında öncesinde hiçbir şekilde görülmemiş ve türünün ilk örneğini oluşturan bir ortaklık gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. İki taraf bu deklarasyon ile küresel açıdan yeni bir dönemi başlatacaklarını da eklemiştir. İkili şekilde gerçekleşen yatırım ilişkisi, söz konusu iki ülkede de 2,7 milyon üzerinde işi destekleyen 1,5 trilyon doları geçen hacmi ile küresel açıdan en büyük ticaret ortaklığıdır. Atlantik Deklarasyonu, ABD ve İngiltere arasındaki en güçlü yatırım ilişkisinin gerçekleştirilmesini yansıtmıştır (Sakman, 2023).

Şekil 3.7. ABD'nin İmzalamış Olduğu İkili ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
Sonrası Toplam Ticaret Değişimleri (2005-2021) (Milyar Dolar)

Kaynak: (WITS, 2021).

Şekilde görüldüğü üzere ABD'nin USMCA, Japonya ve Peru ile imzaladığı ikili ticaret anlaşmaları dışında diğer ülkeler ile imzalamış olduğu ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yer almıştır. ABD'nin ülkeler ile imzalamış olduğu anlaşmalar anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihler dikkate alınarak ele alınmıştır. Şekil dikkate alındığında ABD'nin imzalamış olduğu anlaşmaların ardından ülkeler ile toplam ticareti genele bakıldığında artış gösterdiği görülmüştür. Bu anlaşmalar genele bakıldığında giderek artan görünüm ortaya koyarken özellikle ABD'nin bazı ülkeler ile toplam ticaretinin daha fazla gerçekleştiği görülmüştür. Bunlar arasında ABD'nin Avustralya ile 2005 yılındaki toplam ticaretinin 23.247.807 milyar dolardan 2021 yılında 38.293.444 milyar dolara; Şili ile 2005 yılındaki toplam ticareti 12.577.725 milyar dolardan 33.300.392 milyar dolara; Güney Kore ile toplam ticaretinin 2012 yılında 101.181.262 milyar dolardan 164.577.668 milyar dolara; Fas ile 2006 yılındaki toplam ticaretinin 1.434.704 milyar dolardan 4.097.376 milyar dolara; Singapur ile 2006 yılındaki toplam ticareti 42.751.309 milyar dolardan 65.581.874 milyar dolara yükseldiği görülmüştür.

Çin Örneği :

Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP): RCEP ekonomik entegrasyonunda bir tarafta ASEAN üyesi ülkeler yer alırken diğer tarafta birliğin görüşme halinde olduğu ortaklarından olan Yeni Zelanda, Avustralya, Japonya, Güney Kore ve Çin gibi ülkeler yer almıştır. 2012 yılında başlayan bu görüşmelerin iki yıl gibi bir sürede sonuçlanması beklenirken anlaşma, bölgede yer alan ülkelerin farklı ticari tercihlerinden dolayı devamlı ertelenmek zorunda kalmıştır. Ancak Asya-Pasifik bölgesinde yer alan ASEAN ülkeleri ile ortaklarının oluşturduğu 15 ülkenin liderleri arasında sekiz yıl devam eden görüşmeler, dünyanın en büyük gerçekleştiği serbest ticaret anlaşması şeklinde bilinen RCEP'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Yıldız Ö. F., 2020). Hindistan ise Çin ürünlerinin kendi ülkesine ucuz fiyatlarla girmesinden kuşku duyduğu için RCEP görüşmelerinden ayrılma kararı almıştır (Bloomberg HT, 2022).

Anlaşma 1 Ocak 2022 tarihinden itibaren Avustralya, Çin, Japonya, Yeni Zelanda ile ASEAN ülkeleri arasında yer alan Brunei, Kamboçya, Laos, Singapur, Tayland ve Vietnam'da yürürlüğe girmiştir. 2022 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma ile dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin Asya-Pasifik bölgesine doğru yön kazandırması beklenmiştir (İMMİB, 2022). Dünya nüfusu ve gayrisafi hâsılanın %30'unu kapsayan ve dünyadaki en büyük bölgesel ekonomik türünü oluşturan (Bloomberg HT, 2021) RCEP anlaşması ile ikili ticari ilişkilerin önceki dönemlerde herhangi bir ticaret anlaşmalarının düzeltemediği ekonomiler arasındaki ticari ilişkilerin ilerlemesine katkı sağlayacağı beklentisi de bulunmuştur. Anlaşma, çoğunlukla tarifeleri düşürerek ve ticaretin kolaylaşması için alınan tedbirleri uygulayarak üye ülkelere daha iyi bir pazara erişim fırsatları sağlamayı ve bölgesel ticareti geliştirmeyi de amaçlamıştır. Bu sayede RCEP ülkelerini bölgesel bir ticaret bloğu olma konusunda desteklemiştir (UNCTAD, 2021, s. 3).

RCEP ile geliştirilmiş bir küresel ticaret düzeni sayesinde Kuzey ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin ilerleyeceği; imalat sanayi, gelişmiş teknoloji, doğal kaynaklar ve insan gücü kaynaklarını aktif bir şekilde kullanılmasına olanak sağlayacağı (Ünay, 2020), yirmi yıl içinde ithalat vergisinin ortadan kaldırılacağı, fikri mülkiyet hakları, finansal hizmetler, telekomünikasyon, e-ticaret ve profesyonel hizmetler alanında kurallar koyması beklenmiştir (BBC News, 2020).

UNCTAD'ın 2021 yılında yayımladığı “An Assessment of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) Tariff Concessions” adlı raporda RCEP içindeki ticaretin %2’lik gibi bir artışla denk gelen 40 milyar ABD doları seviyelerinde artması beklenmiştir. Bölge içi ticarete beklenen bu artışın büyük bir kısmı, ticaretin üye dışı ülkelerden uzaklaşmasından kaynaklanacağı belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere RCEP üyesi ülkelerin aralarındaki mal ticareti 2019 yılında yaklaşık 2,5 trilyon ABD doları seviyelerinde iken, mal ticaretinin bu seviyede olması küresel ticaretin neredeyse %13’üne tekabül etmiştir. Aralarında dünyanın en büyük ve en gelişmiş ekonomileri kadar az gelişmiş ekonomilerini de bulunduran ve RCEP birliğinde yer alan Çin’in mal ticareti ithalatı 738 milyar ABD doları iken, ihracatı ise 688 milyar ABD doları seviyelerinde olduğu görülmüştür. Çin listede başlarda yer almakta iken, ikinci sırada Japonya’nın, devamında ise Güney Kore’nin olduğu görülmüştür. Birbirleri ile bütünleşmeyi gerçekleştirmiş olan birlikte RCEP içi ticaretin payı, RCEP üyelerinin toplam ticaretinin yaklaşık %50’sine denk gelmiştir (UNCTAD, 2021, s. 4-5).

Tablo 3.4. RCEP Üyeleri Arasındaki Ticaret-2019 (Milyar Dolar)

	RCEP İçi Ticaret (İthalat)	RCEP İçi Ticaret (İhracat)	RCEP üyeleriyle Ticaretin Yüzdesi (İthalat)	RCEP üyeleriyle Ticaretin Yüzdesi (İhracat)
Avustralya	122	206	56	73
Brunei	3	7	52	88
Kamboçya	22	9	85	33
Çin	738	688	39	27
Endonezya	115	101	67	57
Japonya	355	321	49	43
Laos	5	6	94	91
Myanmar	16	13	84	67
Malezya	123	142	60	56
Yeni Zelanda	24	26	56	62
Filipinler	79	37	68	49
Güney Kore	233	284	46	50
Singapur	168	222	47	54
Tayland	130	134	61	54
Vietnam	179	117	72	42
RCEP	2,312	2,313	51	45

Kaynak: (UNCTAD, 2021, s. 4).

RCEP anlaşmasının ticari etkileri bu yönde iken bazı ekonomistler tarafından anlaşmanın küresel GSYİH'ye 200 milyar dolar; dünya nüfusunun üçte birine denk gelen 2,2 milyar işçiye istihdam olması tahmin edilmiştir (Ünver, 2022). Uzmanların çoğuna göre ise RCEP anlaşması küresel salgın sonrası bölgenin ekonomik açıdan kalkınmasına katkı sağlayacağı için olumlu gelişmeler görülecektir. Bu durum ise dünyanın ekonomik ağırlıklı merkezinin Asya bölgesine doğru yöneleceğini ve Pekin'in söz konusu bölgedeki etkileşimini ilerletmesinde önemli bir rol oynayacağı anlamına gelmektedir (Tamer, 2021).

Bu şekilde etki etmesi beklenen anlaşmayı ASEAN üyelerinden Singapur'un Başbakanı Lee Hsien Loong büyük bir dönüm noktası şeklinde ele alarak, *"8 yıl boyunca yapılan 46 müzakere ve 19 bakanlık düzeyinde görüşmelerin ardından bugünlere geldik. Bu süreçte yorulmadan çalışan ilgili ülkeler ve bakanların çabalarına çok minnettarım."* şeklinde eklemelerde bulunmuştur. Singapur Başbakanı Lee aynı zamanda küresel büyümenin gerileme gösterdiği son dönemlerde imzalanan bu anlaşmanın ileriye yönelik büyük bir adım olduğunu da belirtmiştir (Yıldız Ö. F., 2020).

RCEP anlaşması ile Çin için bir ilkin gerçekleştiğini söylememiz gerekmektedir. Burada önemli olan husus önceleri daha çok ikili ticaret anlaşmalarını tercih eden ülkenin ilk defa bölgesel çok taraflı bir anlaşma gerçekleştirdiğidir. Batı'nın çok taraflılığının giderek gerilemeye başladığı dönemde, Çin'in ve bölgedeki ülkelerin bu girişimi Asya *"yeniden"* yükselişe geçmişken önemli bir adım olarak görülmüştür (Koç, 2020). Anlaşma sayesinde Çin'in bölgedeki ekonomik egemenliğini arttırması öngörüldürken, ABD ve Avrupalı şirketlerin Asya-Pasifik bölgesinin oluşturmuş olduğu serbest ticaret bölgesinin dışında bırakılarak avantajlarını kaybettirileceği ise diğer tahminler arasında yerini almıştır (Aydoğmuş, 2020).

Hindistan ve ABD'nin anlaşmada bulunmaması Çin açısından önemli bir gelişme olmuştur. Çünkü bu anlaşma ile Çin, Güneydoğu Asya'daki Kuşak Yol Girişimi projelerinde ileriye doğru bir hamle gerçekleştirmesine fırsat sağlayacaktır. Böylelikle gerçekleştirilen ticaret anlaşması Pekin yönetiminin ekonomiye yönelik planından daha çok ASEAN üyelerinin hamlesi şeklinde gündeme gelmiştir. Anlaşma sayesinde Çin'in ASEAN ülkeleri ile ekonomik ortaklıklarının gelişmesine fırsat tanınması beklenmiştir (Tamer, 2021). Son olarak

RCEP anlaşması ile sadece Asya bölgesindeki ticaret ve verimliliğin artırılması değil, bölgesel tedarik zincirinin güçlendirmesi de beklenmiştir (Takefman, 2023).

Yeni serbest ticaret anlaşmaları üzerinden gelişme gösteren girişimlerin Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaşması da asla bir rastlantıyı göstermemiştir. Nitekim küresel ticaret ağlarındaki engeller usule uygun siyasi koşullar çerçevesinde aşamalı şekilde azaltılabilirse, Doğu Asya bölgesinin ekonomik hareketliliği ve küresel sistemdeki dinamikliğinin önemli ölçüde artacağını tahmin etmek zor olmamıştır. Aynı zamanda ABD'nin Donald Trump yönetimi dönemindeki Çin'e karşı başlatmış olduğu ticaret savaşı ve yeni korumacılığa yönelik politikaları sebebiyle, küresel ekonomide ticaretin serbestleştirilmesine yönelik hamleler bu şekilde ana destekçisini kaybetmiştir. Böylelikle ABD'nin bu tavrı karşısında bölgesel ticari bütünleşme projelerinde siyasi bir boşluk oluşmuştur. Donald Trump yönetiminin uygulamış olduğu cezalandırıcı politikalar NAFTA'daki şartların üyeler arasında tekrardan görüşülmesi gerektiği, Brexit sürecinin yol açtığı hırpalanmalardan dolayı AB'nin bütünlüğünü korumakta zorlandığı bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında küresel ekonominin büyümesine katkı sağlayan ve en büyük entegrasyonu olan Asya-Pasifik bölgesindeki çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları sayesinde bölgeselleşme girişimlerinin temel nokta olması büyük önem kazanmıştır (Ünay, 2020).

Bakıldığında RCEP anlaşmasının Covid-19 küresel salgının görüldüğü dönemde imzalanması, küresel salgın gibi geçici aksaklıkların küreselleşmeyi ve serbest ticareti durduramayacağını ya da aksi bir şekilde tersine döndüremeyeceğine yönelik umut ve cesareti fazlasıyla göstermiştir (Mau, 2020). Asya böylelikle RCEP anlaşması ile “yeniden” küresel ekonominin merkezi konumunu yakalamıştır. Anlaşma kapsamında Çin, geçiş dönemindeki Donald Trump'ın korumacı politikalarına karşı başarı sağlamış ve ABD'nin saf dışı kaldığı ticaret ortaklığı ile bölgesel ekonomi-siyasal gücünü sağlamlaştırma taktiklerinde yeni ve önemli bir adım atmıştır. Çin'de durum böyleyken Japonya ise otomotiv endüstrisinde tarifelerin olmadığı bir anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında ekonomik yönden daha fazla üstünlük elde edecek ülke konumundadır. RCEP'nin, küresel ekonomik gücünün Asya-Pasifik bölgesine doğru yön aldığını yeni kanıtlarla ilerleyen dönemlerde göstermesi beklenmiştir. Yalnızca ekonomik açıdan değil, çok taraflılığın, uluslararası kuruluşların aktifliğinin, ABD'nin

bölgedeki hamlelerinin, Çin'in güç arayışının, bölgede yer alan ülkelerin savunma-güvenlik programlarının sürekli konuşulacağı yeni bir ortamın oluşacağı beklenmiştir (Koç, 2020).

Çin'in İmzaladığı İkili Ticaret Anlaşmaları

Çin'in son zamanlarda küresel ekonomide yerini sağlamlaştırması ve elde ettiği gücünün arkasında şüphesiz gerçekleştirmiş olduğu avantajlı ve sayıca fazla olan ticaret anlaşmaları yer almıştır. Bu anlaşmalar ile sağlanan gümrük ve vergi indirimleri, Çin'in son dönemlerde dünyanın önde gelen üretim merkezi haline gelmesine de yardımcı olmuştur (Feng, t.y.).

Tablo 3.5. Çin'in İmzaladığı Diğer İkili Ticaret Anlaşmaları Örnekleri

İkili Ticaret Anlaşması Olan Bölgeler ve Ülkeler	
Peru (2008)	Güney Kore (2015)
Makao (2003)	Tayland (2003)
Hong Kong (2002)	İsviçre (2013)
Avustralya (2015)	Maldivler (2017)
ASEAN (2002)	Gürcistan (2017)
Singapur (2008)	Kosta Rika (2010)
Pakistan (2006)	İzlanda (2014)
Yeni Zelanda (2008)	Şili (2006)

Kaynak: (Bilaterals.Org, 2018) kaynağı tarafından elde edilen bilgilere göre oluşturulmuştur.

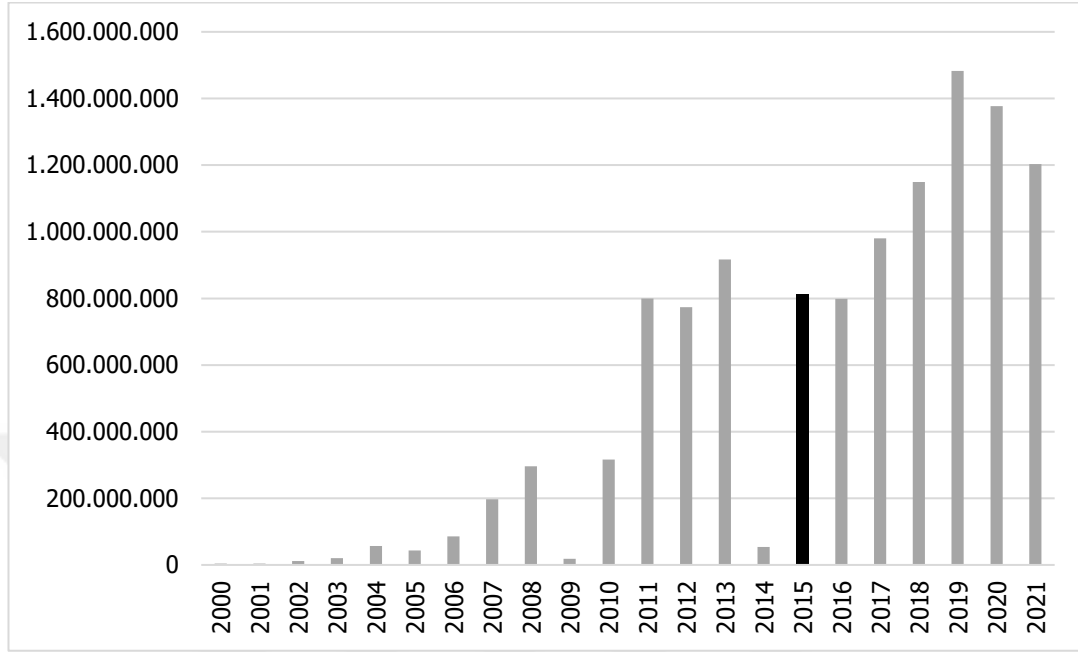
Yukarıda tabloda Çin'in müzakere sürecinde olduğu ve ikili ticaret anlaşmaları gerçekleştirdiği bazı ülkeler yer almıştır. Tabloda da görüldüğü üzere Çin'in ASEAN ve RCEP gibi bölgesel anlaşmaların dışında diğer ülkeler ile ikili ticaret anlaşmaları da imzalamıştır. ASEAN ve RCEP dışında Çin'in birebir ülkeler ile geliştirdiği ticari ilişkileri şu şekildedir:

Çin ve Rusya, Rusya'nın Batılı Avrupa ülkeleri tarafından yaptırımlarla karşı karşıya kalması sonucunda yeni ticari kazanımlarını Asya bölgesine kaydırmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ile Pekin'de gerçekleşen "3. Kuşak Yol Forumu" altında bir araya gelerek

ortaklığın gerçekleşeceğini ve iki ülke arasındaki ticaretin 200 milyar dolara yükselmesini hedeflediklerini açıklamıştır (Bloomberg Ht, 2023(b)). Putin'in Çin'in başkenti Pekin'e gitmesinin ardından iki ülkenin firmaları arasında ilk olarak imalattan lojistiğe ve e-ticaret sektöründen tarım sektörüne kadar birçok alanı kapsayacak iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın önemi arasında Çin'in Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgalinin ardından Batılı devletlerin tepkileri olmasına rağmen Rusya ile bağlantılarının ilerletilmesi ve ekonomik açıdan daha derin bir ortaklığın gerçekleşmesi için çabaları yer almıştır. Bu nedenden ötürü Çin'in kuzeydoğu bölgesi, ikili ticaretin yanı sıra ticaret bölgesi açısından yeni bir stratejik önem elde etmiştir. Çin'in Ekim ayında yerel kanalının yaptığı haberde Ocak ve Eylül ayları içerisinde Rusya'ya ait kırk firma Liaoning'de iş kurmuştur. İş kurulan bu bölgenin Rusya'ya gerçekleştirdiği sevkiyatların ilk dokuz ay içerisinde önceki seneye kıyasla %82,3 seviyelerinde arttığını ve 5,83 milyar dolara ulaştığını belirtilmiştir (Euronews, 2023(b)). Devam eden süre zarfında Rusya ve Çin'in Başbakanlarının eş başkanlığı eşliğinde 28. Çin-Rusya Hükümet Başkanları Toplantısı gerçekleşmiştir. Müzakerede iki ülke karşılıklı ticareti ve tarımda ortaklığın ilerletilmesini, yatırımlarda başka ülke şirketlerine daha iyi iş koşulları sağlanmasını, enerji güvenliğini beraber sağlamak, bağlantılılığı ilerletmek ve güçlendirmek, insanı etkileşimleri ve ulusal ortaklığı ilerletme, sanayi ve tedarik zincirlerinin istikrarını muhafaza etme ve güvenliğini sağlama gibi konularda da anlaşmıştır (Dünya Gazetesi, 2023).

Çin ve Gürcistan arasında imzalanan anlaşmanın önemi Çin'in Avrasya ülkeleri ile gerçekleştirdiği ilk serbest ticaret anlaşması olmasıdır. İki ülke arasında görüşmeler 2015 yılında gerçekleşmiş ve anlaşma 2017 yılında imzalanmıştır. Anlaşma kapsamınca Gürcistan, mal ticareti yönünden Çin'in toplam dış alımının %99'luk kısmını içeren Çin ürünlerinin %95'lik kısmına sıfır gümrük vergisi uygulayacaktır. Çin ise Gürcistan'ın ürünlerinin %93,9'una aynı şekilde sıfır gümrük vergisi uygulayacak ve bunun sonucunda Çin'in Gürcistan'dan gerçekleştirdiği toplam ithalatın %93,8'ini kapsayacaktır. Bunların ise %90,9'luk kısmına sıfır gümrük vergisi beklemeksizin uygulanacaktır. Böylelikle geri kalan %3'lük kısım 5 sene içerisinde aşamalı olarak sıfır tarifeye inecektir (China FTA Network, 2018).

Şekil 3.8. Çin'in Gürcistan ile İmzaladığı İkili Ticaret Anlaşması Sonrası Ticareti (2000-2021) (Milyar Dolar)

Kaynak: (WITS, 2021) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

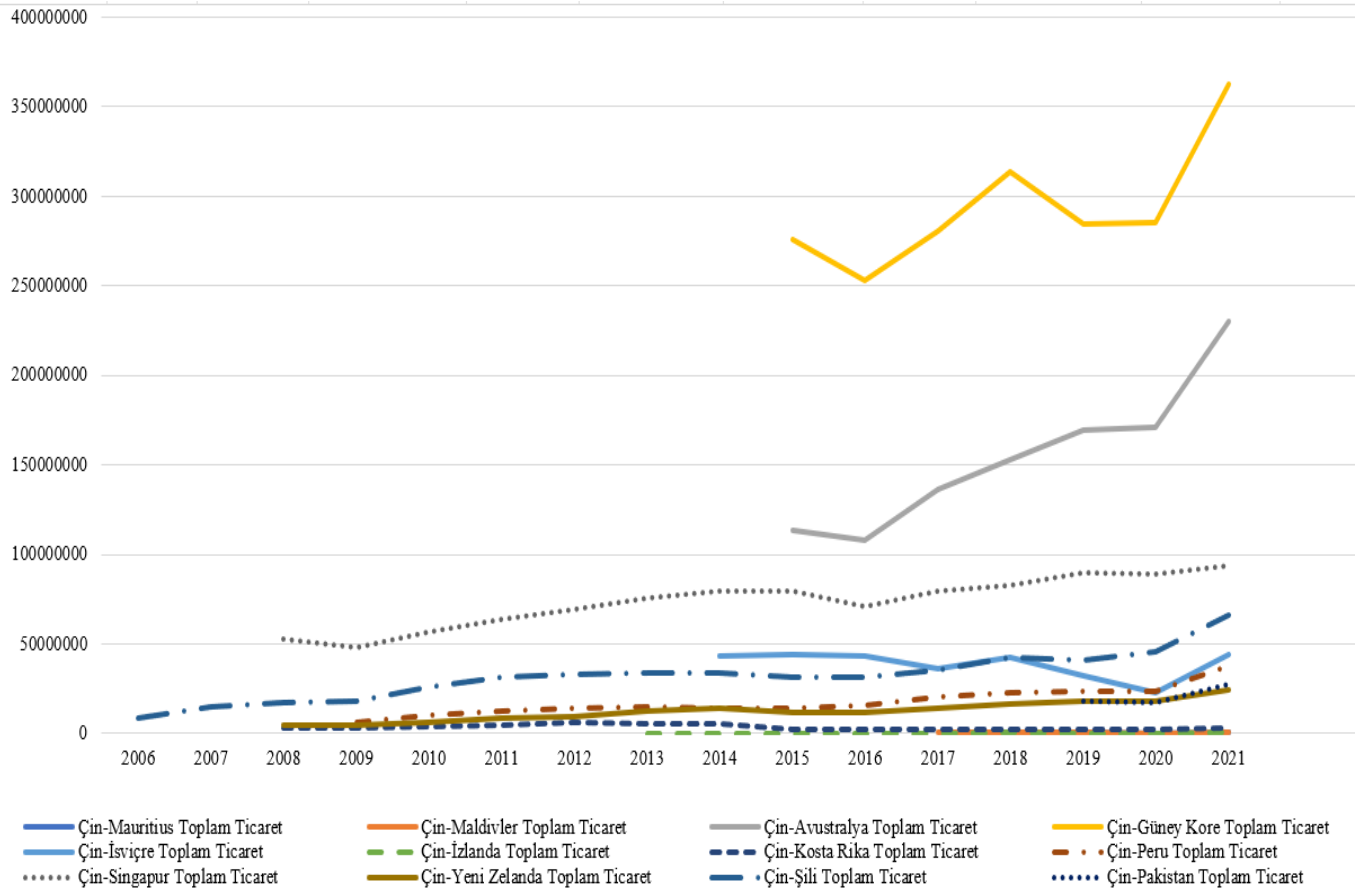
Yukarıdaki şekil bize anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren iki ülke arasında ticaret hacminin yıllar içinde artışa geçtiğini göstermiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere Çin'in Gürcistan ile imzaladığı anlaşmanın tarihinden sonra iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin 2014 yılından sonra daha fazla artmaya başladığı görülmüştür.

Çin'in Gürcistan ve Rusya ile ticari ilişkileri bu şekilde iken, küresel ekonominin en önde gelen ülkelerinden biri olan Çin ile Latin Amerika bölgesinin en büyük ekonomisi arasında yer alan Brezilya karşılıklı ticari ilişkilerinde ABD doları yerine ulusal paralarının kullanılması için anlaşma gerçekleştirmiştir. Çin ve Brezilya arasındaki dış ticaret 2022 yılında 150,5 milyar seviyelerinde iken; söz konusu ticaret hacmiyle Çin, Brezilya'nın en önemli ve en büyük ticaret ortağı konumundadır. Bu nedenden dolayı iki ülke arasında gerçekleşen anlaşmayı Brezilya cephesi "*Maliyetlerin azalmasının ve karşılıklı ticaret ve yatırımların artmasının beklendiği*" yönünde açıklamada bulunmuştur. İki ülke gerçekleştirdiği anlaşma sayesinde ticaretlerinde dolar kullanmak yerine kendi yerli para birimlerini tercih etmiş (Euronews, 2023) ve ikili ticaret esnasında Çin'in yerel

para birimi yuan şeklinde alınan ödemenin dolaysız bir şekilde Brezilya realine dönüştürülmesiyle ilk kez yerel para birimleri uygulanmıştır (İstanbul Ticaret Gazetesi, 2023). Çin, Brezilya dışında Suudi Arabistan ile ikili ticaret esnasında ulusal para birimlerinin uygulanmasını içeren döviz takas anlaşması imzalamıştır. Üç senelik anlaşma gereği 50 milyar yuan yani yaklaşık olarak 6,97 milyar dolar seviyelerinde riyal karşılığı takas gerçekleşecektir. İki ülkenin karşılıklı anlaşması sonucunda uzatma seçeneğinin yer aldığı anlaşma, Çin ve Suudi Arabistan'ın özellikle doların egemen olduğu petrol ticaretinde ulusal para birimlerini kullanmasına imkân sağlayacaktır. Küresel açıdan en büyük enerji ithalatını sağlayan konumda bulunan Çin, bir önceki yılda Suudi Arabistan'dan 65 milyar dolar seviyelerinde ham petrol ithal etmiştir. Son anlaşma, Çin Merkez Bankası'nın (PBoC) döviz takas sözleşmesi alanında imzaladığı ve son dönemlerde özellikle on yıl içerisinde imzaladığı otuzuncu anlaşma olmuştur (Gazete Oksijen, 2023).

Çin'in Gürcistan ve Rusya ile imzaladığı anlaşmalar daha çok ekonomik ve ticari şekilde iken; Brezilya ve Suudi Arabistan ile imzaladığı anlaşmaların ise daha çok döviz takası anlaşması şeklinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Ancak Çin'in Brezilya ve Suudi Arabistan ile imzaladığı anlaşmaların da önemi göz ardı edilemez. Çünkü Çin'in küresel ekonomide ABD ile rekabet halinde olduğu bir gerçektir. Bundan dolayı Çin'in Suudi Arabistan ve Brezilya ile imzalamış olduğu döviz takası anlaşmaları ABD ile giderek yükselen ekonomik ve jeopolitik rekabet doğrultusunda Çin'in dolara bağımlılığını azaltması açısından önemli görülebilmektedir. Çin'in dolara bağımlılığını azaltmak için dış ticarete ulusal para biriminin uygulanmasını arttırmak adına hız vermesi ise Çin'in amacı arasında yer almıştır (Gazete Oksijen, 2023).

Şekil 3.9. Çin'in İmzalamış Olduğu İkili ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Sonrası Toplam Ticaret Değişimleri (2005-2021) (Milyar Dolar)

Kaynak: (WITS, 2021).

Şekilde görüldüğü üzere Çin'in RCEP, Rusya ve Gürcistan ile imzaladığı ikili ticaret anlaşmaları dışında diğer ülkeler ile imzalamış olduğu ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yer almıştır. Çin'in diğer ülkeler ile imzalamış olduğu anlaşmalar, anlaşmaların yürürlüğe girdiği tarihler dikkate alınarak ele alınmıştır. Şekil dikkate alındığında Çin'in imzalamış olduğu anlaşmaların ardından diğer ülkeler ile toplam ticareti genele bakıldığında artış gösterdiği görülmüştür. Bu anlaşmalar genele bakıldığında giderek artan görünüm ortaya koyarken özellikle Çin'in bazı ülkeler ile toplam ticaretinin daha fazla gerçekleştiği görülmüştür. Bu ülkeler arasında Çin'in Avustralya ile imzaladığı anlaşmanın ardından 2015 yılındaki toplam ticaretinin 113.816.478 milyar dolardan 2021 yılında 230.113.417 dolara yükseldiği; Peru ile imzaladığı anlaşmanın ardından 2000 yılındaki toplam ticaretinin 6.422.763 milyar dolardan 2021 yılında 37.486.771 milyar dolara yükseldiği; 2008 yılında Singapur ile imzaladığı anlaşmanın ardından 2008 yılındaki toplam ticaretinin 52.477.069 milyar dolardan 2021 yılında 94.018.327 milyar dolara yükseldiği görülmüştür.

Sonuç olarak son dönmede DTÖ'nün uluslararası ticareti yönetmede ve serbestleştirmede yetersiz kalmasına ek olarak yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler üzerine ülkeler çok taraflı ticaret anlaşması yerine bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yönelmiştir. Özellikle ülkelerin bölgesel ticaret anlaşmalarının yanında ikili olacak şekilde de ticari ilişkilerini geliştirmesi DTÖ'nün çok taraflı ticaret gerçekleştirme amacını sekteye uğratmıştır. Nitekim çalışmamızda örnek aldığımız küresel ekonominin ve küresel ticaretin merkezi ülke konumunda yer alan ABD ve Çin'in yirmibirinci yüzyılda imzalamış oldukları USMCA ve RCEP bölgesel ticaret anlaşmalarının yanında bölgesel ticaret anlaşmalarından bağımsız olarak ABD ve Çin'in diğer ülkeler ile ikili olacak şekilde ticari ilişkilerini geliştirmesi bu durumu desteklemiştir. Nitekim bakıldığında hem ABD hem de Çin'in başka ülkeler ile imzalamış olduğu ikili ticaret anlaşmalarından sonra ticaret göstergelerinde olumlu bir düzelme ve artış görülmüştür.

3.2 Türkiye'nin Yürürlükte Olan, Onay ve Müzakere Sürecinde Olduğu İkili Ticaret Anlaşmaları

Türkiye'de 1960-80 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından daha çok tercih edilmeye başlayan Keynesyen politikalar ile korumacı ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme modeli doğrultusunda, makro iktisadi politikaların devletin müdahaleleri sonucunda belirlendiği bir dönem başlamıştır (Yavuz, 2019, s. 16). Ancak o dönemde yaşanan ekonomik zorluklar ve küresel çapta yaşanan ekonomik açıdan serbestleşme girişimleri sonucunda Türkiye, ithal ikameci politikalardan vazgeçerek 24 Ocak 1980 yılındaki "24 Ocak Kararları" ile ekonomide serbestleşmeyi amaçlayan hamleleri gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak 1980 yılında alınan karar doğrultusunda Türkiye'nin ekonomik büyümesindeki itici unsur ihracat olmuştur. İhracatın yeni unsur olması Türkiye'yi değişik ve dış rekabete açık olan ürünler ortaya çıkarma şansı tanımışken, ürettiği ürünlerin satışını gerçekleştirebilmek için ise yeni pazarlara yönelme arayışına sürüklemiştir. Türkiye'nin böyle bir arayışa sürüklenmesi uluslararası ticarete ülke çeşitlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Yani dış ticarete ülke çeşitlenmesi; belli bir ülkenin yalnızca birkaç ülke ile değil, sayıca fazla ve farklı olan ülkeler ile dış ticaret yapmasını ifade etmiştir. Dış ticarete ülke çeşitlenmesi ve yeni pazar arayışları gündeme gelmesi sonucunda Türkiye ilk serbest ticaret anlaşmasını 1991 yılında EFTA ile gerçekleştirmiştir (Ateş, 2017, s. 36).

Türkiye, günümüze kadar toplamda 39 adet serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye'nin imzaladığı anlaşmalar arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle gerçekleştirilen 11 serbest ticaret anlaşması, sözü geçen ülkelerin AB'ye üye olmaları sebebiyle geçerlilik kazanmamıştır. Fakat günümüzde mevcut halde 23 serbest ticaret anlaşması imzalamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023(b)).

Tablo 3.6. Türkiye'nin Yürürlükte Olan Serbest Ticaret Anlaşmaları

EFTA	İsrail	Makedonya	Bosna Hersek	Filistin	Tunus
Fas	Mısır	Arnavutluk	Gürcistan	Karadağ	Sırbistan
Şili	Morityus	Güney Kore	Malezya	Moldova	Faroe Adaları
Singapur	Kosova	Venezuela	BK	BAE	

Kaynak: (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023(b)) kaynağı tarafından elde edilen bilgilere göre oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan ülkeler arasında Türkiye'nin EFTA bölgesi dışında ilk ikili ticaret anlaşmasını imzaladığı ülke İsrail olmuştur. 14 Mart 1996 yılında İsrail ile gerçekleşen anlaşma 1 Mayıs 1997 yılında geçerlilik kazanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023(c)). Ülkemizin STA bağlamında gerçekleştirdiği ikili ticaret güçlenmiş ve anlaşmaya varılan ülkeler ile ihracatımız artış yaşamıştır (Koçtürk & Kocaefe, 2014, s. 71).

Tablo 3.7. Türkiye'nin STA Yaptığı Ülkelerle İhracat-İthalat Dengesi (2021)

	2021		
	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
Birleşik Krallık	13.703.695	5.558.194	8.145.501
İsrail	6.355.775	2.047.079	4.308.696
Kuzey Makedonya	570.387	201.540	368.847
Bosna Hersek	646.545	229.421	421.124
Filistin	99.587	11.536	88.051
Tunus	1.376.258	266.831	1.109.427
Fas	2.976.888	922.436	2.054.452
Mısır	4.513.693	2.211.760	2.301.933
Arnavutluk	790.149	60.788	729.361
Gürcistan	1.703.745	470.851	1.232.894
Moldova	453.079	380.324	73.385
Sırbistan	1.484.954	448.720	1.036.234
Malezya	445.166	3.098.059	-2.642.893
Morityus	90.152	1.207	88.945
Güney Kore	996.232	7.597.023	-6.600.791
Şili	627.322	350.924	276.398
Karadağ	111.109	21.208	89.901
Faroe Adalar	625	948	-323
Singapur	888.880	395.138	493.742

Kosova	553.772	22.279	531.493
Venezuela	299.264	551.235	-251.971
BAE	5.493.361	2.442.659	3.050.773
EFTA	2.225.501	3.955.588	-1.730.087

Kaynak: (WITS, 2021(b)) ve (TÜİK, 2022) kaynakları tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Tablodan yola çıkarak EFTA, Güney Kore, Venezuela, Faroe Adaları ve Malezya’da dış ticaret açığının olduğu görülmüştür. Ülkemizin ticaret açığı olduğu ülkeler dikkate alındığında bu ülkelerin konum olarak Türkiye’ye uzak olduğu dikkat çekmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; ülkeler arasındaki mesafenin, ülkelerin gelir seviyeleri ile nüfus oranlarının ve ticaret anlaşmalarının gerçekleştirilirken ticaret üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Bu nedenden dolayı bir ülke ile herhangi bir ürünün ticareti söz konusu olduğunda bu faktörlerin önemi göz ardı edilmemelidir (Ayran Cihan & Sandalcılar, 2022, s. 160).

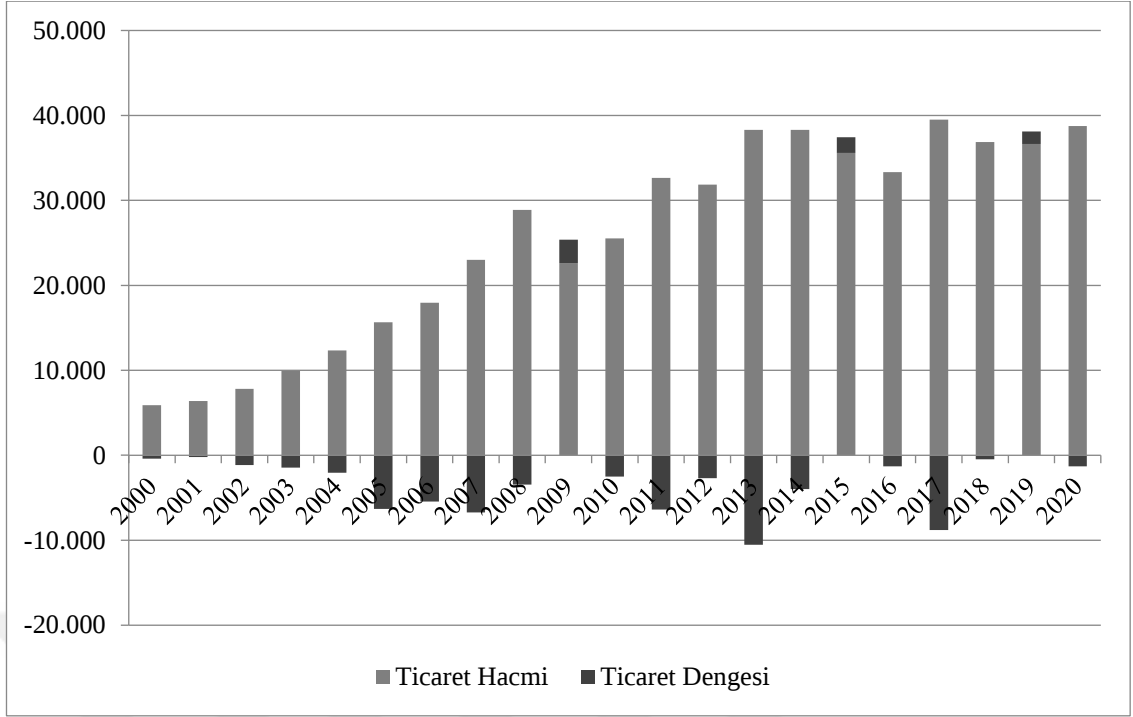
Türkiye’nin imzaladığı anlaşmalar arasında serbest ticaret anlaşmalarını kapsayan konuların yanı sıra ülkemizin karşılıklı şekilde ticari ilişkilerini ve ticareti daha fazla geliştirmek amacıyla (KEK)-Karma Ekonomik Komisyon Protokolleri, Ekonomik, Sınai ve Teknolojik İş birliği Anlaşmaları, Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşmaları, Karayolu, Denizcilik, Çevre Koruma, Turizm, Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları vb. konuları kapsayan ikili anlaşmaları da söz konusudur (Özkaya H. , 2011, s. 281).

Örneğin ülkemizin son dönemde **Birleşik Krallık** ile gerçekleştirdiği ikili anlaşma ile dönemin Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, anlaşmanın içeriğinin tarım ve sanayi sektörlerini kapsadığını, hizmet ve yatırım sektörünün de dâhil edilmesi için çalışmaların sürdüğünü; hizmet ve yatırımın dâhil edilmesinin ardından bazı ürünleri ise karşılıklı şekilde tanıma ve tarım ürünlerine yönelik karşılıklı iyileştirmelerde bulunulacağını belirtmiştir. Pekcan aynı zamanda, anlaşmanın ile iki ülke arasındaki ticaret yapısındaki belirsizliğin sona ereceğini ve anlaşmanın iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişiminde büyük rol oynayacağını eklemiştir (Bloomberg HT, 2020(a)). Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası baş ekonomisti Çağatay Bircan, pandemi ve diğer gelişmelere rağmen ticaret hacminin büyüdüğünü, anlaşmanın şimdiye dek tüm istekleri karşıladığını ve en önemlisi iki ülke arasında hiçbir engel görülmeden daha fazla ithalat vergileri artırılmadan

ticarete devamlılığın sağlandığını belirtmiştir (Eryılmaz, 2022). Nitekim 2022 yılına gelindiğinde İngiltere ve Türkiye arasındaki ikili ticari ilişkilerinin hacmi 23,5 milyar sterline ulaşmıştır. Ülkeler bu ilişkinin güçlenmesi ve yeni ekonomik amaçlara ulaşılması adına 2024 yılında başlanması amaçlanan, modernize edilmiş yeni bir serbest ticaret anlaşmasını görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmelerde özellikle İngiltere hizmetler ve dijital ticaret alanında ülkemizdeki pazarını ilerletmeyi hedeflemiştir (BBC News Türkçe, 2023).

BAE ile ülkemiz 3 Mart 2023 tarihinde iki taraf arasında imzalanan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (KEOA), onay sürecini 31 Ağustos tarihinde tamamlamasıyla birlikte 1 Eylül 2023 tarihinden itibaren iki tarafta yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, bölgede yer alan ülkeler ile yeni oluşturulacak ortaklıklar sayesinde, anlaşma dışı kalan üçüncü ülkelere yönelik açılımlar sağlanması açısından önemli bir anlaşma olarak değerlendirilmiştir. Anlaşma ile birlikte mal ticaretinin pazara girişi esnasında tüm tarifelerin %80'lik kısmı iki taraf için de ödün kapsamına alınmıştır. Türkiye'nin küresel açıdan rekabetçi konumda bulunduğu otomobil, ticari araçlar, beyaz eşya vb. gibi çoğu sektörde önemli kazançlar sağlamıştır. Son olarak imzalanan anlaşma ile ilk olarak bölgesel ticaretin geliştirilmesi, ardından ise ortak şekilde geliştirilecek olan yeni üretimler ile projeler sayesinde küresel çapta değer zincirlerine olumlu açıdan katkı sağlaması ve iki ülkenin ticaret hacminin beş yıl gibi süre içerisinde 25 milyar dolara çıkması öngörülmüştür (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023(a)).

Şekil 3.10. Türkiye'nin Anlaşmaya Vardığı Ülkeler İle Dış Ticaret Göstergeleri (2000-2020)

Kaynak: (Ayran Cihan & Sandalcılar, 2022, s. 147) kaynağı tarafından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekilde de görüldüğü üzere Türkiye'nin anlaşmaları imzaladıktan sonra ticaret hacminde genele bakıldığında artış yaşandığı görülmüştür. Ticaret dengesi dikkate alındığında ise 2009, 2015 ve 2019 yıllarında ülkemizi ticaret fazlası verir iken, bu yılların dışında açık verdiği görülmüştür.

Genel olarak ülkemizin bu ülkelerin çoğu ile siyasi, kültürel ve coğrafi konum açısından yakın olmadığı görülmektedir. Bu anlaşmaların ülkemizin ihracat üzerinde anlamlı etkisi olduğu göz önüne alındığında, bu anlaşmalara daha fazla önem ve öncelik verilerek ihracat hacminin artması için anlaşma sayılarının artırılması gerektiği düşünülmüştür (Ayran Cihan & Sandalcılar, 2022, s. 160).

3.3 Küresel Kapitalizmde İkili Ticaret Anlaşmalarının Olası Etkileri

Günümüzde küresel ekonomik sistemin serbest ticaret ve küreselleşmeye dayandığı düşüncesinin yaygınlaşması üzerine, serbest ticaretin tüm ülkelere yarar sağlayıp sağlamadığı konusu en çok tartışılan konular arasına girmiştir. Hatta bazı kesim günümüzün küresel serbest ticaretine ve hali hazırda bulunan sisteme yol açan tarihsel gelişmeleri kaçınılmaz olarak değerlendirmiştir. Durum böyle olunca tüm ülkelerin adil, eşit bir şekilde zenginleştiğini ve geliştiğini gösteren bir küresel sistem ile küresel ticaret pek çok insanın arzu ettiği konulardan biri haline gelmiştir (Shah, 2006).

Uluslararası ticaretin serbestleşmesinin ve ticaret hacminde artışın sağlaması için oluşturulan DTÖ müzakerelerin yetersiz kalması, DTÖ yanında uluslararası kuruluşların etkinsizliği, yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmeler, aynı dönemde görülen krizlere bağlı olarak neoliberal politikaların sorgulanışı gibi gelişmeler ülkeleri bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yöneltmiştir. Ülkelerin bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yönelmesi üzerine bu anlaşmaların sayısı giderek artış göstermeye başlamıştır.

Günden güne artış gösteren ikili ticaret anlaşmaları, iki ülkenin karşılıklı şekilde ticari engelleri azaltması sonucu ülkeler arasındaki ticareti teşvik etmek amacıyla imzalanmaktadır. Ülkelerin karşılıklı şekilde ticari engellerini azaltması iki ülkenin karşılıklı şekilde ticaretinin artmasına ve ticari ilişkilerinin ilerlemesine katkı sağlamıştır. Ülkelerin ikili ticaretine ve ticari ilişkilerinin ilerlemesine katkı sağlaması bu anlaşmaların olumlu yönleri arasındadır (Maluck, Glanemann, & Donner, 2018, s. 1), (Sarı & Demir, 2016, s. 87), (Kagan, 2020).

İkili ticaret anlaşmaları, bir ülkenin mallarına yönelik yeni pazarın açılmasını ve bu pazarların genişlemesini sağlamıştır. Anlaşmalar sayesinde açılan bu yeni pazarlar firmaların ekonomik imkânlarını artırmalarına katkı sağlarken şirketlere fayda sağladıkça istihdam yaratmış olacaktır (Kagan, 2020), (Amadeo, 2022), (Amazon Global Selling Blog, t.y.). İkili ticaret anlaşmaları sayesinde pazarın oluşması önceki dönemlerde kısıtlı ve zayıf olan ekonomik ilişkilerin bulunduğu ülkelerde yatırım ve ticaret ilişkilerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Böylelikle pazar yaratan ikili ticaret anlaşmaları ikili ticareti desteklemiş olacaktır (Menon, 2006, s. 9). Yeni pazarlara erişim aynı zamanda küçük ekonomilere ihracatları üzerinde olumlu bir artış sağlayacak ve bunun sonucunda ihracattaki artışlar DYY'ye dönüşerek ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Maluck, Glanemann, & Donner, 2018, s. 1), (Stein, Bilateral Trading, t.y.).

İkili ticaret anlaşmaları çok taraflı anlaşmalara göre daha kolay görüşüldüğü ve daha hızlı bir şekilde yürürlüğe girdiği için ülkeler ticari getirilerden daha hızlı bir şekilde yararlanılacağından dolayı daha çok tercih edilmektedir. İkili ticaret anlaşmalarının bu şekilde hızlı ve kolay gerçekleşmesi de aslında ülkelere avantaj sağlamıştır (Amadeo, 2022).

İkili ticaret anlaşmaları çoğunlukla işletmeleri dış rekabete maruz bırakarak küresel kapitalist sistemde rekabet yarışında ulusal firmaları daha

rekabetçi ve daha yenilikçi olmalarına katkı sağlamaktadır. İkili ticaret anlaşmaları sayesinde oluşan rekabet, firmaların ürettiği ürünlerin kalitesini artırmakta ve ürün fiyatlarının düşmesiyle tüketicilere fayda sağlamaktadır (Faster Capital, t.y.).

İkili ticaret anlaşmalarında önemli olan bir diğer madde ise istikrarlı düzenlemelerin, çalışma koşulları ve çevre koruma kurallarının da aralarında bulunduğu iş operasyonlarının oluşturulmasıdır. Bu madde, bir ülkenin başka ülkenin yenilikçi ürünlerini haksız bir şekilde ele geçirebileceği ve malların olduğundan düşük fiyatlara satılmasını caydırabileceği gibi konuları kapsayan fikri mülkiyet hırsızlığının önlenmesine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bu madde işletmelere sunulan adil olamayacak şekilde uygulanan sübvansiyonları kapsamakta, işçilere daha adil istihdam koşulları sağlamak ve işçilerin haklarını muhafaza etmek için ortak çalışma koşullarını belirlemektedir. Öte yandan sürdürülebilirliği desteklemek için çevre korumaları da bu maddeye dâhil olmaktadır. Genele bakıldığında söz konusu anlaşmaların bu unsurları standartlaştırarak devamlı ve saydam bir ticaret ortamı oluşturarak iki ticaret ortağı arasında adaleti sağlamaktadır (Amazon Global Selling Blog, t.y.).

İkili ticaret anlaşmaları, iş ortamı yaratmakta ve bu yeni iş ortamı sayesinde daha fazla iş olanağı oluşturmaktadır. Söz konusu iş fırsatları ise yüksek maaşlara yol açarak kaliteli yaşam standartlarına erişim şansı tanımaktadır. Son olarak ikili ticaret anlaşmaları sayesinde ülkelerin kültürel, coğrafi ve siyasal açıdan yakınlığı bu anlaşmaların yayılmasını desteklemektedir. Bu düşünceye göre ülkelerin menfaatlerinin ve kültürel bağlarının benzerlik göstermesi tüm tarafların daha hızlı bir şekilde görüşme gerçekleştirebilmelerini doğurmuştur. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere ülkelerin kültürel, coğrafi ve siyasal açıdan yakınlık göstermesi anlaşmaların yayılmasına katkı sağladığı için olumlu yönleri arasında gösterilmektedir (Gathii, 2011, s. 439-440).

İkili Ticaret Anlaşmalarının Olumsuz Yönleri:

İkili ticaret anlaşmalarının olumlu yönleri olmakla birlikte anlaşmaların olumsuz yönleri de söz konusudur. Özellikle ek düzenleme ve standartlara uymanın maliyeti bu olumsuzlukların arasında yer almaktadır. Nitekim işletmelerin daha fazla maliyetli ürünler ihraç etmeleri de daha yüksek üretim maliyetiyle karşılaşmalarına yol açmaktadır. Sonuç olarak ikili ticaret anlaşmalarının daha yüksek maliyetlere yol açması anlaşmanın olumsuz yönleri

arasındadır. İkili ticaret anlaşmalarında pazar büyüklüğünün olmaması da ülkeler açısından olumsuz durum olmaktadır. Başka bir ülke ile ticaret gerçekleştirme kabiliyeti, bu ülkenin ticaret ortağına göre yeterli seviyede büyük olması koşulunda pazar erişimini ilerletmektedir. Genellikle bu ticaret anlaşması, pazarların bir nebze küçük olması sebebiyle bazı rekabet avantajlarından taviz verilmesini gerektirmektedir (Stein, t.y.).

İkili ticaret anlaşmaları sayesinde büyük ÇUŞ'ların ulusal pazarlara dâhil olması, küçük işletmelerin gerilemesine yol açmaktadır. Bu durum genellikle artan rekabet sebebiyle çoğu işyerinin kapanmasına yol açmıştır (Amazon Global Selling Blog, t.y.). Nitekim küçük işletmeler yabancı ülkede kendilerine kıyasla daha güçlü bir endüstri ile karşılaştıklarında da rekabet edememiştir. Bunun üzerine korumacı tarifelerin de kaldırılması sonucunda fiyat üstünlüğünü kaybedecekleri için işçiler işlerini kaybetmeye başlayacaktır (Amadeo, 2022).

Bu anlaşmalar küresel ticaretle uğraşan işletmelere düzenleme karışıklığının artmasına neden olmaktadır. Çünkü işletmeler ikili anlaşma gerçekleştirirken birden çok anlaşma gerçekleştirdiği için sonucunda farklı kurallar, düzenleme ve standartlar ile ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Bu farklılık ise verimsizlik ve uyumsuzluğa yol açmaktadır. Örneğin bir tarafta ABD diğer tarafta Japonya ile ticaret ilişkisi içerisinde olan Avrupalı şirketlerin, ürün standartları ile düzenlemeleri konusunda farklı kurallara uymak zorunda kalması bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Faster Capital, t.y.).

İkili ticaret anlaşmaları çok taraflı anlaşmalara göre daha kolay ve hızlı bir şekilde yürürlüğe girdiği için daha çok tercih edilmektedir. Ancak bu anlaşmalar genellikle iki ülke arasındaki tarafları ilgilendirdiği için bu durum bazen olumsuz olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü bu anlaşmaların görüşülmesi karmaşık ve beklenenden uzun bir dönemi de kapsayabilir. Örneğin bir ülke kendi öncelikleri, talepleri ve katı kurallarını belirlediği bir düşünce ile masaya gelmektedir. Ancak her iki taraf da cazip koşulları korumaya çalıştığı için iki ülke arasındaki bu durum bazen görüşmelerin uzamasına yol açmaktadır. Nitekim USMCA görüşmelerinde ele alınan otomobillerin menşe kuralları ve işçilerin çalışma koşulları gibi konular yoğun tartışmaların görüldüğü uzun bir dönemi yansıtmıştır. İkili ticaret anlaşmaları aynı zamanda önemli bir ekonomik eşitsizlikleri bulunan ülkeleri kapsaması nedeniyle zorlayıcı hale gelebilmektedir. Bu anlaşmalar daha fazla güçlü ekonomi potansiyeline sahip olan ülke açısından avantaj sağlarken,

güçlü olmayan ülke açısından dengesiz bir anlaşma doğurmaktadır. Ancak bakıldığında ticaret anlaşmaları sadece ekonomiyi kapsamamaktadır. Genellikle politik ve jeopolitik yönleri de yer almaktadır. Belli durumlarda daha güçlü olan ülkenin dış politikada amaçlarını geliştirmek için ekonomik nüfuzunu güçlendirdiği ikili anlaşmalar ekonomi dışında diplomatik araç olarak da tercih edilmiştir (Faster Capital, t.y.).

Ekonomi ve siyasal etki arasındaki ilişkiye Donald Trump örnek olarak verilebilir. 2017 yılında ABD'nin başına geçen Donald Trump, küresel ekonomik düzene yaptığı hamleyle o dönemlerde kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Donald Trump'ın bu hamlesi dünyanın kendisinden önceki dönemlerden farklı geçeceğini ilk sinyallerini oluşturmuş ve sınırların önemli olduğunu hatırlatmıştır (Stiglitz, 2018, s. 7). Nitekim değişikliğe giden Donald Trump küresel aktörlerle, kural temelli ve çok taraflı ilişkiler yerine ikili seviyede ve al-ver mantığını daha çok tercih etmiştir. Çünkü çok taraflı ekonomik iş birliği altında yapılan serbest ticaretin kendi ülkesinden daha çok dışarıdaki ülkelerin çıkarlarına faydası olacağına inanmıştır (Oğuzlu, 2017).

Donald Trump aynı zamanda seçmenlerinin de desteğini arkasına alarak ticari anlaşmaların ve kendi biçimlendirdiği diğer kuruluşların ABD'ye adaletsizlik yaptığını ileri sürmüştür (Stiglitz, 2018, s. 8). Ticari anlaşmalarının adaletsiz bir yanı bulunması üzerine Donald Trump'ın dış ticarete yönelik sert tutumu ve ABD'yi olumsuz etkileyip diğer ülkelere katkı sağladığını iddia ettiği anlaşmaları tekrardan görüşeceğini söz vermesi, ABD'deki seçimleri kazanmasında az da olsa etkili olmuştur. Donald Trump'ın dış ticarete yönelik söylemleri olağanüstü gelebilir ancak bu söylemlerin arkasında yer alan şikâyetlerin gerçek olduğunu artık çok kişi reddetmiştir. Çünkü küreselleşme beklenenin aksine herkese fayda sağlamamıştır. Çalışmakta olan çoğu aile Çin, Meksika gibi yerlerden ülkeye yönelen düşük maliyetli ithalat sonucu yıkımla karşılaşmıştır. Aileler bu şekilde etkilenirken, kazançlı çıkan kesim ise genişleyen piyasalardan fayda sağlayan sermaye sahipleri ve nitelikli kesim olmuştur. Küreselleşme gelişmiş ekonomilerde eşitsizliğe yol açan veya ilerleten tek faktör konumunda olmasa da eşitsizliğe katkı sağlayan asıl faktör konumunda olmuştur (Rodrik, 2022, s. 1-2).

Küreselleşmenin eşitsizliğe katkı sağladığı yönündeki görüşlere rağmen, Dünya Bankası Grubu Ticaret ve Rekabet Edilebilirlik Küresel Uygulaması

Kıdemli Yöneticisi Anabel González 2016 yılında verdiği röportajda iş birliğine olanak sağladığı yönünde görüşlerde bulunmaktadır. Nitekim *"Küreselleşmeyi yönetmek için çok taraflı iş birliği ve ekonomik entegrasyon ve ticaret anlaşmaları yoluyla daha iyi bir konumda olacağız."* görüşünde bulunmuştur (González, 2016).

Ancak yirmibirinci yüzyılda 2008 Küresel Krizi, Covid-19 Küresel Salgın Krizi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve ABD-Çin Ticaret Savaşı gibi yaşanan gelişmeler küresel ticaretin gerilemesine yol açmış, ülkeler böyle bir durumda ticari ilişkilerini geliştirmek için son dönemlerde dış ticaret alanında yeni korumacılık türünü yansıtan bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına yönelmişti. Her ne kadar DB uzmanları (González gibi) küreselleşmeyi yönetmek ve daha iyi bir konuma gelmesi için ekonomik entegrasyon ve ticari anlaşmalarının gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürse de genele bakıldığında ikili ticaret anlaşmaları iki ülke arasında gerçekleştiği için küresel ticaret sistemini parçaladığı görülmüştür (Menon, 2006). Günümüzde sayı olarak artış gösteren ikili ticaret anlaşmaları küresel kapitalist sistemde gerçekleşen ticaretin iki ülkenin bir araya gelmesi ve diğer üçüncü ülkeleri hem pazar dışı hem de anlaşma dışı bırakmasında dolayı küresel ticaretin gerilemesine yol açarken, diğer yandan da küresel kapitalist sistemin aşınmasına yol açmaktadır.

SONUÇ

Geçmişte bilindiği üzere birçok kez ortaya çıkan krizler ve savaşlar karşısında serbest ticaret aşınma noktasına geldiği için ülkeler böyle bir durumda kendi içlerinde kapanmaya giderek korumacılığı benimsemiştir. Ancak kapitalist sistem her bir krizden sonra yeni bir model oluşturarak krizleri geride bırakmayı başarmıştır. Özellikle 1980 yılından sonra ortaya çıkan neoliberal politikalar sayesinde liberal sistem ile uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi tekrardan canlandırılmak istenmiştir. Böylelikle küresel kapitalist sistem hızlı bir gelişme göstererek küresel ticaret ve küresel ekonominin o dönemde ilerlemesine katkı sağlamıştır. Her ne kadar kapitalist sistem neoliberal politikalardan sonra gelişme gösterse de bu kez yirmibirinci yüzyıla gelindiğinde 2008 küresel krizi, Covid-19 küresel salgın krizi, Rusya-Ukrayna savaşı ve ABD-Çin ticaret savaşı gibi olumsuz gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Böylelikle yirmibirinci yüzyıla gelene kadar hızlı bir şekilde ilerleme kaydeden küresel kapitalist sistemin ilerlemesi o dönemde ortaya çıkan krizler, salgınlar ve savaşlar karşısında yavaşlamaya başlamış ve sonuç olarak neoliberal politikalarda yer alan serbest ticaret ilkesi aşınmaya başlamıştır. Bunun yanında küresel kapitalist sistemde uluslararası ticaretin serbestliğini sağlama görevi bulunan DTÖ son zamanlarda bazı görevlerini gerçekleştirmede ve uluslararası ticareti serbestleştirmede yetersiz kalması üzerine ülkeler ticari politikalarını tekrardan gözden geçirerek farklı bir ticari yöntemlere yönelmeye başlamıştır. Ülkelerin son dönemlerde tercih ettiği ticari yönelimlerin arasında ise bölgesel ve ikili ticaret anlaşmaları yer almıştır.

Tüm bu gelişmeler bağlamında günümüzde en çok tercih edilen ikili ticaret anlaşmalarının sayısında günden güne artış görülmeye başlamıştır. Ülkeler bu anlaşmaları gerçekleştirirken hem jeopolitik açıdan daha yakın olan ülkeleri seçmekte hem de ticareti daha rahat gerçekleştirebileceği ülkelere yönelerek bölgesel ve ikili ticaret anlaşmaları gerçekleştirmektedir. Her ne kadar ülkeler jeopolitik açıdan yakın olduğu ülkeleri seçse de aynı zamanda bölgesel ticaret anlaşmalarının yanında ikili ticaret anlaşmalarına da dâhil olmuştur.

Özellikle son dönemlerde imzalanan bölgesel ticaret anlaşmalarına bakıldığında küresel kapitalist sistemin merkezinde yer alan ABD'nin USMCA

anlaşmasını imzaladığını görülmektedir. ABD bu anlaşmayı NAFTA'nın yerine geçirerek ihracatını artırmak ve ticari ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Nitekim 2020 yılında yürürlüğe USMCA anlaşması ABD için NAFTA'ya göre bekleneni vererek ABD'nin bölge içi ihracatını ve GSYİH'sini artırmayı başarmıştır. Burada önemli olan bir nokta ise ABD'nin gerçekleştirdiği bölgesel ticaret anlaşmalarının yanında yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmelerden sonra Japonya, Peru ve İngiltere gibi ülkeler ile ikili ticaret anlaşmaları da imzalamıştır. ABD bu anlaşmaları imzalarken de ticari ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır.

Diğer bir merkez ülke konumunda bulunan Çin ise son dönemde RCEP bölgesel ticaret anlaşmasını imzalamıştır. Çin'in RCEP anlaşmasını imzalaması Asya bölgesinin “yeniden” küresel ekonominin merkezi konumunu yakalaması açısından önemli olmuştur. Çin özellikle son dönemlerde küresel ekonomi ve küresel ticarete hâkimiyetini artırmak için bölgesel ticaret anlaşmalar dışında ikili ticaret anlaşmalarına yönelmiştir. Çin'in yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmelerden sonra yapmış olduğu ikili ticaret anlaşmaları arasında Gürcistan ve Rusya örnek olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Çin'in Rusya ile imzaladığı anlaşma Doğu'da ticari ilişkilerin daha fazla görünürlük kazanması açısından önemli olmuştur. Çin aynı zamanda kendi bölgesi dışında ABD dolarına bağımlılığını azaltmak için ticari açıdan olmasa da Brezilya ve Suudi Arabistan ile ikili ilişkilerini geliştirecek adımları atmıştır.

Türkiye'nin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmesindeki destekleyici unsurun ihracat olması ülkemizin küresel rekabete açık ürünler üretmesini ve bu ürünlerin satışının gerçekleştirmesi için yeni pazar arayışlarına yönelmesini sağlamıştır. Bu durum ülkemiz açısından dış ticarete ülke çeşitlenmesini doğurmuş ve böylelikle Türkiye ticaret alanında birçok ikili ticaret anlaşması imzalamıştır. Günümüzde Türkiye'nin ülkeler ile ikili şekilde imzaladığı ticaret anlaşmalarının sayısı yirmi üçtür. Yirmi üç ülke arasında Türkiye'nin ticaret anlaşmasını imzaladığı ilk ülke 1 Mayıs 1997 yılında yürürlüğe giren İsrail ile gerçekleşmiştir. Türkiye'nin son ticaret anlaşmasını gerçekleştirdiği ülke ise 1 Eylül 2023 tarihinde yürürlüğe Birleşik Arap Emirlikleri gerçekleşmiştir. Ülkemizin genel olarak ticaret hacminde artışların görülmesi bu anlaşmalara daha fazla önem ve öncelik verilmesi gerektiğini göstermiş ve ihracat hacminin artması için anlaşma sayılarının da artırılması gerektiği düşünülmüştür.

Bütün bunlara rağmen 2008 küresel krizi, küresel salgın krizi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve ticaret savaşları gibi gelişmeler küresel kapitalist sistemde küresel ticaretin hız kesmesine neden olmuş ve ülkeler yaşanan sorunlardan ötürü serbest ticaretin getirilerinden arzu edildiği şekilde yararlanamamıştır. Nitekim DTÖ'nün hedefleri arasında yer alan küresel ticaretin serbestleşmesi bu olumsuz gelişmeler karşısında baskılanmıştır. Ülkeler bölgesel ticaret anlaşmaları gerçekleştirirken bu anlaşmaların yanında farklı ülkelerle ikili ticaret anlaşmaları da imzalamaktadır. Ülkelerin bölgesel ve iki ticaret anlaşmaları ile ticari ilişkilerini geliştirmesi de DTÖ'nün çok taraflı ticareti gerçekleştirme amacını sekteye uğratmıştır. Böylelikle ülkelerin yirmibirinci yüzyılda yaşanan gelişmelerden sonra dış ticaret alanında korumacı politikaların yanında ikili ticaret anlaşmalarına yönelmesi aslında küresel ekonomik düzenin ve küresel ticaretin değişime uğradığını ortaya koymuştur. Sonuç olarak ikili ticaret anlaşmalarının iki ülke arasında imzalanması üçüncü ülkelerin anlaşma ve pazar dışı kaldığını göstermiş ve iki ülke arasında gerçekleşen ikili ticaret anlaşmaları üçüncü ülkeleri dışarıda bıraktığı için küresel ticaret sistemini parçalayarak küresel kapitalist sistemin aşınmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abacı, B. (2012). Küreselleşme Sürecinde Neoliberal Politikaların Kalkınma Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. İZMİR: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Genel İktisat Programı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Abay, E. G., & Yıldırım, G. (2018, 12 31). *Dünya Ticaret Örgütü'nde tartışmalar 24. yılında da devam edecek*. 07 23, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dunya-ticaret-orgutunde-tartismalar-24-yilinda-da-devam-edecek/1352673](https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dunya-ticaret-orgutunde-tartismalar-24-yilinda-da-devam-edecek/1352673) adresinden alındı
- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 248-263.
- Acar, M. (2002). Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı? *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(26), 13-26.
- Acar, M. (2009). Liberalizmin İktisadi Modeli Serbest Piyasa Ekonomisi. *Eskiyeni*, 1(15), 18-26.
- Açıkgöz, Ö., & Özkan, B. (2019, Nisan). 1929 Dünya Ekonomik Buhran ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. 07 25, 2022 tarihinde [www.mevzuatdergisi.com.tr: https://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm](https://www.mevzuatdergisi.com.tr/https://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm) adresinden alındı
- Akbay, O. S. (2011). Küresel Finansal Krizin Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*(2), 3-16.
- Akçay, Ü. (2016, 09 19). 8. yılında küresel ekonomik kriz. 07 19, 2023 tarihinde [www.gazeteduvar.com.tr: https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/19/8-yilinda-kuresel-ekonomik-kriz](https://www.gazeteduvar.com.tr/https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/19/8-yilinda-kuresel-ekonomik-kriz) adresinden alındı
- Akçoraoğlu, A. (t.y.). *Küresel Neoliberal Sistemin Krizi, Çelişkileri ve Direnci: Post-Neoliberal Küresel İktisadi Düzene Geçiş Mümkün?* 07 19, 2023 tarihinde [www.iktisatvetoplum.com: https://iktisatvetoplum.com/kuresel-neoliberal-sistemin-krizi-celiskileri-ve-direnci-post-neoliberal-kuresel-iktisadi-duzene-gecis-mumkun-mu-alpaslan-akcoraoglu/](https://www.iktisatvetoplum.com/https://iktisatvetoplum.com/kuresel-neoliberal-sistemin-krizi-celiskileri-ve-direnci-post-neoliberal-kuresel-iktisadi-duzene-gecis-mumkun-mu-alpaslan-akcoraoglu/) adresinden alındı
- Akdoğan, L. (2009). Neoliberalizmin Yerelleştirme Projesi. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgemci, E. (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı'nın Penguenleri. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 176-216.
- Akgün, A. (2006). Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin İMKB-100 Endeksine Etkisi. Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı.
- Akman, M. S., & Aran, B. (2018). *NAFTA'nın Yenilenmesi Müzakereleri: Amerika, Kanada ve Meksika Arasındaki Güç Mücadelesi ve Etkileri*. 11 10, 2023 tarihinde [www.tepav.org.tr: https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4359](https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4359) adresinden alındı
- Aktan, C. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.
- Aktan, C. C., & Şen, H. (1999). Globalleşme ve Türkiye. *Mercek Dergisi*, 6(21), 1-11.
- Alpagu, H. (2001). Türkiye-Uluslararası Para Fonu (IMF) İlişkileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Bütçe ve Mali Planlama Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Altun, O. C. (2020). NAFTA ve Amerika Birleşik Devletleri, Meksika, Kanada Anlaşması'nın Kuzey Amerika'da Serbest Ticarete Etkisi. Kocaeli: T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Altundal, V. (2014). Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının 2008 Küresel Ekonomik Kriz Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Açığına Etkisi ve Gümrük Birliği Anlaşması Örneği. Afyonkarahisar: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Amadeo, K. (2022, 04 06). *What Are Bilateral Trade Agreements?* 12 21, 2023 tarihinde [www.thebalancemoney.com: https://www.thebalancemoney.com/what-are-bilateral-trade-agreements-pros-cons-and-list-3305911](https://www.thebalancemoney.com/what-are-bilateral-trade-agreements-pros-cons-and-list-3305911) adresinden alındı
- Amazon Global Selling Blog. (t.y.). *What is bilateral trade?* 12 20, 2023 tarihinde [www.sell.amazon.in: https://sell.amazon.in/grow-your-business/amazon-global-selling/blogs/bilateral-trade](https://sell.amazon.in/grow-your-business/amazon-global-selling/blogs/bilateral-trade) adresinden alındı
- Aran, B. (2020). Covid-19 Salgını ve Küresel Ticaret Düzenine Olası Etkileri. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1-7.
- Aran, B., & Akman, S. (2018). NAFTA “USMCA” Olurken Ne Değişti? *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1-7.
- Archibong, B., Coulibaly, B., & Okonjo-Iweala, N. (2021). Washington Consensus reforms and economic performance in sub-Saharan Africa. *Africa Growth Initiative*, 1-27.
- Ardan, M. (2021). Büyük Ekonomik Buhran-1929: İlk Küresel Ekonomik Kriz. B. Açıkgöz içinde, *Siyah Kuğu Ekonomik Krizler (1634-2020)*. Bursa: Dora Basım.
- Arı, M. T. (2004). *Onuncu Yılda Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)*. 10 15, 2023 tarihinde [www.mfa.gov.tr: https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi14/7OnuncuYilindaKuzeyAmerikaSTANAFAMTurkerAri.pdf](https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi14/7OnuncuYilindaKuzeyAmerikaSTANAFAMTurkerAri.pdf) adresinden alındı
- Arslan, İ., & Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 87-104.
- Aslan, N. (2005). Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme.
- Aslan, N., & Terzi, N. (2013). *Küresel Finans*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Asomedia. (2018). Yükselen Çin Ekonomisine Karşı Ticaret Savaşları. ANKARA Sanayi Odası Yayın Organı .
- Ateş, E. (2017). Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın (STA) Dış Ticaret Etkileri: İki Yanlı Sektörel Bir Analiz. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı .
- Ateş, E., & Seymen, A. D. (2019). Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki Yanlı-Sektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyoekonomi Dergisi*, 27(42), 255-282.
- Avan, S. (2013). Liberalizmin Türkiye'deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, E. (2018, 11 30). *ABD, Meksika ve Kanada'dan kritik imza: Yeni NAFTA imzalandı*. 03 27, 2023 tarihinde [tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2018/11/30/abd-meksika-ve-kanada-dan-kritik-imza-yeni-nafta-imzalandi](https://tr.euronews.com/2018/11/30/abd-meksika-ve-kanada-dan-kritik-imza-yeni-nafta-imzalandi) adresinden alındı
- Avcıoğlu, G. Ş. (2016). *Küresel Kapitalizme Başlangıç*. Konya: Palet Yayınları.

- Aydemir, A. (2019). *Ticaret Savaşı Nedir? Ticaret Savaşlarının Dünya ve Türkiye Ekonomilerine Etkileri*. 06 14, 2022 tarihinde www.gcmyatirim.com.tr:https://www.gcmyatirim.com.tr/egitim/makaleler/ticaret-savasi-nedir-ticaret-savaslarinin-dunya-ve-turkiye-ekonomilerine-etkileri adresinden alındı
- Aydın, A. K. (2004, Şubat). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi*. 08 07, 2022 tarihinde www.mfa.gov.tr:https://www.mfa.gov.tr/serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-ve-turkiye_nin-dis-ticaretinin-gelistirilmesindeki-onemi.tr.mfa adresinden alındı
- Aydın, A. K. (t.y.). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Ticaret Politikasında Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri*. 11 13, 2023 tarihinde www.mfa.gov.tr:https://www.mfa.gov.tr/amerika-birlesik-devletleri_nin-dis-ticaret-politikasinda-serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-_.tr.mfa adresinden alındı
- Aydın, M. K., & Ak, M. Z. (2021). *Pandemi: Neoliberalizmin Sonu Mu*. 2023 tarihinde www.researchgate.net:https://www.researchgate.net/profile/M-Kemal-Aydin/publication/358581937_Pandemi_Neoliberalizmin_Sonu_mu/links/620a2e8dafa8884cabe2910f/Pandemi-Neoliberalizmin-Sonu-mu.pdf adresinden alındı
- Aydoğmuş, H. (2020, 11 17). *7 soruda dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması: RCEP*. 09 20, 2023 tarihinde www.trthaber.com:https://www.trthaber.com/haber/dunya/7-soruda-dunyanin-en-buyuk-serbest-ticaret-anlasmasi-rcep-531453.html adresinden alındı
- Aydoğuş, İ., & İnkaya, A. (2001). Dünya Ticaret Örgütü ve Tarım Politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(1), 167-182.
- Aykut Seymen, D. (2000). Dış Ticarete Yeni Korumacılık Eğilimleri ve Türk Dış Ticereti Açısından Değerlendirilmesi. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ayran Cihan, K., & Sandalcılar, A. R. (2022). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Çekim Modeli ile Bir İnceleme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(2), 143-163.
- Aytekin, E., & Öz Gözellik, E. (2018, 07 07). *ABD-Çin arasındaki 'ticaret savaşı' dünya ekonomisini etkileyebilir*. 08 07, 2023 tarihinde www.aa.com.tr:https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abd-cin-arasindaki-ticaret-savasi-dunya-ekonomisini-etkileyebilir/1196689 adresinden alındı
- Azer, D. (2022, 12 02). *Çeviri: Neoliberalizm Ukrayna'dan Önce Çökmüştü*. 07 18, 2023 tarihinde www.tuicakademi.org:https://www.tuicakademi.org/ceviri-neoliberalizm-ukraynadan-once-cokmustu/ adresinden alındı
- Bakırtaş, İ., & Ozan, E. C. (2021). COVID-19'un Ekonomik Etkileri Üzerine Genel Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 59-74.
- Bakırtaş, İ., & Tekinşen, A. (2004). Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 83-100.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- Barışık, S., & Barış, A. (2015). 1929 Büyük Bunalımı ve 2008 Küresel Krizinde Uygulanan Politikaların Karşılaştırması. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 239-262.
- Baş Dinar, G. (2018). Küreselleşmenin Krizinden Krizin Küreselleşmesine. S. Durusoy, & I. Ş. Selçuk içinde, *Bugünkü Küreselleşmeyi Anlamak*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Başkaya, F. (2015). *Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu*. İstanbul: Öteki Yayınevi.

- Bauman, Z. (2021). *Küreselleşme*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*(XXXII), 25-34.
- Bayrak, M., & Kanca, O. C. (2013). 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Türkiye'nin Temel Makro Ekonomik Değişkenleri Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50(576), 39-54.
- BBC News. (2020, 11 15). *15 ülke dünyanın en büyük ticaret anlaşmasını imzaladı*. 09 21, 2023 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54951752](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54951752) adresinden alındı
- BBC News Türkçe. (2020, 01 16). *ABD ile Çin 'birinci faz' ticaret anlaşması imzaladı*. 10 19, 2023 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51129380](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51129380) adresinden alındı
- BBC News Türkçe. (2021, 03 24). *Covid-19 aşuları: Zengin devletler neden gelişmekte olan ülkelerin üretimine 'engel' oluyor?* 07 26, 2023 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56505586](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56505586) adresinden alındı
- BBC News Türkçe. (2022, 03 10). *Rusya, Batı'nın yaptırımlarına ihracat yasakları ile karşılık vereceğini açıkladı*. 2023 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60698273](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60698273) adresinden alındı
- BBC News Türkçe. (2023, 07 18). *Türkiye ve İngiltere yeni serbest ticaret anlaşması için müzakerelere başlayacak: İkili ticarete hedefler neler?* 10 11, 2023 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/articles/cw48gyjl40po](https://www.bbc.com/turkce/articles/cw48gyjl40po) adresinden alındı
- Beceren, E., Balcı İzgi, B., & Fırat, E. (2021). Dış Ticarete Korumacılık ve Koronavirüs Salgın Döneminde Türkiye'de İhracatın Durumu. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler, 1*(1), 24-35.
- Beck, E. (2016, 04 08). *Protectionism*. 07 10, 2023 tarihinde [www.historycrunch.com: https://www.historycrunch.com/protectionism.html#/](https://www.historycrunch.com/protectionism.html#/) adresinden alındı
- Berrak Kanbir, R. S. (2023, 06 08). *Atlantik Deklarasyonu: İngiltere ve ABD, ekonomik ortaklık için anlaştı*. 11 21, 2023 tarihinde [www.tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2023/06/08/atlantik-deklarasyonu-ingiltere-ve-abd-ekonomik-ortaklik-icin-anlasti](https://tr.euronews.com/2023/06/08/atlantik-deklarasyonu-ingiltere-ve-abd-ekonomik-ortaklik-icin-anlasti) adresinden alındı
- Bilaterals.Org. (2018, 06). *Negotiations China*. 11 2023 tarihinde [www.bilaterals.org: https://www.bilaterals.org/?-china-](https://www.bilaterals.org/?-china-) adresinden alındı
- Bingöl, S. (2015). Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi. T. Sivas içinde, *Genel Uygarlık Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bloomberg HT. (2020, 08 25). *ABD-Çin Faz 1 anlaşması neleri içeriyor?* 10 20, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/abd-cin-faz-1-anlasmasi-neleri-iceriyor-2262912](https://www.bloomberght.com/abd-cin-faz-1-anlasmasi-neleri-iceriyor-2262912) adresinden alındı
- Bloomberg HT. (2020(a), 12 29). *İngiltere ile Türkiye arasında serbest ticaret imzası*. 09 04, 2022 tarihinde [www.bloomberght.com.tr: https://www.bloomberght.com/ingiltere-ile-turkiye-arasinda-serbest-ticaret-imzasi-2271620](https://www.bloomberght.com.tr/ingiltere-ile-turkiye-arasinda-serbest-ticaret-imzasi-2271620) adresinden alındı
- Bloomberg HT. (2020(b), 07 01). *NAFTA ile USMCA arasındaki en önemli 5 fark*. 09 25, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/nafta-ile-usmca-arasindaki-en-onemli-5-fark-2259184](https://www.bloomberght.com/nafta-ile-usmca-arasindaki-en-onemli-5-fark-2259184) adresinden alındı
- Bloomberg HT. (2020(c), 07 09). *Trump: NAFTA insanlık tarihindeki en kötü anlaşmalardan biriydi*. 09 05, 2022 tarihinde [www.bloomberght.com.tr:](https://www.bloomberght.com.tr/)

<https://www.bloomberght.com/trump-nafta-insanlik-tarihindeki-en-kotu-anlasmalardan-biriydi-2259704> adresinden alındı

Bloomberg HT. (2021, 09 16). *Asya-Pasifik'te serbest ticaret bölgesi planı*. 09 20, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/15-asya-pasifik-ulkesi-yil-basina-dek-serbest-ticaret-bolgesi-olusturmayi-planliyor-2287670](https://www.bloomberght.com/15-asya-pasifik-ulkesi-yil-basina-dek-serbest-ticaret-bolgesi-olusturmayi-planliyor-2287670) adresinden alındı

Bloomberg HT. (2022, 01 04). *Dev bölgesel ekonomik ortaklık anlaşması RCEP yürürlüğe giriyor*. 09 25, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/dev-bolgesel-ekonomik-ortaklik-anlasmasi-rcep-yururluge-giriyor-2295859](https://www.bloomberght.com/dev-bolgesel-ekonomik-ortaklik-anlasmasi-rcep-yururluge-giriyor-2295859) adresinden alındı

Bloomberg HT. (2022(a), 01 17). *ILO, 2022 küresel işsizlik tahminini açıkladı*. 12 19, 2022 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/ilo-2022-kuresel-issizlik-tahmini-acikladi-2296765-amp](https://www.bloomberght.com/ilo-2022-kuresel-issizlik-tahmini-acikladi-2296765-amp) adresinden alındı

Bloomberg HT. (2023, 06 08). *ABD ve İngiltere'den ekonomik işbirliğinde yeni ortaklık*. 11 21, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/ikili-zirveden-ekonomik-isbirligini-artirma-karari-2332709](https://www.bloomberght.com/ikili-zirveden-ekonomik-isbirligini-artirma-karari-2332709) adresinden alındı

Bloomberg HT. (2023(a), 07 12). *Küresel kamu borcu 2022'de rekor kırdı*. 07 22, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/kuresel-kamu-borcu-2022-de-rekor-kirdi-2334502](https://www.bloomberght.com/kuresel-kamu-borcu-2022-de-rekor-kirdi-2334502) adresinden alındı

Bloomberg Ht. (2023(b), 10 18). *Putin ve Şi'den 200 milyar dolarlık hedef*. 12 20, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/putin-ve-si-den-200-milyar-dolarlik-hedef-2340332](https://www.bloomberght.com/putin-ve-si-den-200-milyar-dolarlik-hedef-2340332) adresinden alındı

Bloomberg HT. (2023(c), 06 21). *UNCTAD: Küresel ticaret toparlandı ancak görünüm zayıf*. 11 27, 2023 tarihinde [www.bloomberght.com: https://www.bloomberght.com/unctad-kuresel-ticaret-toparlandi-ancak-gorunum-zayif-2333515](https://www.bloomberght.com/unctad-kuresel-ticaret-toparlandi-ancak-gorunum-zayif-2333515) adresinden alındı

Bora, E. (2021, Nisan). ABD-Çin Ticaret Savaşı'nın Muhtemel Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .

Boratav, K. (2021). Covid-19 Pandemisi Sonrasında IMF: Bazı Gözlemler, Örnekler. *Toplum ve Hekim*, 36(4), 243-249.

Bounds, A. (2023, 06 13). *The WTO's lonely struggle to defend global trade*. 07 26, 2023 tarihinde Financial Times: <https://www.ft.com/content/f81e4abe-cf53-485c-afbf-1b3870872384> adresinden alındı

Börke Tunalı, Ç. (2011). Uluslararası Para Fonu'nun Kredilendirme Mekanizması: Düşük Gelirli Ülkelere Yönelik Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (s. 70-93). İstanbul.

Britannica. (t.y.). *Causes of the Decline*. 03 11, 2023 tarihinde [www.britannica.com: https://www.britannica.com/event/Great-Depression/Causes-of-the-decline](https://www.britannica.com/event/Great-Depression/Causes-of-the-decline) adresinden alındı

Broadman, H. G. (2020, 03 31). *Protectionism Makes The Coronavirus Even More Lethal*. 08 16, 2023 tarihinde [www.forbes.com: https://www.forbes.com/sites/harrybroadman/2020/03/31/protectionism-makes-the-coronavirus-even-more-lethal/?sh=7cc4b23c1413](https://www.forbes.com/sites/harrybroadman/2020/03/31/protectionism-makes-the-coronavirus-even-more-lethal/?sh=7cc4b23c1413) adresinden alındı

Brodzicki, T. (2021, 04 20). *USMCA - an enhanced framework for trade within North America*. 09 26, 2023 tarihinde [www.spglobal.com: https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/mi/research-analysis/usmca-an-enhanced-framework-for-trade-within-north-america.html](https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/mi/research-analysis/usmca-an-enhanced-framework-for-trade-within-north-america.html) adresinden alındı

Brookings. (2018, 10 08). *A new dawn for protectionism? From trade wars to mega-regional trade agreements*. 12 15, 2023 tarihinde [www.brookings.edu:](https://www.brookings.edu/)

<https://www.brookings.edu/events/a-new-dawn-for-protectionism-from-trade-wars-to-mega-regional-trade-agreements/> adresinden alındı

- Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi (SAYOD)*(1), 62-79.
- Bulkan, D. (2018). *Dünya Ticaret Örgütü Kurtarılabilir Mi?* 07 23, 2023 tarihinde www.zraporu.com: <https://www.zraporu.com/global/dunya-ticaret-orgutu-kurtarilabilir-mi/> adresinden alındı
- Butler, E. (2018). *Klasik liberalizm: Bir el kitabı*. (A. Akçiçek, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Büyükbaykal, C. I. (2004). *Türkiye’de Televizyon Alanında Küresel Yerel Birlikteliği: CNN Türk ve CNBC-e Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Carvalho, F. J. (2000). The Changing Role and Strategies of the IMF and the Perspectives for the Emerging Countries. *Brazilian Journal of Political Economy*(20), 3-17.
- Cengiz, O. (2020). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Yükselen Ticari Korumacılık ve G-20 Ülkeleri. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (EBYÜ) İİBF Dergisi*, 2(1), 13-26.
- Chambers, N. (2008). Hedge Fonlar. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 5-13.
- China FTA Network. (2018, 01 01). *China-Georgia FTA Comes into Force Today*. 11 20, 2023 tarihinde [www.fta.mofcom.gov.cn](http://www.fta.mofcom.gov.cn/enarticle/chinageorgiaen/chinageorgiaennews/201801/36885_1.html): http://www.fta.mofcom.gov.cn/enarticle/chinageorgiaen/chinageorgiaennews/201801/36885_1.html adresinden alındı
- Clark, C. (2022, 11 02). *Trade Agreements Can Ease the Pain of a Possible Global Recession*. 02 13, 2023 tarihinde www.today.ucsd.edu: <https://today.ucsd.edu/story/trade-agreements-can-ease-the-pain-of-a-possible-global-recessions> adresinden alındı
- Coşkun, B. (2018). Neoliberalizm ve Eleştirel Kuram: Neoliberalizmin Teori ve Pratik Uyuşmazlığı. *Sosyoloji Notları*, 5(1), 53-76.
- Çağdaş, F. K. (2020, 09 22). *Dünyadaki Serbest Ticaret Anlaşmaları Nelerdir?* 09 25, 2023 tarihinde www.worlddef.net: <https://worlddef.net/pazarlama/dunyadaki-serbest-ticaret-anlasmalari-nelerdir/> adresinden alındı
- Çalapokulu, S. (2021, 01 06). *Sanayi Devrimleri ve Endüstri 4.0*. 01 18, 2023 tarihinde www.sektorumdergisi.com: <https://www.sektorumdergisi.com/sanayi-devrimleri-ve-endustri-4-0/> adresinden alındı
- Çalışkan Akçetin, N., & Akçetin, E. (2013). Liberalizmin Dönüşümü. *Humantias-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-26.
- Çalışkan, B. (2021, 03 15). *Soğuk Savaş Dönemi Öncesi ve Sonrası Küresel Sistemdeki Değişiklikler*. 01 25, 2023 tarihinde www.stratejikortak.com: <https://stratejikortak.com/2021/03/soguk-savas-donemi-oncesi-ve-sonrasi-kuresel-sistemdeki-degisiklikler.html> adresinden alındı
- Çataloluk, C. (2005). Küreselleşme Sürecinde IMF İstikrar Politikalarının Etkinliği 'Türkiye Örneği'. Manisa: T.C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çeken, H., Ökten, Ş., & Ateşoğlu, L. (2008). Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Küreselleşme ve Yoksulluk. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 79-95.
- Çelik, M., & Dağ, M. (2017). Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme. *BEU Akademik İzdüşüm*, 2(3), 50-70.

- Çetinkaya, M., & Muratoğlu, G. (2018). 21. Yüzyılda Küresel Ticaret Savaşları. M. Çetinkaya, & G. Muratoğlu içinde, *Ticaret ve Kur Savaşları Küresel Ekonomik Politığe Yansımaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çevik, D. (2017, 05 29). *Sanayi Devrimlerinin Süreci ve 4.Sanayi Devrimi*. 01 19, 2023 tarihinde www.alomaliye.com: <https://www.alomaliye.com/2017/05/29/sanayi-devrimlerinin-sureci-4-sanayi-devrimi/> adresinden alındı
- Çiftci, U. (2022, 09 15). *Ukrayna Rusya Savaşı'nın Neoliberalizm Açısından Değerlendirilmesi*. 07 18, 2023 tarihinde www.yalovau.com: <https://yalovau.com/ukrayna-rusya-savasinin-neoliberalizm-acisindan-degerlendirilmesi/> adresinden alındı
- Çimen, A. (2007). 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çütçü, İ., & Atış, M. (2014). Kapitalizme Yöneltilen Eleştiriler ve Sosyal Çalışma-Kapitalizm İlişkisi. *Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu* (s. 101-107). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Dağ, H. (2013). Kapitalizmin Devlet Sistemi ve Değişimi. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 6(15), 74-80.
- Dağdelen, İ. (2004). Liberalizasyon. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1-66.
- De Vries, M. G. (1986). *The IMF in a Changing World 1945-85*. Washington D.C.: IMF.
- Demir, G. (2001). Küreselleşme Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(01), 73-104.
- Demir, R. A., & Kurt, A. S. (2020). Dış Ticarete Korumacılık ve Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerine Etkileri. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*(47), 381-299.
- Descartes Datamyne. (2021, 05 04). *United States-Mexico-Canada Agreement*. 09 25, 2023 tarihinde www.datamyne.com: <https://www.datamyne.com/knowledge-center/imports/usmca-north-american-trade-policy-and-impact-on-key-industries/> adresinden alındı
- Dolu, A., & Göksel, T. (2017). NAFTA'nın Meksika Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: Sentetik Kontrol Metot Yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 915-926.
- Dowd, D. (2008). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi*. (A. H. Köse, Dü., & C. Gerçek, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Dönmez Atbaşı, F., & Öziş, M. (2019). Nerede O Eski IMF Politikaları: Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi ve Finansal Krizlerin Nedenleri. *Mülkiye Dergisi*, 43(3), 577-598.
- Duman, E. (2011). Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması. Karaman: T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, M. Z. (2011). Neo-liberal Küreselleşmenin Zaferi. *Uluslararası İnsan Bilim Dergisi*, 8(1), 666-700.
- Duruel, M., & Kara, M. (2010). Küresel İşsizlik ve İstihdamda Yeni Perspektifler. *Journal of Social Policy Conference*(57), 357-363.
- Durusoy, S. (2009). Kriz Sonrası Küresel Kapitalizmin Geleceği. *Alternatif Politika*, 1(3), 363-389.

- Durusoy, S. (2013). Krizin Orta ve Uzun Vadeli Yıkıcı Etkisi: Yükselen Korumacılık. In *Destructive mid-and long-term Side Effect of the Crisis: Rising Protectionism* (s. 510-517). International Conference on Eurasian Economies.
- Durusoy, S. (2018). Korumacılık Ekseninde Evrilen Küreselleşme. S. Durusoy, & I. Ş. Çakmak içinde, *Bugünkü Küreselleşmeyi Anlamak*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Dünya Gazetesi. (2022, 06 27). *Trump'ın serbest ticarete son darbesi*. 09 27, 2023 tarihinde [www.dunya.com: https://www.dunya.com/dunya/trumpin-serbest-ticarete-son-darbesi-haberi-429111](https://www.dunya.com/dunya/trumpin-serbest-ticarete-son-darbesi-haberi-429111) adresinden alındı
- Dünya Gazetesi. (2023, 12 20). *Rusya ve Çin'den ekonomi ile enerjide işbirliği*. 12 21, 2023 tarihinde [www.dunya.com: https://www.dunya.com/dunya/rusya-ve-cinden-ekonomi-ile-enerjide-isbirligi-haberi-714088](https://www.dunya.com/dunya/rusya-ve-cinden-ekonomi-ile-enerjide-isbirligi-haberi-714088) adresinden alındı
- EBSO, E. B. (2020, 01). *2019 Yılında Dünya ve Türkiye Ekonomisi & 2020 Yılından Beklentiler*. 07 23, 2022 tarihinde [http://www.ebso.org.tr: http://www.ebso.org.tr/ebso/media/documents/2019-yilinda-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-&-2020-yilindan-beklentiler-_69645550.pdf](http://www.ebso.org.tr/http://www.ebso.org.tr/ebso/media/documents/2019-yilinda-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-&-2020-yilindan-beklentiler-_69645550.pdf) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2016 (a), 02 22). *Kapitalizmin Sihirli Büyüme Öyküsü*. 06 26, 2022 tarihinde [www.mahfiegilmez.com.tr: https://www.mahfiegilmez.com/2016/02/kapitalizmin-sihirli-buyume-oykusu.html](https://www.mahfiegilmez.com.tr/https://www.mahfiegilmez.com/2016/02/kapitalizmin-sihirli-buyume-oykusu.html) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2016, 04 17). *Kapitalizm*. 06 25, 2022 tarihinde [www.mahfiegilmez.com.tr: https://www.mahfiegilmez.com/2016/04/kapitalizm.html](https://www.mahfiegilmez.com/2016/04/kapitalizm.html) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2018(a)). *Dünya Ekonomisi Tarihsel Süreç İçinde*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2018(b), 08 17). *Korumacılık, Ticaret Savaşı ve ABD Türkiye Ticaret İlişkileri*. 11 20, 2022 tarihinde [www.mahfiegilmez.com: https://www.mahfiegilmez.com/2018/08/korumacik-ticaret-savas-ve-abd-turkiye.html?m=1](https://www.mahfiegilmez.com/2018/08/korumacik-ticaret-savas-ve-abd-turkiye.html?m=1) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2018(c), 01 27). *Kur Savaşları, Ticaret Savaşları ve Küreselleşme*. 06 08, 2022 tarihinde [www.mahfiegilmez.com.tr: https://www.mahfiegilmez.com/2018/01/kur-savaslar-ticaret-savaslar-ve.html](https://www.mahfiegilmez.com/2018/01/kur-savaslar-ticaret-savaslar-ve.html) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2019, 09 24). *IMF ve Türkiye*. [www.mahfiegilmez.com: https://www.mahfiegilmez.com/2019/09/imf-ve-turkiye.html](https://www.mahfiegilmez.com/2019/09/imf-ve-turkiye.html) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2020, 05 08). *Washington Uzlaşısının 30 Yılı*. 08 02, 2022 tarihinde [www.mahfiegilmez.com.tr: https://www.mahfiegilmez.com/2020/05/washington-uzlassnn-30-yl.html](https://www.mahfiegilmez.com/2020/05/washington-uzlassnn-30-yl.html) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2020(a), 04 17). *Neoliberalizmin Bilmem Kaçınıcı Çöküşü*. 10 04, 2022 tarihinde [www.mahfiegilmez.com: https://www.mahfiegilmez.com/2020/04/neoliberalizmin-bilmem-kacnc-cokusu.html](https://www.mahfiegilmez.com/2020/04/neoliberalizmin-bilmem-kacnc-cokusu.html) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2021). *2008 Krizi Üzerine*. 07 06, 2023 tarihinde [www.iktisatvetoplum.com: https://www.iktisatvetoplum.com/2008-krizi-uzerine-mahfi-egilmez-itd-120/](https://www.iktisatvetoplum.com/2008-krizi-uzerine-mahfi-egilmez-itd-120/) adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2022, 06 17). *Küresel Krizin ve Salgınların Biçimlendirdiği Yeni Dünya Ekonomisi*. 10 02, 2023 tarihinde [www.mahfiegilmez.com: https://www.mahfiegilmez.com/2022/06/kuresel-krizin-ve-salgnlarn.html](https://www.mahfiegilmez.com/2022/06/kuresel-krizin-ve-salgnlarn.html) adresinden alındı
- Eichengreen, B., Mehl, A., & Chitu, L. (2019). *Working Paper Series Mars or Mercury redux: the geopolitics of bilateral trade agreemeents*. European Centrel Bank.

- Ekotürk. (2023, 04 05). *Dünya Ticaret Örgütü 2023 için küresel mal ticareti büyüme tahminini yükseltti*. [https://www.ekoturk.com/haber/dunya-ticaret-orgutu-2023-icin-kuresel-mal-ticareti-buyume-tahminini-yukseltti/#:~:text=DT%C3%96%202022%20y%C4%B1%C4%B1%20i%C3%A7in%20k%C3%BCresel,a%C5%9Fa%C4%9F%C4%B1%20y%C3%B6nl%C3%BC%20risk%20bulundu%C4%9Funu%20vurgulad%C3%A9](https://www.ekoturk.com/haber/dunya-ticaret-orgutu-2023-icin-kuresel-mal-ticareti-buyume-tahminini-yukseltti/#:~:text=DT%C3%96%202022%20y%C4%B1%C4%B1%20i%C3%A7in%20k%C3%BCresel,a%C5%9Fa%C4%9F%C4%B1%20y%C3%B6nl%C3%BC%20risk%20bulundu%C4%9Funu%20vurgulad%C3%A9 adresinden alındı) adresinden alındı
- Ekrem, E. (t.y.). *ABD-Çin Ticaret Savaşı ve Çin'in AB Planı*. 11 22, 2023 tarihinde [www.sde.org.tr: https://www.sde.org.tr/abd-cin-ticaret-savasi-ve-cinin-ab-plani-bolgesel-analiz-75](https://www.sde.org.tr:https://www.sde.org.tr/abd-cin-ticaret-savasi-ve-cinin-ab-plani-bolgesel-analiz-75) adresinden alındı
- Elitaş, B. L., & Şeker, A. (2017). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Önlemlerin Rolü:Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(74), 51-74.
- Ellwood, W. (2007). *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Erçel, G. (2000). Küreselleşme ve Uluslararası Finansal Gelişmeler. 17. *Asya Bankalar Birliği Genel Kurulu*. İstanbul.
- Erçoşkun, B. (2019). Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Liberalizm. *Akademik Bakış Dergisi*(72), 105-122.
- Eroğlu, N., & Eroğlu, İ. (2009). IMF-Türkiye İlişkileri ve 20. Stand-By Müzakereleri Üzerine Bir Değerlendirme. *KMU İİBF Dergisi*(2), 124-146.
- Ersoy, E. (2008). Tarihsel Kapitalizmden Güncel Kapitalizme Küreselleşme. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 7(1), 143-153.
- Ertürk, N. (2017). Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri. *Fiscaoeconomia*, 1(2), 88-112.
- Eryılmaz, Z. (2022, 01 15). *Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri: Serbest Ticaret Anlaşması*. 09 04, 2022 tarihinde [www.trthaber.com.tr: https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ingiltere-ticari-iliskileri-serbest-ticaret-anlasmasi-645600.html](http://www.trthaber.com.tr:https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ingiltere-ticari-iliskileri-serbest-ticaret-anlasmasi-645600.html) adresinden alındı
- Eser, H. B., Memişoğlu, D., & Özdamar, G. (2011). Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neoliberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 201-217.
- Euronews. (2021, 11 15). *ABD ve Japon Ticaret Bakanları çelik ve alüminyum tarifelerini müzakere etti*. 11 14, 2023 tarihinde [www.tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2021/11/15/abd-ve-japon-ticaret-bakanlar-celik-ve-aluminyum-tarifelerini-muzakere-etti](http://www.tr.euronews.com:https://tr.euronews.com/2021/11/15/abd-ve-japon-ticaret-bakanlar-celik-ve-aluminyum-tarifelerini-muzakere-etti) adresinden alındı
- Euronews. (2022, 06 17). *DTÖ, Covid-19 aşı patentinin kaldırılmasını kabul etti: Bu adım için geç mi kalındı?* 07 26, 2023 tarihinde [www.tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2022/06/17/dto-covid-19-asi-patentinin-kaldirilmasini-kabul-etti-bu-adim-icin-gec-mi-kalindi](http://www.tr.euronews.com:https://tr.euronews.com/2022/06/17/dto-covid-19-asi-patentinin-kaldirilmasini-kabul-etti-bu-adim-icin-gec-mi-kalindi) adresinden alındı
- Euronews. (2023, 03 30). *Brezilya ve Çin karşılıklı ticaretlerinde dolar yerine yerli para birimlerini kullanacak*. 11 21, 2023 tarihinde [www.tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2023/03/30/brezilya-ve-cin-karsilikli-ticaretlerinde-dolar-yerine-yerli-para-birimlerini-kullanacak](http://www.tr.euronews.com:https://tr.euronews.com/2023/03/30/brezilya-ve-cin-karsilikli-ticaretlerinde-dolar-yerine-yerli-para-birimlerini-kullanacak) adresinden alındı
- Euronews. (2023(a), 03 22). *Uluslararası Para Fonu ile Ukrayna arasında 15,6 milyar dolarlık kredi paketi anlaşması*. 07 23, 2023 tarihinde [www.tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2023/03/22/yanan-basini-ankara-ve-atina-askeri-tatbikatlari-asgari-duzeyde-tutmak-icin-gayri-resmi-an](http://www.tr.euronews.com:https://tr.euronews.com/2023/03/22/yanan-basini-ankara-ve-atina-askeri-tatbikatlari-asgari-duzeyde-tutmak-icin-gayri-resmi-an) adresinden alındı

- Euronews. (2023(b), 10 23). "Kuşak Yol Zirvesi' sonrası Rusya ile Çin arasında yeni anlaşmalar. 11 21, 2023 tarihinde [www.tr.euronews.com](https://tr.euronews.com/2023/10/23/kusak-yol-zirvesi-sonrasi-rusya-ile-cin-arasinda-yeni-anlasmalar): <https://tr.euronews.com/2023/10/23/kusak-yol-zirvesi-sonrasi-rusya-ile-cin-arasinda-yeni-anlasmalar> adresinden alındı
- Evenett, S. J., & Fritz, J. (2017). Which G20 Members Distort Commerce Most Often? *Will Awe Trump Rules?* The 21st Global Trade Alert.
- EY Global. (2021, 09 23). *Why pandemic-induced trade protectionism will affect tax for years*. 08 16, 2023 tarihinde [www.ey.com](https://www.ey.com/en_gl/tax/why-pandemic-induced-trade-protectionism-will-affect-tax-for-years): https://www.ey.com/en_gl/tax/why-pandemic-induced-trade-protectionism-will-affect-tax-for-years adresinden alındı
- Faster Capital. (t.y.). *Bilateral trade agreements*. 12 25, 2023 tarihinde [www.fastercapital.com](https://fastercapital.com/startup-topic/bilateral-trade-agreements.html#benefits-of-bilateral-trade-agreements3): <https://fastercapital.com/startup-topic/bilateral-trade-agreements.html#benefits-of-bilateral-trade-agreements3> adresinden alındı
- Feng, H. (t.y.). *China's Free Trade Agreements Framework*. 11 14, 2023 tarihinde [www.china-briefing.com](https://www.china-briefing.com/doing-business-guide/china/why-china/china-s-international-free-trade-and-tax-agreements): <https://www.china-briefing.com/doing-business-guide/china/why-china/china-s-international-free-trade-and-tax-agreements> adresinden alındı
- Fırat, M. (2020). Covid-19 Krizi ve IMF Destekli Maliye Politikalarının Gerekliliği. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırma Dergisi*, 2(3), 209-222.
- Floyd, D. (2022, 06 23). *How Did Nafta Affect the Economies of Participating Countries?* 12 14, 2022 tarihinde [www.investopedia.com](https://www.investopedia.com/articles/economics/08/north-american-free-trade-agreement.asp): <https://www.investopedia.com/articles/economics/08/north-american-free-trade-agreement.asp> adresinden alındı
- Foley, G. (2022, 06 13). *Key Words: Neoliberal economics*. 07 18, 2023 tarihinde [www.resilience.org](https://www.resilience.org/stories/2022-06-13/key-words-neoliberal-economics/): <https://www.resilience.org/stories/2022-06-13/key-words-neoliberal-economics/> adresinden alındı
- Fouda, R. A. (2012). Protectionism and Free Trade: A Country's Glory or Doom? *International Journal of Trade Economics and Finance*, 3(5), 351-355.
- Gathii, J. T. (2011). The NeoLiberal Turn in Regional Trade Agreements. *Washington Law Review Association*(86), 421-474.
- Gazete Oksijen. (2023, 11 20). *Çin ile Suudi Arabistan döviz takas anlaşması imzalandı*. 11 21, 2023 tarihinde [www.gazeteoksijen.com](https://gazeteoksijen.com/ekonomi/cin-ile-suudi-arabistan-doviz-takas-anlasmasi-imzaladi-195068): <https://gazeteoksijen.com/ekonomi/cin-ile-suudi-arabistan-doviz-takas-anlasmasi-imzaladi-195068> adresinden alındı
- Gazioğlu, A. (2021). 1973 Petrol Krizi: Ekonomik Bir Hastalık-Stagflasyon! B. Açıkgöz içinde, *Siyah Kuğu Ekonomik Krizler (1634-2020)*. Bursa: Dora Basım.
- Gençoğlu, A. Y. (2012). Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emek Konumu. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 99-116.
- Gençoğlu, A. Y. (2020). Kapitalizme Teorik Yaklaşımlar: Kapitalist Ekonomik Sistemin Temel Nitelikleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Temaşa Felsefe Dergisi*(14), 237-256.
- Gezgin, S. (2019). Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri (1). *İletişim Fakültesi Dergisi*, 9-12.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (K. Koçak, Dü., & Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Global Trade Alert. (2023). *Total Number of Implemented Interventions Since November 2008*. 08 12, 2023 tarihinde [www.globaltradealert.org](https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/area_all): https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/area_all adresinden alındı
- González, A. (2016, 09 14). The Changing Trade Landscape: Trade Agreements, Globalization and Inequality. (WB, Röportaj Yapan)

- Göçer, İ., & Özdemir, A. (2012, Haziran). 2008 Küresel Krizin Yayılma Süreci ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 191-210.
- Gökdere, A. (2001). Küreselleşmeye Genel Bir Bakış. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 71-101.
- Göker, M. (2021). Covid-19 Pandemisi Nedeniyle Uygulanan İhracat Kısıtlamalarının DTÖ Kuralları Bağlamında Değerlendirilmesi. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 178-198.
- Gökkoyun, S. C. (2023, 01 26). *BM, küresel ekonomik büyümenin 2023'te yavaşlayacağını öngördü*. 07 06, 2023 tarihinde AA: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bm-kuresel-ekonomik-buyumenin-2023te-yavaslayacagini-ongordu/2797519> adresinden alındı
- Gönültaş, B. (2022, 04 20). *Ukrayna'ya saldırısı sonucu dünyanın en çok yaptırım uygulanan ülkesi haline gelen Rusya'ya yaptırım sayısı 9 bin 72'ye ulaştı*. 07 06, 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyaya-uygulanan-yaptirim-sayisi-10-bine-dayandi/2568150> adresinden alındı
- Görenel, Z. İ. (2007). Finansal Serbestleşme, Politika Hataları ve Krizler. *Öneri Dergisi*, 7(27), 249-258.
- Görgün, M. R., & Bardakçı, H. (2020). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Ekonomik Etkileri ve AB İle Yaşanan Sorunlar. M. Demir, A. Çiçek, M. Demir, & A. Çiçek (Dü) İçinde, *Küresel ve Yerel Bağlamda Ticaret ve Muhasebe*. Ankara: İKSAD.
- Groeber, S. (2015). Trading Europe's Social Dimension. *Utrecht Universiteit*, 1-109.
- Guarino, A. (2018, 03 01). *The Economics Effects of Trade Protectionism*. 08 03, 203 tarihinde www.focus-economics.com: <https://www.focus-economics.com/blog/effects-of-trade-protectionism-on-economy/> adresinden alındı
- Güden, A., & Koç, S. (t.y). *Uluslararası Ticaret Kapsamında COVID-19 Salgını ve Etkilerinin Mücbir Sebep Olarak Değerlendirilmesi*. 2023 tarihinde www.guden.av.tr: <https://www.guden.av.tr/corona-virus-mucbir-sebep-degerlendirme> adresinden alındı
- Güngör, B., & Aksöz, F. (2021). 1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye'ye Yansımaları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 33-52.
- Gür, N. (2020, 04 07). *Kovid-19 sonrası küresel ekonomik sistemde neler değişebilir?* 02 28, 2023 tarihinde www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-sonrasi-kuresel-ekonomik-sistemde-neler-degisebilir/1795460> adresinden alındı
- Gür, N. (2022, 11 06). *Küreselleşmenin Değişen Yüzü*. 02 14, 2023 tarihinde www.sabah.com.tr: <https://m.sabah.com.tr/yazarlar/nurullah-gur/2022/11/06/kuresellesmenin-degisen-yuzu/amp> adresinden alındı
- Gürler, A. G. (2010). Küresel Mali Yönetim: IMF Yapısal Uyum Programları ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Dönüşüm. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvenç, N. (1998). *Küresellesme ve Türkiye*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Güzel, S. (2009). 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve IMF'nin Önerdiği Ekonomi Politikalarının Krizle Mücadeledeki Rolü. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 55-69.
- Güzel, S. Ç. (2013). Neoliberal Politikaların Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi. Ankara: T.C. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Finansman Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- GZT. (2022, 03 09). *Küreselleşmenin yerini bölgeselleşme mi alıyor?* 09 08, 2022 tarihinde [www.gzt.com.tr: https://www.gzt.com/z-raporu/kuresellesmenin-yerini-bolgesellesme-mi-aliyor-3615137](https://www.gzt.com.tr:https://www.gzt.com/z-raporu/kuresellesmenin-yerini-bolgesellesme-mi-aliyor-3615137) adresinden alındı
- Hacıtahiroğlu, K. (2014). Küreselleşmenin Siyasal Etkileri, Göç ve Ukrayna-Rusya Krizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 259-284.
- Halatçı Ulusoy, Ü. (2008). Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harvey, D. (2015). *A brief history of neoliberalism*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Hayaloğlu, P., & Artan, S. (2011). Küresel Ekonomik Krizle Mücadelede IMF'nin Değişen Rolü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*(6), 133-158.
- Hekim Yılmaz, D. (2020). From Protectionism To Trade Wars: Their Effects Observed Through Financial Markets. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 1-19.
- Hepaktan, C. E., & Çınar, S. (2011). Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri. *International Conference on Eurasian Economies*, 68-77.
- <http://elibrary-data.imf.org>. (tarih yok).
- Huerta Moreno, G., & Kato Maldonado, L. (2020). COVID-19 ve Neoliberalizmin Hiper Krizi: Finansallaşmanın Çöküşü. *Brq*, 1(3), 80-92.
- IMF. (2002, 03). *Globalization: A Framework for IMF Involvement*. 01 27, 2023 tarihinde [www.imf.org.tr: https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2002/031502.htm](https://www.imf.org.tr:https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2002/031502.htm) adresinden alındı
- IMF. (2019, 02 25). *IMF Kredileri*. [www.imf.org.tr: file:///C:/Users/win7/Desktop/IMF/tr-imf-lending.pdf](http://www.imf.org.tr:file:///C:/Users/win7/Desktop/IMF/tr-imf-lending.pdf) adresinden alındı
- IMF. (2021, 03 01). *IMF Surveillance*. [www.imf.org.tr: https://www.imf.org/en/About/Factsheets/IMF-Surveillance](https://www.imf.org.tr:https://www.imf.org/en/About/Factsheets/IMF-Surveillance) adresinden alındı
- IMF Annual Report. (2022). *Crisis Upon Crisis*. 07 23, 2023 tarihinde [www.imf.org: https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2022/](https://www.imf.org:https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2022/) adresinden alındı
- İMMİB. (2022, 01 17). *Asya Pasifik'te RCEP ile Değişen Ticaret Akışları*. 09 20, 2023 tarihinde [www.immib.org.tr: https://immib.org.tr/tr/asya-pasifikte-rcep-ile-degis-en-ticaret-akislari](https://immib.org.tr:https://immib.org.tr/tr/asya-pasifikte-rcep-ile-degis-en-ticaret-akislari) adresinden alındı
- İMMİB. (2023). *Ekonomi ve İhracat Verileri Bülteni*. İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri.
- Ioannou, D., Lebastard, L., Schmith, A., & Vansteenkiste, I. (2023, 04 12). *A year of international trade diversion shaped by war, sanctions, and boycotts*. 07 06, 2023 tarihinde <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog.230412~1d6e657dd5.en.html> adresinden alındı
- İstanbul Ticaret Gazetesi. (2023, 10 05). *Brezilya ve Çin ilk kez ulusal para birimleri ile ticaret yaptı*. 11 21, 2023 tarihinde [https://istanbulticaretgazetesi.com: https://istanbulticaretgazetesi.com/tr/brezilya-ve-cin-ilk-kez-ulusal-para-birimleri-ile-ticaret-yapti#:~:text=%C3%87in%20ile%20Brezilya%2C%2030%20Mart,y%C4%B1l%20150%20milyar%20dolar%C4%B1%20a%C5%9Fm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1](https://istanbulticaretgazetesi.com:https://istanbulticaretgazetesi.com/tr/brezilya-ve-cin-ilk-kez-ulusal-para-birimleri-ile-ticaret-yapti#:~:text=%C3%87in%20ile%20Brezilya%2C%2030%20Mart,y%C4%B1l%20150%20milyar%20dolar%C4%B1%20a%C5%9Fm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1) adresinden alındı

- İşcan, İ. H. (2018). 2008 Küresel Finans Krizi: Neo-Liberal Finansal Sistemin İflası Ve Uluslararası Para Fonu'nun Kurumsal Sorgusu. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*(641), 103-132.
- Işık, V. (2010). *1980 Sonrası Neo-liberal Politikaların İşsizlikle Mücadelede Yerine Getiremediği Vaadler: Rusya'yı Çıkmaza Sürükleyen Yol*. www.academia.edu.tr:https://www.academia.edu/1457462/1980_Sonras%C4%B1_Neo-liberal_Politikalar%C4%B1n_%C4%B0%C5%9Fsizlikle_M%C3%BCadelede_Yerine_Getiremedi%C4%9Fi_Vaadler_Rusya%C4%B1_%C3%87%C4%B1kmaza_S%C3%BCr%C3%BCkleyen_Yol?auto=download adresinden alındı
- Johnston, M. (2021, 08 27). *A Brief History of International Trade Agreements*. 07 03, 2023 tarihinde <https://www.investopedia.com/articles/investing/011916/brief-history-international-trade-agreements.asp> adresinden alındı
- Jones, L., Palumbo, D., & Brown, D. (2020, 07 02). *Koronavirüs: Salgın küresel ekonomiyi nasıl etkiledi?* 06 10, 2022 tarihinde www.bbc.com.tr:https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53249686 adresinden alındı
- Josephs, J. (2022, 03 04). *Dünya Bankası Başkanı Malpass BBC'ye konuştu: Ukrayna'daki savaş küresel ekonomik büyümeyi azaltacak*. 10 09, 2023 tarihinde www.bbc.com:https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60615073 adresinden alındı
- Kaderli, Y., & Küçükkaya, H. (2012). 2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 85-96.
- Kaftan, E. (2012, Haziran). *Küresel Kapitalizmin Sonucu: Çok Kültürlü Yurttaşlık Mı, Kültürel Kimliklerle Bölünmüş Yurttaş Mı?* Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Siyaset ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Kagan, J. (2020, 12 21). *Bilateral Trade Definition and Pros & Cons of Agreements*. 12 11, 2023 tarihinde www.investopedia.com:https://www.investopedia.com/terms/b/bilateral-trade.asp#:~:text=Bilateral%20trade%20agreements%20are%20agreements,to%20encourage%20trade%20and%20investment. adresinden alındı
- Kalaycı, İ. (2011). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrasında Dış Ticarete Korumacılık: Paradigma Kayması (mı?). *Maliye Dergisi*(161), 76-104.
- Kalaycı, İ. (2011(a)). *Küresel Finans Krizine Karşı Korumacılık: Bir GFZT Yaklaşımı*. *Sayıştay Dergisi*(83), 69-83.
- Kalfa, C., & Ataay, F. (2008). *Küresel Toplumsal Hareketler*. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 127-146.
- Karabıçak, M. (2002). *Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(1), 115-131.
- Karadoğan, S. (2015, 10 25). *Neoliberalizm, Küreselleşme ve Kalkınma Üzerine*. 02 05, 2023 tarihinde www.emekveadalet.org:https://www.emekveadalet.org/islam-iktisadi/neoliberalizm-kuresellesme-ve-kalkinma-uzerine/ adresinden alındı
- Karluk, S. R. (1995). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Katar, B. (2017). *Neoliberal Politikaların Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Üzerine Etkileri*. Adana: T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, M. (2009). *Küreselleşme Yaklaşımları*. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(13), 1-16.

- Kaya, M. (2019). ABD-ÇİN Ticaret Savaşları ve Türkiye. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 18-30.
- Kaya, M., & Aydemir, C. (2011). Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 14-36.
- Kazgan, G. (1994). *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiyenin Yeri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Keşap, D., & Sandalcılar, A. R. (2021). Dış Ticarete Serbestleştirici ve Korumacı Politikaların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 257-287.
- Kindleberger, C. P., & Aliber, R. Z. (2014). *Finansal Krizler Tarihi Çılgınlık, Panik ve Çöküş*. (Ü. Şensoy, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Kızılcıkelik, S. (2002). Kapitalizmin Diasporası Olarak Küreselleşme. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*(6), 12-33.
- Kızıltan, S. (2021). Avrupa Birliği'nin Diğer Ülkelerle İmzaladığı İkili Anlaşmaların Dünya Ticareti ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. İstanbul.
- Koca, D. (2020). Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 4531-4558.
- Koç, Y. E. (2020, 11 21). Asya "Yeniden" Yükselirken: RCEP Anlaşması Ne Anlama Geliyor? 09 20, 2023 tarihinde www.setav.org: <https://www.setav.org/asya-yeniden-yukselirken-rcep-anlasmasi-ne-anlama-geliyor/> adresinden alındı
- Koçakoğlu, M. A., & Özaydın, A. (2020). Yeni Korumacılık: Ticaret Savaşı mı? Küresel Liderlik Savaşı mı? *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 630-646.
- Koçtürk, M. O., & Kocaefe, A. (2014). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2), 65-77.
- Konur, F. (2018). Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesinden ABD-Meksika-Kanada Anlaşmasına Geçiş: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*(2), 566-576.
- Koray, M. (2005). "Reel" Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi. *Çalışma ve Toplum*, 4(7), 11-46.
- Kozanoğlu, H., Gür, N., & Özden, B. A. (2015). *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kutlu, E., & Eşkinat, R. (2002). *Dünya Ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın.
- Küçükkoğlu, S. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Küresel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye'de Bankacılık ve Finans Sektörüne Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
- Kürkçü, D. D. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, 3(2), 1-11.
- Liu, T., & Woo, T. W. (2018). Understanding the U.S.-China Trade War. *CHINA ECONOMIC JOURNAL*, 11(3), 1-22.
- Maluck, J., Glanemann, N., & Donner, R. V. (2018). Bilateral Trade Agreements and the Interconnectedness of Global Trade. *Frontiers in Physics*(6), 1-13.

- Mangır, F., & Acet, H. (2014). Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(31. 1), 93-108.
- Mau, T. D. (2020, 11 25). *RCEP: Regional free trade pact with profound impacts on the world*. 09 25, 2023 tarihinde [www.hanoitimes.vn: https://hanoitimes.vn/rcep-regional-free-trade-pact-with-profound-impacts-on-the-world-314977.html](http://www.hanoitimes.vn:https://hanoitimes.vn/rcep-regional-free-trade-pact-with-profound-impacts-on-the-world-314977.html) adresinden alındı
- Meltzer, A. H. (2012). Why Capitalism? . Carnegie Mellon University and American Enterprise Institute.
- Meltzer, J. P., Wayne, E. A., & Bitar, D. M. (2023, 07 19). *USMCA at 3: Reflecting on impact and charting the future*. 09 26, 2023 tarihinde [www.brookings.edu: https://www.brookings.edu/articles/usmca-at-3-reflecting-on-impact-and-charting-the-future/](http://www.brookings.edu:https://www.brookings.edu/articles/usmca-at-3-reflecting-on-impact-and-charting-the-future/) adresinden alındı
- Menon, J. (2006). *Bilateral trade agreements and the world trading system*. 12 12, 2023 tarihinde [www.econstor.eu: https://www.econstor.eu/handle/10419/53541](http://www.econstor.eu:https://www.econstor.eu/handle/10419/53541) adresinden alındı
- Menon, J. (2006). Bilateral Trade Agreements and the World Trading System. *ADB Institute Discussion Paper*(57), 1-25.
- Moment Expo. (2019, 07 28). *Ticaretin Sınır Tanımayan Anlaşmaları: STA'lar*. 01 28, 2023 tarihinde [www.moment-expo.com: https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/113/kapak/ticaretin-sinir-tanimayan-anlasmalari-stalar](http://www.moment-expo.com:https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/113/kapak/ticaretin-sinir-tanimayan-anlasmalari-stalar) adresinden alındı
- Mullen, A. (2021, 08 29). *US-China trade war timeline: key dates and events since July 2018*. 10 20, 2023 tarihinde [www.scmp.com: https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3146489/us-china-trade-war-timeline-key-dates-and-events-july-2018](http://www.scmp.com:https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3146489/us-china-trade-war-timeline-key-dates-and-events-july-2018) adresinden alındı
- Nakıboğlu, G. (2020). COVID-19 Döneminde Küresel Tedarik Zincirlerinde Yaşananlar ve Dönüşüm. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 1-16.
- NTV Para. (2022, 05 17). *Ukrayna savaşının ekonomik etkileri: Küresel büyüme beklentileri düşüyor*. 07 06, 2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/ntvpara/doviz/ukrayna-savasinin-ekonomik-etkilerikuresel-buyume-beklentileri-dusuyor,3gURR6OL8kGGU2ve4EQ8ww> adresinden alındı
- Oğuzlu, T. (2017, 05 12). *Trump dönemi ABD dış politikası ve liberal dünya düzeninin geleceği*. 08 31, 2022 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-donemi-abd-dis-politikasi-ve-liberal-dunya-duzeninin-gelecegi/816901](http://www.aa.com.tr:https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-donemi-abd-dis-politikasi-ve-liberal-dunya-duzeninin-gelecegi/816901) adresinden alındı
- O'Neill, A. (2022, 10 19). *Global Unemployment Rate 2002-2021*. 12 17, 2022 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/279777/global-unemployment-rate/> adresinden alındı
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ortiz-Ospina, E., Beltekian, D., & Roser, M. (2014, 10). *Trade and Globalization*. 12 19, 2022 tarihinde [www.ourworldindata.org: https://ourworldindata.org/trade-and-globalization](http://www.ourworldindata.org:https://ourworldindata.org/trade-and-globalization) adresinden alındı
- Osterhammel, J., & Petersson, N. P. (2021). *Küreselleşmenin Kısa Tarihi Boyutlat, Süreçler, Dönemler*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Öge Güney, P. (2006). İstikrar Politikaları, Hedefleme Stratejileri ve Türkiye Örneği. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(24. 1), 21-44.
- Öğütçen, B. S. (2023, 04 18). *Rusya, Hindistan ile serbest ticaret anlaşmasını görüşmeyi planlıyor*. 10 02, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-hindistan-ile-serbest-ticaret-anlasmagini-gorusmeyi-planliyor/2874930](http://www.aa.com.tr:https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-hindistan-ile-serbest-ticaret-anlasmagini-gorusmeyi-planliyor/2874930) adresinden alındı

- Örki, A. (2019). 1973 Petrol Krizi ve Sonuçları. T.C. İstanbul Rumeli Üniversitesi, Açık Erişim Sistemi Working Paper (Çalışma Metni).
- Örnek, S., & Altun, O. C. (2017). Bir Serbest Ticaret Anlaşması Örneği Olarak NAFTA. *Social Sciences Studies Journal*, 3(12), 2292-2303.
- Öz, S. (2009). *Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?* İstanbul: TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporu Serisi.
- Özcan, M. (2018, 10). *NAFTA'dan USMCA'ya Uzanan Trump Zaferi*. 09 27, 2023 tarihinde www.bulten.ikv.org.tr: https://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp?ust_id=9369&id=9372 adresinden alındı
- Özcan, M. (2020). *Ticaret Savaşlarından Virüs Tartışmalarına: ABD-ÇİN Ticari İlişkileri*. İKV Değerlendirme Notu .
- Özen, A. B. (2016). Avrupa Birliği Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye Üzerine Yansımaları. T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü.
- Özkan, A. (2006). *Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Özkaya, H. (2011). İkili ve Çok Taraflı Anlaşmaların Türkiye'nin İhracatı Üzerindeki Etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 279-288.
- Özkaya, M. H. (2009). IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze. *Usak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 102-117.
- Özpınar, Ö., & Şimşek, E. (2003). Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar ve Bu Sorunlara Çözüm Önerileri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1-11.
- Özsağır, A. (2012). Küresel İşsizlik Krizi ve İşsizlikle Mücadele Politikaları. *Journal of Social Policy Conference*(43-44), 281-312.
- Öztürk, A. (2021). 2008 Küresel Ekonomik Krizi. B. Açıkgöz içinde, *Siyah Kuğu Ekonomik Krizler (1634-2020)*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Öztürk, F. (2001, 05). *Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni*. 03 27, 2022 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/>: <https://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa> adresinden alındı
- Öztürk, M. B. (2016). *Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar ve Kuruluşlar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Öztürk, N. (2002). IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(04), 96-125.
- Öztürk, S., & Gövdere, B. (2010). Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-397.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Öztürk, S., Sözdemir, A., & Gövdere, B. (2006). Çin: Washington Uzlaşmasından Beijing Uzlaşmasına. *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 61-73.
- Özyakışır, D. (2007). Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Ulus-Devletin Aşınma Argümanı Olarak MAI Anlaşması. Kars: T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.

- Palaoğlu, M. (2020, 07 22). *Yükselen trend korumacılık*. 08 16, 2023 tarihinde [www.kpmg.com.tr: https://www.kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2020/07/yukselen-trend-korumacilik.html](https://www.kpmg.com.tr/tr/home/gorusler/2020/07/yukselen-trend-korumacilik.html) adresinden alındı
- Perot, R. (1993). 12 14, 2022 tarihinde [www.nytimes.com: http://www.nytimes.com/1993/11/09/opinion/the-great-debate-over-nafta.html](http://www.nytimes.com/1993/11/09/opinion/the-great-debate-over-nafta.html) adresinden alındı
- Pınar, Ö., Boran, Ş., & Sevilmiş, G. (2013). Küreselleşme Sürecinde Yükselen Aktör: Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye. *AR&GE Bülten*, 3-9.
- Porobić, N. (2023, 02 14). *Commodifying War: The Political Economy of Disaster Capitalism in Ukraine and Beyond*. 07 19, 2023 tarihinde [www.wilpf.org: https://www.wilpf.org/commodifying-war-the-political-economy-of-disaster-capitalism-in-ukraine-and-beyond/](https://www.wilpf.org/commodifying-war-the-political-economy-of-disaster-capitalism-in-ukraine-and-beyond/) adresinden alındı
- Qui, L. D., Zhan, C., & Wei, X. (2019). An analysis of the China–US trade war through the lens of the trade literature. *Economic and Political Studies*, 7(2), 148-168.
- Ritzer, G. (2020). *Küresel Dünya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, 44(4), 973-987.
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı Küreselleşme*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Rodrik, D. (2018). What Do Trade Agreements Really Do? *Journal of Economic Perspectives*, 32(2), 73-90.
- Rodrik, D. (2022). *Daha Adil, Daha Makul Bir Küresel Ekonomi Mümkün Mü?* (A. Sezgintüredi, Dü., A. E. Pilgir, & M. Tekçe, Çev.) İstanbul: Domingo Yayıncılık.
- Rowse, J. (2022, 08 19). *What's behind the rise in trade protectionism?* 08 17, 2023 tarihinde [www.cips.org: https://www.cips.org/supply-management/analysis/2022/august/whats-behind-rising-trade-protectionism/](https://www.cips.org/supply-management/analysis/2022/august/whats-behind-rising-trade-protectionism/) adresinden alındı
- Sakızlı, E. (2018). NAFTA:Kuzey Amerika Ticaret Serbestisi. *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, 1-96.
- Sakman, T. (2023, 06 14). 3 SORUDA - Atlantik Deklarasyonu: Yeni küresel sistem içinde arayış. 11 21, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-atlantik-deklarasyonu-yeni-kuresel-sistem-icinde-arayis/2921982#](https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-atlantik-deklarasyonu-yeni-kuresel-sistem-icinde-arayis/2921982#) adresinden alındı
- Salzman, A., & Liu, E. (2018, 04 09). *The Brewing U.S.-China Trade War, Explained in Charts*. 07 22, 2022 tarihinde [www.barrons.com.tr: https://www.barrons.com/articles/the-brewing-u-s-china-trade-war-explained-in-charts-1523052689](https://www.barrons.com/articles/the-brewing-u-s-china-trade-war-explained-in-charts-1523052689) adresinden alındı
- Sancar, C. (2010, Aralık). *Finansal Serbestleşme Sonrasında Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya ve Türkiye'de Yaşanan Krizler, Nedenleri ve Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programlarının Sonuçları*. 10 19, 2022 tarihinde [www.researchgate.net: https://www.researchgate.net/publication/284502718_FINANSAL_SERBESTLESME_SONRASINDA_LATIN_AMERIKA_MEKSIKA_GUNEYDOGU_ASYA_VE_TURKIYE'DE_YASANAN_KRIZLER_NEDENLERI_VE_UYGULANAN_IMF_TIPI_ISTIKRAR_PROGRAMLARININ_SONUCLARI](https://www.researchgate.net/publication/284502718_FINANSAL_SERBESTLESME_SONRASINDA_LATIN_AMERIKA_MEKSIKA_GUNEYDOGU_ASYA_VE_TURKIYE'DE_YASANAN_KRIZLER_NEDENLERI_VE_UYGULANAN_IMF_TIPI_ISTIKRAR_PROGRAMLARININ_SONUCLARI) adresinden alındı
- Sansarlıoğlu, B. (2022, 03 18). *Salgının tetiklediği gıda milliyetçiliği, Rusya-Ukrayna savaşıyla tüm dünyayı sardı*. 08 17, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/salginin-tetikledigi-gida-milliyetciligi-rusya-ukrayna-savasiyla-tum-dunyayi-sardi/2539097](https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/salginin-tetikledigi-gida-milliyetciligi-rusya-ukrayna-savasiyla-tum-dunyayi-sardi/2539097) adresinden alındı

- Sarı, A., & Demir, H. (2016). Dış Ticarete Lojistik Aşamasında Karşılaşılan Görünmez Engeller. *Gümrük & Ticaret Dergisi*(8), 87-94.
- Seçkin, O. (2019). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türk Standardları Enstitüsü'nün Dönüşümü. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SETA. (2022). *Rusya-Ukrayna Savaşının Küresel Ekonomi ve Türkiye'ye Etkileri*. İstanbul: SETA.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shah, A. (2006, 03 31). *Criticisms of Current Forms of the Free Trade*. 12 21, 2022 tarihinde [www.globalissues.org: https://www.globalissues.org/article/40/criticisms-of-current-forms-of-free-trade#FreeTradeAgreementsOftenSayVeryLittleAboutTrade](https://www.globalissues.org/article/40/criticisms-of-current-forms-of-free-trade#FreeTradeAgreementsOftenSayVeryLittleAboutTrade) adresinden alındı
- Siskon. (2023). *Endüstri Devriminin Tarihsel Gelişimi*. 01 18, 2023 tarihinde [www.siskon.com.tr: https://www.siskon.com.tr/haberler/endustri-devriminin-tarihsel-gelisimi/](https://www.siskon.com.tr/haberler/endustri-devriminin-tarihsel-gelisimi/) adresinden alındı
- Sönmez, S. (2005). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sputnik Türkiye. (2019, 09 26). *Japonya ile ABD ticaret anlaşması imzalandı*. 12 15, 2023 tarihinde [www.sputniknews.com.tr: https://www.sputniknews.com.tr/20190926/japonya-ile-abd-ticaret-anlasmasi-imzaladi-1040261802.html](https://www.sputniknews.com.tr/20190926/japonya-ile-abd-ticaret-anlasmasi-imzaladi-1040261802.html) adresinden alındı
- Statista. (2022, 08 05). *Countries with the highest number of protectionist trade intervention policy measures implemented between 2009 and 2021*. 08 08, 2023 tarihinde [www.statista.com: https://www.statista.com/statistics/912041/top-25-countries-implementing-trade-liberalization-policies-harmfull-to-free-trade/#:~:text=ln%20the%20period%20from%202009,in%20the%20same%20time%20period](https://www.statista.com/statistics/912041/top-25-countries-implementing-trade-liberalization-policies-harmfull-to-free-trade/#:~:text=ln%20the%20period%20from%202009,in%20the%20same%20time%20period) adresinden alındı
- Statista. (2023, 06 08). *Trade balance of the United States from 2000 to 2022(in billion U.S. dollars)*. 08 07, 2023 tarihinde [www.statista.com: https://www.statista.com/statistics/220041/total-value-of-us-trade-balance-since-2000/#:~:text=As%20of%202022%2C%20the%20United,about%20763.533%20billion%20U.S.%20dollars](https://www.statista.com/statistics/220041/total-value-of-us-trade-balance-since-2000/#:~:text=As%20of%202022%2C%20the%20United,about%20763.533%20billion%20U.S.%20dollars) adresinden alındı
- Steger, M. B. (2020). *Küreselleşme*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Stein, Z. (t.y.). *Bilateral Trading*. 2023 tarihinde [www.carboncollective.co: https://www.carboncollective.co/sustainable-investing/bilateral-trading](https://www.carboncollective.co/sustainable-investing/bilateral-trading) adresinden alındı
- Stichele, M. v. (2020, 11 25). *The impact of free trade on the financial crisis...and vice versa*. 02 11, 2023 tarihinde [www.tni.org: https://www.tni.org/en/publication/the-impact-of-the-free-trade-on-the-financial-crisis-and-vice-versa](https://www.tni.org/en/publication/the-impact-of-the-free-trade-on-the-financial-crisis-and-vice-versa) adresinden alındı
- Stiglitz, J. E. (2018). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. (T. Arzu, & V. Deniz, Çev.) İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Stiglitz, J. E. (2022, 04 13). *Neoliberallere Şok Tedavisi*. 10 04, 2022 tarihinde [www.perspektif.online: https://www.perspektif.online/neoliberallere-sok-tedavisi/](https://www.perspektif.online/neoliberallere-sok-tedavisi/) adresinden alındı
- Stroup, M. (2022, 12 08). *Trade Protectionism*. 08 03, 2023 tarihinde [www.economicsonline.co.uk: https://www.economicsonline.co.uk/global_economics/trade_protectionism.html/amp/](https://www.economicsonline.co.uk/global_economics/trade_protectionism.html/amp/) adresinden alındı

- Study Smarter. (2023). *Protectionism*. 08 03, 2023 tarihinde [www.studysmarter.co.uk: https://www.studysmarter.co.uk/explanations/macroeconomics/international-economics/protectionism/](https://www.studysmarter.co.uk/explanations/macroeconomics/international-economics/protectionism/) adresinden alındı
- Şanlı, O., & Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(7. 1), 75-101.
- Şendoğdu, A., & Öztürk, Y. E. (2006). Küresel Krizin Büyüyen Etkisi ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Bağlılıkları Işığında Türk Bankacılık Sektörü. *Journal of Azerbaijani Studies*, 423-431.
- Şenses, F. (2021). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi? F. Şenses içinde, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şığva, Y. (2001). Küreselleşme ve Reorganizasyon İhtiyacı Erzurum Aşkale Çimento Sanayi’de Bir Uygulama. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Ekonomik Görünüm nisan 2023*. T.C Ticaret Bakanlığı.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni 2020/4 (Ekim-Aralık)*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). *Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni 2021-4 (Ekim-Aralık)*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (t.y.). *G20 ve IMF-Sıkça Sorulan Sorular*. 03 09, 2023 tarihinde [www.hmb.gov.tr: https://www.hmb.gov.tr/g20-ve-imf-sikca-sorulan-sorular](https://www.hmb.gov.tr/g20-ve-imf-sikca-sorulan-sorular) adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 Nedir ?* 07 12, 2023 tarihinde [www.covid19.saglik.gov.tr: https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20\(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr.](https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr.) adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021, 17 03). *Dünya Ticaret Örgütü*. 01 24, 2022 tarihinde [www.ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/dunya-ticaret-orgutu-dto](https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/dunya-ticaret-orgutu-dto) adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023(a), 08 31). *Türkiye-Bae Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşmasının Yürürlüğe Girişi ile İlgili Basın Bildirisi*. 10 11, 2023 tarihinde [www.ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-bae-kapsamli-ekonomik-ortaklik-anlasmasinin-yururluge-girisi-ile-ilgili-basin-bildirisi](https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-bae-kapsamli-ekonomik-ortaklik-anlasmasinin-yururluge-girisi-ile-ilgili-basin-bildirisi) adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023(b)). *Yürürlükte Bulunan STA'lar*. 10 11, 2023 tarihinde [www.ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar](https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar) adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023(c), 09 26). *İsrail*. 12 15, 2023 tarihinde [www.ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/israil](https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/israil) adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi. (2018). *“Eşyanın Menşei” ne demektir?* 11 20, 2023 tarihinde [www.gumrukrehberi.gov.tr: https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/e%C5%9Fyan%C4%B1n-men%C5%9Fei-ne-demektir](https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/e%C5%9Fyan%C4%B1n-men%C5%9Fei-ne-demektir) adresinden alındı

- T.C. Ticaret Bakanlığı Gümrük Rehberi. (2018(a), 11 22). “Tercihli Olmayan Menşe Kuralları” ne anlama gelir? 11 20, 2023 tarihinde [www.gumrukrehberi.gov.tr:https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/tercihli-olmayan-men%C5%9Ffe-kurallar%C4%B1-ne-anlama-gelir#:~:text=Mal%C4%B1n%20ithalat%C3%A7%C4%B1s%C4%B1%20ve%20ihracat%C3%A7%C4%B1s%C4%B1%20olan,e%C5%9Fyan%C4%B1n%20tercihli%20olmayan%20men%C5%9Fei%E2%80%9D%20denir.adresinden%20alındı](https://gumrukrehberi.gov.tr:https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/tercihli-olmayan-men%C5%9Ffe-kurallar%C4%B1-ne-anlama-gelir#:~:text=Mal%C4%B1n%20ithalat%C3%A7%C4%B1s%C4%B1%20ve%20ihracat%C3%A7%C4%B1s%C4%B1%20olan,e%C5%9Fyan%C4%B1n%20tercihli%20olmayan%20men%C5%9Fei%E2%80%9D%20denir.adresinden%20alındı)
- Takefman, B. (2023, 03 22). *Exploring Asia's Major Free Trade Agreement: The Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP)*. 09 25, 2023 tarihinde [www.researchfdi.com:https://researchfdi.com/resources/articles/rcep-asia-free-trade-agreement/](https://researchfdi.com:https://researchfdi.com/resources/articles/rcep-asia-free-trade-agreement/) adresinden alındı
- Tamer, C. (2021, 01 11). *Güneydoğu Asya'da RCEP Anlaşması: Çin'in Ekonomik Zaferi mi?* 09 20, 2023 tarihinde www.ankasam.org:https://www.ankasam.org/guneydogu-asyada-rcep-anlasmasi-cinin-ekonomik-zaferi-mi/ adresinden alındı
- Taner, O. (2004). *Dünyada ve Türkiye'de Küreselleşme ve Yoksulluk Süreci*. Muğla: T.C. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarihi Bilgi. (2023). *1973 Petrol Krizi Nedir? Kısacası Nedenleri ve Sonuçları*. 01 22, 2023 tarihinde [www.tarihibilgi.org:https://tarihibilgi.org/1973-petrol-krizi/](https://tarihibilgi.org:https://tarihibilgi.org/1973-petrol-krizi/) adresinden alındı
- Taşar, M. O. (2009). IMF İstikrar Programlarının Temel Esasları ve Reform Gereksinimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(9. 18), 105-144.
- Taşkıran, E. (2018). Neoliberal Küreselleşme ve Demokrasi Sorunu. 15. *Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrenci Kongresi* (s. 225-232). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Taylan, Ö., & Çiçek, A. (2023). Covid-19 Pandemisi: Neoliberalizmin Düşüşü ve Ulus Devletin Yükselişi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(65), 1-6.
- Tekelli, İ., & İlkin, S. (2000). Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması. *Doğu-Batı Dergisi*(10), 113-138.
- Tekgül, Y., & Cin, M. F. (2015). Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşım. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24. 2), 274-262.
- Tekin, Ü. E. (2019). Tercihli Ticaret Anlaşmalarında Menşe Kurallarının Önemi. *International Journal of Academic Value Studies*, 5(1), 12-24.
- Tembey, U. (2021, 02 11). *WTO and its role in reducing the economic shock of the pandemic*. 07 23, 2023 tarihinde www.orfonline.org:https://www.orfonline.org/expert-speak/wto-its-role-reducing-economic-shock-pandemic/ adresinden alındı
- Trade Atlas. (2022, 04 28). *The Russia Ukraine Crisis and the Effects on the Global Economy*. 02 27, 2023 tarihinde www.tradeatlas.com:https://www.tradeatlas.com/en/blog/the-russia-ukraine-crisis-and-the-effects-on-the-global-economy adresinden alındı
- Tran, H. (2020, 01 13). *Trump's bilateral trade deals are undermining the global trading system*. 12 15, 2023 tarihinde www.atlanticcouncil.org:https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/trumps-bilateral-trade-deals-are-undermining-the-global-trading-system/ adresinden alındı
- Tuncer, S. (2012). *Korumacılık Teori ve Uygulama*. (36), 237-266. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 0.
- Tunçsiper, K. N. (2023). *Dünya Ticaret Örgütü'nün tahtı sallanıyor*. 07 23, 2023 tarihinde www.zraporu.com:https://www.zraporu.com/gundem/dunya-ticaret-orgutunun-tahti-sallaniyor/ adresinden alındı

- TÜİK. (2022). *Foreign Trade Statistics, January 2022*. 10 12, 2023 tarihinde [www.data.tuik.gov.tr: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2022-45536](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2022-45536) adresinden alındı
- Tümen, S., & Seven, Ü. (2017, 01 06). *Uluslararası Ticarete Artan Korumacılık ve Küresel Eğilimler*. 12 19, 2022 tarihinde [www.tcmbblog.org: https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/uluslararasi_ticarete_artan_korumacilik](https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/uluslararasi_ticarete_artan_korumacilik) adresinden alındı
- Türkmen Bakır, E. (2013, Aralık). 2008 Küresel Finansal Krizi ve Uluslararası Para Fonu'nun Rolü. Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- U.S. Department of State. (t.y.). *Existing U.S. Trade Agreements*. 12 21, 2023 tarihinde [www.state.gov: https://www.state.gov/trade-agreements/existing-u-s-trade-agreements/](https://www.state.gov/trade-agreements/existing-u-s-trade-agreements/) adresinden alındı
- U.S. Relations With Peru. (2023, 08 08). *U.S. Relations With Peru*. 12 20, 2023 tarihinde [www.state.gov: https://www.state.gov/u-s-relations-with-peru/](https://www.state.gov/u-s-relations-with-peru/) adresinden alındı
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *Maliye Dergisi*(158), 422-430.
- UNCTAD. (2021). *An Assessment of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) Tariff Concessions*. UNCTAD Research Paper.
- UNCTAD. (2022, 12 13). *Global trade set to hit record \$32 trillion in 2022, but outlook increasingly gloomy for 2023*. 07 08, 2023 tarihinde [www.unctad.org: https://unctad.org/news/global-trade-set-hit-record-32-trillion-2022-outlook-increasingly-gloomy-2023](https://unctad.org/news/global-trade-set-hit-record-32-trillion-2022-outlook-increasingly-gloomy-2023) adresinden alındı
- Usal, Z. O. (2008). Dünya Bankası ve IMF Kapsamında Uluslararası Finans Kuruluşları ve İnsan Hakları. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(39), 231-246.
- Uysal, D. (2002). Küreselleşme ve Gelişmekte olan Ülkeler. M. A. Çukurçayır içinde, *Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ünay, S. (2020, 12 28). *RCEP ve sonrası: Asya-Pasifik'te bölgesel entegrasyon ABD'siz ilerlerken*. 09 20, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rcep-ve-sonrasi-asya-pasifik-te-bolgesel-entegrasyon-abd-siz-ilerlerken/2090782](https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rcep-ve-sonrasi-asya-pasifik-te-bolgesel-entegrasyon-abd-siz-ilerlerken/2090782) adresinden alındı
- Ünay, S., & Dilek, Ş. (2018). *Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları*. Ankara: SETA.
- Ünver, D. (2022, 02 10). *Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (Rcep): Daha Fazla Açıklama*. 09 21, 2024 tarihinde [www.avim.org.tr: https://avim.org.tr/Blog/REGIONAL-COMPREHENSIVE-ECONOMIC-PARTNERSHIP-RCEP-A-FURTHER-EXPLANATION-10-02-2022#_ftn4](https://avim.org.tr/Blog/REGIONAL-COMPREHENSIVE-ECONOMIC-PARTNERSHIP-RCEP-A-FURTHER-EXPLANATION-10-02-2022#_ftn4) adresinden alındı
- Üzümcü, A., & Dikkaya, M. (2007). Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): Yeni Bölgeselleşme İçin Yeni Bir Umut. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*(10), 40-52.
- Velut, J.-B. (2011). *NAFTA's Developmental Impact on Mexico: Assessment and prospects*. 01 04, 2023 tarihinde [www.journals.openedition.org: https://journals.openedition.org/ideas/71?lang=es](https://journals.openedition.org/ideas/71?lang=es) adresinden alındı
- Wallstreetmojo, Dheeraj Vaidya. (2023). *Protectionism*. 08 16, 2023 tarihinde [www.wallstreetmojo.com: https://www.wallstreetmojo.com/protectionism/](https://www.wallstreetmojo.com/protectionism/) adresinden alındı
- WB. (2022). *Inflation, consumer prices (annual %)*. 07 12, 2023 tarihinde www.data.worldbank.org:

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2022&start=2006&view=chart> adresinden alındı

WB. (2023). *GDP (current US\$)*. 07 13, 2023 tarihinde [www.data.worldbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2022&start=2006](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2022&start=2006) adresinden alındı

WB. (2023(a)). *GDP (current US\$) - Canada, Mexico, United States*. 09 26, 2023 tarihinde [www.data.worldbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2022&locations=CA-MX-US&start=2012](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2022&locations=CA-MX-US&start=2012) adresinden alındı

WB. (2023(b)). *GDP growth (annual %)*. 12 20, 2023 tarihinde [www.data.worldbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2022&start=2007](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2022&start=2007) adresinden alındı

WB. (2023(c)). *Inflation, consumer prices (annual %)*. 07 13, 2023 tarihinde [www.data.worldbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2022&start=2006](https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2022&start=2006) adresinden alındı

WITS. (2020). *Canada Product Exports to Mexico*. 10 16, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CAN/StartYear/1993/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Indicator/XPRT-TRD-VL/Partner/MEX/Product/all-groups#](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CAN/StartYear/1993/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Indicator/XPRT-TRD-VL/Partner/MEX/Product/all-groups#) adresinden alındı

WITS. (2021). 12 2023 tarihinde [wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en](https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en) adresinden alındı

WITS. (2021). *Georgia Product Imports from China in US\$ Thousand 2015-2021*. 11 14, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GEO/StartYear/2015/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/CHN/Product/all-groups#](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GEO/StartYear/2015/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/CHN/Product/all-groups#) adresinden alındı

WITS. (2021(a)). *Japan Product Imports from United States*. 11 14, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/JPN/StartYear/2020/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/USA/Product/all-groups#](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/JPN/StartYear/2020/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/USA/Product/all-groups#) adresinden alındı

WITS. (2021(b)). *Turkey trade balance, exports and imports by country 2021*. 10 12, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2021/TradeFlow/EXPI MP/Partner/by-country](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2021/TradeFlow/EXPI MP/Partner/by-country) adresinden alındı

WITS. (2021(c)). *United States Product exports and imports to China 2021 Value of products imported and exported by United States from China along with their product share*. 11 16, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/USA/Year/2021/TradeFlow/EXPI MP/Partner/CHN/Product/all-groups#](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/USA/Year/2021/TradeFlow/EXPI MP/Partner/CHN/Product/all-groups#) adresinden alındı

WITS. (2021(d)). *United States Product Imports from Peru*. 11 23, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/USA/StartYear/1995/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/PER/Product/all-groups#](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/USA/StartYear/1995/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/PER/Product/all-groups#) adresinden alındı

WITS. (2023). *Mexico Product Imports from ABD*. 03 26, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/MEX/StartYear/1993/EndYear/2023](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/MEX/StartYear/1993/EndYear/2023) adresinden alındı

20/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/USA/Product/all-groups
adresinden alındı

WITS. (2023(a)). *Mexico Product Imports from Canada*. 03 26, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org:
https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/MEX/StartYear/1993/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/CAN/Product/all-groups](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/MEX/StartYear/1993/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/CAN/Product/all-groups)
adresinden alındı

WITS. (2023(b)). *United States Trade Summary 1993 Data*. 03 26, 2023 tarihinde [www.wits.worldbank.org:
https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/USA/Year/1993/Summary](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/USA/Year/1993/Summary)
adresinden alındı

Wood, E. M. (2021). *Kapitalizmin Kökeni*. (A. C. Aşkın, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

WTO. (2010). *GDP growth (annual %)*. 11 25, 2023 tarihinde [www.data.worldbank.org:
https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2022&locations=FR&start=2003](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2022&locations=FR&start=2003) adresinden alındı

WTO. (2016). *World trade in 2015-2016*. 11 25, 2023 tarihinde [www.wto.org:
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2016_e/wto_chapter_03_e.pdf](https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2016_e/wto_chapter_03_e.pdf) adresinden alındı

WTO. (2021). *Evolution of trade under the WTO: handy statistics*. 12 19, 2022 tarihinde [www.wto.org:
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm](https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm)
adresinden alındı

WTO. (2022). *Regional Trade Agreements*. 12 20, 2022 tarihinde [www.wto.org:
https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm](https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm) adresinden alındı

WTO. (2022(a)). *The Crisis in Ukraine Implications Of The War For Global Trade And Development*. World Trade Organization.

WTO. (2022(b)). *What we stand for*. 01 24, 2022 tarihinde [www.wto.org.tr:
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/what_stand_for_e.htm](https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/what_stand_for_e.htm) adresinden alındı

WTO. (2022(c)). *Who we are*. 01 20, 2022 tarihinde [www.wto.org:
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/who_we_are_e.htm](https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/who_we_are_e.htm) adresinden alındı

WTO. (2023). *Global Trade outlook and Statistics*. World Trade Organization.

WTO. (2023(a)). *World Trade Statistical Review 2023*. WTO.

Yalçınkaya, T. (2016). *Küresel Kapitalizm ve Ekonomi Politikaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Yanar, R. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi Tercihi: Yerel Sorunlara Global Çözümler. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 8(8), 161-178.

Yardımcı, M. E., İnce, M. R., & Ekiz, R. (2017). *1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*. (S. Koç, & S. Yılmaz Genç, Dü) 02 14, 2022 tarihinde [www.avesis.kocaeli.edu.tr:
https://avesis.kocaeli.edu.tr/yayin/6f1a56e7-fac2-4a42-a287-909aa082467b/1929-dunya-ekonomik-krizinin-sebepleri-ve-sonuclari-uzerine-bir-degerlendirme](https://avesis.kocaeli.edu.tr/yayin/6f1a56e7-fac2-4a42-a287-909aa082467b/1929-dunya-ekonomik-krizinin-sebepleri-ve-sonuclari-uzerine-bir-degerlendirme) adresinden alındı

Yavuz, Y. (2019). Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları, Güney Kore Örneği ve Dış Ticarete Etkileri. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı.

Yeldan, E. (2011). Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler. *Praksis Dergisi*(7), 1-14.

- Yenipazarlı, A. (2003). Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Rolü, Önemi ve Türkiye. Aydın: T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yıldırım, C. (2011). Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye'de Orta Sınıfa Etkisi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, C. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Neoliberalizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Yıldırım, G. (2018, 12 31). *NAFTA 25. yılında yerini USMCA'ya bırakacak*. 03 27, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nafta-25-yilinda-yerini-usmcaya-birakacak/1352674](https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nafta-25-yilinda-yerini-usmcaya-birakacak/1352674) adresinden alındı
- Yıldız, N. (2008). Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim. *D.Ü Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(11), 13-32.
- Yıldız, Ö. F. (2020, 11 15). *Asya-Pasifik ülkeleri dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasını imzaladı*. 09 20, 2023 tarihinde [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asya-pasifik-ulkeleri-dunyanin-en-buyuk-serbest-ticaret-anlasmasini-imzaladi/2044140](https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asya-pasifik-ulkeleri-dunyanin-en-buyuk-serbest-ticaret-anlasmasini-imzaladi/2044140) adresinden alındı
- Yıldızoğlu, E. (2020, 01 19). *ABD ile Çin ticaret anlaşması, ekonomik ve siyasi rekabeti hafifletecek mi?* 10 19, 2023 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51152022](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51152022) adresinden alındı
- Yıldızoğlu, E. (2022, 04 12). *Stagflasyon: Finansal krizler, Covid-19 pandemisi ve Ukrayna Savaşı sonrası ekonomistlerin yeni korkusu*. 06 10, 2022 tarihinde [www.bbc.com.tr: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61075750](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61075750) adresinden alındı
- Yılmaz, S. (2011, Temmuz). Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Kuruluşların Ulus Devletlerin Ekonomik ve Siyasal Yapılarına Etkileri: Türkiye Örneği. Muğla: T.C.Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yılmaz, S., & K. Kalkan, D. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı:1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 169-199.
- Yılmaz, Ş. (2016, 11 29). *Know-How Nedir?* 12 17, 2022 tarihinde [m.ticarihayat.com.tr: http://m.ticarihayat.com.tr/default.asp?page=yazar&yaziid=343](http://m.ticarihayat.com.tr/default.asp?page=yazar&yaziid=343) adresinden alındı
- Yücel, O. (2018, 10 25). *Tüm yönleriyle ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşları*. 08 07, 2023 tarihinde [www.medyascope.tv: https://medyascope.tv/2018/10/25/tum-yonleriyle-abd-ile-cin-arasindaki-ticaret-savaslari/](https://medyascope.tv/2018/10/25/tum-yonleriyle-abd-ile-cin-arasindaki-ticaret-savaslari/) adresinden alındı